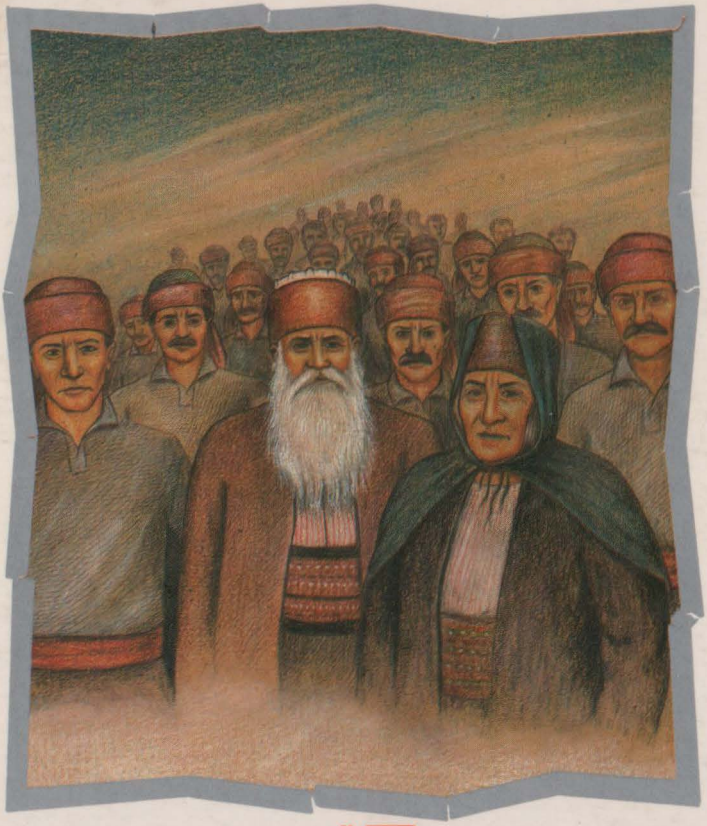
BAKİ ÖZ

OSMANLI'DA ALEVİ AYAKLANMALARI

ANT

ANT YAYINLARI
Yayın No: 14
1992
1. Baskı

Dizgi: Yaprak Dizgi
Baskı: Anadolu Matbaası

ANT YAYINLARI
Cihangir Kumrulu Yokuşu Sokak
No: 24/1 Taksim / İSTANBUL
Tel: 249 12 30

BAKİ ÖZ

OSMANLI'DA ALEVİ AYAKLANMALARI

ANT YAYINLARI

BAKİ ÖZ

Tarih öğretmeni olan BAKİ ÖZ, Erzincan'ın Çayırlı ilçesinin Eşmepınar köyündendir. 1949 doğumludur. İlk kitabı olan "Türkiye'de Göç Olgusu, Sorunları ve Çözümü" 1978'de yayınlandı. Bunu 1987'de "Atatürk'ün Anadolu'ya Gönderiliş Olayının İçyüzü", 1990'da "Kurtuluş Savaşı'nda Alevi-Bektaşiler", ayrıca yine 1990'da okullara yönelik "ÖSS-ÖYS İçin Tarih ve T.C. İnkılap Tarihi" ve 1991'de "3160 Soruda Tarih ve T. C. İnkılap Tarihi" adlı kitap çalışmaları izledi. "Öğretmen Dünyası", "Kemalist Ülkü" ve "Cem" dergilerinde Atatürk, Milli Mücadele, Alevi kültürü ve tarihiyle ilgili birçok makalesi yayınlandı. Osmanlı Türkiyesi'nin toplumsal hareketlerini konu alan çalışmasıyla araştırmalarını sürdürmektedir.

ÖNSÖZ

Ülkemizde tarih çalışmaları genellikle siyasal ve askeri alanda. Tarihimizin toplumsal yönünü ele alış oldukça yeni. Bu tür çalışmalara özellikle 1970'li yıllardan sonra başlandı. Saray ve sarayın kurduğu ilişkilerin tarihi çekiciliğini yitirmiş, bunun yerini halkı ve yaşantısını konu edinen tarih çalışmaları almıştı. Tarihçileri bu arayışa 1960 sonrası toplumsal gelişmeler yöneltmişti. İnsan hak ve özgürlükleri gündeme getirilmiş, toplum bunun ideolojisine çekilmişti. Türkiye insanının ulaştığı bu düzey, tarihçisine yeni ufuklar kazandırdı. Tarihçi, halkın tarihine, yani toplumsal tarih araştırmalarına yöneldi. Türkiye'nin geçmişinde, halkı ve onun insanlık hak ve özgürlüklerini aradı.

Bizim, bu çalışmamızda yapmak istediğimiz de bu. Halkın tarihini yazmak... Onun sorunlarına tarihsel derinliği içerisinde ulaşmak... Değerlendirmek, çözümler aramak...

Bunu ararken doğallıkla zorluklarımız vardı. Bize kılavuzluk edecek çalışmalar oldukça az. Prof. M. Akdağ çalışmalarını yalnızca Celaliler alanıyla sınırlamış ve makale çalışmaları olarak kalmıştır. Doç. Ç. Yetkin ise olaya genel bir bağlamda yaklaşmış, doğallıkla çalışmasında Alevi nitelikli ayaklanmalar bu nedenle hem yeterince derinleştirilememiş hem de eksik verilmiştir. Ama yine de Ç. Yetkin'inki bu alanda öncü bir araştırmadır.

Bizi asıl zor durumda bırakan olayların içinde, döneminde veya yakın çevresinde yaşayan Osmanlı vakanivüstlerinin yazdıkları. İlk kaynaklar olduklarından bu tür Osmanlı kroniklerinin (vakanameler) tümünü taradık. Kanıtlayıcı, ilginç ve çarpıcı noktalarını almaya çalıştık. Fakat bu tür kaynakların tümü halka, Türk-Türkmen'e ve Aleviye karşı yazılmış birer propaganda gereçleri yığını bir bakıma. Türkmen ve Aleviye birer sövgü edebiyatı örnekleri bunlar. Doğallıkla oldukça duygusal ve yanlı olarak kaleme alınmışlardır. Öznel (subjektif) birer çalışma olduklarından dikkatle yararlanmak

gerekiyordu. Karalama ve sövgülerle (küfür) örülmüş vakanivüs yumağının içinde oldukça çarpıcı ve doğru bilgilere de ulaşmak olası. Biz çoğu kez bu kabuğu kırarak, o bilgileri alıp kullanmaya çalıştık.

Konumuz Osmanlı'daki Alevi ayaklanmaları. Dolayısıyla bu olaylara Osmanlı toplumsal-ekonomik-siyasal-dinsel yapısı çerçevesinde baktık. Bu yaklaşımımız gereği Alevi nitelikli olmayan olaylara da değinmek, değerlendirmek zorunda kaldık. Çoğu kez nedenleri, gelişmeleri ortak. Çünkü her ikisi de Osmanlı toplumsal yapısının ürünü. Bir noktada, birbirinden koparmak olası değil.

Ayaklanmaların bir bölümü doğrudan Türkmen kökenli. Niteliklerini aydınlatıcı yeterli belge ve bilgi bulunamadığı için genel ayaklanmalar içerisinde verildi bunlar. İleride yeterli kanıt bulunması durumunda bir takımının Alevi niteliği ortaya çıkabilir.Şimdilik varolan belge ve kanıtlar ancak bu biçimde bir yargı ve değerlendirmeye izin verdi.

Doğallıkla Alevi nitelikli olaylarda ayrıca devletin din ve mezhep açısından baskıcı, ezici ve kıyıcı yaklaşımı bir farklı etken olarak devreye giriyor ve Alevi ayaklanmalarında bu etken oldukça temel rolü oynuyor. Bu tür belirlemelerimizi oldukça yoğun olarak verdiğimiz belge ve kanıtlarla desteklemeye çalıştık. Osmanlı toplumsal yapısının birer ürünleri olan olayları ve ayaklanmaları araştırırken - konumuz gereği - Alevi niteliklilerine objektifimizi biraz daha yakından tutarak ayrıntılamaya çalıştık. Bu, genellikle 15. - 18. yüzyılları kapsadı. Gördüğümüz şey; Alevi toplumunun tarihi boyu insanlık hak ve özgürlükleri için verdiği savaşımıdır. Varoluş-yokoluş, yani kimlik kavgasıdır. İnsan oluşunun gereklerini istemekdir. Bu istekleri kendisine sürekli pahalıya mal olmuştur. Alevi ayaklanmalarının içeriği özünde bu...

Baki Öz

Kartal - 1992

- I -

GİRİŞ

I KAVRAMSAL OLARAK AYAKLANMALAR VE TOPLUMSAL TEMELLERİ

İnsanlık tarihi çok uzun bir zaman dilimini sınıflı toplum olarak yaşamıştır. Sınıflı toplumlar, özünde çelişkiler taşıyan toplumlardır. Çelişkisiz bir sınıflı toplum düşünülemez. Sınıflı toplumlarda çelişkiler oldukça netleşmiş ve toplumun kendine özgü kesimlerinin niteliği olmuştur. Böylesi bir ekonomik -toplumsal yaşayış; tepkinin, ya da toplumsal tepkinin yeşerme ortamı olur. Ayaklanmalar (başkaldırı-isyan), eşkıyalık hareketleri, devrimler (ihtilâl) bu tür çelişkileri bağrında taşıyan, sınıflı toplumların bir ürünüdür. İnsanlık bilindiği kadarıyla Spartaküs'ten beri bulunduğu toplumun haksızlıklarına, yolsuzluklarına, adaletsizliklerine, baskı ve kırımına karşı gelmiş; ayaklanmış, başkaldırmış; yıkmaya, değiştirmeye çalışmıştır. İnsanlık tarihinde bu görünüm çok belirgindir.

Doğallıkla ayaklanmaları, eşkıyalık hareketlerini ve devrimleri aynı kefeye koyamayız. Toplumun sosyo- ekonomik özgüllüğüne göre beliren tepkiler veya toplumsal hareketler bunlar. Ortak olan şu var: Bu tür eylemlerin tümüne de toplumun sosyo-ekonomik yapısı, sınıfsal ortamı neden oluyor. Her türlü yolsuzlukların yaşandığı, ekonomik sıkıntıların çekildiği toplumlarda (veya yerlerde) hırsızlık, eşkıyalık, soygunculuk, yol kesiciliği hemen türer. Sınıfsal baskılar, kıyımlar, kırımlar, toplumsal yoksulluk dinsel ve mezhepsel çatışmalar toplumsal tepkiyi, ayaklanmayı, başkaldırıyı (isyan) doğurur. Devrim hareketleri de bu tür toplumsal-ekonomik ve bunalımlı yaşantıların sonucudur. Yalnız daha sistemli, düzenli, örgütlü, ilkeli ve amaçlıdır.

Toplumsal başkaldırılar, tepkiler, ayaklanmalar toplumun kendi ürünü olduğu için bu tür olayları yaratan kesimlerce sıcak bakılmış; destanlar, türküler dizilmiş; Spartaküs, Eba Müslim, Robin Hud, Şeyh Bedreddin gibi kahramanlar yaratılmıştır. Ne var ki başkaldırıya hedef olan kesimse bu eylem ve kahramanları sürekli karalama kampanyası içerisinde tutmuştur. Yermiştir, suçlamıştır. En olmaz şeyleri söylemiştir. Yönetici kesim ve onun aydınlarınca bu tipler ve eylemler her türlü kötülüğü bağrında taşıyan "eşkıyalar"dır, "haydutlar"dır, "hırsızlar"dır, "vatan hainleri"dir. Bu tür konuların araştırılmasında, araştırıcıyı zor durumda bırakan da bu duygusal ve karalama nitelikli örtüdür. Bu, temelinde sınıfsallık taşıyan bir bakış sorunudur. Yönetimler, yönetimde olan kesimler kendilerine karşı gelişen her bilinçli hareketi böyle karalamak du-

rumundadırlar. Bu durum bilinçli yapılır. Bir varlık-yokluk sorunudur. Yönetici kesimler yönetimlerini sürdürebilmek için böyle bir ideoloji yürütürler. Bu doğrultuda bilgilendirilen toplumlar bir Spartaküs, Baba İshak, Bedreddin, Pir Sultan, Atçalı Kel Mehmet ve daha nicelerini karaltılmış gözlükle görür, haklarında iyi düşünmezler. O eylem ve ideolojiyle bütünleşmekten çekinirler.

Eylemleri, eylemcileri ve eylem önderlerinin hepsini aynı nitelikte düşünemeyiz. Toplumsal bir tepki biçimi olan "toplumsal eşkıyalık" ve "toplumsal başkaldırıları" bireysel eylemleri, haydutluk ve hırsızlıklardan ayırmak gerekir. Prof. Eric J. Hobsbawm bireysel eylemleri ayrı tutarak "toplumsal eşkıyalığı" veya "toplumsal ayaklanma"nın şu ayırdedici niteliklerini belirliyor.

"Devlet otoritesi ve feodal beylere göre suçlu sayılan toplumsal eşkıya gerçekte yasa dışına düşmüş köylüdür. Oysa köylülerin gözünde o, bir kahraman, sınıfının yandaşı, öc alıcı, adaletsizliği düzeltmek için dövüşen biri, belki de onları özgürlüğe kavuşturacak olan liderdir. Ona hayran olunur, yardım edilir ve desteklenir. (...) Toplumsal eşkıyalık tarihte en yaygın ve en evrensel toplumsal olaylardan biridir. (...) Olayın evrenselliğini belirleyen, o toplumun kültürel yapısı değil, köy topluluklarının değişmez karakteristiğidir. (...) Toplumsal eşkıyalık, tarım temeline dayanan ve halkın çoğunluğu; toprak ağaları, hukukçular, yöneticiler ve bankalarca sömürülüp baskı gören köylülerle, ırgatların oluşturduğu toplumlarda görülür. (...) Eşkıyalık ekonomik krizin görüldüğü ve halkın çok yoksul düştüğü dönemlerde yaygınlaşır. Kır ekonomisinin egemen olduğu topluluklarda kıtlık, ürünün kesat olması, öteki afetler; savaşlar, ülkenin istilası ve yönetimin bozulması eşkıyalığı yaygınlaştıran temel etkenlerdir. (...) Günümüz dünyası toplumsal eşkıyalığı ortadan kaldırdı. Fakat ilkel başkaldırışın ve suçun kendine özgü yeni biçimlerini yarattı. (...) İster devrimci ister reformist olsun, eşkıyalık tek başına toplumsal bir hareketi yönetemez. (...) Eşkiyalık kimi zaman toplumsal hareketlerin bir uyarıcısı olabilir. (...) Toplumsal eşkıyayı devrimci yapan nedenlerden biri, köy toplumunun kendi içinde saklıdır. Sömürüyü, baskıyı ve bağımlı olmayı insan yaşamının bir biçimi olarak kabul edenler bile; bunlarsız bir dünya, kötülüklerden arınmış, içinde özgür ve kardeşçe yaşanan adil bir dünya özlemini çekerler. Böylesine bir özlem, birçok toplumda binlerce yıl süren bir rüyadır. Bir gün birinin çıkıp onları kurtaracağına ve her şeyin düzeleceğine inanırlar." (1)

Prof. Hobsbawm "toplumsal eşkıyalık"ı "erdemli eşkıyalık" olarak niteliyor ve haklı olarak "haydutluk"tan ayrı tutuyor. "Toplum-

sal eşkıya" insan erdemlerinin savunucusu, haksızlık ve adaletsizliklerin doğurduğu tepkisel eylemlerin ürünüdür (2). "Haydutluk"sa "eşkıyalığın en üst biçimidir". Bireyselcilik taşır. Köylü kitlesinden kopmuştur. Ahlâksal değer yargılarını umursamaz (3).

Gerçi eşkıyalık eylemleri, toplumsal başkaldırılar, devrimler toplumsal-ekonomik yapıdan kaynaklanırlar. Ekonomik yapı, bunalım bu tür olaylara ortam hazırlar, rengini ve biçimini verir. Toplumsal olayda da bireysel davranışlar ve eylemler görmek olası. Bu toplumsal olayların karmaşık (kompleks) oluşunun sonucudur. Tüm toplumsal ayaklanmaları ve devrimleri bireyselliğin sonucu olan bir takım örneklerden soyutlamak, ayrı tutmak pek olası olmasa gerek.

2- İSLAM-OSMANLI AYDININ AYAKLANMALARA, ÖZEL OLARAK ALEVİ AYAKLANMALARINA YAKLAŞIMI

İslamcı yaklaşım devletle yöneteni (yani halifeyi) özdeş tutuyor. Özünde Doğu Despotizminin bir özelliği bu. Yönetici kutsal. Her yaptığı doğru. Bu düşünce bir bakıma eski paganist inançlardan gelme. İslam düşüncesiyle bütünleşerek yönetici kesimin isteklerine uygun olarak biçimlenmiştir. Toplum, yöneten karşısında "kul"dur. Bu yazgısı değişmezdir. İslam Devleti'nde ve Türk-İslam devletlerinin hepsinde bu özellik görülür. Yönetici kesimin ideologları / aydınları bu düşüncenin savunucuları olmuş, yönetim ve şeriatla bütünleşmişlerdir. Sünni ideoloji ve ideologları açıkça halkın yönetim karşısındaki "kul"luğunu savunmuşlardır. Din bilginlerinden Saadettin Taftazani bu anlayışın açık şampiyonudur. Yönetime karşı gelinmez. "İmam"ın zulmü durumunda bile bu yola başvurmamak gerekir". En kötü ve en günah şey budur. Bu anlayış Ebu Hanife'den itibaren İslam Düşüncesine egemen olmuştur. Sünni inanışta yalnız El-Şafi ve izleyicileri bu görüşe katılmamışlardır (4). Düzene karşı başkaldırı Osmanlılar'ca sürekli "yasak" görül-

(1) Bkz: Eric J. Hobsbawm-Sosyal İsyancılar, Yöntem yay. 1969, s:15-30; Ayrıca bkz: Mehmet Bayrak-Eşkıyalık ve Eşkıya Türküleri, Yorum yay, 1985, s: 24 v.d. 124 v. d.
(2) "Erdemli eşkıyalık"ın bilimsel bir sınıflaması için bkz: Hobsbawm s: 41 v.d.
(3) "Haydutluk"un sınıflandırılması için bkz: Hobsbawm, s: 70 v. d.

müştür (5).

Sünni dünyası bu dinsel anlayış çerçevesinde düşüncesini ve yönetim karşısındaki tutumunu oluştururdu. Giderek yönetimle içiçe oldu. Yönetimin siyasal ideolojisi durumuna geldi. Devletle bütünleşen bu ideoloji, devletin bir baskı öğesiydi artık.

Batıni akımların bu toplumsal-siyasal-dinsel ideolojiyle başında yolları ayrılmıştı. Bunlardan Alevilik devletin değil, geniş kamu yığınlarının diniydi. Resmi din olmamış, halk dini olarak kalmıştı. Başından beri gelişen siyasal olaylar Aleviliği devletin karşısına; halkın, yönetilenin yanına düşürmüştü. Halkın toplumsal-siyasal-dinsel ideolojisiydi. Sorunları halkın sorunları, istekleri halkın istekleriydi. Başından beri baskıcı yönetimlerden memnun kalmadı. Bunları değiştirmek isteyen kesimlerin ideolojisi oldu. Tepkici, başkaldırıcı, ayaklanmacı niteliği bu yanından geliyordu. Böylece Aleviler toplumda demokratik dönüşümlerin etkeni oldular. "Demokratik hakların kazanımında önemli kilometre taşları olmalarına" karşın, yönetimlerin iktidarlarını yitirecekleri korkularından olacak ki, "haksızlıklara karşı tepkisel birer çıkış olmaktan öteye"de gidememişlerdir (6). Öte deyişle tepkici (-Mehdici) tutumları ve demokratik savaşımları Alevilerin yönetime gelmelerine yetmemiştir.

Gerek İslam aydını gerek Osmanlı aydını "Aleviliği sürekli karalamaktadır. Kısaca Alevilik için Osmanlı Şeriatçı aydınları kötüleme, propaganda kampanyası yürütmüşlerdir. Şii İran en büyük düşman ilan edilmiş, Türkiye'deki Alevi aydınlar ve halk "dinsizlik", "mülhidlik", "kızılbaşlık, "rafizilik" "gavurluk" olarak nitelenmiş, çeşitli olaylar bahane edilerek Alevi halk sürülmüş, kıyılmış ve kırılmıştır. Alevilik, kesinlikle İslamlık; İslamlığın bir yolu, yöntemi, kolu olarak görülmemiştir.

Osmanlı vakanameleri Aleviliğe küfürlerle doludur. Zehir kusmaktadırlar. Hangisine bakarsanız bakın aynı ciddiyetsizliği görürsünüz. Bir bakıma bu küfür ve aşağılama bir kanaldan yönlendiriliyor gibidir. Bu kampanyanın sahibi Osmanlı Devleti ve onun siyasal-dinsel ideolojisi Şeriat. İşte örnekler (7).

(4) Geniş yorumlar için bkz: Taner Timur - Osmanlı Kimliği, Hil yay. 1986, s: 51 v.d.
(5) Rıza Zelyut-Osmanlıda Karşı Düşünce ve İdam Edilenler, Alan yay, İstanbul 1986, s: 24 v.d.
(6) Cemal Şener-"Osmanlı'da Alevi-Bektaşi Kökenli Toplumsal Başkaldırılar", Ehlibeyt Dergisi, Sayı:19, s: 5, Şubat 1990.

Aşıkpaşaoğlu Işıklar'dan sözederken "cünüp Işıklar" diyor (8). Bir başka yerde "Danişmend azsa ışık olur, ışık azsa şeytan olur" diyor (9) Tokat - Amasya yöresindeki Alevi Kızılkocalı Türkmenleri'nin kırımına alkış tutuyor (10).

Osmanlı'nın ilk resmi vakanivüsü Hoca Sadettin Efendi bu karalamada hiç de geri kalmıyor. Bir yerde Alevileri "Kan dökücü kılıcı pis bir kalabalık" olarak niteliyor (11). Bir başka yerde önerisi şöyle: "Kızılbaş fitnesinin çıkardığı yangını kanlar saçan kılıcın suyuyla söndürüp, onların kirli varlıklarını ortadan kaldırmaktır" diyor (12). Şahkuluculari "kuduz köpekler" (13), Yavuz dönemindeki olaylardan söz ederken de Aleviler'i "aşağılık Kızılbaş"lar olarak değerlendiriyor ve açıkça sövüyor (14). Osmanlı'nın gözde tarihçisine göre İran Kızılbaşları nikahlı evlilik yapmıyorlar. Şah dahi "herkesin evine dalıp mahremlerine çirkince sataşmayı alışkanlık yapmıştır" (15). Hoca Sadettin'in hırsı bu kadarla dinmiyor. Aleviler'in Erdebil'e bağlılığını bir türlü kabullenemiyor, Şeyhülislamlık makamına dek yükselmiş bir din adamının olgunluğunu Aleviliğe düşmanlığı nedeniyle koruyamıyor. Açıkça karalama yoluna başvuruyor. "Ayıplı mezhep ve geniş meşrep" olarak nitelediği Aleviler'in "Sapkınlıkta pişkin halifeleriyle her yıl sayısız adaklar gönderip, ol yasaklara öğünç duyan mubahinin yıkılasıca dergâhı gölgesini hâşâ hacet kapısı ve dilek kâbesi bilirler ve ergin kızların, belki kızkardeşlerini tepelenesice adamlarına peşkeş çekip, adın işitseler secde ederler" (16) diyerek bilinen karalamalara bir yenisini bir bilim ve din adamı, bir şeriat adamı olarak katıyor.

Tarihçi İbrahim Peçevi de Şah'ı hep "sapkın" olarak niteliyor. Kitabı bu tür sözlerle dolu. Osmanlı "İslam" olarak nitelenirken, İran "İslam" sayılmıyor (17). Haklarında ulemanın fetva verdiği İranlılar'ın "imanlı" olmadıkları söyleniyor (18). Doğallıkla Şii oldukları için. Celal-zade de Şiiliği "kötü yol" ve boşinan (batıl) mezhep" olarak değerlendiriyor (19).

(7) Bu alanda bir çalışmamız için bkz: Baki Öz-"Türk Tarihinde Alevi-Türkmen'in Konumu" Cem Dergisi, Sayı: 4-5, Eylül, Ekim 1991.
(8) Aşıkpaşaoğlu Tarihi, Atsız yayını, M.E.B. Bas. İst. 1970, s: 45.
(9) Aşıkpaşaoğlu Tarihi, s: 76.
(10) Aşıkpaşaoğlu Tarihi, s: 118.
(11) Hoca Sadettin Efendi -Tacü't-Tevarih, Kültür Bak. yay. İst. 1979. IV/6.
(12) Tacü't - Tevarih, IV / 31.
(13) Tacü't - Tevarih, IV / 61 v. d.
(14) Tacü't - Tevarih, IV / 124.
(15) Tacü't - Tevarih, IV / 214.
(16) Tacü't - Tevarih, IV / 171.
(17) İbrahim Peçevi Efendi - Peçevi Tarihi, Kültür Bak. yay. Ank. 1981, I/135.
(18) Peçevi Tarihi, I/226.

Solakzade Tarihi de aynı zehri kusuyor. Çeşitli değinmelerle Aleviler "sapık", "sapkın", "dinsiz", "haydut" v.b. olarak niteleniyor (20). Aynı kervana ünlü tarihçi Mustafa Naima da katılıyor. Benzer küfürleri o da kullanıyor. "İğrenç suratlı Kızılbaşlar" gibi (21). Türkçü-İslamcı çevrelerin öğünç kaynağı Yavuz Sultan Selim - Prof. Şahabettin Tekindağ'ın bulduğu bir belgeye göre - Şah İsmail'e "... ben Sultan Bayezıt oğlu Sultan Selim, sen ki ey eşek Türk..." diye yazabiliyordu (22).

Bunlar tarih boyu Alevilik hakkında yürütülen kampanya. Yönetimle aydının ortak tutumu bu. Alevilik devletçe siyasal ve düşünsel olarak kuşatılmış. Osmanlı aydını bu konuda devletle işbirliği içerisinde. Aleviliğin tarihi bu güçlü devlet - aydın bağlaşıklığını altetmek için verilen savaşımla geçmiştir.

Osmanlı'nın Alevi ve bu tür savaşımlara yaklaşımı nasıldır? Ne tür çözümler uygulanmaktadır? Doğallıkla çok açık: Ezerek, sindirerek, kıyarak, kırarak... Batılı bir gezgin Osmanlı'nın bu tutumunu 17. yüzyılda oldukça özenle gözlemlemiş. J. Thévenot, gözlemlediği halk eylemlerinde Osmanlı uygulamasını şöyle belirliyor:

"Asya'daki başkaldırılar hangi nedenle oluyordu. Bu başkaldırılar ancak memnun olmayan paşalarca yapılıyordu. Bunlar İstanbul'a geldiklerinde düşmanlarının hazırlattığı ölümle karşılaşacaklarını biliyorlardı: Ancak taşraya gittikleri zaman kendilerini destekleyen büyük kalabalık buluyorlardı ve kısa zamanda büyük ordular kuruyorlar, her şeyi yıkarak İstanbul kapılarına kadar dayanıyorlar ve bu kente korku saçıyorlardı. Bu durumda bu ayaklanmacıların elebaşıları vezir olarak atanarak silahları ellerinden alınıyor ve kısa zaman sonra da idam ediliyorlardı; bu herkesin düştüğü bir tuzaktır; çünkü bu görev ayaklanmacıları elde etmeye ve onları İstanbul'a çekmeye yarıyordu" (23).

Hıristiyan kesimler şeriatçı geçinen ve bir İslam devleti olan Osmanlı'da İslamlığın bir kolu olan Aleviler'e göre daha çok rahatlardı. Din ve vicdan özgürlüğüne sahiplerdi. Aleviler gibi kıyılmıyor, kırılmıyorlardı. Hıristiyanlar dinsel özgürlüklerini kullanabilmelerine, tapınç ve törenlerini yapabilmelerine karşın; İslam olan Osmanlı Devleti ve yine İslam olan Aleviliğe bu hak ve özgürlük-

(19) Celâlzade Mustafa - Selim-nâme, Kültür Bak. yay. İst. 1990, s: 357
(20) Solakzade Tarihi, Kültür Bak. yay. Ank. 1989, II/151 v.b. çok yer
(21) Naima Tarihi - Zuhuri Danışman yay. İst. 1968, II / 534 v.b. çok yer
(22) Bkz: Baki Öz, Cem Dergisi, Sayı: 4, s: 45.
(23) Jean Thévenot - 1655-1656'da Türkiye, Tercüman yay. İst. 1978, s: 156.

leri kullanma serbestliği tanımıyordu. Dahası Alevi oldukları için aşağılıyor, baskı altında tutuyor, çeşitli yollarla kitle kırımı yapıyordu. İşte 16. ve 17. yüzyıllarda batılı gezginlerin Hıristiyanlar'ın dinsel özgürlükleri hakkındaki gözlemleri. J. Thévenot şunu diyor:

"Türkler herkese kendi dinlerine göre tapınma özgürlüğü tanımışlardır; tören herkesin önünde yapılıyor ve şaraplı ekmek yortusunda hiçbir korku duyulmadan ve Türkler'ce hiçbir saygısızlığa uğramadan, bir gölgelik altında şaraplı ekmek (Saint-Sacrement)i sokaklarda gezdirirlerdi. Hz. İsa'nın heykeli de önde bir fenerle taşınmaktaydı" (24). Thévenot'un Sakız Hıristiyanları hakkındaki gözlemleri de şudur:

"Bu ada, Türkler arasında özgürlüklerini korumuş olan tek adadır. Sakinleri diledikleri gibi yaşarlar, dinlerini özgürce yürütürler. (...) Onlara hiçbir biçimde kıyım yapılmamıştır; zorla bir şey kabul ettirilmemiştir" (25).

Bu gözlemlere 16. yüzyılın ortalarında Türkiye'ye gelen adı bilinmeyen bir İspanyol da katılmaktadır. Hıristiyanları Müslüman olmaları için zorlamadıklarını yazmaktadır (26). Aynı yıllarda Erzurum'u gezen J. B. Tavernier, Erzurum'da "dinsel gerekleri serbestçe yapan" Ermeniler bulunduğunu, 1655'de Paskalya'yı kutladıklarını gözlemlediğini yazar (27).

Ne var ki Hıristiyanlar'a tanınan bu insan hak ve özgürlüklerinin bir parçası olan dinsel özgürlüğün zerresi kendi dinlerinde olan Aleviler'e tanınmamıştır.

Aleviliğin toplumsal başkaldırının kaynağı olmasına bu açıdan bakmak gerekir. Osmanlı yönetiminin bu insan hak ve özgürlüklerini kısıtlayıcı, baskı altına alıcı ve kıyıcı tutumu Alevi toplumunu sürekli düzene karşı yeni düzen arama içine sokmuş; bu toplumun tarihi; sürekli yeni düzen arayışı için ayaklanmalarla geçmiştir. Bu olguda temel etmen devletin Aleviliğe karşı takındığı özel baskıcı tutumdur. Alevi olayların kaynağında devletin Sünni-Şeriatçı tutumu ve bu doğrultudaki zihniyeti temel rol oynar. Osmanlı Devleti İmparatorluk sürecine girişle birlikte katı bir Sünni - Şeriatçı devlet olmuş, uyruğuna dinsel - mezhepsel açıdan bakmıştır. Devletin bu bakışı Alevi ayaklanmalarına sürekli ortam hazırlamıştır.

(24) Thévenot, s: 221.
(25) Thévenot, s: 227.
(26) M.S.Y. Sanz (Yayınlayan) - Terkiye'nin Dört Yılı (1552-1556), Tercüman yay. s: 21 v. d.
(27) J. B. Tavernier - XVII. Asır Ortalarında Türkiye Üzerinden İran'a Seyahat, Tercüman yay. İst. 1980, s: 29 v.d.

- II -

OSMANLILAR'DA AYAKLANMALARIN GENEL NEDENLERİ

1- OSMANLI TOPLUMSAL YAPISI VE AYAKLANMALAR AÇISINDAN NEDENSELLİĞİ

a) Osmanlı Üretim Biçimi:

Burada amaç Osmanlı toplum yapısı üzerine bir deneme ve belirleme çalışması yapmak değil. Bu, toplumbilimciler, toplum tarihçileri ve siyaset bilimcilerince yeterince yapıldı. Biz, genel bir takım doğruları saptayarak Osmanlılar'da halk hareketlerine kaynaklık eden toplumsal ortamı belirlemeye çalışacağız.

Osmanlı toplumunun Avrupa'ya (Batı'ya) göre farklı bir evrim geçirdiği ve farklı bir yapıda olduğu genellikle kabul edilmiştir (1). Özellikle toprak üzerinde özel mülkiyet yerine kamusal mülkiyetin egemenliği Osmanlı toplumsal yapısına bir özgüllük kazandırmıştır. Toplumbilimci ve toplum tarihçilerinin hemen hemen ulaştıkları tek ortak nokta bu. Ancak, Osmanlı toplum yapısı nedir? Sorusu bu toplum bilimcileri ayırmış. .Farklı belirlemelere ulaşmış ve Osmanlı toplumu bilinen farklı kalıplara uyarlanmaya çalışılmıştır (2).

Nitelemeler ve öneriler ne olursa olsun, Osmanlı toplum düzeni hangi sisteme uyarlanıp sokulursa sokulsun hepsinin vardığı tek bir sonuç var. Osmanlı toplumu gelişmemiş veya azgelişmiş, gelenekçi ve çeşitli toplumsal katmanlardan oluşmuş bir toplum. Doğallıkla bu düzeyde ve yapıda olan bir toplumun bir takım sancılarının olması doğal. Ayaklanmalar, çeşitli halk hareketleri de bu tür sancılardan biri veya birileri. Araştırmamız açısından önemli olan bu. Biz bunu saptamaya çalıştık.

(1) Bkz: Doç. Baykara Sezer -"Türk Toplum Tarihi Üzerine Tartışmalar", Toplum ve Bilim Dergisi, Sayı: 4, s: 47, Kış 1978; Oya Sencer - Türk Toplumunun Tarihsel Evrimi, Habora yay. İst. 1969, s: 27; Nedim Gürsel - Şeyh Bedreddin Destanı Üzerine, Cem yay. İst. 1978, s: 34; Prof. F. Köprülü - Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesselerine Tesiri, Ötüken yay. İst. 1981, s: 94 v.d.; Muzaffer Sencer - Osmanlı Toplum Yapısı, Yöntem yay. İst. 1973, s: 30 v. d. (Özellikle Barkan ve İnalcık hakkında); Lord Kinross - Osmanlı Tarihi, Güneş yay. İst. 1987, s: 25; Doç. Toktamış Ateş- "Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı? Bir Öneriye Yanıt", Toplum ve Bilim Dergisi, Sayı: 4, s: 96, Kış 1978; Doğan Avcıoğlu-Türkiye'nin Düzeni, Bilgi yay. Ank. 1969, I/13 ("Osmanlı toplum düzeni de tarihi, iktisadi, coğrafi ve askeri v.b. nedenlerle, Batı'dakinden farklı bir görünüş kazanmıştır" diyor). Taner Timur ve İ. Cem'in benzer yaklaşımı için bkz: İsmail Cem- Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, Cem yay, İst. 1971, s:111.

(2) Bilinebildiği kadarıyla Osmanlı toplum yapısını İ. Hüsrev Tökin, Behice Boran, M. İlhan Erdost, Muammer Sencer, Gibb, Bowen, Werner, Bahattin Akşit,

Osmanlı toplumu için genellikle "Tımarlı Sistem" deyimi kullanılır. Sistem, toprağın genelinde devlete ait olduğu temeline dayanır. En az Osmanlı klasik döneminde (16.y.y.) yapı böyledir (3). Tımar Sistemi, Osmanlılar'ın bir buluşu değildir. Asya, Abbasi, Selçuklu, Bizans, İran, Memlük, Akkoyunlu, Türk Beylikleri uygulamalarının gelişmiş ve geliştirilmiş bir uygulamasıdır. Tarihçiler ve toplumbilimciler ufak - tefek ayrılıklarla bu noktada birleşirler. Sistemin Osmanlılar'a ulaşmasında Türk etkenine ağırlık verirler (4).

Tarihsel verilere bakılırsa Osmanlı Devleti'nin kuruluşuyla birlikte Timar Sistemi de alınmıştır. Osman Bey devletin kuruluşuna katılan asker, yönetici ve gönül erlerine tımar dağıtmıştır. Bu durum Orhan Bey ve sonrakiler döneminde de sürmüştür (5). Tımar dağıtımını Fatih de sürdürmüştür (6). Fatih, malikane ve aile vakfı olan toprakları "miri"leştirerek tımar biçimine sokmuştur (7). Bu tutumla Osmanlı kurucularının eski düzeni sürdürdükleri anlaşılmaktadır (8). Tımar Sistemi I. Murat döneminde 1368'lerde yasalara bağlanmış (9) ve kurumlaşmıştır. Jean Deny'nin bulduğu belgelere göreyse yine I. Murat döneminde 1378'lerde Timurtaş Paşa'nın çalışmalarıyla kurallara bağlanmış ve has, zeamet, tımar ayrımı yapılmıştır (10). Genellikle Tımar Sistemi'nin Rüstem Paşa'ca bozulduğu sanılsa da, daha önceleri kuralların ve yasaların dışına çıkılarak, Tımar Sistemi bozulmuştu (11). Çelebiler döneminde (Mehmet ve Musa Çelebiler) tımarların başka amaçlarla verildiğine rastlanır. Mehmet Çelebi Sivas dolaylarında, Musa Çelebi'yse Trakya'da taht savaşımını kazanmak için yarım tımar, yani malikâne-divanı dağıtmışlardır (12). Tımar Sistemi'ndeki bozulma Kanuni döneminde veziriazam Rüstem Paşa'ca (öl. 1560) doruğa çıkarılmıştır. Devlet toprakları arttırmayla "iltizam"a verilerek, tımar yasalarının dışında bir yol izlenmiş ve yapısal değişikliğe gidilmiştir. Bu durum varolan toprak düzeninin oldukça bozulmasına neden oldu. II. Selim döneminde Sokullu Mehmet Paşa bozulmayı engelleyici önlemler aldıysa da, bozulma durdurulamadı. Bu gidiş III. Murat döneminde daha da çoğaldı. İşin içine rüşvet girdi. Artık rüşvet verenler timar sağlayabiliyorlardı. 1584'de Özdemiroğlu Osman Paşa'nın 300 ak-

---

Kurthan Fişek, Doğan Avcıoğlu, Oya Sencer (Baydar), Suat Aksoy, Korkut Boratav, Doğu Perinçek, Şahin Alpay, Mübeccel Kıray, İlhan Tekeli, Ünal Nalbantoğlu, Yıldız Sertel, Halil Berktay, İlber Ortaylı, Toktamış Ateş, Oğuz Oyan feodalizm; Selahattin Hilav, Sencer Divitçioğlu, İdris Küçükömer, Muzaffer Sencer, Niyazi Berkes, İsmail Cem, Emre Kongar, Hikmet Kıvılcımlı, İlkay Sunar, Stefonos Yerasimos, Çağlar Keyder, A. Savaş Akat, Sina Akşin, Seyfettin Gürsel, Hu-

çeye yabancılara timar vermesiyle bozulmanın önü alınmaz oldu. III. Mehmet döneminde artık timar yasalarına hiç uyulmayacaktır. Bu bozulma ve toplumsal dönüşüme koşut olarak timarlı sipahide de düşüş olur. Kanuni döneminde 200 bin timarlı sipahi varken bu sayı 1768'lerde 20 bine düşer. Devlet sistemindeki bozulma da aynı koşutluğu gösterir. Timar Sistemi ilk kez 1703'de Girit'te kaldırıldı. 1812'den itibaren ülkede timar sayısında oldukça düşüş oldu. Genel kanıya göre Timar Sistemi'ni Tanzimat Fermanı kaldırmıştır. 1858 Arazi Kanunu toprak sistemini yeniden ve yeni biçimde düzenlemiştir. Özünde ise dirlik sisteminin yerini ayanlık-derebeylik almış, miri topraklar özel mülkleşmiştir (13). Bu, bir bakıma Osmanlı toplumunda feodalleşme sürecidir. 16. yüzyılın ikinci yarısından 19. yüzyıla kadar geçen süre Osmanlı merkeziyetçi yönetiminin yarı - feodal yapıya dönüştüğü genellikle toplumsal bilimcilerce benimsenir (14). Bilindiği gibi Osmanlı'nın bu evrimsel dönüşümü Batı toplumlarının oldukça gerisindedir.

Osmanlı toplumunun AÜB, feodal veya bunların dışında bir yapıda olması onun sınıfsallığı gerçeğini ve sömüren - sömürülen kesimlerin varlığı olgusunu ortadan kaldırmaz. Osmanlı'daki halk eylemleri ve başkaldırılar bu toplumsal örgünün / dokunun ürünüdür.

---

nicihan İslamoğlu, Hilmi Yavuz, Baykan Sezer, Taner Timur, Metin Heper, İsmet Bozdağ, Ali Kazancıgil, M. Ali Kılıçbay, Yahya S. Tezel Asya Üretim Biçimi olarak nitelemiştir. Tevfik Çavdar, Sedat Özkol, Orhan Kurmuş gibi toplum bilimcilerse herhangi bir biçime sokmaktan çekinmişlerdir. Ö. Lütfi Barkan, Halil İnalcık ve Mustafa Akdağ gibi önemli tarihçiler Osmanlı toplum yapısını feodalizm ve AÜB'nin dışında düşünmekte, ileri ve kendine özgü bir sistem olarak değerlendirmektedirler. Osmanlı toplum yapısının niteliği üzerinde sınıflama için bkz: Halil Berktay - "Tarih Çalışmaları Kaynakçası", C. D. T. Ans. İletişim yay. 9/ 2475 v. d.; Muammer Sencer - Toprak Ağalığının Kökeni, Tel yay. İst. 1974 (a), s: 10-22; Sencer (1973), s: 25- 102; AÜB tartışması için bkz: D. Avcıoğlu-Türkler'in Tarihi, Tekin yay. İst. 1978, I/91 v.d. Her ne kadar bir takım tarihçiler feodalizm ve AÜB genel çizgileri içerisinde değerlendirilmişse de ayrıldıkları noktalar ve yanlar vardır. D. Avcıoğlu Osmanlı toplumsal yapısını "prekapitalist-kapitalizm öncesi" olarak değerlendirerek, feodalizm sınıflamasından kaçınmıştır. Bkz: Avcıoğlu (1969), I/20. Avcıoğlu daha sonraki bir çalışmasında "Osmanlı düzeni. kanımızca Asya tipi değil, feodaldi" diyerek asıl belirlemesine ulaşır. Bkz: Avcıoğlu (1978), I/212. Sina Akşin Osmanlı toplum düzeninin farklı niteliğini ve Avrupa toplumlarının AÜB ve feodalizme yaklaşan yanlarını ve dönemlerini gözönüne alarak "köylü üretim tarzı" gibi bir genelleme öneriyor. Bkz: Doç. S. Akşin - "Osmanlı-Türk Toplumundaki Sınıf Yapısı Üzerine Bir Deneme", Toplum ve Bilim Dergisi, Sayı: 2, s: 35 Yaz 1977. Metin Heper'inse Osmanlı siyasal ve toplumsal yapısı için önerisi "patrimonyal" terimidir ve soruna "merkez - kenar kuramı" çerçevesinde çözüm arar. Bkz: Doç. M. Heper - "Osmanlı Siyasal Hayatında Merkez - Kenar İlişkileri", Toplum ve Bilim Dergisi, Sayı: 9-10, s: 5 v. d. Yaz 1980,

b) Özel Mülkiyetin Varlığı:

Genel olarak bilinen, Osmanlı'da toprağın devletin malı (miri) oluşudur. Bu sava katı bir biçimde sarılanların bakışına göre, bu durum Osmanlı'da sınıfların netleşmesini önlemiş ve toplumun devletin karşısında yeralışını engellemiştir. Bu sava göre Osmanlı'da bu nedenle sınıfsal nitelikli eylemler yoktur.

Bakış, temelinden çürüktür. Osmanlı'da toprağın tümüyle devletin olduğunu yalnızca okul kitapları yazar. Sınıfsal nitelikli hareketlerin olmadığı da oldukça safdilliliktir.

Osmanlı'da toprağın devletin oluşu bir genel ilkedir. Önceden de belirttiğimiz gibi Osmanlı'da özel mülkiyetin çıkış Kuruluş Dönemi'nin bitişiyle, özellikle Çelebiler dönemiyle başlar. Özel mülkiyetin bu filizlenmesi 16. yüzyıldan itibaren yaygınlaşır. Bu alanda ciddi araştırmalar yapan Prof. Ö. L.Barkan'a göre kullanımı ve miras bırakımı tümüyle kişiye ait olan "mülk timarlar veya eşkincülü mülkler Osmanlı İmparatorluğu'na daha önceki Anadolu Beylikleri'nden geçmiştir." Osmanlılar, "soy asaletini sürdüren bu tip timarları, özellikle kimi Doğu Anadolu sancaklarında olduğu gibi, gerekli gördükçe korumuştur. Dahası Rumeli'de, Bosna'da olduğu gibi, kimi Hıristiyan beylerin veya soylarının ellerinde bırakılmış

(3) Cem, s: 52; Ö.L. Barkan - Türkiye'de Toprak Meselesi, Gözlem yay. İst. 1980, I/127 v. d., 286 v. d., 294; Doç. Halil Cin - Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması, Kültür Bak. yay. Ank. 1978, s: 67, 83 v. d., 114; Sencer Divitçioğlu-Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu, Köz yay. İst. 1971, s: 62, 69; S. Yerasimos - Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye, Gözlem yay. İst. I/239 v. d.; Prof. M. Akdağ - Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi, TTK yay. Ank. 1971, I/91 v. d.

(4) Timar Sistemi'nin köken ve kaynakları için bkz: Bu alanda şemalaştırma çalışması için Halil Berktay - Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü, Kaynak yay. İst.1983.s:20 v.d.; H. Berktay - "Tarih Çalışmaları", C. D. T. Ans., İletişim yay. 9/2458; Köprülü (1981), s:94 v. d.; İlber Ortaylı - "Osmanlı Toprak Düzeninin Kaynakları", Toplum ve Bilim Dergisi, Sayı: 4, s: 72 v. d. Kış 1978.; Selçuklu kökenli olduğu hakkında bkz: Doç. Suat Aksoy - Türkiye'de Toprak Meselesi, Gerçek yay. İst. 1969, s: 22; Prof. İ. H. Uzunçarşılı-Osmanlı Tarihi, TTK yay. Ank. 1972, I/504; Prof. F. Köprülü - Osmanlı Devletinin kuruluşu, Ank. 1972, s:109 v. d.; Prof. E. Werner-Büyük Bir Devletin Doğuşu, Alan yay. İst. 1986, I/18 ("Bulgar tarihçisi V. A. Mutafcieva, timar sisteminin Bizans - Slav kökenli değil, Türk-Selçuklu kökenli olduğu yolundaki Köprülü savını kabul etmektedir ki buna biz de katılıyoruz" diyor).

(5) Geniş açıklamalar ve timar edinenler için bkz: Aşıkpaşaoğlu Tarihi, İst. 1970, s:24, 31, 36, 42, 47, 115; M. Neşri-Neşri Tarihi, Kül. ve Tur. Bak. yay. Ank. 1983, I/59, 63, 81, 91, 125; Müneccimbaşı Tarihi, Tercüman yay. I/64,72, 79, 92, 186; II /326, 538; Oruç Beğ Tarihi, Tercüman yay., s:33.

olan dirliklerin de böyle aile mülkü timarlar biçiminde olduğu görülmektedir" demektedir (15). Hatta Prof. Barkan bu yapısallığı Avrupa'daki senyörlerin durumuyla eş görür (16). Osmanlı yapısı içerisinde uzun zaman "toprak malikaneleri ve çeşitli ayrıcalıklarıyla yerli soylu sınıfların" korunduğunu vurgular (17). Malikane-Divani sistemi özellikle İç Anadolu Bölgesi'nde yaygındır. Kanuni döneminde bu bölgedeki illerde alınan 21 küsür milyon akçenin 4 milyonu malikanelerin payıdır ki bu büyük bir toplamdır (18). Malikhaneciler ellerindeki mukataaları satma serbestisine sahiptirler (19). Bu tür mülkiyet özellikle Anadolunun ilk ele geçirilen yörelerinde yoğunlaşmıştır. Ali "Kühnü'l-Ahbar"ında malikaneler düzeninin Sivas ve Amasya yöresindeki kuruluşunu Çelebi Mehmet'lerle başlatır (20). Bunlar özel mülkleşmenin ve sınıflaşmanın çekirdekleridir. Osmanlı öncesi Türk-İslam toplumlarda alınan bu uygulama Osmanlılar döneminde de bir özel mülkiyet biçimi olarak sürdürülmüştür (21). Özel mülkiyetin bir başka örneği de temliklerdir. Bir takım köy toprakları padişaha, yakınlarına veya yüksek görevlilere temlik edilirdi. Bunlar tümüyle özel mülk olarak işletilirdi (22). Prof. Barkan'ın hesaplamalarına göre 1527-1528 yıllarında devlete ait vergi gelirlerinin % 41, 93'ü timar sistemine girenlerden, % 51'i ise padişah haslarından toplanmaktadır (23). Bu oranlar Osmanlı timar sisteminde devletle özel mülkiyetin yerini ortaya kor. Bu aynı

(6) Neşri Tarihi, II/162, 182.

(7) Sencer (1973), s: 244.

(8) Köprülü (1981), s: 115.

(9) Werner, I / 146; M. Sencer (1974), s: 63.

(10) M. Sencer (1974 a), s: 72.

(11) Osmanlı vakanamelerindeki kayıtlar için bkz: Peçevi tarihi, I/ 79 v. d.; Lütfi Paşa - Asafname, Kül. ve Tur. Bak. yay. Ank. 1982, s: 14 v. d. Bu iki Osmanlı yapıtında da haksız timarlar dağıtıldığından sözedilir. Ayrıca bkz: M. Sencer (1974), s: 338.

(12) Divitçioğlu, s: 52.

(13) Geniş bilgi için bkz: Cin, s: 107 v. d. ; Sencer (1973), s: 295. Timar sistemindeki bozulmalar ve düzeltim çalışmaları için bkz: Barkan, I / 852 v. d.

(14) Heper, Toplum ve Bilim Dergisi, Sayı: 9- 10 , s: 3.

(15) Barkan, (1980), I/818 v. d.

(16) Barkan, I / 828 v. d.

(17) Barkan, I / 821.

(18) Barkan, I / 166 v. d. Belgeler için bkz: 189 v. d.

zamanda bir feodal yapıdır. Toprak sahibi olan yalnızca padişah değil, bunlar arasında asker-sivil devlet görevlileri de vardır. Kimisi vakıf kurarak, kimisi satın alarak, kimisi kadılardan sınırları belirsiz "hüccetler" düzenleterek (24), kimisi de borçlarına karşılık doğrudan toprağı "gasp" ederek, toprak üzerinde özel mülkiyeti temellendiriyorlardı (25). Prof. Barkan'ın Edirne bölgesi tereke defterleri üzerinde çalışmalarında bunun örnekleri doludur: İbrahim Paşa Karacabey Köyündeki çiftliğini 50 bin akçeye satıyor, Ahmet Bey 200 bin akçenin üzerinde miras bırakıyor. Hasan Ağa Dâye Hatun Köyündeki çiftliğini ve 12 dönümlük bağını 26500 akçeye, Ahmet Çelebi Koca Hızır köyündeki çiftliğini 30 bin akçeye, Sipahi Seyyid İbrahim Ağa 50 bin akçeye satıyor. Başağası Ahmet Ağa herbir mirasçısına 88600'er akçe bırakıyor (26). Bunlar kişisel zenginlikler ve özel mülkiyet örnekleridir.

Aşıkpaşaoğlu bir Nişancı'nın tutumundan söz etmekte ve düzeni bozuşuna değinmektedir.

"Uyruğun elinde Osman Gazi'nin zamanında verilmiş yerler vardır. Tasarruf edegelmişlerdi. (...) Bu nişancı o yasayı bozdu. Yeniden bunlardan tapu aldı. Çok para verene verdi" (27).

Peçevi arpalık dağıtımlarına değinir:

"Padişahın, Sonluk ve Segedin sancağındaki yöneticilerin arpalıkların ellerindan alıp Bosna hazinesinin açığını kapatmak için verdiğini kendi gözümüzle görmüşüzdür. Semendire sancağı icmal defterinde bu tür arpalıkların kayıtlarına rastlanmaktadır. Rahmetli Hüsrev Bey'in, Kasım Paşa'nın ve Tur Ali Bey'in eski beratlarını gördüm. Bunlar birer, ikişer yük akçe getiren dirliklerdir; onbeş,

(19) Mehmet Genç - "Osmanlı Maliyesinde Malikhane Sistemi", Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Hacettepe Ün. yay. Ank. 1975, s: 240. Malikhaneler 17. 1. 1715'de Divan'da alınan bir kararla kaldırılmışlardır.

(20) M. Sencer (74), s: 156.

(21) Barkan, I / 252 v. d.

(22) Barkan, I / 260 v. d.

(23) Sayılar için bkz: Barkan, I/805 v. d., 873 v. d.

(24) Çetin Yetkin - Türk Halk Hareketleri ve Devrimler, May yay. İst. 1974, I / 142 v. d.

(25) Cin, s: 434 v. d.

(26) Barkan'dan aktaran, Yetkin, I / 144.

yirmibin akçe geliri olan hasların bulunduğuna dair kayıtlara rastladım" (28).

Öşür ve Haraç topraklar da özünde gerçek mülk topraklarıdır. Serbest mir-i miranlıklar, yurtluk; ocaklık ve malikaneler öşürsel topraklardır. Serbest mir-i miranlıklar, Doğu Anadolu'da; Cizre, Genç, Bitlis, İmadiye, Mahmudiye, Hakkari, Eğil, Palo sancaklarıdır. Yurtluk - Ocaklıksa, Yavuz'ca devlete bağlı kalmalarına karşılık Kürt beylerine bırakılan topraklardır. Diyarbakır ve Şehr-i Zor'daki dörtyüzün üzerindeki bey aşiretleri de aynı konumdadırlar (29). Doğallıkla kimi bölgelerde derebeylik mülkiyet hakları olduğu gibi korunmuştu. Osmanlılar'da Beyrut, Suriye, Halep, Bağdat, Basra, Hicaz, Yemen illeri ile Kürt beylikleri; Rumeli'de Bosna-Hersek, Eflak, Boğdan bölgeleri genel düzenin dışında tutulmuştu. Buralarda feodal ilişkiler yaşanılıyordu. Toprak aşiret şeyhlerinin, derebeylerin, feodalların öz malıydı. Devletin, toprağın sahibi oluşu görünüşteydi, genel ilkeydi. Özünde toprağa sahip olanlar padişah, çevresindeki asker-sivil bürokratları ve yerel bir takım büyük, orta ve küçük feodal beylerdir. Devletin toprak sahipliği soyut mülkiyet kavramı biçiminde kalmasına karşın, özel mülk olayı Osmanlı'da somut, gerçek ve uygulamsaldır (30).

V. P. Mutavçieva Osmanlılar'da emlakın şu kesimlerin olduğunu saptar: a) Osmanlı hanedan üyeleri, b) Vezirler, c) Yüksek görevli ve birlik komutanları, d) Akıncı subay ve çocukları, e) Anadolu Beyleri f) Saray görevlileri, g) Devlet sorumluluğunu üstlenen şeyh ve dervişler. Mülk sahipleri I. Bayezit'ten beri "sınırsız kullanım" yolunda savaşım vermektedir. Mutavçieva'ya göre asıl feodal aristokrasiyi bunlar temsil etmektedir. Bu tür mülkiyet Anadolu'da oldukça yaygındı. Toplumsal mülkiyetlerini vakıflarla örtüleyebiliyorlardı. A. S. Tveritinova gelişmenin hasların ve mülklerin gelişmesi doğrultusunda olduğunu, A. Suçeska ise mülk sahipliğinin gittikçe güçlendiğini, Sipahilerin köylü çiftliklerine elkoyabilme olanağına Kanuni döneminde ulaşabildiklerini, Sipahilerin Batı-Avrupa'nın yüksek orta çağındaki feodal beylere benzer duruma

(27) Aşıkpaşaoğlu Tarihi, s: 29 v. d.

(28) Peçevi Tarihi, I / 6.

(29) M. Sencer (1974), s : 151 v. d.

(30) Mehmet Bayrak - Pir Sultan Abdal, Yorum yay. Ank. 1986, s: 14 v. d.

geldiklerini, mülkler üzerinde kendi toprak egemenliklerini kurduklarını, böylece yaygınlaşan Türk feodalizminin artık feodalizmin "klasik" yolunu tuttuğunu belirtirler. Niğbolu paşası 400 bin akçe gelir getiren has'ı karşılığında 2 bin asker donatabiliyordu. Haslar'ı miri arazi fonundan dağıtılan feodal mülkler olarak kabul edersek, böylece Osmanlılar'da bir azınlığın mülkiyet tekelinden söz edebiliriz (31).

Kanuni dönemindeki Arazi Kanunnamesi'nin Budin'le ilgili maddesi toprak özerinde özel mülkiyetin yasallığı açısından ilginçtir.

"Bu illerin halkı yerli yerinde oturup, ellerinde bulunan taşınır malları, kasaba ve köylerdeki evleri, bahçelerinin imaretlerini kendi malları olup, bu mallar üzerinde diledikleri gibi tasarruf edebilirler. Yani bunları satmaya, bağışlamaya ve öteki biçimlerde başkasına verme hakları vardır. Bağ ve bahçelerindeki ürünler üzerinde mülkiyet haklarını kullanabilirler. Ölümlerinde mirasçılarına mülk edinme yoluyla bıraktıklarında, kimse bu haklara karışmamalıdır" (32).

Osmanlı toplum düzenini AÜB'e oldukça katı biçimde bağlayan Sencer Divitçioğlu bile "sipahi timarlarının hassa çiftliklerinin devlet adamları özel mülkiyete benzer mülkiyet biçimleri yarattığını" kabul etmektedir (33). II. Ahmet döneminde Defterdar Şıkkı Evvel'in verdiği rapor sonucu 1659'larda topraklar "yaşam boyu malikhane" biçiminde verilecektir. III. Ahmet'le malikhane olarak verilen devlet topraklarının kuralları değiştirilmiş ve yeniden yıllık iltizam yoluna dönülmüştür (34).

Osmanlı mülkiyet ilişkileri, ekonomik - toplumsal yapısı gereği özel mülkiyet biçimine doğru bir evrim geçirmiştir (35). 19. yüzyılda toprakta özel mülkiyete doğru gidiş tamamlanmıştır. 1858 Arazi Kanunnamesi bunun yasal çerçevesini ve geçiş kolaylığını sağlamıştır (36).

(31) Bu savlar ve açıklamalar için bkz: Werner, II/141 v. d

(32) Ahmet Lütfi - Osmanlı Adalet Düzeni, İst. 1979, s: 34.

(33) Divitçioğlu, s: 107.

(34) M. Belin- Türkiye İktisadi Tarihi Hakkında Tetkikler, M. E. Basımevi, İst. 1931, s: 172 v. d.

(35) Doç. Suat Aksoy - Türkiye'de Toprak Meselesi, Gerek yay. İst. 1969 s: 172 v. d.

(36) Cem, s: 222.

Bu veriler Osmanlı'da özel mülkiyetin varlığını ve özel mülkiyete doğru gidişin olduğunu kanıtlar. Özel mülkiyet, Osmanlı toplumunun bir gereğidir. Toplumun kendine özgü yapısı gereği; gelir ve yaşam farklılığı, baskı, kıyım yaşanmış; öyle sanıldığı gibi Osmanlı düzeni "ileri ve ideal" bir düzen örneği sergilememiştir.

c) Toprak Ağalığı ve Ayanlık:

16. yüzyıldan itibaren devletle halk arasında görev yürüten, etkili bir takım kimseler türedi. Eyaletlerdeki toprağın önemli bölümü ayanlara temlik edildi. Böylece ağır ağır bir toprak soylusu (aristokrasisi) doğdu. Bunlar varlıklı, devletçe kayrılan kişiler olduğundan halk üzerinde de oldukça etkiliydiler ve bir baskı etkeni durumundaydılar. Ayanların ortaya çıkışı Celali olaylarıyla başladı, 19. yüzyılın başlarına dek sürdü (37). Ayanlar kırsal kesimde etkili oldukları gibi, kentsel yörelerde de etkindiler.

Osmanlı'nın özellikle dışa karşı düzenlediği seferler ayanlığın doğmasına ve güçlenmesine toplumsal ortam sağladı. 1682'lerde Osmanlı-Avusturya-Lehistan-Venedik seferleri asker ve paraya gereksinim doğuruyordu. Bunların sağlanmasında bölgelerinde etkinliği olan insanları devlet katında güçlendiriyordu. Ulaşılan bu toplumsal - siyasal kazanım ayanlara servetin yolunu açmış ve halk üzerinde de baskı öğesi olmalarına olanak sağlamıştı.

17. yüzyılda Anadolu'da türeyen ağa, bey ve ayanlar (38) değişik kökenlerden gelmekteydiler. Ancak oluşumları ortak bir yol izlemiştir. Ya servet yoluyla askeri ve yönetsel yetkileri ele geçirmişler, ya da askeri ve yönetsel yetkilerini kullanarak servet edinmişlerdi (39).

---

(37) Bkz: Köprülü-Uzunçarşılı - "Ayan", İslam Ans. C: II/40 v. d.; Doç. Yücel Özkaya - XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Kültür ve Tar. Bak. yay. Ank. 1985, s: 198 v. d.; Yerasimos, I/ 475 v. d.

(38) Ünlü Ayanlar şunlardır: Karaosmanoğlu, Çapanoğlu, Canikli Ali Paşaoğlu, Dağdevirenoğlu, Tirsiniklioğlu İsmail Ağa, Yanyalı Ali Ağa, Buşatlı Ailesi, Karadağlı Vladika I. Peter Niegos Petroviç, Pazvandoğlu Osman Paşa, İşkodralı Mustafa Paşa, Tuzcuoğulları (Trabzon), Kotalhalilzadeler (Musul), Cezzar Ahmet Paşa, Kavalalı Mehmet Ali Paşa, Tekeli İbrahim, Payas'ta Küçük Ali Oğulları, Cemşitoğulları (Trabzon), Nasuhoğulları (Gediz), Kalyoncuoğulları (Bilecik), Acemoğulları (Uşak), Yılanlıoğulları (İsparta), Katipoğulları (İzmir), İlyasoğulları (Milas). Bkz: Uzunçarşılı, İslam Ans. II / 41 v. d.; Yerasimos, I / 485; Ortaylı (1983), s: 16; Shaw, I/343, 345, 360, 365 v. d.; Ubucini, 1, 30.

Ayanlığın, Osmanlı Devleti'nde başından beri varolduğu savunulur (40). Özel mülkiyet ve toprak sahipliği başından beri olmasına karşın, ayanlığın örgütlenip doğması 16. yüzyılın ikinci yarısıyla başlar. Sina Akşin, ayanları, yöneten sınıfın ademi merkezi bir kolu olarak görür (41). M. Heper'e göre, yerel seçkinler (ayanlar) merkezi yetkenin zayıflamasıyla ortaya çıkmışlar, bir boşluğu doldurmuşlardır. Değişik bir savla merkezi yetkeye karşı çıkmamışlar, güçlerini, merkezi yetkeye bağımlı olarak ortaya koymuşlardır (42). Doğallıkla çelişkileri devletle değildir. Dahası devletin bir yan gücü, halka kadar uzanan bir baskı kollarıdır. Halk üzerinde birer baskı öğesi olmuşlardır. Tefecilik yapmış, para oyunlarına girmiş, sağladıklarıyla birer baskı aracı kesilmiş ve yarı bağımsız beyler gibi davranmışlardır (43). Ayanlar arası çekişmelerde, ayanla devlet arasındaki savaşımlarda da halk zarar görmüş (44), Anadolu ve Rumeli'de sürekli tedirginlikler yaşanmıştır. Feodal ayanlar artık merkezi yönetimi yıpratacak güçtedirler. İmparatorluk topraklarının dörtte üçünü ellerine geçirmişlerdir. Padişahların etkinliği Bizans İmparatorları gibi yalnız İstanbul'la sınırlanmaktadır. Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da binlerce derebeyi vardır, göçebeleri egemenliklerine almış, 50 binlere ulaşan insan kitlelerini çevrelerine toplayabilmişlerdir. O ölçüde de Anadolu'da yaşam güvenliği azalmış; huzursuzluklar, bireyci eşkiyalık ve haydutluk olayları çoğalmıştır (45).

Bu ortam doğallıkla halkı arayış içerisine sokmaktadır. Başkaldırı, ayaklanma, halk eylemleri bu arayışların sonuçlarıdır.

d) Osmanlı'da Farklı Katmanlardan Oluşan Toplumsal Yapı:

Osmanlı araştırmacılarının tümü-farklı terimlerle anlatsalar bile-Osmanlı düzeninin farklı katmanlardan oluşan bir temel üzerine kurulu olduğunu kesinlikle kabul ederler. Osmanlı'daki toplumsal

(39) Cem, s: 182.

(40) M. Sencer (1974 a), s: 168 v.d. Yıldırım'ın döneminde ayanların egemenliğe alınışı için bkz: Neşri Tarihi, I / 154.

(41) Akşin, Sayı: 2, s: 36.

(42) Heper, Sayı: 9-10, s: 17.

(43) M. Sencer (1974 b), s: 197.

(44) M. Sencer (1974 a), s: 184.

(45) Geniş anlatım için bkz. Ubucini, I/30 v.d.

yapıyı oldukça yumuşak bir gözlemle yorumlayan Sencer Divitçioğlu bile, "Osmanlı toplumu sınıflı bir toplumdur" der (46). Ayrıntısı ne olursa olsun Osmanlı düzeninde bir "yöneten" ve "yönetilen" kesimleri vardır (47). Koçi Bey Osmanlı toplumunda "Ulema", "Seyfiye" ve "Reaya" kesimlerinin varlığından söz eder (48). Prof. Ö. L. Barkan, buyuran, yöneten, savaşan askeri sınıfla, askeriyenin dışında olan "reaya" ve halk sürüleri" sınıflarının varlığını belirler (49). Prof. H. İnalcık da bu tür bir sınıflamanın varlığını vurgular (50). Prof. M. Akdağ klasik dönem için Saray ve çevresindeki Enderun çıkışlı bürokratları yönetici sınıf olarak görür. Esnaf, zanatkâr ve reaya yönetilen sınıftır (51). Prof. S. Shaw Osmanlı toplumsal sınıflarını "Yöneten" - "Yönetilen" ikileminde kümeler. "Saray Kurumu, Kâtiplik, Askeri ve Kültürel ya da Dinsel Kurumlar"ı yöneten sınıf içerisinde toplar. Yönetilen sınıfsa geniş kamu yığınlarını (esnaf-zanaatçı, reaya) kapsar. Shaw'a göre Osmanlı egemen-yöneten sınıfının genel niteliği; düşünce, eylem ve tutum olarak Padişah-Sarayla ve çıkarlarıyla bütünleşmiş ve o kuruma adanmış olmaktı (52). Doç. Sina Akşin Osmanlı toplumunun toplumsal yapısı üzerine yaptığı denemesinde Klasik dönem (16. yüzyıl - Kanuni dönemi) için sınıfsal yapıyı şöyle belirliyor:

I. Yönetenler (askeriler) sınıfı: A-İcrai askeriler (1. Maaşlılar,

2. Zaimler ve Timarlı Sipahiler), B-Ulema.

II. Yönetilenler (reaya) sınıfı: A-Kentliler (1. Lonca esnafı,

2. Tüccarlar ve sarraflar), B-Köylüler, C-Göçebeler (53).

---

(46) Divitçioğlu, s: 70. Osmanlı'da sınıfsal yapının kıristalize olmadığı kanısında olanlardan biri de Prof. Bernard Lewis'dir. Böyle düşünmesine karşın "Osmanlı İmparatorluğu'nda ekonomik sınıflar vardı ve bunlar arasında didişme, savaşım olduğu belirtileri hiç de eksik değildir" demektedir. Bkz: B. Lewis-İstanbul ve Osmanlı Uygarlığı, Varlık yay, İst. 1975, s: 64 v. d.

(47) Akşin, Sayı: 2, s: 31 v. d.

(48) Koçi Bey, s: 15 v. d.

(49) Barkan, I/738 v. d., 758 v. d.

(50) Bkz: Divitçioğlu, s: 70; Sencer (1973), s: 268 v. d.

(51) Akdağ (1971), II / 20 v. d.

(52) Shaw, I/167 v. d.

(53) Akşin, Sayı: 2, s: 34.

Osmanlı'da görülen toplumda farklı katmanların (kesimlerin, sınıfların) oluştuğudur. Yöneten ve yönetilenler sınıfsal olarak belirginleşmiştir. Veriler ve araştırmalar bu tür bir sonuca varmamıza yolaçabiliyor. İster S. Divitçioğlu'nun savunduğu gibi devlet kendisi sömürücü ve baskıcı sınıf olsun (54), ister devletten desteğini alan ve onun çevresinde bütünleşen bir egemen-sömüren-ezen sınıf oluşsun aynı kapıya çıkar. Egemen (yöneten) ve sömüren bir sınıf... Ezilen ve sömürülen kamu kesimleri; esnaf, köylülük ve reaya... Yöneten sınıfın üreten, çalışan sınıf üzerindeki sömürü egemenliği... Özünde Osmanlı hukuku da sınıfları kabul ediyordu (55).

Sınıfsallığın her türlü boyutunu görmek olası Osmanlı'da. Yöneticilerin yoğunlaştığı merkez, taşrayı sömürü bölgeleri durumuna getirmiştir. "Anadolu, Osmanlı Devleti için bir sömürü bölgesidir" (56). Dolayısıyla Anadolu'ya damgasını vuran "tek ve egemen düzen (...) derebeyliktir" (57).

Saray ve çevresi rahatlık, eğlence ve varlık içindedir. Kimsenin yoksulluktan, açlıktan, güvensizlikten haberi yoktur. Aşırı tüketim içerisindedirler. Osmanlı bütçeleri üzerinde yapılan çalışmalar bunun kanıtlarıyla doludur. 1527-28 mali yılında toplanan 537, 929, 006 akçe gelirin 403, 338, 324 akçesi saray ve çevresinin, yani yöneten kesimin giderlerine harcanmıştır (58). Koskoca Osmanlı toplumunun/halkının çok dar bir azınlığa çalıştığı ortadadır. Osmanlı'ya bağlı ülke ve eyaletlerin herbir yerinde merkeze (İstanbul'a) mal ve servet akıyordu (59). Sarayda kuzu kesmekle başedilemiyordu. Sarayda yalnız padişaha ait fırında altmış kişi çalışıyordu. Bir konuğa bir kahve ya da şerbet sunmak için kırk "hademe" gerekiyordu. Hizmet için Zengibar'dan, Habeşistan'dan, Yukarı Nil'den harem ağaları getirtilmişti. İhtişamın en gösterişli yanını "etnografya müzesinin canlı yaratıkları" denebilecek saray kadınları oluştu-

(54) Divitçioğlu şunu söylüyor: "Osmanlı ekonomisinde kişinin kişiyi sömürmesi söz konusu değildir. Sömürme, devletin fonksiyonlarını yerine getiren bir sınıfın üretim fonksiyonlarını yerine getiren reaya sınıfını sömürmesi biçiminde ortaya çıkar". s: 94.

(55) Taner Timur - Osmanlı Çalışmaları, Yay. Ank. 1989, s: 20.

(56) Yetkin, I / 195.

(57) Bayrak (1986), s: 13.

(58) Bkz: Barkan, I/807 (Çizelge: I); Yerasimos, I/352 v. d.

(59) 16. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'a bağlı ülke ve eyaletlerden gönderilen malların listeleri için bkz: Yetkin, I/264 v. d., 267 v. d.

ruyordu. Sarayda yaşayan "asalak" denebilecek kesimle İstanbul sarrafı, kuyumcusu, taciri çıkar birliği kurmuşlardı. Anadolu ve öteki eyaletler bunlar için çalışıyor, bunlar için üretiyorlardı (60). Halk açlık çekerken, Saray güya "Saltanatın namusunu korumak" perdesi altında yabancılara aşırı harcamalarda bulunuyordu. İran Şahı Tahmasp'ın Osmanlı'ya 1547'lerde sığınan kardeşi Şirvan valisi Elkas Mirza'nın onuruna düzenlenen törenlerde su gibi akçe harcanmıştı (61). Bu tür saray harcamaları Osmanlı tarihi boyunca artarak sürdü (62). Osmanlı'nın sınıfsal yapısının gereği olan bu tutumunu Prof. N. Berkes şöyle değerlendiriyor:

"Bu dönem, gerçekten muhteşem ve lüks bir dönemdi. I. Selim'den Kanuni Süleyman'ın padişahlığının sonuna doğru, İmparatorluğun hazinesinin altın rezervi adamakıllı zengin. Transit ticaretinin gelirleri yok olmaktan kurtarılmış. Devlet gelirleri artmış. Daha çok yerlerden harçlar alınıyor. "Memâlik-i Mahrusa"ya katılmamış, fakat ona bağlı duruma konan feodal veya yarı-feodal, eski veya yeniden ihdas edilmiş (...) yerlerden altın duka olarak haraçlar geliyor. Avusturya gibi bir devlet, Raguza gibi zengin bir tüccar cumhuriyeti bile vergiye bağlanmış. Venedik bile, Girit'i kurtarmak için, vergi vermeye razı. Venedik Balyozu Barbaro'nun dediği gibi 'boyuna akan bir altın pınarı' var.

Fakat bu ihtişan manzarasının yanında başka bir manzara daha var ki ötekine zıt. Devlet genişledikçe toplum büzülüyor. Hazine gelirleri arttıkça devlet giderleri artıyor. Lüks yanında müthiş bir pahalılık var. Fiatlar yükseliyor. Devlet tabakasında büyük bir servet yığılımı olurken büyük yığınların yaşamında düşkünlük var. Toplumun üretim, vergi ödeme, tarım olanak ve araçları daralıyor. İmparatorluğun göbeğinde ayaklanma, eşkıyalık, dinsel rafz akımları almış yürümüş. Kürk, ipek, mücevher, altın ve gümüş, süs, düğün, eğlence devlet katındakilerde (...)" (63).

(60) Yetkin, I / 268 v. d.

(61) Peçevi Tarihi, I/191 v. d.; Akdağ (1971), II/360; Yetkin, I/158.

(62) Örnekler için bkz: Yetkin, II/150.

(63) Prof. Niyazi Berkes - Türkiye İktisat Tarihi, Gerçek yay. İst. 1975, s: 11.

e) Reaya'nın Durumu, Ortakçılık ve Angarya:

Yönetilenin durumuna bakalım. Osmanlı'da reaya'nın durumu nedir? Werner'in deyimiyle bütün köylüler "sürü" olarak görülüyordu. Feodalizmin gerekleri köylü üzerinde uygulanıyordu. Yerine göre ırgatlık, marabalık yapıyor, yerine göre angarya işlerde çalıştırılıyordu. Vergileri oldukça ağır ve çeşitliydi. Toprak vergilerinden tutun törel vergilerine kadar her türüyle karşı karşıyaydı (64). Hüseyin Avni Şanda'ya dayanan M. Bayrak reaya'nın durumunu şöyle belirliyor:

* Feodal yasalar reaya'ya toprak edinme hakkını tanımamıştır.
* Reaya elde ettiği ürünün büyük bölümünü beye verir.
* Reaya'nın yer değiştirme özgürlüğü yoktur. Zoraki çalıştırma vardır.
* Reaya, ağanın toprağında ilkel koşullarda çalışır.
* Reaya, beyinin buyruğunda asker olarak savaşa katılma durumundadır.
* Reaya, kendi işlerinin dışında beyin istediği işlerde (angarya) çalışmak zorundadır (65).

Reaya'dan tapu resmi, çift akçesi, öşür, haraç, cizye, avarız, resim-i mücerred (evli olmayanlar vergisi), resm-i arus (evlenme vergisi), resm-i ağnam (koyun ve keçiden alınan vergi), resm-i otlak, resim-i kışlak, resim-i kovan, resim-i değirmen, toprak bastı parası deve resmi, inek resmi, çiftbozan resmi, duhan (tütün) resmi... türünde birçok vergi alınıyor, yaşam köylü için çekilmez duruma sokuluyordu (66).

Osmanlılar'da ırgatlık, maraba (muraba-yarıcılık), angarya, ortakçılık açık ve net olarak kırsal kesimde yaşanılıyordu. Bunlar reaya'nın yaşamının birer parçalarıydılar. Ortakçılar genellikle İstanbul ve Marmara çevresindeki topraklara yerleştirilen savaş tutsaklarıdır. Defterlere "kul köylüler", "ortakçı" veya "ortakçı kul" olarak yazılmışlardır. Statüleri yasalarla düzenlenmişti. Bunlar kişisel özgürlük, içevlilik, angarya ve miras türü konularda reaya'ya,

(64) Werner, II / 145 v. d.

(65) Vergiler için bkz: Aksoy, s: 28 v. d.; Werner, II/ 145 v. d.

(66) Vergiler için bkz: Aksoy, s:28 v. d.; Werner, II / 145 v. d.

göre daha düşük konumdaydılar. Yasayla konumları şöyle belirlenmiştir:

* Kendi aralarında evlenebilirler.
* Ortakçılık yalnız ana tarafından miras kalır.
* Çiftliği ancak *âmil* tahsis edebilir, miras almak olanaksızdır.
* Ortakçı mesleğini serbestçe seçemez. Efendisi onu istediği işe yerleştirir.
* Otlaklarda angarya çalışılması olağandır.
* Âmil, vergi ve resim yükümlülüklerini arttırabilir ve genişletebilir.

Genel kanı şu: Ortakçılığın ekonomik - yasal statüsü serflikle aynı. Dolayısiyle ortakçılık ve Avrupa servajı benzer mülkiyet ilişkilerinin sonucudur (67). Osmanlı düzeninde bu toplumsal yapı açık ve net olarak yaşanmıştır.

Osmanlı düzeninde toplumsal yapı sonucu yaşanılan olgulardan biri de angarya... Reaya'nın sipahiye karşı yükümlülüğü sonucu doğmuştu. Çünkü, Osmanlı düzeninde toplumsal ilişkilerde sipahi bir aracı değil, devletin reaya'ya uyguladığı baskıya doğrudan katılan, baskı ve sömürü düzeninin vazgeçilmez bir öğesiydi (68). Osmanlı tapu defterleri ve yasalarında (kanunnameler) yeralan "ırgatlık resmi veya hizmeti", sipahi veya sancak beylerinin reaya'yı "zorla ot biçmeye götürmesi", "bayramçek", "behre" ve "cüllah" türündeki iş ve vergiler birer angarya örnekleridir (69). Reaya'nın "özgürlüğü savını bir görünüşten ibaret" olarak gören D. Avcıoğlu'nun verdiği bir yasa metninde Osmanlı düzeninde reaya üzerinde uygulanan angarya açık ve net olarak görülür.

"Sipahiler, reayalarına bir iş gördürmek istedikleri zaman reayanın bunu yapması zorunlu ve yasa gereğidir. Eğer yapmakta itirazları varsa, mahkemece cezalanırlar" (70).

---

(67) Geniş açıklamalar ve düzenlenen yasalar için bkz: Ö. L. Barkan "XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmp. Toprak İşçiliğinin Organizasyon Şekilleri", İk. Fak. Mec. 1939-1940. c: I. Sayı: 1, 2, 4.; Aksoy, s: 38 v. d.; M. Sencer (1974 a), s: 290 v. d.; Werner, II / 143 v. d., 154 v. d.; Divitçioğlu, s: 105 v. d.

(68) Gürsel, s: 40.

(69) M. Sencer (1974 a), s: 339.

(70) Yasanın tüm metni için bkz: Avcıoğlu, I/18.

Yeni İl (Sivas ve çevresi) arazi yasaları üzerinde yapılan çalışmalarda reaya'dan keyfi vergiler alındığı ve iş gördürüldüğü (angarya) incelenen belgelerde anlaşılmaktadır.

"Çift yazılan kimse her yıl timar erine birer gün *kulluk* ederlermiş ve yılda *harman resmi* diye birer kile arpa ve birer tavuk alırlarmış. Hisar erenleri dahi her yıl çiftten çifte birer yük saman ve birer yük odun alırlarmış. (...) Sancakbeyleri ve sipahiler raiyetlerini birkaç gün ot biçmeye götürüp işlerini görürlermiş. (...) Belirtilen sancakta reayadan yılda bir kere yağ, keçe, odun, arpa, otluk, saman ve kömür salarlarmış. (...) Sancak subaşıları reaya takımına konup yem ve yemek alırlarmış (...) Sancakbeyleri, subaşıları ve öteki sipahiler av istediklerinde nice defa reayayı sürüp işlerinden korlarmış ve nice günler dahi tutup güç ile atlarını bekletirlermiş" (71).

Bunlar feodalizmin karakteristik özellikleridir. Osmanlı yönetici sınıfının halk üzerinde baskı ve sömürüsünün belge ve kanıtlarıdır. Toplumsal yapının ürünüdür. Halkın baskı ve sömürüye karşı başkaldırılarının birer gerekçeleridir.

f) Osmanlılar'da Kölelik:

Osmanlılar'da köle, kölelik, kölecilik var mıydı? Köle Osmanlı düzeninde belli bir ağırlık oluşturuyor muydu? Köleliğin varlığı Osmanlı toplumsal yapısında belli bir çelişkiye yolaçabiliyor muydu?Doğallıkla "köle"yle "ortakçı kul"ları veya "kul"ları ayırmak gerekir. "Ortakçı kul"lar ve "kul"lar köle değildirler. "Ortakçı kul"ları yukarıda işledik. Kırsal kesimde çalıştırılıyorlar ve ortakçı idiler. Kölelik sivil, kulluksa siyasal bir statüdür. Temel ayrım bu noktada yoğunlaşır. Köleler bir eşya gibidir. Her çeşit hukuki tasarruf hakkından yoksundurlar. Kullarsa köken olarak köle olmalarına karşın, her türlü hukuki tasarrufa yetkilidirler. Statülerine göre köle edinebiliyorlardı (72). Ortakçı kulun toplumsal konumu yukarıda işlendi. Kulsa yönetsel mekanizma içerisinde işlenecektir.

Osmanlı'da köle ve kölecilik vardır. Gerçi, Osmanlı toplum düzenini "ideal formasyon" olarak görenler yapıdaki bu öğeyi gözardı

(71) A. S. Tveritinova'dan aktaran Bayrak (1986), s: 77.

(72) Prof. Berkes'le Prof. Timur bu ayrımdan yanadır. Bkz: Berkes (1972), I/94; Timur (1989), s: 16 v. d.

ederlerse de varolan gerçek ortadan kaldırılamıyor. Kul ve köle sistemi Osmanlı öncesi Türk devleti ve beyliklerinde de vardı. Prof. Werner Aydınoğulları'nın özellikle Hıristiyan halkın yaşadığı adalarda köle edinme operasyonları düzenlediklerini, bunların satışındaysa Venedikliler'in aracı olduklarını belirtir (73). Prof. Köprülü (74) ile Kinross (75) Osmanlı köleciliğinin kökenini Bizans'a dayandırırlar. İlkinde hadımlık (tavâşi) bilinmemesine karşın, Osmanlı, Doğu kökenli olan bu geleneği Bizans'tan aldı. Afrika kökenli olan hadımlar Hıristiyan ülkelerden ve Kafkasya'dan sağlanıyordu. Köle ticareti çoğunluk Yahudiler'in elindeydi. Bunlardan 350 dolayında hadım sarayda hizmetçilik yapıyordu.

Osmanlı Devleti'nde başından beri köle olgusuna rastlanır. I. Murat döneminde köle (tutsak)cilik bir düzene bağlandı ve köle bedellerinin beşte biri devlet hazinesine ayrıldı (76). Kuruluş döneminde yapılan savaşlarda alınan tutsaklar zaman zaman pazarlanabiliniyordu (77). Uçlarda akınlar düzenleyen beyler tutsak edinme ve satma hakkına sahiplerdi ve bu haklarını kullanıyorlardı (78). Prof. Werner'e göre ev ekonomisinde ve ticarette kölelik Fatih döneminde de büyük önem taşır. Batılı gezginler bu dönem için Bursa'daki büyük köle pazarlarından söz ederler (79). Köle korsanlığı Kanuni döneminde de sürmekteydi (80). Tutsaklar Osmanlı köleciliğinin temel kaynağıydı. Zamanla Osmanlı ülkesinde tutsak alımsatımı serbest ve yaygın olmuştu. Esircilik meslek durumuna gelmiş ve esir pazarları kurulmuştu. Esircilik mesleğinin başına "esirciler kethüdası" getirilmişti. Tutsaklar (esir) savaşlarda ve korsanlıkla sağlanıyordu. Kazançlı bir işti. Köleler ve cariyeler esir pazarları ve bedestanlarda satılıyordu. Zamanla esircilik müslümanların tekeline geçti. Hıristiyan ve Yahudiler için yasaklandı. Esirciler, esir satımlarında devlete kuruşta bir para vergi öderlerdi

(73) Werner, I / 118, 168 v. d.

(74) Köprülü (1981), s: 75.

(75) Kinross, s: 157.

(76) Osmanlı kaynakları için bkz: Oruçbey Tarihi, s: 42; Neşri Tarihi, I/98; J. P. Hammer-Osmanlı İmparatorluğu Tarihi, Z. Danışman yay. İst. 1972, I/206.

(77) Örnek olaylar için bkz: Neşri Tarihi, II/99, 105.

(78) Peçevi Tarihi, I / 10.

(79) Werner, II/155 v. d.

(80) Prof. Mustağa Akdağ - Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Bilgi yay. Ank. 1975, s: 100.

(81). 16. yüzyılda 2 bin kişinin bu işle uğraştığına bakarsak, bu pazarın oldukça yaygın olduğunu anlarız (82).

Kölelerin konumu, evrensel köle konumundan pek farklı değil. III. Murat bir düğünde Sultanahmet Meydanı'nda savaş tutsağı Macar ve Bosnalılar'ı birbirleriyle dövüştürerek, konukları bu kanlı vuruşmalarla eğlendirmişti (83). Kişi mülkiyeti arasında görülen tutsak, köle ve cariyelerin çalınması, kandırılması ve ayartılması yasaklanıyor, birkaç kez yapanlar idamla cezalandırılıyorlardı (84). Tutsakların kaçmasını önleyici ağır cezalar getiren fermanlar çıkarılmıştı (85).

Zamanla köle, Osmanlı toplumunda yerini aldı. Hizmet, ticaret ve tarım kesimlerinde yaygın olarak kullanılıyordu. İstanbul, Edirne, Üsküp ve Bursa ünlü esir ticaret merkezleriydi (86). Fethedilen yerlerde ganimet edinme amacıyla başlatılan kölecilik, İmparatorluk döneminde sistemleşti. Habeşistan'dan, Afrika zenci ülkelerinden, bir takımıysa "ırklarının güzelliği ve saflığıyla ün yapmış" Gürcistan ve Çerkezistan'dan getiriliyorlardı (87). 1850'ler Osmanlı Devleti'ni ölçü alan Ubuçini İstanbul'da 52 bin köle, 40 bin de özgür hizmetçi olduğunu, Türkiye'deyse bu sayının bir buçuk milyona ulaştığını yazar. İstanbul nüfusunun % 12'sini oluşturduğunu belirtir (88). Orhan Kurmuş yasal olarak kalkmasına karşın, fiilen süren kölelerin İstanbul'daki sayısını 1864 için 30 bin olarak verir. Bu Afrikalı kölelerin 800'ü tersanelerde, ötekilerininse tarlalarda çalıştırıldığını belirtir (89).

(81) Ö kaya, s: 73 v. d.; Esir pazarlarında esirlerin satışlarıyla ilgili Batılılar'ın gözlemleri için bkz: Türkiye'nin Dört Yılı (1552-1556), s: 50 v. d., 80, 132; O. G. De Busbecg-Türkiye'yi Böyle Gördüm, Tercüman yay., s: 70 v. d., 98 v. d., L. Montaqa-Türkiye Mektupları (1717-1718), Tercüman yay. s: 101.

(82) Bernard Lewis-İstanbul ve Osmanlı Uygarlığı, Varlık yay. İst. 1975, s: 143.

(83) George Sehreiber-Türkler'den Kalan, Milliyet yay. 1982, s: 267

(84) Kanuni dönemiyle ilgili yasa metni için bkz: Ahmet Lütfi, s: 41

(85) Köle kaçmalarıyla ilgili padişah fermanlarının metinleri için bkz: R. Anhegger - H. İnalcık - Kanunname-i Sultani Ber Muceb-i Örf-i Osmani, TTK. yay. Ank. 1956, s: 27, 71.

(86) Timur (1989), s: 28.

(87) Ubucini, II / 459.

(88) Ubucini, II / 313, 314, 460.

(89) Orhan Kurmuş-Emperyalimin Türkiye'ye Girişi, Bilim yay.İst. 1977, s: 110 v. d.

Osmanlı'da kölelik ve tutsaklık Tanzimatla kaldırıldı. Bu düşünce Arazi Kanunnamesi'nde de yer aldı. Fakat Osmanlı yaşayışında bu olgu daha uzun zaman - azalmakla birlikte - sürecektir (90).

Kölelik, feodalizm öncesi üretim biçiminden arta kalandı. Feodalizm öncesinin bu kalıtı (miras) Osmanlı'ya da kalmıştı. Ne var ki egemen sınıfa karşı tepki yoğunluğuna ulaşabilecek bir potansiyelde değildi. Başka deyişle "Spartaküs Olayı"nı yaratabilecek bir nitelikte değillerdi. Osmanlı düzeninde köleler ne nicel ne de nitel yeterlilikteydi. Ubucini'nin kölelerin sayısını 1.5 milyon olarak göstermesi bile abartılı olmalı. Osmanlı toplumunda Roma İmparatorluğu'ndaki ortam ve koşullar olmadığı gibi, köleler de başkaldırı bilincine ulaşmamış ve benzer sorunları taşıyan kamu yığınlarıyla bütünleşmemişlerdi (entegre olmamışlardı). Kendilerine özgü bir tepki de yaratamamışlardı.

g) Vakıflar'ın Özel Mülkiyet ve Sömürü Aracı Olarak İşlemesi:

Osmanlı'larda vakıflar (91) bir mülk edinme yoludur. Vakıflar yoluyla özel mülk edinilmiş ve sömürü düzeneği çalıştırılmıştır. Vakıflar, İslam hukukunun açıklarından yararlanılarak bir mülk edinme yöntemidir. Çünkü vakfedilen bir mülkiyete padişah dahi el koyamıyordu (müsadere edilemiyor). Ancak kişi aile bireylerine bağışlayabiliyordu. Bu açıdan bakınca vakıf özünde bir özel mülkiyetti (92). Ubucini'ye göre özel mülkiyetin güvencesinin olmadığı bir dönemde bu yolla, özel mülkiyet güvenceye alınmış oluyordu (93). Prof. Shaw'ın savına göre hükümet kavramı içerisine kamu hizmetlerinin girmediği Onasya uluslarında, bu tür görevler vakıf kuruluşlarıyla giderilmeye çalışılmıştı (94). İslâm devletlerinin belli dönemlerinde tarihsel zorunluluklar sonucu doğan bu kurumların özel mülkiyete dönüşmemeleri beklenemezdi. Gerçi, Fatih Sultan

(90) Barkan, I/355 v. d.; Berkes, II/230.

(91) Osmanlı öncesi İslam ülkeleri ve Osmanlı'daki vakıflar hakkında genel bilgi için bkz: B. Yediyıldız-"Vakıf", İslam Ans. Mil.Eğ. Bak. yay. c: 13, s: 153-172; O. Öztürk-"Tarihimizde Vakıf Müessesesi", Türk Kültür ve Medeniyeti, Atatürk Ün. yay. Ank. 1976, c: I, s: 189-206.

(92) Vakıfların özel mülkiyetliği ve elkonulamazlığı için bkz: Bayrak (1986), s: 24; Akşin, Sayı: 2, s: 32.

(93) Ubuçini, II / 262.

(94) Shaw, I/227.

Mehmet üstün yetkesine dayanarak, devlet hazinesini koruma amacıyla vakıfların özelleşmesini engellemeye çalıştıysa da (95), tarihsel gelişme karşısında başarılı olamadı (1475'ler). Kamu malına özel kişilerce el konularak halk üzerinde bir asalak kesim doğmuştu. Prof. Akdağ bu oluşumu şöyle dile getirir:

"Kamu topraklarının (arz-ı memleket) devlet hazinesine akması gereken gelirlerinin, hem de az örnekli olarak değil de, çoğu zaman geniş ölçüde özel kişilere, görevleri bittikten sonra da, kendilerinde ve çocuklarında kalmak üzere, malikâne biçiminde verilip, buradan, şeriatça bir daha kurtarılması olanağı bulunmayan vakıflara geçmesi oluntusu, Türk toplumunun iktisadi-sosyal yaşamında kamu malının, hiçbir karşılık olmadan, özel kişilerce kullanılmasını olağan bir kural durumuna getirmekle kalmamış, aynı zamanda, kamudan hazineye dolan geliri, en rahat bir yoldan, emip duran 'vakıflar' dediğimiz kurumlar, toplum içinde, 'mürtezika' (rızıklanan; maaş sahibi) adı verilen bir zümreyi büyüte büyüte ağırlaştırıp çalışan halkın omuzuna yüklemiştir. (...) Yüzyıldan yüzyıla kabaran mürtezika dediğimiz yiyici kitle, toplumun ürettiği geliri bu sayede tüketip durmuştu..." (96).

Koçi Bey de ünlü "risalesi"nde aynı yaraya parmak basarak rapor etmişti:

"...nice yüzyıl o fetholunmuş ülkeden devlet hazinesine ait birçok köy ve tarlaları birer yolunu bulup, kendine ve çocuklarına mülk ettirse, sonra diledikleri yeri vakfedip, kimilerini dahi vakıf adıyla çocuklarına gelir sağlayan mal ve yapı yaparsa, o çeşit vakıf nasıl sahih olur? Ve onu bismillah deyi yemek nasıl caiz olur" (97).

İslam ve Türk devletlerinde biçimlenen vakıf kurumu Osmanlılar'da da kuruluşundan beri uygulandı. Osmanlı Devleti'nin kuruluşuna ve fetih hareketlerine katılan devlet adamı, komutan ve dervişlere vakıf yoluyla topraklar sunuldu. Tam bir mülkiyet hakkı görünümünde olan bu sunular İmparatorluk yıllarında da sürdürüldü (98).

(95) Bkz: Yetkin, I/142; Heper, Sayı: 9-10, s: 11; Akdağ (1971), II/268

(96) Akdağ (1971), II/269.

(97) Koçi Bey Risalesi, s: 58.

(98) M. Sencer (1974 a), s: 234 v. d.

Vakıfların böyle mülkleşmesinde, kimi kesimlerin palazlanması için açık sömürü aracı olarak kullanılması olgusunda asıl sıkıntıyı yaşayan reayaydı. Reaya, toprağın durumu ne olursa olsun mülkiyet sahibi değildi. Vakıf arazilerde çalışan köylüler, buraları bırakıp başka yerlere gidemiyorlardı. Gidenlerse zorla da olsa geri getirilebiliniyorlardı. Toprağını bırakamıyor, başkasına raiyat olamıyorlardı (99). Kısaca özgür değillerdi. Seçim hakları yoktu. Yeterince insanlık haklarına sahip değillerdi.

Vakıflar Osmanlı düzeninde önemli yer tutuyorlardı. 1490'larda ülkenin en büyük yedi imaretinin toplam geliri 3 milyon akçenin % 80'ini bu vakıflara ayrılan miri toprakların ödediği vergi sağlıyordu (100). Padişahların kurdukları hayır vakıfları yüzünden devlet hazinesi büyük yitiklere uğruyordu (101). Vakıflar gittikçe çoğalıyordu. 1546'larda İstanbul'da Sultan ailesinin dışındakilerin 2517 vakıfları varken, 1600'lere dek bu vakıflara 1600 yeni vakıf daha eklenmişti (102). Bu yolla birçok toplumsal kurumun gideri karşılanıyordu (103). Prof. Barkan'ın belirlemesine göre 16. yüzyılda Osmanlı topraklarının beşte biri vakıf topraklardı (104). 16. yüzyılda Batı Anadolu sancaklarında sağlanan 79.784.960 akçe gelirin % 17'si vakıfların elindeydi. Aynı tarihlerde Rumeli eyaletinin 18,319,348 akçelik gelirinin 10.206.192 akçesi vakıfların elindeydi. Bu eyaletin İslam bölgelerinde vakıfların oranı % 32'dir. Aynı yüzyılda Mardin'de vakıf gelirleri genel gelirler içerisinde % 20'lik bir değer taşır. Yeni-il tahrir defterlerinde yapılan hesaplara göre vakıf köy, yaylak ve otlakların geliri genel gelirin % 40'ı dolayındadır. Vakıfların kentlerde de birçok taşınmaz mal edindiğini göz önüne alırsak, böylece Osmanlılar'da geniş bir mülkiyet ağının kurulduğunu, üretim ilişkilerinin komünal sistemi (miri-devlet-kamu) çoktan aş-

(99) Bu savla ilgili birçok belge için bkz: Barkan, I/209-230, 249-280; Bayrak (1986), s: 25 v. d.

(100) Cem, s: 97.

(101) Yıldırım Bayezit, II. Murat ve Kanuni dönemiyle ilgili vakıf giderleri için bkz: Akdağ (1971), II / 271.

(102) Bkz: İlhan Tekeli - "Anadolu'daki Kentsel Yaşantının Örgütlenmesinde Değişik Aşamalar", Toplum ve Bilim Der, Sayı: 9-10, s: 46 Bahar Yaz. 1980.

(103) 1540'lar ve XVIII.yüzyıldaki vakıf toplumsal kurumlarının sayısı için bkz: Yediyıldız, c: 13, s: 156.

(104) Yediyıldız, c: 13, s: 15.

tığını görmemiz gerekir (105). Vakıfların büyümesi Osmanlı Devleti'nin sonlarına doğru daha da artmıştı. 1840'larda İmparatorluk topraklarının dörtte üçü vakıf yönetimindeydi (106). 1527-28 yılı bütçesinde 537, 9 milyon akçe olan genel gelirin % 12'lik bölümü olan 60.5 milyon akçe vakıf geliriydi (107). XVIII. yüzyıl Türkiye'sindeki vakıfların bütçeye geliri 1.168, 167, 272 akçedir. Böylece vakıf gelirlerinin devlet bütçesinin dörtte birini aştığı görülür (108). Aynı yüzyılda Türkiye'deki vakıfların % 81, 1'i askeri sınıfın elindeydi (109). Bu istatistik vakıfların toplumsal ve sınıfsal niteliğini belirtir.

Vakıfların özelleşmeye doğru bir süreç izlemesi toplumsal sorunları birlikte getirmiştir. Bu nedenle devlet vakıfları kadılara deneteletmiş, bu kurumu I. Murat merkezde "hakim-ül hükkam" denen başkadılığa bağlamıştı. Osmanlılar'da yalnız vakıflarla ilgili davalara bakan kadılar da vardı. Bunlar müfettiş kadılardı. Üçü İstanbul, biri Edirne ve biri de Bursa" mahkemelerinde görevliydiler. XVIII. yüzyılda vakıfların % 64'ünün yönetimi kadılara, % 36'sınınsa vakıflarca görevlendirilen kimselere bırakılmıştı (110).

Osmanlılar'da vakıflar para ticareti yapıyorlardı. XVI. yüzyılda büyük kentlerde birçok "vakıf bankaları" kurulmuştu. Faizcilik de yapıyorlardı. Vakıflara faizle para işletmesi için para verildiği gibi, vakıflardan faizle para da alınıyordu. İslamsal ilkeler bir noktada gözardı edilerek % 10-15'i geçmeyen faizler yasal sayılmıştı. Mahkemelerden bu tür borçlanma sözleşmelerinin kayde geçirilmesi istenmişti. İstanbul'da bu resmi para ticareti büyük ölçülere ulaşmıştı. 1561'lerde Bursa'da 159 kamu vakfının elinde 3 milyon 350 bin akçe faizle işletecek parası olduğu, işletilen bu paranın o yıl 333 bin akçe faiz getirdiği bilinmektedir. 1580'lerle Bursa kenti dışında kalan kasaba ve köylerde faizle işletilecek paralardan kurulu 609 vakıf vardı. Ve bu vakıfların sermayesi 2, 716, 480 akçeydi. 1530'lardaysa aynı yörede 42 faiz vakfının bulunuşunu gözönüne

(105) Geniş bilgiler için bkz: M. Sencer (1974 a), s: 241 v. d.

(106) Ubucini, II/289 v. d., 300 v. d.

(107) Barkan, I / 806 v. d.

(108) Yediyıldız, c: 13, s: 160.

(109) Yediyıldız, c: 13, s: 160.

(110) Yediyıldız, c: 13, s: 162; E. Z. Karal-Osmanlı Tarihi, TTK yay. Ank. 1976, VI / 138; Divitçioğlu, s: 92.

alırsak elli yılda bu alanda bayağı bir ilerleme olduğu görülür (111). Kısaca bu vakıflar doğrudan birer faiz kurumları ve banka işletmeleridir. Bunlar yapılırken, şeriatçı devlet, şeriatı gözardı etmiş olmalıdır.

h) Bozuk Vergi Düzeni:

Osmanlılar'da oldukça çeşitli vergiler vardı. Devlet, bu yolla yüklenmişti. Vergilendirme soygun düzeyine ulaşmıştı. Devletin bu yolla baskısı 16. yüzyıldan sonra daha da giderek artmaktaydı.

Osmanlılar oldukça yaygın denebilecek ve halkın tümünü kapsayacak biçimde bir vergi düzenlemesi yapmışlardı (112). Vergi alımı, İslamsal hukuk ve Örfî hukuk çerçevesinde yürütülüyordu. Yani vergilendirmede bu iki ilke uygulanıyordu. "Tekalif-i şeriye" (cizye, ağnam, öşür v. b.) tümüyle İslamsal ilkelerin vergileridir. "Tekalif-i Örfiye" ise geleneklere dayanılarak konmuş "resimler"di. Örneğin mücerred resmi, bennak resmi, arus resmi gibi (113).

Osmanlılar'da vergilendirilen en önemli alan tarımdı. Bu nedenle en çok vergilendirilme olayıyla karşı karşıya gelen köylülüktü. Bu nedenle vergi toplama düzeni özellikle Celali ayaklanmalarının baş davası olmuştu. Çünkü yasal vergilerin yanı sıra, egemen çevreler de halktan çeşitli adlar altında vergiler alıyorlardı. Bu durum yörelere göre de farklılık gösteriyordu. Bu nedenle halk devlete vergi verdiğinin değil de, "ehl-örfe" soyulduğunun kanısındaydı. Osmanlı yönetimi ve yerel yöneticiler halktan 72 çeşit şeri, 96 çeşit de Örfi vergi alıyorlardı (114). Gittikçe bu çeşitlilik çoğalmaktaydı (115). Vergilendirme köy-kent ayrımı yapılarak düzenlenmişti. Köylü

(111) Geniş bilgi ve belgeler için bkz: Avcıoğlu, I/27; M. Sencer (1974 b), s: 168 v. d.

(112) Genel vergi düzenlemesi için bkz: Akdağ (1971), II/279 v. d.; Yerasimos, I / 221 v. d. Shaw, I / 175 v. d.

(113) Bkz: Prof. M. Akdağ - Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Bilgi yay. 1975, s: 45.

(114) Mehmet Bayrak - Halk Hareketleri ve Çağdaş Destanlar, Yorum yay. Ank. 1984, s: 117.

(115) Bayrak (1986), s: 19.

kazancının en az % 20'sini yasal vergi olarak verirken, kentli en çok % 10'unu veriyordu (116).

Halkın üzerindeki vergi yükü gittikçe artıyordu. Bir bakıma toprak vergisi türünde her çiftlik 22 akçe vergi öderken, yönetici kesimin doyumsuzluğu sonucunda 16. yüzyılın sonlarında önce 30, sonralarıysa 50 akçeye çıkarıldı. Avrupa'da ise bu çiftlik vergisi 22 akçe olarak kaldı (117).

Vergiler din ayrımına göre de farklılık gösteriyordu. 1520 tarihli Karaman eyaleti defterlerine göre, Müslümanlar 164, 15 akçe, Hıristiyanlar 216-281 akçe vergi ödüyorlar. Bir köylü hanesinin ulaştığı en yüksek gelir 900 akçe olarak düşünülmesi durumunda, bütün vergilerin ödenmesiyle Hıristiyan ailenin elinde gelirinin % 45'i Müslüman aileninse % 72'si kalıyordu (118).

Osmanlı toplumunda oldukça kalabalık bir görünümü olan Türkmen kökenli göçerler de genelin dışında farklı vergiler ödemekle yükümlüydüler. Vergilendirmede göçerler "raiyat" kısmına bağlıydılar. Genellikle şu vergileri öderlerdi: Ağnam resmi, âdet-i Çoban-beyi, âdet-i resm-i kışlak-i beriyye, otlak resmi, kışlak resmi, çift resmi, dönüm resmi, arus (gerdek) resmi, yave akçesi, badı heva v. b. (119). Bu yasal vergilerle yetinilmiyor, zaman zaman örfi vergiler de yükleniliyordu (120). 15. yüzyıla ait bir fermanda Meriç dolaylarındaki Yörükler'den 25 akçe, "resm-i kitabet" içinse 5 akçe, Çingeneler'dense 42 akçe haraç alınması buyurulmaktadır (121).

Osmanlılar'da çeşitli adlarla ve değişik türlerde, yörelere göre de değişen vergiler şunlardır: Ağıl vergisi, Alacık vergisi, Arus (Gerdek) vergisi (122), Av vergisi, Avarız vergisi, Baç, Bad-i Hava, Bağ vergisi, Bennak vergisi, Boyunduruk resmi, Buğur hizmeti karşılığı, Cizye, Çift resmi, Çoban beyi hakkı, Damga resmi, De-

(116) Yetkin, I/156.

(117) Shaw, I/220.

(118) Werner, II/150.

(119) Bkz: Prof. C. Orhonlu-Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı, Eren yay. İst. 1987, s: 23 v. d.; Doç. Y. Halaçoğlu - XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, TTK yay. Ank. 1988 s: 22.

(120) Orhonlu, s: 26.

(121) Belge için bkz: İnalcık-Anhegger, s: 39 (Belge: 29).

girinnen resmi, Deştebani, Dönüm akçesi, Duhaniye (dumanlıktütün), Haraç, Harman resmi, Hums, Kara resmi, Kesim, Kışlak vergisi, Koru resmi, Kovan resmi, Koyun vergisi, Levendiye, Mirablık resmi, Miras vergisi, Mekatip resmi, Mücerred vergisi, Nikah resmi, Niyabet resmi, Orman vergisi, Otlak resmi, Öşür, Pamuk vergisi, Resid akçesi, Salarlık, Şahnelik, Şarap vergisi, Tin (Çamur) vergisi, Yaylak resmi, Yemlik, Zemin vergisi, Zevaid vergisi... (123).

Görüldüğü gibi Osmanlı halkı tüm mal varlığını yönetici kesime adamış durumda. Bu yanı onu Avrupa köylüsüne yaklaştırmaktadır. Bu ağır mali yük, Türk köylüsünün köleleşmesinde temel etmen olmuştur. Köylülük, devlet ve devletin fonksiyonunu üstlenen yöneticilerce katı biçimde sömürülmektedir. Ahmet Refik'in de saptadığı gibi, "Yüce dağlar ortasında 'tekalif-i örfiye ve şakka' ile ezilen (muztarip) halk" (124) arayış içerisine giriyor; kurtuluşu başkaldırıda, yeni düzen ve yönetimlerde (Safeviler'e yönelmeleri) arıyor ve dini bir sığınak olarak görüyordu.

I- Bozuk Para Düzeni:

Para düzeni devlet ve ülke ekonomisinin en belirgin ölçütüdür. Osmanlı'nın en güçlü dönemlerinde bile para düzeninde bozukluklar olmaktaydı. Yani ekonomisi bozuktu. O ihtişamın arkasında sürekli ekonomik sıkıntı yaşanılıyordu. Belki yürütülen "talan ekonomisi"yle devlet güçlü gibi gözüküyordu ama, halkın payına düşen sürekli yoksulluktu.

Paranın değeri sürekli düşürülmekteydi. II. Bayezit'le başlayarak akçedeki gümüş oranı sürekli azaltılmaktaydı. 1450'lerde 100

(122) Gerdek vergisi Batı feodalizminin derin izlerini taşıyan bir vergidir. Varlıklı İslam reaya 60, Hıristiyan Has reayası 30, yoksullar 10 akçe öderlerdi. Bu vergi mezhebe ve kızın ya da dulun mal ve mülküne göre değişirdi. Genellikle kızlardan 60, dullardan 40 akçe vergi alınırdı. Bkz: Werner, II/151, Halaçoğlu, s: 24, Barkan, I/254, 836 v. d. Yeni topraklar alındığında oralarda da bu vergi uygulandı. Örneğin Yavuz Şam'ı aldıktan sonra orada bu vergi bekârlardan 100, dullardan 75 dirhem olarak uygulanmıştır. Bkz: S. Tansel-Yavuz Sultan Selim, M.E.B. yay. İst. 1969, s: 24. Reaya kızlarının evlenmeleri de yasayla sipahinin iznine bağlıdır. Yasa metni için bkz: Avcıoğlu I/18.

(123) Bkz: Ö. L. Barkan - "Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki Esasları". Kanunlar, c: I, İst. 1943'de tarandı. Ayrıca, M. Sencer (1974 a), s: 98-139; Yerasimos, I/ 221- 238.

(124) Ahmet Refik (Altınay) - Onaltıncı Asırda Rafizilik ve Bektaşilik, İst. 1932, s: 7.

dirhem gümüşten 280 akçe kesilirken, bu oran gittikçe artmış 1560'larda 490 akçe kesilir olmuştur (125), 1326-1356'larda akçenin gümüş ağırlığı 1, 186 gramken; bu sürekli azalır, dalgalı olarak düşüşler gösterir, 1520-1566'larda (Kanuni dönemi) 0, 723 grama düşer (126). Başka bir hesaplamayla da I. Murat döneminde 6 krat gümüşü içeren para Kanuni döneminde 1 1/ 2 - 4 krat gümüş içermiştir (127). Doğallıkla bu, akçedeki gümüş oranın sürekli azalması, paranın o ölçüde değer yitirmesi, alım gücünün azalması halkın yoksullaştığını gösterir. Osmanlı en güçlü sayıldığı dönemlerinde bile paranın değerinin düşüşünü önleyememiştir. 1481-1520 arası parada % 62'lik bir değer kaybı yaşanmıştır (128).

Aynı düşüşler altın para (flori) da da görülür. 1452'de 100 akçe birimi karşılığı olan 8925 gram altın 1574'lerde aynı birim karşılığı olarak 5950 grama düşmüştür (129).

Bu para düzeni karşısında Osmanlı tarihinde devalüasyon uygulamalarına rastlanır. 1584'de birinci, 1640'da ikinci, 1699'da da üçüncü kez devalüasyona gidilir (130). Osmanlılarda sık sık "zuyuf akçe", "kalp akçe" ve "mangır akçe" denen değeri düşük, bakır ağırlıklı paralar dolaşıma sürülmüş ve ekonomiyi allak-bullak etmiş, halkı huzursuzluğa sürüklemiş, sıkıntılar ve toplumsal başkaldırılar yaşanmıştır. 1656- 1669 arası ülkeyi kalp para tufanı sardı. Tavernier'in yazdığına göre yalnız gümrük eminliğinin hesaplarına göre Osmanlı limanlarına 114, 000, 000 livres değerinde kalp para gelmişti (131).

Para düzenindeki bu tür düzensizlikler ve Osmanlı toplumunun yaşayışını olumsuz yönden etkileyişini, sıkıntılara ve huzursuzluklara yol açışını Osmanlı vakanamelerinde de izlemek olası. Dönemin tanıkları oldukları için veriyoruz.

Peçevi, Vezir Mehmet Paşa'dan söz ederken (ölümü: 1589), "Bu sırada para düzeni o kadar bozuldu ki, bir akçeyi dörde böldü-

(125) Bkz: Akdağ (1975), s: 36 v. d. Paranın değerinin düşüşüyle ilgili grafik için bkz: Akdağ (1971), II / 200;

(126) Yerasimos, I/273.

(127) M. Sencer (1974 b), s: 102 v. d.

(128) Cem, s: 124.

(129) Yerasimos, I / 274.

(130) Berkes (1975), II/122 v. d., 141 v. d.

(131) Berkes (1975), II / 162.

ler ve noksan olduğu açıkça görüldüğü halde bozuk akçeyi hazineye kabul ettiler, görevlilerin ödeneklerini bile bu düşük ayarlı paradan verdiler" (132). Naima 1618'lerde para ayarlamalarında söz eder (133). 1640'larda "Osmanlı sikkesinin züyuf" ve dikkatsizlik nedeniyle "mağşuş" olması sonucu "kuruş yüzyirmibeşe, altın ikiyüzelliye çıkmıştı". Bu nedenle "veziriazam Mustafa Paşa yeni akçe kestirdi" (134) denilmektedir. Solakzade 1623'lerde "akçeler zuyuf çıktığı için sipahinin görev üstlenmediğini, bu "paraları askerlerin kabul etmediğini", "kuruş ve yeni akçe" istediklerini ve bunun için toplandıklarını yazar (135). Osmanlılar'da para piyasasına "mangır para" sürekli girmiştir. Defterdar Sarı Mehmet Paşa İstanbul'da 1688'de özel bir darphanede "pek çok mangır para kesilerek" dolaşıma sokulduğu, seferler nedeniyle giderleri karşılamak için "mangır para kesilmesi ferman olunduğu", asker giderlerini karşılamak için Bosna'da Vezir Topal Hüseyin Paşa'ya "mangır para kesilmesi için" buyruk verildiğini yazar (136). 1623-1664 arası olayları gözlemleyerek anlatan Mehmet Halife, halkı başkaldırının eşiğine kadar getiren alım gücü olmayan "zuyuf akçelerin" dolaşıma sokulduğunu, esnafın "akçe zuyuftur diye" almadığını, "kulların ise aşağılanır (zelil) ve düşkün (zebun), ulufe yüzün görmez" olduğunu, aldıkları ulufenin "çingene akçesi, safi bakır ve teneke" olduğunu, bu paraları "çarşıda kimselerin almadığını", bozuk düzen yüzünden "devletin gelirinin ulufelere bile yetişmediğini" belirtir (137).

Bozuk düzenin gidişini her ne kadar Osmanlı aydınları Saraya rapor edip, uyarırlarsa da yararı olmaz. Lütfi Paşa'nın "Saltanat hazine ile ayakta durur, hazine de önlem ile olur, zulüm-işkence ile olmaz" (138) yolundaki uyarıları dikkate alınmaz. Yönetimdeki çürüklük, ufak-tefek önlemlerin gücünü çoktan aşmıştır artık.

(132) Peçevi Tarihi, II / 19.

(133) Naima Tarihi, II / 720.

(134) Naima Tarihi, III / 1503.

(135) Solakzade Tarihi, II / 526.

(136) Defterdar Sarı Mehmet Paşa -Zübde-i Vekayiat (Olayların Özü), Tercüman yay., İst. 1977, II/138, 151, 173; Osmanlılar'da sık sık kaçak para basımları olmalı ki, yönetim çıkardıkları fermanlarla düzenden kaynaklanan bu kaçak işi yasaklama yoluna gitmişlerdir. Bkz: Anhegger- İnancıl, s: 4, 5 (Belge: 1, 2)

(137) Mehmet Halife - Tarih-i Gılmâni, Tercüman yay., s: 85 v. d., 88 v. d., 113.

(138) Lütfü Paşa - Asafnâme, Kültür ve Tar. Bak. yay. Ank. 1982, s: 25.

Piyasada darlık vardır. Paranın alım gücü yoktur. Eşya değerleri sürekli yükselmiştir. 1560'larda buğday fiatları yüzyıl öncesine göre % 200, koyun fiatları % 300, şekerse % 70 dolayında artış göstermiştir (139). Bir okka ekmek 1520'de yarım akçe iken, 1609'da 4-8 akçe olmuştur. Fatih döneminde bir koyun 15-20 akçe iken, 1609'da 217 akçe, 1520'de bir kilo et 1, 5 - 2 akçe iken, 1609'da 42 akçeye yükselmiştir (140). Osmanlı halkının yaşamında büyük yer tutan buğday 1564-1590 yılları arasında krize girmiştir. Önemli ölçüde buğday krizi yaşanmıştır (141). Eşya ve giyecek fiatlarının gittikçe yükselmesi, paranın alım gücünün düşmesi, yiyecek maddelerinde krizlerin doğması karaborsacılığı doğurmuş, halk ve sabit gelirlilerse sürekli soyulmuştur. Bu gelişmeler birlikte tefeciliği de halka musallat etmiştir. 16. yüzyılda % 60'la faizcilik yapanlar oldukça çoğalmıştır (142).

Fatih döneminde Osmanlı bütçesinin hacmi oldukça dardı (143). Gittikçe ilk kez 1564'lerde, yani İmparatorluğun dorukta olduğu bir dönemde 6,569,000 akçelik açık verir. Bundan sonra sürekli açık yaşanılacaktır. 1592'lerde Osmanlı bütçe açığı 70 milyon akçedir (144). Bu açıklar doğallıkla sarayın ve yönetimin keyfiliğinden doğmakta, halkın omuzlarına yüklenilerek de kapatılmaktadır. Sıkıntıyı çeken; ezilen, yıpranan, sömürülen halk kesimi olmaktadır.

i) Kıtlık, Açlık, Yoksulluk:

Osmanlı Devleti abartılı anlatılır. "Üç kıtaya egemendi" anlatımlarıyla övülmeye çalışılır. Sürekli askeri yanına ve fetihlere değinilir. Ama halkın yaşantısı, ne var ki tarihin konusu edilmemiştir. Osmanlı tarihine halk öğesi açısından bakınca farklı, anlatılanın tü-

(139) Çizelgeler için bkz: Akdağ (1971), II / 368 v. d.; Yetkin, I / 169 v. d.; Yerasimos, I / 275 v. d.

(140) Açıklama ve çizelgeler için bkz: Özkaya, s: 254 v. d.; Erzurum'da ve ülkedeki eşya fiatları için Bkz: Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nden Seçmeler - M.E. yay. İst. 1972, I/262 v. d. 264, II / 284.

(141) Timur (1989), s: 43 v.d.

(142) Akdağ (1975), S: 61; Cem, s: 128 v. d.; Osmanlı'da faizcilikle ilgili örnekler için bkz: Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nden Seçmeler, II / 297.

(143) Werner, II / 153.

(144) Bkz: Barkan, I/806 v.d., 874 v.d., 874 v. d.; Yerasimos, I / 391, 406 v. d.; Berkes (1972), I / 124 v. d.

müyle karşıtı bir tabloyla karşılaşıyorsun. Bu abartılı, fetihci yaşantıdan halkın payına düşen; kıtlık, açlık, yoksulluk, sömürü, ezilmişlik, kıyım ve kırım...

Olguya daha yakından belge ve kanıtların ışığından bakalım: 1494-1503 yılları arasını Türkiye müthiş bir kıtlık ve veba salgınıyla geçirdi. Bir akçeye 50-60 dirhem un güç alınabiliniyordu. Solakzade bu kıtlık ve veba salgınını şöyle anlatır: "Bu sıralarda Anadolu diyarında veba salgını ortaya çıktı. Arkasından kıtlık ve yokluk çevreyi sardı. Veba salgını aralıksız üç yıl sürdü. Kıtlık ise altı yıl devam etti. Elli altmış dirhem ekmeği, bir Osmaniyeye alan şâduman olurdu. Cihan halkı kıtlık belasıyla âtuvân kalmış idi. Hatta Bolu yöresinde, iki aydan çok ekmeksiz geçinip, ot otladıkları anlatılmıştır" (145).

Bursa ve Balıkesir dolaylarında 1525-27 arası yıllarda çekirge salgını oldu. Üreticiler oldukça zor durumda kalmışlardı. 16. yüzyılı Anadolu zaman zaman kıtlıklarla geçirdi. Ülke 1564-65 yıllarını tam anlamıyla bir kıtlıkla geçiriyordu. II.-Selim döneminde kıtlık bütün imparatorluğa yayıldı. Şiddetli açlık 1577'lere dek sürdü. 1604'den itibaren Anadolu yeniden altı yıllık korkunç bir açlık dönemine girdi. Kıtlıklar gıda maddelerinin değerini de fahiş hale getiriyordu. 1494-1503 arası ekmeğin ederi 12 katına fırladı. 1488'de 800 dirhemi bir akçeyken, 50-60 dirhemi bir akçeye alınır olur. 1598'de Bursa'da narha göre 200 dirhem ekmek 1 akçeye, unun kilesi 32-35 akçeye, etin okkasıysa 10-12 akçeye satılıyordu (146).

Anadolu'daki açlık yadsınamayacak gerçektir. Osmanlı arşivlerine dek girmiştir. Mühimme Defteri' (6/ 435)nde yeralan 1564'lerde Çeşme'den Saraya gönderilen bir raporda halkın "ot otladıkları" yazılarak, açlığın ve kıtlığın boyutları belirtilmeye çalışılmıştır (147). 1687'lerde Anadolu'da binlerce insan at, meşe palamudu ve ceviz kabukları yiyerek yaşamlarını sürdürdüler. Binlercesi açlıktan öldü. Paranın değeri birkaç kez düşürüldü. Hal-

(145) Solakzade Tarihi, I / 430.

(146) Açlık ve kıtlıkla ilgili Osmanlı Mühimme Defterlerinde yeterli belgeler vardır (Mühimme, 6 / 435, 26, 27, 28). Bkz: Akdağ (1975), s: 35, 37 v. d., 84, 102, 437, 452; Yerasimos, I / 379; Ayrıca bkz: M. Sencer (1974 b), s: 101 v. d., 107 v. d.

(147) Bkz: Akdağ (1975), s: 78.

kın alım gücü azalmıştı (148). Bu kıtlık ve perişanlık sonraki yıllarda da sürdürüldü. Abdi Efendi yoksul halkın "zülm-ü çevrinden perişan" olduğunu yazar. İstanbul'daki Venedik Balyosu 1726'lardaki raporunda halkın açlığından, işsizliğinden, yaşam pahalılığından söz eder (149).

Osmanlı'daki açlık, kıtlık ve yoksulluğu olayların tanıkları olan vakanameler de verirler. Onların tanıklığına başvuralım:

Yavuz dönemiyle ilgili Ali bin Abdülkerim Halife'nin raporu ilginçtir. Toplumdaki çelişkiyi, varlık-yoksulluğun biraradalığını, sınıfsal yaşantıları "biri tokluktan, biri yokluktan öle" tümcesiyle dile getirir (150). İbrahim Peçevi Efendi 16. yüzyıl Osanlısını anlatırken Sinan Paşa'nın tutumuna değinir ve toplumun sürüklendiği uçurumu şöyle anlatır:

"Ülke baştan başa harap olup harabeye döndü, halk gebermiş hayvan leşi yedi." (151).

IV. Murat'a rapor sunan Koçi Bey halkın durumunu şöyle belirler:

"Bu zulme reaya nasıl dayansın? Bütün millet bu haksızlığı nice geçirsin? (...) Velhasıl şimdiki durumda reaya yoksuluna olan kıyım, hiçbir tarihte, hiçbir iklimde, hiçbir padişah ülkesinde olmamıştır (...). Osmanlı saltanatının görkem ve gücü asker ile, askerin ayakta durması hazine iledir. Hazinenin geliri reaya iledir. Şimdi âlem harab, reaya perişan, hazine noksan üzere..." (152)

1590'lı yıllarda III. Mehmet dönemini yaşayan ve Anadolu halkının yoksulluğunu en iyi gözlemleyenlerden biri olan Kemahlı Ermeni rahibi Grigor, o günler Anadolusu'nun görünümünü şöyle anlatıyor:

"Hak ve adalet ortadan kalkmış olup kıyıma uğrayanların haklarını arayan ve soran yoktu. İşte bütün Anadolu'yu yıkıntıya çeviren Celaliler ve ayaklanmaları bu padişahın döneminde ortaya çıktı ve bu yüzden ülkeden uzaklaşanlardan sağ kalanlarımız o zamandan

(148) Shaw, I / 299.

(149) Yetkin, II / 29 v. d.

(150) Tansel, s: 21.

(151) Peçevi Tarihi, I / 11.

(152) Koçi Bey Risalesi, s: 47-50

beri gurbetteyiz. Açlık, ölüm, katliam ve yırtıcı hayvanların saldırışı gibi dört kötülük birden Erzurum'dan Kars'a ve Erivan'a kadar olan ülkeleri istila ederek İstanbul'a kadar yayıldı, halkı darmadağınık ve perişan etti" (153).

1639'da I. İbrahim'e Sadrazam Kemankaş Mustafa Paşa'nın sunduğu raporda da Osmanlı bozuk düzeni belirtilir ve reayanın yoksul durumuna çözümler aranılır. "Reaya'nın durumu oldukça bilinmektedir." denen bu lahiyada "iyi dindar müslüman" görevliler yoluyla reaya üzerindeki zulüm'ün kaldırılmasını önerir (154). Osmanlı çerçevesinde halkın ezik yaşamını dile getirir:

"Yirmi yıla yakın zamanda taşralar tümüyle berbat olduğu tevatür haddine ermiştir. Bu şaşkınlığın bir nedeni, bir kaç kat alınan vergilerdir. (...) Reaya yoksulu iki kata çıkarılan vergilerin hakkından gelemezken, zalimlerin bu yolla kıyımına, insafsızlığına takat getirmeyip âlem harap olduğuna kuşku yoktur (155).

17. yüzyılın önemli bir gözlemcisi ve tanığı olan Mehmet Halife bu dönem Osmanlı toplumunu başkaldırıya ve düzen arayışına dek götüren halkın açlık, kıtlık ve yoksulluk yaşantısını şöyle anlatır:

"Ulema bilmiyle davranmıyor, esnaf alım satımda çeşitli hileler yapmaya, sadaka ve zekatını yoksula vermemeğe çalışıyordu. Çoğunluk riya ve rüşvetle iş yapmaya başlamışlardı. Halk tabakasının çoğu zina ve livata (homoseksüellik) ya eğilim ve sevgi besliyordu. Kul taifesi ise; hergün fitne ve fesat çıkarıyor, başkaldırıyor ve taşkınlık ediyorlardı. (...) Birçok kez veba salgını gelip, bir-iki ay kadar 7-8 yüz adam ölürdü. Ve yine birçok kez yangın çıkıp İstanbul'un yarısı yanmış idi. (...) Öyle ki; bir ekmek bulunsa bin akçeye alırlardı. (...) Öyle bir kuraklık oldu ki; Edirne ve çevresinde ta... Sofya'ya varıncaya kadar, bütün Silistre eyaletinde, Üsküdar çevresinde ve kimi yerlerde, Anadolu'da ekin bir karış yerden bitmiş iken güneşten yanıp kavruldu. (...) Dobruca'da bir vakiyye (400 dirhemlik okka) su yedi akçeye satılmıştır. Hayvanların çoğu susuzluktan kırılmıştır. (...) Yangından sonra büyük kıtlık oldu. Daha

(153) Bkz: Herand D. Andreasyan - "Bir Ermeni Kaynağına Göre Celali İsyanları", İ. Ü. Ed. Fak. Tarih Dergisi, c: 13, Sayı: 17-18, s: 27 v. d. 1963.

(154) Lahiya metni için bkz: Yetkin, I / 172.

(155) Katip Çelebi- Seçmeler ("Düstürül-Amel li-shabi'l-Halel"), M. E. Bak. yay. İst. 1968, s: 157.

sonra büyük veba ve taun salgınları görüldü..." (156).

Belgelere, kanıtlara, gözlemlere ve tanıklara birşey katmaya gerek görmüyorum. Açlık, kıtlık düzeyli bir yaşantı... Ötede devlet ve yönetici güçler baskısı... Bu açıdan bakınca yeni düzen arayışları doğal gibi geliyor insana.

(156) Tarih-i Gılmani, s: 144 - 149 arası.

2- YÖNETİCİLERİN TUTUMU VE AYAKLANMALAR AÇISINDAN NEDENSELLİĞİ

a) 16. Yüzyıllarda Yönetimin Genel Yapısı:

Osmanlı'da toplumsal başkaldırıların olmasında yönetimin ve yöneticilerin büyük payı vardır. Yöneticilerin sınıfsal davranışları ve halka karşı tutumları bunun açık kanıtlarıdır. Bu açıdan bozulmanın en açık örnekleri 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülür. Çelişkiler gittikçe uzlaşmaz ölçülere varır.

Bozuk ve düzensiz bir yönetim vardır. İnsan hak ve özgürlükleri kesinlikle göz önüne alınmaz. Toplum, yönetim için "kul"dur. Yöneticilerdeki bozulmalar bu tür anlayışı ve toplumsal çözülmeyi daha da arttırır. Fatih'le başlayan kardeş ve oğul öldürmeleri saray ve çevresinde korku ve tedirginlik yarattığı gibi, padişah adaylığında da kısırlık yaratmıştır. Kanuni yetenekli oğlu Mustafa'yı kuşkularının ve saray düzenbazlığının kurbanı olarak öldürtmüş, yeteneksizi bırakmıştır. I. Ahmet'le şehzade öldürülmesi kaldırılmış, ama padişah adayları olacak şehzadelere sarayda yarı tutsaklık yaşatılmıştır. Bu uygulama Mustafa ve İbrahim gibi tam deli ve bir ruhsal bozuklukları olan kişilerin yönetime gelmesine yol açmıştır. Yarı tutsaklık ve korkulu yaşamı sürdüren şehzadeler bir takım bozukluklar kazandıkları gibi; ülke ve dünya olaylarında uzak kalıyor, yönetimde deneyim kazanamıyor, işbaşına geldiklerinde de başarısız kalıyorlardı. 16. yüzyıldaki padişahlarda bunu görmek olası. Bu dönem padişahların çoğu çocuk yaşta yönetime gelmişlerdi. I. Ahmet 14, II. Osman 14, IV. Murat 12 ve IV. Mehmet'se 7 yaşlarında padişah olmuşlardı. Doğallıkla bunların yönetime egemen olmaları beklenemezdi. II. Osman deneyimsizliğinin kurbanı olmuş, IV. Murat büyüyüp yönetime egemen oluncaya kadar Hafız Ahmet Paşa gibi veziriazam ve devlet adamları bizzat gözlerinin önünde öldürülmüştü. Sarayın yönetimi etkin kadın sultanların eline geçmişti (Hürrem Sultan gibi). Çocuk padişahlar döneminde "valide sultanlar", kişiliksiz ve zayıf iradeli padişahlar dönemlerin-

deyse "hanım sultanlar" yönetimde etkin oluyorlardı. Çevrelerinde rüşvet ağı kurarak sonuçta yeteneksiz bir bürokrasinin yönetime egemen olmasına yol açıyorlardı. Veziriazam Hadım Sinan Paşa rüşvetle atadığı memurlardan aldığı paraları III. Mehmet'in annesi Safiye Sultan'a (Venedikli Bafo) vermekteydi. Sarayda dar bir asalak azınlık grubu halkın gelirleriyle keyif çatmaktaydı. Kanuni döneminde sarayın mutfak gideri 5 milyon akçeyken, III. Murat döneminde bu gider 21milyon akçeye çıkmıştı. Devlet adamlarının da bir yerde yaşam güvenceleri yoktu. "Kul" idiler. En yüksek görevli, örneğin sadrazam dahi olsanız bu konumda sayılıyordunuz. Yöneticiler (vezir, veziriazam v.b.) görevlerinden "azl" edilebiliniyor, sürülebiliniyor, "katl" edilebiliniyor, malına-mülküne el konulabiliniyor (müsadere), çoluk-çocukları (etfal-i iyal) satılabiliniyordu. Devletin kuruluşundan beri üçyüz yıl içinde 55 sadrazam atanmasına karşın, yalnız 17. yüzyılda 61 sadrazam işbaşına gelmişti. Bu sık sık sadrazam değişikliği ve sadrazamların yönetimlerinde acemi olmaları demektir. 1579-1617 yılları arasında veziriazamlığa 27 atama olmuş, kimileri birkaç kez atanmış ve görevden uzaklaştırılmışlardır. Bu 38 yılda göreve gelen 19 veziriazamdan yalnız üçü görevine layıktı. Bu uygulamalar doğallıkla yöneticilerin sürekli tedirginlik yaşamalarına neden oluyor, kararlı ve istikrarlı olmalarını önlüyordu. Osmanlı'nın elinde olan Akdeniz'in ve İpek'le Baharat yollarının Coğrafi Keşifler yoluyla kurutulması, Osmanlı'nın Avrupa'ca dünya ticaretinin dışına itilmesi de bu kötüye gidişe tuzbiber ekti. Bu göstergeler haklı olarak Osmanlı toplumunun "Duraklama" ve "Gerileme" dönemleri olarak adlandırılmasına neden olacaktır.

b) Yöneticilerin Kökensel Yapısı ve Bunun Yönetimdeki Etkinliği:

Osmanlı Devleti'nin kurucu öğesi Türk' (Türkmen) dür. Fakat, gittikçe Türk-Türkmen öğe Devşirme-Dönme öğeyle olan yönetim savaşımında yenilmiş; yönetim Hıristiyan kökenli Devşirme-Dönmelerin eline geçmiştir. Osmanlı Devleti'nin sonuna dek de bu savaşım sürecek ve Dönme-Devşirmeler yönetici, Türk-Türkmenlerse yönetilen (halk) olarak kalacaklardır.

Osmanlı Devleti zamanla kurucu öğesine ters düşecek, kozmopolit bir yapı oluşacak Vasiliev'in deyişle "Greko-Slavo-Türk" niteliği kazanacak, Türk öğesi azınlık durumuna düşecektir (157.)

(157) Bkz: Yetkin, I/115 v. d.

Türk devleti olarak kurulan Osmanlı Devleti artık başkalaşmış, özüne ters düşmüştür. Yayılmacıdır, baskıcıdır. Kıyımı Anadolu üzerinedir. Anadolu öğesini de kullanarak Anadolu halkını egemenliğine alır. Başdüşmanı Avrupa Hıristiyan devletleri değil İran'dır, Safevi Türk halkıdır. Hem propagandalarıyla, hem de eylemleriyle Anadolu ve Safevi Türklüğünü sindirmeye çalışır.

Osmanlılar'da Fatih'le birlikte Türklük'ten uzaklaşma başlar. Egemen çevrelerini Türk, Rum, Slav soylularının (aristokrat) oluşturduğu bir Osmanlı Devleti çıkar ortaya. Anadolu'da soylu Türkler'in egemen olduğu bir Türk, önceleri Bizans'ın olan yörelerde Rum soylularının egemen olduğu bir Rum, Balkanlar'daysa Slav soylularının egemen oldukları bir Slav toplumu Osmanlı Devleti'nin egemen insan öğesini oluşturmuştu. (158). Türkler toplumda giderek bir "azınlık" konumuna itilmişti. Hiçbir zaman Osmanlı'da Türkler, Türk oldukları için bir ayrıcalığa sahip olmamışlar, üstelik kayıpları olmuştur; aşağılanmışlardır, kıyılmışlardır, yönetilmişlerdir.

Eğitim sistemi de buna uygundu. Amaç Türk özünden çıkmaktı. Başkalaşmaktı. Osmanlı bunun savaşını veriyordu. Enderun, Türk olmayanı alıp şeriatla bütünleşmiş İslamsal Türk, medreselerse Türk'ü alıp Türk olmayan duruma, yani Arap'a dönüştürmeye çalışıyordu (159). Türk kalmanın yolları tıkanmıştı. Temel amaç "Osmanlılık"tı. Osmanlı padişahları - gerçi oldukça karışmasına karşın - soyca Türk oldukları halde, belki de ilk koptukları toplum Türk toplumu olmuştu.

Türk dışından yönetici alma Fatih'le başlar (160). İlk olarak eski Balkan Hıristiyanlarından Mahmut Paşa 1453'de Sadrazamlığa getirildi (161). Fatih'den XVI. yüzyıl ortalarına dek görev yapan 48 sadrazamın yalnız 4'ü Türk'tü (162). 1453-1579 yılları arasında yönetime gelen sadrazamların % 83'ü, 1579-1800 arasıysa % 38'i Türk değillerdi. XV. ve XVI. yüzyıldaki sadrazamların % 75'i, XVI. yüzyıl sadrazamlarının % 82'si, XVII. yüzyıl sadrazamlarınınsa

(158) Yetkin, I/118; Lewis, s: 66 v. d.

(159) Bkz: Berkes (1972), I/115; Akşin, Sayı: 2, s: 32.

160) Akdağ (1971), II / 86; Yetkin, I / 176.

(161) Lewis, s: 106.

(162) Yetkin, I / 176; Akdağ (1971), I / 128.

nınsa % 52'si Enderun çıkışlıdır (163). Bu sayılar Türk öğesinin yönetimden uzaklığını kanıtlar kanısındayım. Dönme-Devşirmelerin Osmanlı düzenindeki bu ağırlıklı konumları Türk-Türkmen kökenli halk üzerinde sürekli bir baskı öğesi olarak kullanılmıştır.

c) Yöneticilerin Mal Varlığı, Rüşvet ve Yönetimde Bozulmalar:

Yönetici kesim halkın zararına ve halkın sırtında büyük ölçülerde servet biriktirmişlerdi. Bürokrasi palazlanırken, geniş kamu yığınları yoksullaşıyordu. Bu gidiş zaman zaman halkın tepkilerine yolaçmıştı. Ayaklanmalara yolaçan bu uygulamayı daha yakından görelim.

Bürokratik görevler edinenler devletin gelirlerinden oldukça yararlanabiliyorlardı. Fatih döneminde vezirlerin ve beylerbeylerinin yıllık gelirleri bir milyon dolayındaydı. Büyük kentlerin kadıları 200 bin akçe alıyordu. Örneğin İsa İshakoviç'in has'ı kendisine 1455'lerde - Üsküp dışında - 763 bin akçe getiriyordu. Ticari ayrıcalıklar yabancılara dağıtılmıştı (164). Servet biriktiriminde ulema da yeterince yararlanıyordu. Saray dua okuyucusunun günde gümrük mukataalarından gelen 1000 akçe geliri oluyordu. Kıbrıs'ın Lefkoşe zeameti dua okuyucusu Şeyh Salim'e verilmişti. Servet biriktirici hocaların başında padişah üfürükçüsü olan ünlü Cinci Hoca gelir. Serveti ve zenginliğiyle oldukça ünlenmişti. Çeşitli derecelerdeki ulema ve Şeyhülislamların hepsi varlıklıydı. Bunların elkoyma (müsadere) korkuları olmadığı için fırın işletmeciliğinden faizciliğe kadar çeşitli ticaret alanlarına para yatırmışlardı. Prof. Barkan'a göre faizcilik yapan vakıfların çoğunun sermayecisi kadı, müderris, seyyid ve askeri kesimdi (165). Bürokrat, ulema ve askeri kesimler bir bakıma tacirleşmiş ve sermayedar olmuşlardı. D'ohsan, "... her sınıfın ileri gelenleri hep ticaretle uğraşıyor", anlamayan ve çingenelerse "sermayelerini bu işten anlayan birine emanet eder, bu yolla yapılan ticaretten belirli bir kazanç alırlardı" (166). Prof. Barkan'ın saptamalarına göre; örneğin Şeyh Ali Efendi'nin

(163) Yerasimos, I / 460 v. d.

(164) Werner, II / 163 v. d.

(165) Berkes (1975), II / 266.

(166) M. D'ohsan - 18. Yüzyıl Türkiyesi'nde Örf ve Adetler, Tercüman yay, s: 132.

mallarının kahve, fındık, sabun türünde olması onun ticaretle uğraştığını gösterir. Uzuncaova Hasköyü kadısı Mehmet Efendi'nin malvarlığı arasında bir çiftlik görülür. Bir asker olan Seyyid Hasan 597,757 akçe miras ve oldukça yüklü alacak bırakmıştır. Müderris Ahmet Efendi ilginç, çeşitli ve oldukça yüklü bir malvarlığı bırakır (167). Padişahların konumu bilinen şey.. Onlar toprağın, ülkenin, devletin ve "kul"un sahibi. 16. yüzyılda padişah haslarının dirlikler içerisinde % 51'i oluşturduğunu Prof. Barkan belirlemiştir (168). Bu ayrıcalığa padişah ailesi, saray görevlileri ve bürokrasi de sahipti. 16. yüzyılda Ayaz Paşa'nın haslarında elde ettiği yıllık gelir 487, 309, Kasım Paşa'nınsa 432,990 akçedir (169). Kanuni döneminde Irak seferine serasker kethüdası olarak katılan İskender Çelebi'nin 6200 kölesi vardı. Bunların giydirilmesi için Trabzon'da bir gemi yükü bez getiriliyordu. İskender Çelebi Irak seferine kendisinin donattığı 1200 kişilik bir güçle katılmıştı (170). Kanuni'nin Sadrazamlarından Sinan Paşa'nın binden çok uşağı vardı. Öldüğünde bıraktıkları; 600 bin kese meskuk kuruş (bir kese beş altın lira), 20 miskal altın tozu, 2 elmas gerdanlık, 600 bin duka altını, 2 milyon 900 bin akçe ve daha birçok değerli şeyler... (171). Geniş malvarlığına sahip devlet adamlarından biri de tarihlerin Osmanlı Devleti'nde "rüşvetçiliği başlatan" (172) olarak niteledikleri Kanuni'nin sadrazamlarından Rüstem Paşa'dır. Rüstem Paşa'nın malvarlığı arasında 170 köle, 2900 halis kan at, 1160 deve, 100 yük çeşitli meskukat, 780 bin kese akçe, Anadolu ve Rumeli'de 1000 çiftlik, 476 çarklı değirmen ve daha birçok değerli şeyler. Toplam değeri 11, 300,000 (173). Oysa Sadrazamlar görevleri karşılığında dirliklerinde yıllık 1,200,000 - 2, 400,00 akçe arası gelir edinebiliyorlardı (174). Emekliye ayrılmış sadrazamlaraysa yıllık geliri 15. yüzyılda 150 bin, 16. yüzyıldaysa 200-300 bin akçe olan haslar veriliyordu

(167) Barkan'ın saptamaları ve listeler için bkz: Yetkin, I / 150 v. d.

(168) 1527-28 bütçe yılı için bkz: Barkan, I / 807.

(169) Divitçioğlu, s: 62.

(170) Uzunçarşılı, II / 354; Yetkin, I / 164.

(171) Tam liste için bkz: Bayrak (1986), s: 27.

(172) Pecevi Tarihi, I / 17.

(173) Bkz: Peçevi Tarihi, I / 18; Yetkin, I/165 v. d.; Bayrak (1986), s: 27.

(174) Lewis, s: 109.

(175). Edirne Saray bostancıbaşı Süleyman Ağa 8.5.1605'de 1 milyon, 19 Mayıs'ta da 50 bin akçeyi vakıf için ayırabiliyordu. Bu asker kişinin birçok çiftliği vardı. 1550'lerde Portekiz Yahudisi soyundan olan Joseph Nassi Ege adalarından on tanesinin şarap bağının iltizamına sahipti (176). Peçevi'nin anlattığına göre vezir Hasan Paşa "genç bir erkeğe gönül bağlayarak" "Ağalar Saltanatı"nı yaşatıyordu (177). 17. yüzyılda bir yeniçeri kethüdası öldürüldüğünde 2 milyar değerinde altın ve gümüşü kalabiliyordu (178). Anadolu ayaklanmalarını bastırmakla görevli Arnavut kökenli Nasuh Paşa öldüğünde 1 milyonun üzerinde altın duka, bir o kadar kuruş, 1100 at, 1800 deve, 4 bin hayvanı, 6 bin öküz, 5 bin koyun ve daha birçok değerli mal bırakmıştı (179). Ünlü Sokullu Mehmet Paşa yönetimde yer almak isteyen adayların sunduğu armağanlardan oluşan sınırsız bir gelire sahip olmuştu (180). Mısır seferi sırasında ordunun gereksinimini karşılamak için bir bezirgan devlete 60 bin altın (flori) ödünç verebilmiş (181), Rumeli'den Anadolu'ya koyun taşımacılığından Fatih'in halası Türkân Sultan 28 bin, bir başka halasıysa 40 bin akçe kazanabilmişlerdi. 1516'da Nişancı Bey'in 5 bin, kadı Vildan'ınsa 3 bin koyun geçirme kontenjanı vardı (182). İşletemeyecek ölçüde toprağı olanlar ve bunları kiralayarak işletenler olduğu gibi, 16. yüzyıl Anadolusu'nda Pir Ahmet Bey ailesi, Selçuk Hatun Çocukları ve Emir Mahmut Çelebi gibi büyük mülk, toprak ve etkinlik (nüfuz) sahibi aileler olmuştu (183).

Bu örnekler geniş kamu kesimi üzerinde hangi sınıftan kişilerin bulunduğunu kanıtlar. Ulema-asker-sivil bürokratlar Sarayla bütünleşerek halk üzerinde baskı ve sömürü aygıtı olmuşlardır. Belirlenen bir özellik halkla çelişki içerisinde olan bürokrasinin bir kanadının tacirlerle özdeşleşmesi, ötekisiyse *Hıristiyan kökenli olan*

(175) Yerasimos, I / 310.

(176) Yetkin, I / 166 v. d.

(177) Peçevi'den aktaran Yetkin, s: I/ 167.

(178) Yetkin, I / 168.

(179) Bkz: Naima Tarihi, II/ 662 (dipnot); Yetkin, I / 168.

(180) Yerasimos, I)/ 408.

(181) Koçi Bey Risalesi, s: 43. Başka örnekler için bkz: Belin, s: 131 v. d. 138, 149, 163,

(183) Bayrak (1986), s: 79.

Dönme-Devşirmelerin düzen çarkını kurucu öğe olan Türk-Türkmen çevrelerin aleyhine döndürmeleri ve Türkmen halk üzerinde baskı ve sömürü öğeleri olmalarıdır. Bu Osmanlı Devleti için ilginç bir gelişmedir. Genellikle köylü-Türkmen kökenli çevrelerin ayaklanmalarının nedenleri kendiliğinden belirginleşiyor sanırım. Zaten Oya Sencer'in de belirttiği gibi "yönetici devlet kadrosu, Batı'da olduğu gibi egemen sınıfın aracı olmayıp, feodal egemen sınıfın kendisidir. (...) Feodal sınıf devlet hizmetlerine katılarak, yönetici devlet kadrosuyla özdeşleşmiştir" (184).

Merkezi feodaliteyle bütünleşen devlet ve devlet kadroları halk üzerinde geniş bir rüşvet ağı kurmuşlardı. İskender Paşa rüşvetle timar dağıtmayı ilk başlatan oldu (185). Rüstem Paşa devlet içinde ilk rüşvetçiliği başlattı (186). 4-5 bin altın toplamıştı ama, göreve getirdiği bürokratlara da yerlerinde kalma güvencesi vermişti (187). Yalnızca bir keresinde paşaya 200 bin akçe nakid ve 90 bin akçe değerinde bir köy verilmişti. Rüstem Paşa bu rüşvetlerin bir bölümüyle cami vb. yaptırarak yaptıklarını örtülemeye çalışıyordu (188). Şemsi Paşa kasten III. Murat'a rüşvet aldırıyor. "Padişaha rüşvet aldırdım ve bununla bu devletten Kızılahmetli'nin öcünü aldım", "Onlar bizim ocağımıza su döktükleri gibi ben de onların ocağını söndürecek bir başlangıç düzenledim" demektedir (189). Padişaha yakınlığıyla tanınan Şeyh Şücâ rüşvet almada aracı olarak kullanılıyor ve iş gördürülüyordu (190). Bu uygulama Osmanlı düzeninde sürekli var oldu. Lütfi Paşa 16. yüzyılda Saraya sunduğu "Asafname" adlı raporunda bu gerçeğe parmak basmıştı. "Devlet adamlarının rüşvet alması büyük bir hastalık ve ilacı olmayan kötü bir derttir. Devletin yıkılmasına nedendir" diyordu haklı olarak (191). Ama ne var ki bu tür uyarıların bir yararı olmadı. Devlet halk üzerindeki sömürüsünü bu yolla sürdürdü. Devletin bu baskı,

(184) Oya Sencer, s: 32

(185) Peçevi Tarihi, I/30.

(186) Peçevi Tarihi, I/17; Müneccimbaşı Tarihi, II/595.

(187) Peçevi Tarihi, I / 7

(188) M. Sencer (1974 b), s: 87 v. d.

(189) Peçevi Tarihi, II / 7 v. d.

(190) Peçevi Tarihi, II / 29 v. d.

(191) Lütfi Paşa, s: 17.

sömürü ve kırım uygulamasından olacak ki halk, bürokrasiyi Celalilerden daha zararlı buluyor, "Celaliler bunların yaptığını yapmadı" diyor ve Saraya dilekçeler gönderiyorlardı (192). Halk o kadar yöneticilerden uzaklaşmış, nefret etmişti ki Busbecq'in anılarındaki Kanuni'yi evine konuk etmek zorunda olan bir Türk köylüsünün tutumu bu bakımdan oldukça ilginçtir.

"Süleyman bir Anadolulu'nun evine konuk olmuş ve geceyi orada geçirmiştir. Sultan gittikten sonra ev sahibi, böyle bir konuğun vücudu ile evinin mürdar olduğunu düşünerek onu sular, tütsüler ve bir takım ayinlerle tathir etmiştir. Bu, Süleyman'a anlatıldığı zaman, adamın öldürülmesini ve evinin temelinden yıkılmasını buyurmuştur..." (193).

Bu soygunculuğa, kayırmacılığa, rüşvete ve kadrolaşmaya Saray kadınları da katılmışlardı. Sarayda kadınların egemenliği Kanuni'yle başlar. Oğlu II. Selim döneminde "kadınlar saltanatı" doruktadır. III. Mehmet döneminde İstanbul'da işlerin başında genellikle anne Safiye Sultan bulunuyordu. I. Ahmet'in entrikacı eşi Kösem Sultan siyasal etkinliğini II. Osman, IV. Murat ve Deli İbrahim dönemlerinde de sürdürecektir. Merre Hüseyin Paşa Kösem Sultan'ın bir uydusu olarak sadrazamlığa getirilecek, ünlü Cinci Hoca da sürekli Kösem Sultan'ın bağlaşığı olacaktır. Kösem Sultan'ın Saray egemenliğine akağaları ve padişahın özel uşaklarıyla ortak hareket eden Turhan Sultan son verecektir (194). Bu yönetim ve kadro kapışmaları daha sonraları da sürecektir. Bu çekişmelerin nedeni aynı zamanda toplumun gelir kaynaklarını kapışmaya dayanır. Büyük servetler biriktirilecektir. Sistem, zaten dolaylı da olsa anne, eş ve kızkardeşlere mülkiyet hakkı tanıyordu. Ubucini, "bu kimseler bu yolla oldukça yaygın bir taşınmaz mal mülkiyetine sahip olmuşlardır ki 1840'lara dek hazineye bunun karşılığında hiçbir şey ödememişlerdir" demektedir (195).

Olgunun bir başka yüzü daha var ki, o da, yöneticilerin "kul" görülmesi... En üst görevli olan bir sadrazamın dahi devlet katında yerine göre bir güvencesinin olmayışı... Gerektiğinde malına-mülküne elkonulabiliniyor (müsadere), "katl" ve "azl" edilebilini -

(192) M. Sencer (1974 b), s: 110 v. d.

(193) Busbecq'den aktaran Yetkin, I / 179.

(194) Geniş bilgi için bkz: Shaw, I / 248, 255, 263, 267 v. d., 276 v. d., 281, 283.

(195) Bkz: Ubucini, II / 306.

yorlardı. Candarlı Kara Halil Paşa, Daltaban Mustafa Paşa, Hakkı Mehmet Paşa, Hasanbeyoğlu Ahmet Paşa ve Rum Ahmet Paşa "müsadere" cezasına uğramışlardı (196). Tanzimata kadar 182 sadrazamdan 52'si (yaklaşık % 30) öldürülmüştü. Öldürme olaylarının 22'si görev başında, 20'siyse "azil"den sonra olmuştu. Bu konuda hiçbir yargı merciine başvurulmamıştı (197). Bu durum doğallıkla siyasi kadrolarda tedirginlik yaratıyor, kendini güvenceye alma, mal biriktirme, rüşvet alma gibi yollarla güçlü kalma yolunu deniyorlardı. Hileler, entrikalar, hizip çatışmaları, bunalımlar düzenin sonuçlarıydı.

d) Yöneticilerin Tutumlarıyla Ayaklanmalara Neden Olmaları:

Osmanlı'da ayaklanmalar için şu genellemeyi yapabiliriz. Ayaklanmalar ekonomik - toplumsal - siyasal - dinsel yapıdan kaynaklanıyordu... Osmanlı düzeni buna uygundu. Düzen, yönetim, yöneticiler, ilişkiler ve bunların biçimi ayaklanmalara yeşerme ortamı sağlıyordu.

Düzenin işleyişi asker - sivil seçkinlerin, yani bürokrasinin elindeydi. Osmanlı'da "Ehl-i Örf" olarak adlandırılan yöneticiler tutum ve davranışlarıyla, uyguladıkları yönetimle ayaklanmalara çanak hazırlıyorlardı. Kimi kez halka baskı, sömürü ve kırım uygulayarak; kimi kez ayaklanmacıları ve eşkıyayı destekleyerek veya kullanarak; kimi kez bizzat kendileri ayaklanarak; kimi kez de ayaklanmacılara ödünler vererek, devlet görevlerine atayarak bunu yapıyorlardı.

Ayaklanmaların en yoğun olduğu dönem 16. ve 17. yüzyıllardır. Ülke ekonomisinin bozulduğu, yönetimde de her türlü çözülmenin olduğu dönemdir, bu yıllar. Devlete sunulan raporlarda (1564) halkın açlıktan "ot otladığı"ndan söz ediliyordu (198). Kanuni,

(196) Bkz: M. Sencer (1974 b), s: 114 v. d.; Fındıklı Mehmet Ağa - Nusretname, M. E. Bak. yay. c: I / 8 v. d.

(197) M. Sencer (1974 b), s: 85; "Katl" ve "azl" örnekleri için bkz: Zübde-i Vekaiâ, II / 117 v. d., 125, 136; Naima Tarihi, I / 125 v. d.; Öldürülen 44 veziriazamın öyküsünün sanatçı diliyle anlatımı için bkz: Çetin Altan - "İdam Edilen 44 Veziriazamın Dramı" Milliyet Gazetesi, 18. 11- 2. 12. 1990.

(198) Akdağ (1975), s: 78.

II. Selim'e anarşik bir ülke bırakmıştı (199). Devlet mekanizmasında, Yeniçeri gibi bir kurallı askeri ocakta çözülmeler ve bozulmalar başlamıştı. Yönetim bu bozulmaya doğru giden çözülmeye yardımcı oluyordu.

Prof. M. Akdağ Celali ayaklanmalarını çıkaranların il ve sancaklardaki hükümet işlerini yürüten görevliler (Ehl-i Örf - bürokrasi) olduğunu vurgular. Valiler, sancak beyleri, kadılar, suhteler, ocak ağaları, Altıbölük halkı v.b.'den oluşan bu tür yönetici kesimin çevresine toplanan Levent-sekban yığınlarıyla düzeni korumaya çalışan "devriye bölükleri" ya da "muhavaza güçleri" arasındaki çekişmeler yıllarca Celali kavgası olarak sürer (200). Olan halka olur. Bu kavgalaşmanın doğurduğu anarşiyi ve yıkıntıyı halk çeker. Olayların yeni boyutları yeni olayları doğurur. Bu gelişmelere eşkıyalık gibi bireyci eylemler de katılır. 1560'lardan itibaren Türkiye'nin her yanında yoğun bir eşkıyalık, hırsızlık, soygun, cinayet, ırza geçme olayları görülür (201). Her ne kadar ayaklanma elebaşlarına bürokratik görevler de verilse (202), uzak illerden de görevlendirilseler (203), ayaklanmacılar kırdırılsa da (204) olayların ardı arkası kesilmeyecektir. Çünkü bozukluk yapıdadır. Bu tür olayların kaynağını düzen bağrında taşımaktadır. Her türlü çelişkiyi içermektedir. İşine geldiği zaman asker - sivil seçkin (bürokrasi) devlet düzenini bozma anlamına da gelse eşkıyayla, Celali'yle, ayaklanmacıyla işbirliği edebiliyordu (205). Bunlar Osmanlı'daki iğreti durumundaki bürokrasinin yapısal konumundan, çıkar çelişkilerinden kaynaklanıyordu.

(199) Akdağ (1975), s: 178.

(200) Akdağ (1975), s: 17 v. d.; Yetkin, I / 237; Yerasimos, I / 472 v. d.; Celali va i ve paşalar için ayrıca bkz: Naima Tarihi, II / 535, 537, 552 Sivas Beylerbeyi Sarı Ahmet Paşa'nın 25 bin, Köse Sefer Paşa ve Alaca Atlı Hasan Paşa'nınsa 10 bin Celali türü atlısı vardı. Bürokrasiden gelen bu tür güçler hiç de küçümsenemez. Bkz: Peçevi Tarihi, II / 246.

(201) Örnekler için bkz: Akdağ (1975), s: 131 v. d., 252 v.d.

(202) Bkz: Akdağ (1975), s: 379; Andreasyan, s: 39, 41.

(203) Karayazıcı Amasya ve sonra Çorum'a, Kalenderoğlu Mehmet Ankara'ya, Neslioğlu Isparta'ya, Kınalıoğlu Afyonkarahisar'a, Erzade Kırşehir'e, Yularkastı Kastamonu'ya, Deli Hasan Bosna'ya, Tevil Mehmet Şehrizol'a, Karakaş Ahmet Çıldır'a v.b. Bkz: Akdağ (1975), s: 484; Yetkin, I / 227.

(204) Celali Serdarı Nur Paşa'nın kırımı için bkz: Akdağ (1975), s: 435 v. d.

(205) Örnek tutumlar için bkz: Naima Tarihi, I / 323 v. d., 447, 451.

Ağır ekonomik bunalımlar ve çelişkiler Yavuz Sultan Selim döneminde ortaya çıkar. Kapıkulu ulufe ve ek ödentilerle devletçe desteklenmesine karşın, sayı olarak oldukça çok olan Timarlı Sipahiler'in böyle bir desteği yoktur. Tarıma bağlıdır. Kırsal yapının bozulması, tarımsal üretimin düşmesi ve tarım gelirlerinin azalmasıyla Tımarlı Sipahi de bunalıma girer. Askeri sınıftaki ilk bozulmalar, askerden kaçmalar, hırsızlık, soygunculuk ve eşkıyalık olayları bu sınıf arasında ve bu dönemler başlayacaktır (206). Daha sonraları gelişen ekonomik ve siyasal olaylar kapıkulu ocağını da bozacak; Toplu olarak savaşmama ve savaştan kaçma, Anadolu'ya dağılarak eşkıyalık etme, sık sık "kazan kaldırma"lar olacaktır.

Ayaklanmacıların arkasındaki kışkırtıcı etkenlerden biri de "ulema"ydı. Müderrisiyle, müftüsüyle, kadısıyla geniş yığınları etkileyebilecek konumdaydılar. Zaten Şeriatın temsilcileri olmaları onların etkinlik sahibi olmalarına yetiyordu. Bir Batılı gözlemci olguyu şöyle değerlendirir:

"... bu kişilerin ne ölçüde etkinlikleri olduğunu anlarsınız. Bütün ayaklanmaları onlar yaparlar, askerler yalnızca aktörlük ederler. Padişah için onları yönetmek oldukça önemlidir. Etkinliklerini (nüfuz) bilmeyen yoktur." (207)

Başkaldırı olaylarının boyutu ne olursa olsun, devlet olaya "düzeni kurmak" açısından yaklaşıyordu. Suçlu halk görülüyor, sıkıntıyı halk çekiyordu. Sipahi baskılarında olsun (208), hükümetle ayan veya ayanla ayan çekişmelerinde olsun (209), ayaklanmacılar üzerine asker gönderilmelerinde olsun (210) sıkıntıyı çeken, kıyım ve kırıma uğrayan geniş kamu yığınları oluyordu. 17. yüzyıldan itibaren elinde birçok sarıca-sekban bulunduran eşkıya başları türemişti. Bunlar aynı zamanda sancakbeyi, mütesellim gibi devlet görevlileriydi. Yeğen Osman Paşa, Ceridoğlu bunlardan biriydi. Örneğin 1687'de Karahisar-ı Sahip'e mütesellim olan Deli Veli halka kıyım yapıyor, halkın inançlarını basite alıyor, müezzinlerle "Allahın türkücüleri" diye alay ediyordu. Deli Veli 300 kadar sarıca-sekbanıyla çevresini yağmalıyordu. Daha birçok paşa ve görevli

(206) Bkz: Akdağ (1975), s: 226.

(207) Bkz: L. Montaqu - Türkiye Mektupları (1717-1718), Tercüman yay. s: 40

(208) M. Sencer (1974 a), s: 188 v. d., 202 v. d.

(209) M. Sencer (1974 a), s: 184 v. d.(210)

(210) Bunun örneği çoktur. Kuyucu Murat Paşa için bkz: Uzunçarşılı, III/105 v.d

leventleriyle köyleri dolaşarak yoksul halktan karşılıksız yiyecek, bayrak akçesi, konak akçesi gibi adlarla paralar topluyorlardı. Bunun örneklerini çoğaltmak olası. Gerek görmüyoruz. Görülen şey bürokrasinin ayaklanmaların toplumsal ortamını hazırladığı, kendi çıkar ve çelişkileri gereği halkı eylemlere yönlendirdikleri, çoğu kez de eylemlerin önderi olduklarıdır.

Ayaklanmaların en yoğun dönemi olan 16. - 17. yüzyıllarda ayaklanmalar genellikle şu kökene dayanıyordu. a), "Ehl-i Örf"den, yani bürokrasiden türeme. Levent ve sekbanlara dayanıyorlardı. b) "Altı- Bölük"ten türeme olanlar. "Sipahi zorbaları" veya "sipah oğlanları"na dayanıyorlardı. c) "Ümera"dan, yani beylerden türeme. "Kapu yazma"ları olan levend ve sekbanlara dayanıyorlardı. Doğu'ya gidildikçe Ümera kökenli olaylar daha da artar. Halk, Ümeranın çoğunu Celali sayıyordu (211). d) Bu gelişmeye 18. yüzyıldan itibaren bir de "Ayan" katıldı. Bu dörtlü halk üzerinde baskı egemenliği kurmuştu. Toplumsal huzursuzluğun, soygun ve sömürü ortamının kaynağıydılar. Devletle içiçe, hatta yer yer devlet idiler. Osmanlıdaki halk hareketlerinin doğmasına bu dörtlünün tutumu neden oluyordu. Kendi sınıfsal konumlarına göre düzen arayan bu dörtlü, tutumlarıyla geniş kamu yığınlarını da kendi sınıfsal düzenlerini aramaya itiyordu. Başkaldırı olaylarının arkasındaki bu gerçeği görmeden Osmanlı'daki ayaklanmaları çözümlemek ve değerlendirmek olası değil, doğrulara da götürmez. Bu dörtlü etkene birde mezhepsel ayrımcılık ve baskı etkenini eklersek ayaklanmalardaki olgunun gerçek yüzü ortaya çıkar.

e) Adalet ve Kadı Sisteminin Düzenin Bozulmasına Katkısı:

Bozuk düzen, adaletsiz bir uygulama Osmanlı toplumunun en belirgin özelliğiydi. Bu düzen için adalet kavramında, insan hak ve özgürlüklerinde, demokratik bir düzende pek söz edilemez sanırım. 16. - 17. yüzyıl Türkiyesini halkın içinden yaşayan Kemahlı rahip Grigor şu sözlerle değerlendiriyor:

"Hak ve adalet ortadan kalkmış olup mağdurların haklarını arayan ve soran yoktu..." (212)

(211) Bkz: Akdağ (1975), s: 420; M. Sencer (1974 a), s: 162 v. d.; Yerasimos, I / 468 v. d.

(212) Andreasyan, s: 28.

Adli görevi kadı yürütüyordu. Adli görevin başı olan kazasker şeyhülislamdan sonra geliyordu. Kadıların görev alanları oldukça genişti. Bugünkü yargıç, savcı, noter, kaymakam ve belediye başkanının görevlerinin tümünü sancak ve kazalarda kadılar yürütüyordu. Yani görev alanları şeri, mülki, mali ve beledi idi. (213). Görev alanının genişliği kadı yetkilerini de arttırmaktaydı.

16. yüzyılda kadılar bir yıllığına atanıyorlar, bir yıl da bunu uzattırabiliyorlardı. İkinci bir göreve atanabilmek için bir yılını İstanbul'da "mülazemet" te geçiriyorlardı (214). Bu görevden uzak bekleme süresi, görevlilik süresinin üçte biri kadardı. Kadı görevlendirmelerindeki bu yöntem adalet sistemine vurulan en büyük darbe olacak, geleceklerini ve çalışmadıkları sürede gerekecek parayı rüşvet alarak sağlayacaklardır. Bu durum adam kayırmacılığı, haksızlığı doğuracak. Rüşvet, adalet sistemini adaletsizliğe dönüştürecektir. Bir "mahkeme ticareti" yaşanılacaktır (215).

Adaleti uygulamakla görevli kadıların haksızlıkları, yolsuzlukları, kıyımları askerlerinkinden aşağı değildir. Rüşvet almak, adam kayırmak ordan kalsın; zorlu kişilerin aracısı olarak köylülerin eşlerini boşattırdıkları, başkalarıyla evlendirdikleri, kadınları kaçırtarak ırzlarına geçtikleri, ödünç aldıkları paraları ödemedikleri, görevlerinin gereği olarak sancakbeyi, voyvoda gibi yetkililerin haksızlıklarının üzerine gitmedikleri, çoğu kez görevlerine gitmeyerek yerlerine "naip"lerini gönderdiklerini belgeler ortaya koyuyor (216).

16. yüzyılda kadı haksızlık ve yolsuzlukları o ölçüye varmıştır ki, günün yazınına dahi yansımıştır. Çağının toplumsal sorunlarına duyarlı insanı Pir Sultan'ın dizelerinde Osmanlı adalet sisteminin uygulayıcısı kadıların adaletsizlikleri şöyle dile getirilir:

Koca başlı Koca Kadı! / Sende hiç din iman var mı?

Haramı helâli yedi. / Sende hiç din iman var mı?

Fetva verir yalan yulan, / Domuz gibi dağı dolan,

(213) Tekeli, sayı: 9-10, s: 48.

(214) Akdağ (1971), II / 77; Ubucini, I / 177 v. d.

(215) Benzer yorum için bkz: Ubucini, I / 179; II / 311; Yavuz döneminde İstanbul kadısı Mevlana Sarıgürz'ün rüşvet olayı için bkz: Tansel, s: 21.

(216) Belge ve yorumlar için bkz: Akdağ (1975), s: 251 v. d.; Yetkin, I / 161 v. d.; Özkaya, s: 207 v. d.

Sırtına vururum palan, / Senin gibi hayvan var mı?

İman eder, amel etmez, / Hakkın buyruğuna gitmez,

Kadılar yaş yere yatmaz, / Hiç böyle kör şeytan var mı?

Kadı ve ulema haksızlıklarına tepki ta Yıldırım Beyazit'le başlar. Rüşvet aldıkları için 80 kadar kadıyı Yenişehir'de yakmak isterse de etkili kişiler araya girerek olayı önlerler (217). Vezir Ali Paşa rüşvet ve haksızlıkları önlemek için 1394'lerde kadı ücretlerini ve harçları düzenler (218). Halkın şikayetleri üzerine daha sonraki yıllarda da kadı idamları olur. IV. Murat 1633'de İznik kadısını, 1634'de Karaağaç kadısını, 1635'de Şam kadısı Mantıki'yı astırır (219). Sorunun ücretlerden kaynaklandığı düşünülerek kadı ücretleri Fatih ve Kanuni döneminde (220) ve II. Selim'le III. Murat dönemlerinde de düzenlenirsede (221) bu çok kökenli ve çok boyutlu toplumsal hastalık daha sonraki yıllarda da sürecek, kadılar "adalet" denilen mekanizmayı asker-sivil seçkin kesimin halk üzerindeki egemenliklerini yürütmeleri için kullanacaklardır.

f) Dönme-Devşirme / Türk-Türkmen Çatışması:

Osmanlı Devleti'nin kurucu öğesi Türk-Türkmen'dir. Kuruluş dönemi boyunca da bu öğe devlet yönetiminde egemen olmuş, devletin kurulmasına, oluşmasına, yayılmasına ve yönetilmesine etken olarak katılmışlardır. Devşirme sisteminin oluşturulmasıyla birlikte; yani asker olarak Yeniçeri ocağının kurulması ve yönetici yetiştiren Enderun'un eğitime geçmesiyle Osmanlı Devleti'nin seçeneği değişmiştir. Devlet kurucu ve temel öğe olan Türkmenler'in karşısına Hıristiyan ve Avrupa kökenli Devşirmeleri seçenek (alternatif) olarak çıkarmıştır. Devlet imparatorluklaşmaya doğru gittikçe, daha geniş alanlara / ülkelere yayıldıkça insan ve toplum yapısı da değişmiş, daha çeşitlenmiş ve kozmopolit bir yapı kazanmıştır. Bu yeni toplumsal oluşum ve yapılanma devlet öğesine ve yönetime damgasını vurmuştur. Yönetimin zamanla Enderun

(217) Neşri Tarihi, I / 160; Hammer, I / 289; Solakzade Tarihi, I / 80.

(218) Bkz: Tacü't-Tevarih, I / 214; Müneccimbaşı Tarihi, I/138.

(219) Naima Tarihi, III / 1239, 1287. 1317.

(220) Akdağ (1971), II / 380 v. d.

(221) Yasa metni için bkz: Ahmet Lütfi, s: 50.

çıkışlıların denetimine geçmesi yerli öğe olan Türk-Türkmen kesimle Avrupa kökenli olan Dönme-Devşirmeler arasında kümeleşmeyi, gittikçe partileşmeyi ve çatışmayı doğurmuştur. Zamanla Dönme- Devşirmeler yönetici kesim olurlarken Türk-Türkmenler, geniş kamu yığınları ve yönetilen kesime dönüşürler. *Osmanlı toplumsal ve siyasal tarihi bu iki kesimin toplumsal nitelikli çatışmalarının ve savaşımlarının tarihi olarak sürer.* Birçok olayda ve gelişmelerde bu savaşımın izleri ve damgası vardır. Toplumsal halk hareketleri ve başkaldırılara da bu kesimsel ve sınıfsal savaşım neden olur, damgasını vurur. Yani Osmanlı toplumsal halk hareketlerini Dönme-Devşirme / Türk-Türkmen çelişkisinden ayrı düşünmek olası değildir.

Osmanlı toplumu, doğallıkla birçok çelişkiyi bağrında taşıyan bir toplumdur. Gerçi Kuruluş Döneminde bu çelişkiler tam anlamıyla kristalize olmamışlardır. Boy yaşamı özelliği gösterir ve kandaşık bir toplumdur. Böyle olmakla birlikte sınıfsal çelişkilerin ilk örneklerini de bağrında taşımaktadır. İlk dönemler yerleşikgöçebe çelişkisi yaşanır. Bu ayrışma yönetim düzleminde kurucu durumunda olan soylu beylerle saray (yani kapıkulu) arasında görülür. Uçlardaki Türk akıncı beyleriyle merkezde oluşmaya başlayan yeni kapıkulu erk kavgasına girişirler. Bu yeni bir oluşum ve siyasal - toplumsal yapılaşmadır. İlk kavga da II. Murat'la Mustafa Çelebi (Yıldırım Bayezit'in amcasının oğlu) arasında Ulubat Savaşı'nda verilir. Savaşı, II. Murat'ı tutan kapıkulu kazanır. Kapıkulu'nun bu yönetimi kazanışı II. Mehmet'le bir daha sarsılmayacak sağlam temellere ulaşır. Dönme-Devşirme (yani Kapıkulu) / Saray ortaklığı böylece kurulmuş olur (222). Fatih Sultan Mehmet'in hükümdarlık dönemi, yöneticilerin özellikle Türkler'in dışında seçilmeye başlandığı dönemdir. Fatih'ten 16. yüzyılın ortalarına dek yönetime gelen 48 veziriazamın yalnız 4'ü Türk'tür. Ötekiler tümüyle Sırp, Hırvat, Arnavut, Rum, Frenk v. b.'dir. İşin ilginç yanı Anadolu halk hareketlerini bastırma görevleri bu tür bürokratlara verilmiş, onlar da bu yetkilerinden yararlanarak Türk halkına kırım uygulamışlardır. Rum Mehmet Paşa Karaman'ın alınmasıyla, Rum kökenli İbrahim Paşa'ysa Kalender ayaklanmasını bastırmakla görevlendirilmişlerdi. Görevlerini halkı kırarak yerine getirmişlerdi. Devletin tüm etkinlik noktalarına yabancı kökenliler getirilmişti. 1580'lerde İngiltere'ye gönderilen elçi Ermeni Garabit'di. İngiltere'ye

(222) Bkz: Prof. Toktamış Ateş - Osmanlı Toplumunun Siyasal Yapısı, Say yay. İst. 1982, s: 169, 172 v. d.

gönderilen ilk temsilci Marsilyalı dönme Barthelemy de Coeurs'du. Venedik'le yapılan 1573 tarihli barış görüşmelerinde Osmanlı delegesi Sokullu'nun özel doktoru Yahudi Hahambaşı Balamon (Nathan Aschinase) 'du. Salamon'un konumunu iyi öğrenen İngiliz ticaret temsilcisi W. Harborne, Türkiye'ye geldiğinde Salamon'u elde etmeye çalışmıştı. Önemli etkinlik noktaları olan saray, Türk olmayanlarla dolmaktaydı. Prof. Barkan'ın Edirne bölgesi tereke defterlerinde yaptığı çalışmaların sonucuna göre, Saray mensubu olanların % 40.3'ü "Abdullah oğlu", yani "Allahın kulu", başka deyişle Hıristiyan dönmeleriydiler (223). Kanuni 1548 Nahçivan Savaşı'ndan sonra 20 bin ve daha çok akçe gelirli dirliklerin Yeniçeriler'e verilmesini yasalaştırmış, Türkler'in toprak edinme olanağı kaldırılmış ve bu alan Dönme-Devşirmelerin tekeline geçmişti (224).

Dönme-Devşirmelerin üst tabakası Osmanlı Devleti'nin resmi ideolojisi olan Sünniliğe geçmiş ve bu ideolojinin coşkulu savunucuları olmuşlar (225), kurucu öğe Türk-Türkmen kesimin yerini alarak devletle bütünleşmişlerdi. Bu süreçle Dönme-Devşirmeler egemen kesimleşirken, Türk-Türkmen halk azınlık konumuna sokulmuş (226), Anadolu Osmanlı Devleti için bir sömürü bölgesi olmuş (227); devlet, devşirme-kul devleti durumuna gelmiş (228) ve Yeniçeriler profesyonel silahlı bir baskı unsuru olmuşlardır (229).

(223) Geniş anlatım ve Hıristiyan kökenli yöneticiler için bkz: Yetkin, I / 176 v. d.

(224) Prof. Faruk Sümer-Oğuzlar (Türkmenler), A.Ü.D.T.C. Fak. yay. Ank. 1972, s: 183.

(225) Yetkin, I / 194.

(226) Asım Bezirci - Pir Sultan, Say yay. İst. 1986, s: 50.

(227) Yetkin, I / 195.

(228) Berkes (1975), II / 57.

(229) Cem, s: 164. Araştırmacılar bu konuda ayrılırlar. Rıza Zelyut Bektaşilikleri biçimsel olan Yeniçeriler'in "Osmanlı silahlı gücü olarak Anadolu Alevilerinin tepelenmesinde önemli rol oynadıklarına" inanır. Bkz: Özkaynaklarına Göre Alevilik, Anadolu Kültürü yay. İst. 1990, s: 126. R. Çamuroğlu'ysa Yeniçeriler'in Bektaşiliklerine ağırlık vererek, Yeniçeriler'in "İran'a karşı savaşlarda gönülsüz olduklarını", "Cephelerde savaşa karşı nutuklar atan Bektaşi dervişlerini koruduklarını" kanıt olarak göstererek bu savlara katılmaz. Bkz: Yeniçerilerin Bektaşiliği ve Vaka-i Şerriye, Ant yay. İst. 1991, s: 38. A. J. Dierl, Yeniçerilerin Kosova Savaşı'yla Bektaşiliklerinin kesinleştiği, gittikçe Bektaşileştikleri, 1680'lerden sonraysa artık bir kast biçimine dönüştüğü, 1566'lardan sonraysa sultanları denetimlerine alacak ölçüde siyasal bir kanat olduklarını belirtir. Bkz: Anadolu Aleviliği, Ant yay. İst. 1991, s: 54 v. d.

Devlete egemen olan Dönme-Devşirme bilinçli hareket ediyor, servet biriktiriyor, ülkeyi sömürüyor ve kendi soyuna ve halkına yardımcı oluyordu (230). Türk halk hareketlerine, Celali ayaklanmalarına bu bağlamdan bakmak gerekir. Ezilen, sömürülen, aşağılanan Türk kökenli halk tepki gösterrniştir. Bu tepki, Dönme- Devşirme ulusçu-etnikçi hareketine karşın, ulusçu-devrimci bir başkaldırıydı (231). Genelinde Türk halk hareketleri olsun, Alevi halk hareketleri olsun, özelinde Celali ayaklanmaları olsun birer ulusçu hareketlerdi. Yönetime gelme savaşıydı. Yönetilen sınıf olan Türk-Türkmen halkın yönetimde olan, devlet olan Dönme-Devşirmelere karşı yürüttüğü demokratik ve devrimci savaşlardır. Bilindiği gibi Dönme-Devşirmeler devletin asker-sivil bürokratıdırlar. Kısaca artık doğrudan devlettirler.

Tarihçiler genellikle siyasal gruplaşmanın Fatih'le başladığında birleşirler. Fatih'in Dönme-Devşirmelerin propagandalarına kanarak Türk-Türkmen kökenlilerin temsilcisi olan Candarlı Kara Halil'i öldürtmesi, malına el koyması (müsadere), Dönme-Devşirmeleri ve onların temsilcisi Zaganus Paşa'yı sadrazamlığa getirmesi ayrışımın doruk noktasıdır. Dönme-Devşirme siyasal partisinin yönetimi ele geçirmesi böyle başlar ve bir daha da kaptırmaz (232). Bu ayrışım siyasal düzlemde kendilerine yakın buldukları şehzadeleri padişahlığa getirme ve onun yanında kadrolaşma biçiminde sürer. Bir takım padişahların öldürülmesi, yahut düşürülmesi, üst düzey bürokratların uzaklaştırılması bu tür bir siyasal tutumun doğurduğu entrikalardı. Padişahların ve şehzadelerin dayandıkları toplumsal tabanlar düşüncemizi kanıtlayacak örneklerle doludur.

I. Murat'ın oğullarından Yakup Türkmen beylerine dayanıyordu. Rum bir anadan doğma Yıldırım Bayezit'se yeni Hıristiyan ve dönme öğelerin adayıydı. I. Bayezit'le birlikte Osmanlı sarayına Hıristiyan danışman akını başladı. Saray "Bizanslaşma ve Hıristiyanlaşma sürecine girdi." *Bayezit'ce topraklarından edilen Türkmen beyleri Timur'dan bu Türkmen öğeden kopan " Hıristiyan dü-*

(230) Yetkin, I / 181.

(231) Yetkin, I / 186.

(232) Bilgi, kanıt ve değerlendirmeler için bkz: Solakzade Tarihi, I / 266; Neşri Tarihi, II / 118, 140; Aşıkpaşaoğlu Tarihi, s: 156; Müneccimbaşı Tarihi, II / 313; Hammer, II / 342, 363, 374; Kinross, s: 93, 121; Altan, Milliyet, dizi: 1, 18.11.1990.

şünceli" Osmanlı padişahına karşı yardım istediler. Türkmen Ankara Savaşı'nda I. Bayezit'i bıraktı. Partileşme Fatih döneminde doruktaydı. Karamani Mehmet Paşa'nın önderliğini yaptığı Türk soyluları Cem'i desteklerken, Hıristiyan kökenliler ve Yeniçeriler II. Bayezit'i yönetime getirmişlerdi. Cem İstanbul'daki Dönme-Devşirme yönetime karşın Anadolu'daki Türk-İslam öğeyi başına toplamıştı. II. Bayezit'le oğulları arasındaki çekişme de siyasal, sınıfsal ve toplumsal düzlemde yürütülmüştü. Etnik ve ulusal tutum bu olayda da etkendi. Şehzade Ahmet geniş kamu kesimlerince tutuluyordu. Şehzade Korkut ulema sınıfının baş adayıydı. Şehzade Selim Avrupa'daki uç beyleriyle Yeniçeriler'in desteğine sahipti. Yeniçeriler, II. Bayezit'i ülkeyi "Şii tehlikesi"nden Şehzade Selim'in kurtarabileceği düşüncesiyle tahttan indirdiler. Kanuni döneminde Türk soylularının yönetime gelme savaşımı yaşandı. Bu gelişme Anadolu halk hareketlerini de hızlandırdı. Kanuni'nin yerine tahta şehzade aranırken Tımarlı sipahiler şehzade Bayezit'i Yeniçeriler'se II. Selim'i desteklemişlerdi. II. Selim'in ordusu Yeniçeriler'den, şehzade Bayezid'inki ise daha önceleri Düzmece Mustafa'nın da önderliğinde toplanmış Anadolu Türk halk çevreleriydi (233). 1553'lerde şehzade Mustafa babası Kanuni'nin yerine getirilmeye çalışılırken de Türk halkı Anadolu ve Rumeli'deki kadı, müftü, müderris benzeri kesimlerle de bağlaşarak "kapukulu düzenliliğini" yıkmaya çalışmışlardı (234). II. Osman'ın yönetimi yitirişi ve öldürülüşü de bu düzlemden kaynaklanır. Saray geleneklerini yıktığı, Devşirme-Dönmeye karşı çıktığı, onların yerine Türk öğeyi almak istediği, Anadolu kökenli Türkmen öğeden Yeniçeriler'in yerine ordu kurmak istediği için öldürüldü (235).

Devşirme - Dönme / Türk- Türkmen karşıtlığı genellikle Sipahi-Yeniçeri karşıtlığı biçiminde sürmüştü (236). Bu bir yönetim savaşımıydı. II. Osman'ın olayı üzerine Abaza Mehmet Paşa Anadolu öğelerine dayanarak Yeniçeri kırımına girişmişti. Abaza Hasan

(233) Geniş açıklamalar için bkz: Shaw, I / 54 v. d., 60, 64, 86 v. d., 110 v.d. 120 v. d., 136, 138, 162 v. d. Selaniki Tarihi'ne göre Bayezit'in yanında toplananlar daha çok çiftbozan "Rençber taifesi", Selim'inkilerse genellikle "Yevmeyelû taifesi"ydi. Bkz: Akdağ (1975), s: 289.

(234) Akdağ (1975), s: 227.

(235) Bkz: Peçevi Tarihi, II / 354 v. d.; Solakzade şöyle diyor: "Hacı Ömer Efendi'nin ve Darüssââde ağasının kışkırtması ile Türklerden sekbân ve Türkmenden cünde yazmak havasına düşüp..." Bkz: Solakzade Tarihi, II / 473; Naima Tarihi, II / 759 v. d., 785 v. d.

(236) Naima Tarihi, I/318, 323 v.d.,328 v.d., 332 v.d., II/780, 789, 807.

Ağa olayında da Sipahi-Yeniçeri karşı karşıyadır (237). Ayaklanmalarda Sekbanlarla Yeniçeriler sürekli karşı karşıya getirilmiştir (238). Deli İbrahim'in öldürülmesi üzerine de, Yeniçeriler'le Sipahiler savaştırılmıştır. Yeniçeriler üstün gelmiş ve sipahi kırımı yapılmıştır. IV. Mehmet dönemi de Yeniçeriler dönemi olarak sürmüştü (239).

Gerçi bu çatışmalar keskin bir sınıf siyaseti temeline dayanmıyor. Yönetici kesim bütün olarak bir sınıfsal özellik taşımasına karşın, sürekli kişisel çıkarlar üstün tutulmuş ve bu da hiziplerin doğmasına yol açmıştır. Oportünizmden başka temeli olmayan bu hiziplerse çıkar etkeni doğrultusunda sürekli değişme göstermişlerdir. Osmanlılar'daki halk hareketleri açısında Dönme-Devşirme / Türk-Türkmen çatışması böylesi bir siyasal düzlemde gelişmiştir denebilir.

Bu tür bir siyasal kümeleşme ve savaşım aynı zamanda Osmanlıda sivilleşmenin de yollarını açtı. Siyasal söylemde bu tutum bir demokratikleşmeydi. Devlet etkeni karşısında "sivil direniş eylemleri" demokratik savaşımın önünü açtı denebilir (240).

g) Toplumsal Konumunu Yitiren Türk-Türkmen'in Sürekli Aşağılanışı:

Dönme- Devşirmelerin Türk etniği üzerinde kurduğu üstünlüğün bir başka görünümü Türk-Türkmen'in sürekli aşağılanması olmuştur. Bu aşağılama kampanyası Osmanlı yönetiminde kurucu Türk öğenin toplumsal konumunu yitirişiyle başlar. Yönetimde Dönme-Devşirmelerin yetkisi artıkça bu tür karalamalar ve aşağılamalar kampanyası da sesini yükseltir. Bu propaganda özünde sınıfsal niteliklidir. Dönme-Devşirmeler yönetimdedirler. Siyasal-toplumsal ve ekonomik bir güç olmuşlardır. Karşıtları olan Türk öğe toplumsal ve siyasal konumunu yitirmiş, yönetimde uzaklaştırıldığı gibi, ekonomik olanaklardan da yoksun bırakılmışlardır. Halk kesimi, köylü ve çiftçidirler. Yönetici kapıkulu karşı cephede yönetim için savaşım veren Türk öğesinin toplumsal ve ekonomik

(237) Solakzade Tarihi, II / 439, 601.

(238) Naima Tarihi, II / 862, 874.

(239) Tarih-i Gılmani, s: 54 v.d.; Timur (1989), s: 166 v. d.

(240) R. Çamuroğlu bu olguyu "Yeniçeri-Bektaşi" bağlaşıklığı düzleminde değerlendiriyor. s: 35.

açıdan palazlanmalarını önledikleri gibi, haklarında tarih boyu karalama kampanyası yürüterek siyasal baskı altında tutmuşlardır.

Osmanlı vakanameleri "Türk"ü aşağılamada sözbirliği etmişlerdir. Hoca Sadettin'de, Peçevi'de, Neşri'de, Solakzade'de, Naima'da aynı ortak tutumu görmek olası. Bu ve bunlar gibi daha birçok Osmanlı vaka yazarına göre "Türk-Türkmen"; "kaba", "barbar", "kıyıcı", "kan dökücü"dürler. "Çingene" takımıyla aynı düzeydedir (Koçi Bey). Türkler "nâdan (cahil-kaba) Türk", "etrâk-ı bi-itrak (akılsız Türkler)", "Türk-ü bedlika (çirkin) suratlı Türk", "Çoban köpeği biçiminde bir Türk-ü sütürk (iri) idi", "hilekâr Türk", "ağaç ayaklu Kızılbaş Türk", "nice alay yüzleri murdar Türk", "imanı zayıf Türk, "Kötü zanlı Türkmen", "cibiliyetinde hıyanet toplanmış Türkler", "Kötü yollu Türkmen", "uğursuz kavim", "ahdi bozuk Türkmen gürühu", "kendine uyan na-pak (temiz olmayan) Türkmen", "bir ayağı çarıklı Türk", "hayasız Türk", "soysuz Etrak (Türk)", "batıl ve gafil Türk", "soylu olmayan Türkmen", "hain Türkmenler", "Türkvari!", "melun Türk", "gizli garazlı Türkmen", "dili bozuk Türkmen", "kudurmuş kurtlar gibi halkı dalayan Türkmen", "kafasız Türkmenler", "aman bilmeyen Türkmenler", "hırsız kılıklı Türkmen", "Yaramaz Türk", "edepsiz Türkler", "ayağı çarıklı hırsız Anadolu Türk'ü", "ayıplı mezhep ve geniş meşrepli Türkler" (Aleviler için), "Anadolu'da yaşayan kavrama gücünden yoksun Türkler", "duygusuz Türkler", "anlayıştan kıt Türkler", "kapkara Türkmen yığını", "inatçı Türkler" kaba, yabani anlamında "Oğuz".... v.b. nitelemeleriyle dile getiriliyordu (240 a).

Osmanlı toplumunu oluşturan kozmopolit yapı, toplumun başkalaşmasına yolaçmış, yönetim bir süreç içerisinde tabanına yabancılaşmıştır. Bu süreçte oluşan Osmanlı kozmopolitizmi "Türk"lüğü bir hakaret nitelemesi olarak kullanma cesaretine ulaşmıştır. Çünkü Osmanlı Devleti, kozmopolit egemen çevrelerin Anadolu Türklüğü üzerinde egemenliği demekti. Bu siyasal uygulama sonuçta yönetimle

(240 a) Osmanlı aydınlarından alınan bu niteleme örnekleri için bkz: Celal-zâde Mustafa-Selim-nâme, Kültür Bak. yay. Ank. 1990, s: 279, 300, 357; Neşri Tarihi, I / 184, II/ 193, 194; Solakzade Tarihi, I / 112, 149, 150, 216, 259, 364, 373, 375, 461, II / 3, 385; Naima Tarihi, I / 283, II / 536, 669, 860, III / 1062, 1180, 1184, 1381, 1382; IV. / 1669; Koçi Bey Risalesi, s: 43; Evliya Çelebi Seyahatnamesi, I / 212, 218 v. d., II / 99; Tarih-i Gılmani, s: 82; ayrıca bkz: Yetkin, I / 14, 66, 117 v. d., 127, 138, 173 v. d., 147 v. d., 187, 191, 196, 200, 201, II / 65; İlber Ortaylı - İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Hil yay. İst. 1983, s: 42; Akdağ (1974), I/ 368, II (1971) / 75 v. d.; Ayrıca bu alanda derli toplu bir değerlendirme için şu çalışmamıza bkz: Baki Öz - Cem Dergisi, Sayı: 4, 5.

halkı birbirinden uzaklaştırmış; Anadolu Türklüğü Osmanlı kozmopolit egemen çevrelerinden yüz çevirmiştir. Yönetimle yönetilen artık birbirinden uzaktır, karşıttır. Böylesi bir toplumda başkaldırılar, ayaklanmalar, arayışlar kaçınılmazdır.

h) Anadolu'da Halk Kırımı:

Osmanlılar tarihleri boyunca Anadolu halkına, özellikle Türk, Türkmen, köylü, Alevi halka baskı, şiddet, kıyım ve kırım uygulamıştı. Anadolu, Osmanlı için bir sömürü alanıydı. Halkı, asker ve vergi kaynağıydı. Devlet, yönetimi tedirgin edici bir hareket ve kımıldanmayla karşılaştığı zamansa Dönme-Devşirme kökenli askerbürokratları yoluyla kıyım ve kırım uyguluyordu. Anadolu halkının Osmanlı yönetiminden payına düşen nasibi buydu. Savımızı kanıtlayabilmek için olayları verelim:

1- Timur'un Anadolu'da olduğu dönem, Osmanlı yönetim bunalımından yararlanan Samsun beyi Kubatoğlu Alâaddin Ali Bey, Tokat dolayı beylerinden İnaloğlu gibi beyler Osmanlı egemenliğiyle çelişkiye düşerek, yörelerine egemen olmaya çalışmışlardı. Yöreye egemen olmak isteyen Çelebi Mehmet bir Alevi deposu olan Kazova'yı bastı, beylikleri yoketti. 20 bin dolayında "göçebe Türkmen evleri" yağmalandı. Gözleroğlu ve Köpekoğlu gibi Türkmen beyleri halkıyla birlikte perişan edildi. Sivas dolaylarında yaşayan Mezidoğlu üzerine Bayezit Paşa gönderildi. Bu beyler ve beylikler ortadan kaldırılarak Çelebi Mehmet Yeşilırmak havzasının egemeni oldu (1402-1403) (241).

2- Çelebi Mehmet tüm Anadolu ve Rumeli güçlerini Amasya valisi olan oğlu Murat'ın komutasında toplayarak Şeyh Bedrettin ayaklanmacıları ve yardımcılarından Börklüce Mustafa'nın Aydın yöresindeki ayaklanmacıları üzerine gönderdi. Şehzade çocuktu. Bu nedenle orduyu veziriazam Bayezit Paşa yönetiyordu. Bizans tarihçisi Dukas'a göre ordu: "... yolda rastgeldiği yaşlı ve çocukları, erkek ve kadınları, yaş ve cins ayrımı gözetmeksizin, merhametsizce kılıçtan geçiriyordu". Börklüce Mustafa güçleri yenildiği gibi, Manisa'da eyleme geçen Torlak Kemal'in güçleri de ezilmişti (1417) (242).

(241) Neşri Tarihi, I / 180 v. d.; Müneccimbaşı Tarihi, I / 176 v. d.; Solakzade Tarihi, I / 111 v. d.; Akdağ (1974), I / 326 Avcıoğlu (197), I / 169 v. d.

(242) Dukas-Bizans Tarihi, İstanbul'un Fethi yay. İst. 1975, s:69; Yetkin, I/138

3- Tokat-Amasya dolaylarındaki Kızılkocaoğulları denen Türkmenlerin eylemleri nedeniyle Yörgüç Paşa bölgeye gönderildi. Yörgüç Paşa 400 kadar ayaklanmacıyı Amasya kalesine kapatarak dumandan boğdurdu. Daha sonra Türkmenler'in geride kalan erkek, kadın ve çocuklarını öldürttü, mal ve mülklerine elkonuldu. Çorum'a dek uzanarak Türkmenler kırdırıldı. Yöre dilenecek ölçüde yoksullaştı (1426-27) (243).

4- Rum kökenli Rum Mehmet Paşa Karaman ülkesinin alınmasıyla görevlendirilmişti. "Alçak (Muhannes), zalim ve su-i tedbir sahibi" bir vezirdi (244). Karaman'da "kıyım (zulüm) yolunu tuttu" (245). Karaman, Larende ve Ereğli dolaylarında kırım uyguladı. "Reayayı pâyımal", "köyleri viran" etti (246). Bölgede açık Türkmen kırımı uygulayan (247) Rum Mehmet Paşa, Fatih Sultan Mehmet'in Yunanistan'ı almasına karşılık kendisinin de "Padişahın bizim vatanımız hakkında icra ettiği hasaretin intikamını Larende ülkesinde icraya muvaffak oldum" (248) diyerek düşüncesini ve amacını açıklamıştı (1469-1470).

5- İshak Paşa padişah fermanıyla Aksaray halkını İstanbul'a sürdü. Bu, halkın istediği dışında bir uygulamaydı (1470-71) (249).

6- Otlukbeli Savaşı'nda (1473) aşırı ölçüde Türkmen kırımına gidilmişti. Savaşta "tutsak edilen Türkmen taifesinin öldürülmesi" buyuruldu. Karahisar'da da "Türkmen eşkıyası kılıçtan geçirildi" (250). Prof. H.R. Tankut'un deyişiyle "sıra sıra cellatlar, sürü sürü Türkmen doğradı" (251).

---

(243) Bkz: Aşıkpaşaoğlu Tarihi, s: 118 v. d.; Tacü't Tevarih, II / 157 v. d.; Neşri Tarihi, II / 89 v. d.; Solakzade Tarihi, I / 215 v. d.; Yetkin, I / 128.

(244) Münecimbaşı Tarihi, II / 339.

(245) Tacü't Tevarih, III / 96.

(246) Solakzade Tarihi, I / 320.

(247) Neşri Tarihi, II / 179 v. d.; M.C.Ş. Tekindağ - "Mehmet Paşa", İslam Ans. VII / 594 v. d., Uzunçarşılı, I / 532.

(248) Kemal Paşazade Tarihi'nden aktarma için bkz: Cemal Bardakçı - Anadolu İsyanları,İst. 1940, s:25; Yetkin, I / 212.

(249) Tacü't Tevarih, III / 103; Solakzade Tarihi, I / 321.

(250) Solakzade Tarihi, I / 333.

(251) Aktaran Yetkin, I/ 191; Yaklaşık anlatım için bkz: Tacü't Tevarih, III / 50.

7- I. Selim döneminde Celali olaylarını bastırmak ve Türkmenler'i denetlemek amacıyla Anadolu'ya serdar olarak atanan vezir Ferhat Paşa kıyımlara girişti ve Ahmet'in oğlu şehzade Murat'ın İran'dan gelerek ayaklanacağını bahane ederek 600 kadar suçsuz insanı öldürdü (252).

8- Tebriz muhafızı Hadım Cafer halkı kırdı, birçok yeri yaktı-yıktı. Tebrizde üç yıl kaldı. Askerlerinin kıyım yapmalarına ve yakıp-yıkmalarına izin veriyordu. Şikayetçilere "H...lerimin kesilmesiyle zulüm asıl benim başıma gelmiştir" diyordu. Ölümünden sonra çevreye dağılan 40 bin askeri baskı ve kıyımı sürdürmüşlerdi (1598-1601) (253).

9- 1602'lerde doğu illerinin kalelerini korumak için Yeniçeri askerleri gönderildi. Karayazıcı'nın kardeşi Hasan'ın eylemi bu askerlerle bastırılmak istenilirse de, bu askerler savaşmazlar. 50 bin dolayında olan bu askerler Erzincan, Kemah ve Divriği dolayını kasıp-kavururlar. 1603'lerde de Şah Abbas yöreye gelerek ezmişti. Aynı yıl yöre, özellikle Erzincan Karakaş'ın soygununa uğramışt (254).

10- 1600'lerde Vezir Mehmet Paşa Karayazıcı Celalileri'ni bastırmak için görevlendirilmişti. Sivas ve dolaylarında Celaliler'i bastırmaktan çok bölge halkına "Celalileri aratacak ölçüde" baskı ve kırım uygulamıştı (255).

11- Hırvat kökenli olan Kuyucu Murat Paşa 6.12.1606'da Sadrazam oldu. 1607'de Celali eylemlerini bastırmak için Anadolu'ya serdar olarak gönderildi. Sünni ideolojiyle içiçe olmuş üst düzeyli bürokratlardandı. "Nakşibendi"ydi (256). O ölçüde de kıyıcıydı. Canbulatoğluyla olan karşılaşmasında 26 bin kişinin başını kestirerek tepe yaptı (257). Üç yıl süreyle Anadolu'yu kasıp kuvurdu. 70-100

(252) Peçevi Tarihi, I / 64; Solakzade Tarihi, II / 137.

(253) Andreasyan, s: 33 v. d.

(254) Andreasyan, s: 36 v. d.

(255) Peçevi Tarihi, II / 27; Akdağ (1975), s: 23, 287, 290.

(256) Naima Tarihi, II / 573; C. Orhonlu - "Murat Paşa, Kuyucu" İslam Ans. VIII / 653; Rahip Grigor Kuyucu Murat Paşa'yı "dindar bir adam" olarak niteliyor. Bkz: Andreasyan, s: 29.

(257) Naima Tarihi, II / 546 v. d.; Orhonlu, 40 bin kişilik ordunun çoğunu yok ettiğini belirtiyor. İslam. Ans. VIII / 632.

bin kişi dolayında köylü öldürüldü (258). Ermeni rahip Grigor'un kişisel tanıklığına göre;

"Murat Paşa, bütün konakladığı yerlerde önceden kuyular kızdırır ve bütün celalileri, halkın şikayet ettiği muzır adamları öldürüp bu kuyulara attırır, oraya indirilen birkaç adam da atılanları üst üste yığarlardı. Olaydan dört yıl sonra kış mevsiminde oradan geçerken ev büyüklüğünde olan kuyuları gözlemlemiştik" (259) diyor. Murat Paşa'nın "Kuyucu"luğu buradan geliyordu. Kırımını canilik düzeyine ulaştıran bu "koyu dindar", "nakşibendi" Osmanlı'nın önemli yöneticisi "vakaname"lerin göklere çıkardığı devşirme Murat Paşa sivil halka dokunmuş, bizzat kendi eliyle çocuk da öldürmüştü (260). Ne var ki Osmanlı aydını böyle zalim bir bürokratın Türk-Türkmen ve köylü halkı kırımına alkış tutuyordu. Naima Murat Paşa'yı "tedbir sahibi" ve "işbilir mert" kişi olarak tanıtıyor (261). Ermeni rahibi Grigor da bu kanıya katılıyor, Türk halkının kırılmasıyla huzura kavuşmalarını eş tutuyordu (262). Peçevi'ye göre Kuyucu Murat Paşa "Osmanlı ülkelerini eşkıyadan temizleyen yiğit vezir"di (263). Bu örnekleri çoğaltmak doğallıkla olası.

12 - IV. Murat dönemi (1623-1640), halk üzerinde bir kıyım ve kırım dönemidir. Eşkıya adı altında birçok insan için ölüm fermanı vermişti. Bunlardan biri şöyle:

"Saka-Mehmet, Gürcü - Rıdvan ve daha bunlara benzer eşkıya yakalanıp, katlolunup birine daha âmân verilmeye... Başları sarayın kapısı önüne konula..." (264).

Tarihçiler IV. Murat döneminde olan haksızlıkların "had ve hesabı"nın olmadığı kanısındadırlar (265). Mehmet Halife IV. Murat'ın Alevi ve Alevi olmayan kitle kırımı ve toplumu sindirmesine tanıklığını şöyle dile getirir:

---

(258) Yetkin, I / 245; Timur (1989), 54; Naima 100 bin olarak veriyor. Naima Tarihi, II / 582; C. Orhonlu "70 binin üzerinde" diyor, İslam Ans. VIII / 653.

(259) Andreasyan, s: 42; Yaklaşık anlatım için bkz: Peçevi Tarihi, II / 316.

(260) Naima Tarihi, II / 246 v. d.

(261) Naima Tarihi, II / 702.

(262) Andreasyan, s: 29.

(263) Peçevi Tarihi, II / 331.

(264) Naima Tarihi, III / 1174.

(265) Bkz: M. C. Baysun - "Murat IV", İslam Ans. VIII / 629.

"Halep'te kışlandı (...) Fesata yolaçan Yeniçeri ağası Mehmet Ağa ve kul kethüdası Mustafa Ağa öldürüldüler. Daha birçok eşkıyanın haklarından gelindi. Sultan Murat kul taifesinin fesadına neden olan eşkıyanın her birini bir oyunla ele geçirip vücutlarını ortadan kaldırdı. Bundan sonra o kadar eşkıya kırdı ki; hiç kimse, hiçbir yerden başkaldırmaya cesaret edemedi. Hatta İstanbul kentinde yatsı namazına fenersiz gitmeye kimse cesaret edemezdi (...) Hoca Paşa Camii imamının oğlu camiden eve gidiyormuş. Sokakta padişaha rastlayınca aman verilmeyip öldürülmüştür. (...) Bütün kahvehaneleri yıktırıp, tütünü şiddetle yasaklamıştı. Tütün yüzünden öldürülenlerin sayısı bilinmez. (...) Sultan Murat Kızılbaş'ın (İran) içerisine varıp Hoy, Marand ve Tebriz'i yakıp yağma etti..." (266).

Pekçok kişi "eşkıya" ilan edilmiş, Anadolu ve Revan seferi sırasında bunlar teker teker toplanarak öldürülmüştü. Büyük bir katliam yapılıyordu. Deli İlahi, Dereli Halil, Kara Mahmut, İlyas Paşa, Çerkes Ali Ağa, Mustafa Paşa, Karayılanoğlu, Deli Hamza, Tutucu Hasan Paşa, Karaman Beylerbeyi Celeboğlu Ali Paşa, Arapoğlu Mustafa, Koca Arslan Ağa, Koca Gürcü Osman, Gökderelizâde, Keskinli Ali Paşa, Cafer Paşa, Maanoğlu Fahrüddin, Timur Kasık Halil Paşa, Davut Paşa, Hacı Hasanoğlu, Şaban, Cevherizâde, Hüseyin Paşa, Süleyman, Erzurum Beylerbeyi Halil Paşa, Sivas Beylerbeyi Bosnavi Ali Paşa gibi birçok kişi adamlarıyla birlikte haklı-haksız öldürülmüşlerdi (267).

IV. Murat'ın bu katliamında dinsel çevreler, dervişler ve ulema takımı da kurtulamamıştı. Her gittiği yerde birçok kadıyı öldürmüştü. Karaağaç kadısı, Konya kadısı Şehla Mehmet, İzmir kadısı Tevfikizâde ve Kayseri kadısı öldürülenlerden birkaçıydı. İstanbul kadısı Kara Çelebizâde Abdülaziz Efendi yağ kıtlığına neden olduğu için ölümle cezalandırılmışsa da Bayram Paşa'nın devreye girmesiyle cezası Kıbrıs'a sürülmeye çevrilmişti. Osmanlı tarihinde şeyhülislam öldürten ilk Padişah IV. Murat'tı (268). Oldukça geniş bir mürid çevresi olan "Urmiye Şeyhi" Şeyh Malmut'u da öldürtmekten çekinmemişti (269).

(266) Bkz: Tarih-i Gılmani, s: 29 v. d.

(267) Olayların ve öldürümlerin geniş anlatımı için bkz: Solakzade Tarihi, II / 536 v. d., 550; Naima Tarihi, III / 1174 v. d., 1187 v. d. 1286 v. d. 1320.

(268) Bkz: Solakzade, II / 537; Naima Tarihi, III / 1287, 1289, 1291; Baysun, İslam Ans. VIII / 631.

(269) Baysun, İslam Ans. VIII / 635.

Anadolu ve Revan seferleri sırasında "mülhid" ve "dinsiz kızılbaş" olarak nitelediği Alevi kesim üzerinde büyük bir kırım uyguladı. Karahoca ve Hoy'da on parça köy "sakinleri firar ettiği" için yakıldı. Tebriz'de binlerce "Kızılbaş ele geçirildi" ve hepsi "öldürüldü". O dönemler Alevi yatağı olan Tokat'ın Kazova'da geniş çaplı kırım uygulandı. Konya'da "Mehdilik" davasında olan biri getirilerek öldürüldü. Bektaş Han'ın Osmanlı'ya karşı gelen "otuzbin kızılbaşı kırıldı" (270). Sakarya Şeyhi'ne mürid 40 Alevi köyü yakılıp yıkıldı (271).

IV. Murat'ın toplumdaki çeşitli sancıları bahane ederek yürüttüğü bu kitle kırımı; belki geçici olarak "huzur" getirdi ama, sonuçta derin yaralar açtı ve bu kırımlar yeni sorunlara gebe oldu. Sağlanıldığı sanılan "huzur" kısa bir zaman sonra yeni kaynaşmaları doğurdu.

13- Köprülü Mehmet Paşa (1656-1661) olağanüstü yetkilerle göreve gelmişti. Devlet içindeki huzursuzluğu ve Anadolu'daki Celali ayaklanmalarını gidermek birinci ölçüde göreviydi. Kaymakam İsmail Paşa ile tüm Anadolu'yu denetlemeye çıkarak ayaklanmalara karışan ve örgütleyen tüm Yeniçeri, asker, ulema ve ümerayı "fetva gereği" geniş bir "temizleme hareketine" girişti. "Sert ve şiddete" dayanan bir yönetim uyguladı. Bu nedenle kimi tarihçilerce "zalimlik ve kan dökücülük"le nitelendirilmektedir (272). Mehmet Halife Köprülü Mehmet Paşa'nın sadrazamlığında "ne kadar eşkıya baş gösterdiyse, asla hiç birine aman vermeyip vücutlarını ortadan kaldırmıştır" (273) biçiminde yazmaktadır. Doğrudur. "Eşkıya tedibi" adı altında Anadolu halkı, köylüsü, Türkmeni kırılmıştır, kırdırılmıştır. Bu dönem İslamlığın oldukça gerici bir yorumunu yapan Kadızadeliler hareketi bastırılıp, tarikat önderleri Kıbrıs'a sürüldü. Bunun dışında eski veziriazam Boynu Yaralı Mehmet Paşa Malkara'ya sürüldü. Trablusşam valiliğiyle görevlendirilen Karagöz Mehmet Paşa, eski Bozcaada muhafızı vezir Ahmet Paşa, Hasebi Mustafa Ağa, silahtar ağalığından emekle Hüseyin Ağa ve onunla birlikte elli kadar "ortadan kaldırılması gereken asi", on kadar

(270) Bkz: Solakzade, II / 540, 546, 548, 550.

(271) Koçu, Reşat Ekrem, - Dağ Padişahları, İst. 1962, s: 106.

(272) Geniş anlatımlar için bkz: Prof. M. Tayyib Gökbilgin, "Köprülüler", İslam Ans. VI / 896 v. d.

(273) Tarih-i Gılmani, s: 155.

ayaklanmalara katılan "uğursuz" ve Defterdar Emini Alakoz Mehmet Efendi gibi daha birçokları suçlu veya suçsuz öldürülmüşlerdi (274). Özellikle bunlardan Deli Hüseyin Paşa'nın, müftü Bolevi Mustafa Efendi'nin karşı çıkmasına karşın haksız olarak öldürülmesinde Silahtar Tarihi (I / 145 v. d)'yle Naima Tarihi (VI / 401 v. d.) birleşirler (275). Bunlar tarihlere yansıyan üst düzey olaylarıdır. Bilindiği gibi Osmanlı vakanameleri halkın tarihine pek yer vermezler. Bu nedenle Osmanlı Türk-Türkmen köylü halkının kırımı örtülü kalmış olmaktadır.

14- 1690'lı yıllarda Karaman Beylerbeyi Genç Osman Paşa'nın halka kırım uyguladığı ve "Celalileri andırır" tutumlara girdiği padişaha iletilmişti. Anadolu müfettişi Yusuf Paşa, Kürt kılıçlı boyunun da desteğini sağlayarak "türedi eşkıyası"nı ezdi. Ne var ki bu baskılar halkın yeni yeni tepkilerine yol açtı. Olan halka, köylüye, Türkmen'e oluyordu (276).

Osmanlı yönetimi ve yöneticilerinin halka kırımları birçok vakanivüsçe kabul edilir. Münecimbaşı 16. yüzyıla gidildikçe toplumda tırmanan çelişkiyi; halkın güçlü olanının dağlara, ötekilerinse İran'a kaçmalarından söz ederek saptamada bulunur. Cevdet Paşa bürokrat - ayan - ümera üçlüsünün halk üzerinde sömürü ve baskı düzeni kurduklarını söyler. Selaniki yönetimin gerçek - üstü vergilerle halkı yönetimden ve "dünyadan nefret eder" duruma getirdiklerini vurgular. Bu oluşum dönemin ozanının (Silleli Âşık Nigâri) tepkisiyle: "Bütün malım aldın ey kanlı zalim" biçiminde dile getirilir. Osmanlı'daki bu yöneten-yönetilen çelişkisi ve yönetilenin sömürülmesi imparatorluk tarihi boyunca vardır (277). 16. yüzyıldan itibaren halkla hükümet görevlileri arasındaki anlaşmazlıklar iyice büyümüştür. "Reaya, (...) vergilerini toplayan görevlilere karşı ayaklanıyor, (...) kimi köyler içlerine hükümet görevlilerini dahi almıyorlardı" (278). Defterdarı Şıkkı Evvel'in verdiği bar lahiya üzerine 1695'de çıkarılan bir iradede; Şam, Halep, Diyarbakır, Mardin, Adana, Malatya, Tokat ve öteki yerlerde iltizama verilen devlet topraklarında "reayanın korunmadığı", bura-

(274) Bkz: Solakzade Tarihi, II / 627 v. d.

(275) Bkz: Gökbilgin, İslam Ans. VI / 897.

(276) Bkz: Nusretname, I / 136, 247.

(277) Alıntılar ve yorumlar için bkz: Bayrak (1986), s: 26 v. d.

(278) Akdağ (1975), s: 295.

ların iltizamını alanların "reayayı ezmekte" ve "dağılmalarına yolaçmakta" oldukları belirtiliyor ve bu toprakların "malikhane"ye dönüştürülmesi biçiminde çözümler öneriyordu (279). Öneriler, buyruklar ne olursa olsun halk üzerindeki bürokrasi-ulema-ayan-ümera baskı, sömürü ve kıyımı toplumsal yapıdaki bozulmalara koşut olarak daha da artarak sürdü. Bu tür gelişimler yeni oluşumları doğallıkla hazırladı.

(279) Bkz: Belin, s: 172 v. d., Sencer (1973), s: 315.

3. GÜVENSİZ, HUZURSUZ ORTAM VE AYAKLANMALAR AÇISINDAN NEDENSELLİĞİ:

a) Toplumsal Huzursuzluk, Çiftbozanlık ve Doğan Kargaşalıklar:

Geniş topraklara ve birçok ülkeye egemen Osmanlı Devleti her ne kadar merkezi bir yönetim uyguladıysa da huzur ve güveni sağlama açısından pek başarılı olamadı. Yönetimle halk katmanları arasında sürekli çelişkiler yaşanıyordu. Yönetim, toplumunda oldukça kopuk ve uzaktı. Çoğu kez toplumda kıtlık, açlık yaşanmasına karşın yönetim hesapsız giderler yapıyordu (280). Giderleri karşılayacak kaynaklar kurumuştu. *III. Mehmet'in veziriazamlarından* Yemişçi Hasan Paşa'nın 1597- 1603 yıllarına ait "Telhisler"inde bu acı durum şöyle dile getirilir:

"Giderin sonu yok. Nereden ne toplayacağımızı bilemiyoruz. Hazineye hiçbir şey girmediğinden aklımız başımızda değildir. Eğer ülke bayındır olup, akçe toplama olanağı olsa, devletli padişahımdan sakınır mıydım?" Ayrıca III. Mehmet'in sorumsuzca isteklerine karşın Yemişçi'nin şu yanıtı da konumuz açısından kanıtlayıcı:

"... Otuz yıldan çoktur ki, ortalık bozulmaya yüz tutmuştur. İşkencesiz kimseden ödünç akçe alma olanağı yoktur. Bu ise ne saltanatın namusuna uyar, ne de şer-i şerife ..." (281).

(280) Toplumun yoksulluğuna karşın yönetimin aşırı protokol giderleriyle ilgili çizelgeler için bkz: Esat Efendi-Osmanlılarda Töre ve Törenler (Teşrifât-ı Kadime), Tercüman yay. İst. 1979, s: 38, 39, 82, 100, 105, 119 v. d

(281) Belgeler için bkz: Prof. Cengiz Orhonlu-Osmanlı Tarihine Ait Belgeler, Telhisler (1597-1607), İs.Ün. Ed.Fak. yay. İst. 1970, s: 175 vd

Osmanlı kaynakları toplumun huzursuz ve güvensizliğiyle ilgili kanıtlarla doludurlar. Fetret döneminde özellikle Sivas, Tokat, Amasya kaynaşmaktadır (282). Bu huzursuzluklar daha sonraki yıllarda da, daha da artarak sürmüştü. 1655-56'da Türkiye'yi dolaşan J. Thévenot yollarda pek çok suyguncunun olduğunu, bunların genellikle "savaş kaçgını" olduklarını, dağlarda yaşadıklarını, yağmacılık yaptıklarını ve adam öldürdüklerini anlatır (283). 1632-68 arası yıllarda birçok kez Anadolu'yu dolaşan J. B. Tavernier; "Türkiye'yi baştan başa hırsız çeteleri kasıp kavuruyor" demektedir ve Yeniçeriler'in kendi yörelerinin hırsızları olduğunu belirtmektedir (284). 1595-1640 yıllarını anlatan Kemahlı rahip Grigor, bu dönem için açlık ve yoksullukla birlikte ülkede "asayiş adına birşey kalmadı"ğını vurgular (285). Bürokrasinin baskıları ve vergi ağırlığından halk patlama aşamasına gelmiştir ve bunalımdadır (286). Baskı ve kıyım gittikçe de artmaktadır (287). Ahlaksızlığın her türlüsü işlendiği gibi zorba takımı yönetim üzerinde etkinlik kuruyor (288). İstanbul dahi çekilmez duruma gelmişti. Halk padişahtan çözüm istiyordu (289). Soygunlar, adam öldürmeler günlük olaylardı (290).

Anadolu, her türlü güvenlikten yoksun, devlet güvenlik güçlerinden uzaktı. Özellikle Anadolu'nun kırsal kesimleri daha çekilmez duruma gelmişti. Her türlü asker kaçağının, eşkıyanın, yasa kaçağının sığınağı Anadolu'nun uçsuz bucaksız kırsal kesimleri olmuştu. Bu kümelerin tümü Anadolu köylü insanının sırtında asalak olarak yaşadığı gibi, aynı zamanda canını ve malını da tehdit ediyordu. Savaşlardan kaçan ve ocağından kovulan Yeniçeriler Anadolu'ya sığınmışlardı (291). Devlet düzenine bir türlü girmeyen aşiretler hem kendileri huzursuzdular, hem bulundukları yörelerde

(282) Solakzade Tarihi, I / 109 v. d., III v. d., 131.

(283) Thévenot, s: 215.

(284) Tavernier, s: 26, 58, 82.

(285) Andreasyan, s: 27 v. d.

(286) 1527-28 yılları olayları için bkz: Peçevi Tarihi, I / 98.

(287) 1622'lerdeki örnekler için bkz: Peçevi Tarihi, II / 363 v. d.

(288) Bkz: Naima Tarihi, III / 1158 v.d.; Ahlaksızlık ve fuhuş için bkz: Tarih-i Gılmâni, s: 28, 144, 147, v. d.

(289) Zübde-i Vekayiat, II / 116.

(290) Solakzade Tarihi, II / 160.

(291) Shaw, I / 347, 353.

huzursuzluk kaynağı oluyorlardı. (292). Göçerler yaylak-kışlak arasında gidiş-gelişlerinde çevrelerine zarar veriyorlardı. Bunun en açık örneği Güneydoğu Anadolu'da görülmektedir (293). Devletse daha yanlış bir siyasa izliyor, aşiretleri sürerek denetimine alacağı yerlere yerleştiriyor ve cezalandırına yoluna gidiyordu (294). Bu durumsa huzursuzlukları daha da arttırdığı gibi aşiretlerle devleti karşı karşıya getiriyordu.

Düzensizlik doruktaydı. Güvenlikli ulaşım düşünülemez olmuştu. Yollar ve hac yollarında hergün soygun olayları oluyordu (295). Bu genel güvensizlik genellikle kırsal kesimlerde yoğunlaşmaktaydı. Çünkü Anadolu köylüsü özellikle 16. ve 17. yüzyıllarda düzenle çelişkiye girmiş; eşkıya, hırsız, haydut, Celali olmuş ve düzene başkaldırınış 200-300 bin insanla karşı karşıyadır. Onun yarattığı sıkıntı ve bunalımla içiçedir. Güvensizdir, güvenliksizdir. Güvenlik güçlerinin korumasında uzaktır. Zaman zaman güven duyulması gereken devlet güvenlik güçleri de onlar için eşkıyayı, haydutu aratmayacak ölçüde baskı ve kıyım ögesidir. Bu durum köylerin boşalmasına, reayanın çiftçiliği bırakmasına, Osmanlı ekonomisinin temeli olana tarım üretiminin düşmesine ve buna koşut olarak düzenin oldukça bozulmasına neden oldu. Defterdar Sarı Mehmet Paşa gelişmeyi şöyle belirliyor:

"... pek çok mukatat, avarız, nüzül ve cizye mallarının toplanması olanaksız olduğu gibi, Anadolu'da ortaya çıkan türedi taifesinin sarkıntılıklarıyla nice köylerin reayası dağılmış idi. Bu yüzden her yıl toplanagelen kadar mal toplanılamadığından, hazinenin normal geliri büyük ölçüde azalmış ve normal giderlerin dışında, savaşlar yüzünden günden güne pek çok giderler de eklenince..." (296).

Toplumsal olayların ve gelişmelerin bu aşamaya gelmesi "çift-bozanlık"ı doğurdu. Köylü halk köyünü, çiftini-çubuğunu bıraka-

(292) Ahmet Refik'in 16. yüzyıla ve sonrasına ait verdiği belgeler bu tür Yörük ve Türkmen olaylarının kanıtlarıyla doludur. Bkz: Ahmet Refik (Altınay) Anadolu'da Türk Aşiretleri, Enderun yay. İst. 1989, s: 30, 47, 48, 53, 58, 61, 63, 74, 75, 79, 93, 113, 118, 134, 143, 148, 155, 201, 214 sayfalarındaki belgeler.

(293) Bkz: Orhonlu (1987) s: 39 v. d.; Akdağ (1975) s: 464 v.d.

(294) Orhonlu (1987) s: 30 v. d., 104, 112 v. d., 115 v. d.; Halaçoğlu, s: 110 v. d.

(295) Örnek olaylar için bkz: Nusretname, II / 83 v.d., 103 v. d., 137.

(296) Zübde-i Vekayiât, II / 138

rak kentlere ve özellikle devlet güvenlik güçlerinin olduğu yerlere göçtüler. Gelişmenin bu boyutu Tımarlı Sistemin bozulmasına yolaçtı. Tarım üretimi düştü. Timarlı Sipahi'nin kaynağı kurudu, asker yetişemez oldu. Kentlere doluşan köylüler işsiz kaldılar. Bir takımı dağlara çıkarak soygunlara katıldılar. Yer yer Celali birliklerinin çekirdeğini ve temelini oluşturdular. "Ümera kapuları" (Bey kapısı)nda toplanmaları, Celali birliklerinin oluşmasında önemli bir aşama olmuştu. Köylerden çıkan leventler ve levent birlikleri bir ölçüde proto-celalilerdi. Bunlar genellikle toplumun huzursuz kesimleriydi. Suhte-levent-reaya-çiftbozan ortaklığı kurulmuştu (297). Feodal toplumun özgül yapısından doğan bu öğeler, bir takım arayış ve çözüm içerisinde olmalarına karşın, yine feodal toplumun özgül koşulları içerisinde kalarak çözüme gidememiş ve yeni çözümsüzlüklere neden olmuşlardı. Bozuk düzenin ürünü olan bu bireysel ve toplumsal ayaklanmacılar, aynı zamanda toplumda huzursuzluğun ve birtakım sorunların da nedeni ve kaynağı olmuşlardı.

b) Bunalım, Ahlaksal Çöküş, İçki ve Fuhuş:

İçki ve fuhuş Osmanlılar'da tarihi boyunca yaygındı ve hiçbir zaman da önlenemedi. Bu, düzenin gereğiydi. Osmanlı toplumu hiçbir zaman bunalımsız olmadı. Bunalımın kaynağı toplumun düzeni olduğundan çıkarılan yasalar hiçbir dönem yeterince önleyici olamadı. Suhte hücreleri, büyük kentlerde fahişe kadınların ve leventlerin bekâr odaları, hamamlar içki ve fuhuşun yuvalarıydı (298).

Osmanlılar'da içkili eğlence vakanivüslere göre Yıldırım Bayezit'le başladı. Padişahı da buna alıştıran Ali Paşa'dır (299). Ali Paşa aynı zamanda Yıldırım'ı oğlancılığa da alıştırmıştır. Genç Hıristiyan delikanlılarını satın alarak bu işte kullanıyor ve onları "iç oğlanı" olarak saraya alıyorlardı (300). Oğlancılık ve homoseksüellik

(297) Çiftbozanlık ve leventlerle ilgili geniş bilgi için bkz: Akdağ (1975), s: 69 v. d., 88, 122 v.d., 139 v.d., 144 v. d.; Toy, s: 124 v. d.

(298) Osmanlı vakanameleri ve kadı sicilleri bu tür örneklerle doludur. Bkz: Akdağ (1975), s: 81, 100, 102, 106 v.d., 155, 158.

(299) Bkz: Aşıkpaşaoğlu Tarihi, s: 74; Neşri Tarihi, I / 158; Müneccimbaşı Tarihi, I / 129; Tacü't - Tevarih, I / 211, 223.

(300) Hammer, I / 285.

daha sonraki dönemlerde de vardır. Fatihde oldukça şarap ve oğlana düşkündür. Rahip Lukas Notaras'tan ondört yaşındaki yakışıklı oğlunu kendisine istemiş, vermeyince de rahibi öldürtmüştü (301). Fatih'in danışmanlarından Ahmet Paşa da ünlü oğlancılardandı ve Fatih'in iç oğlanlarından birine aşık olduğu için öldürülmüştü (302). Sarayda bu yaşam uzun zaman sürmüştü. IV. Murat'ın da böyle bir yaşamı olduğunu tarihler yazarlar. Annesi Kösem Sultan oğlunu sürekli güzel oğlanlarla ilişkiye yöneltmişti. İlk gözdesi Ermeni dönmesi Musa Melek Çelebi'ydi. İkinci gözdesi Yeniçerilere ağa atadığı Hasan Halife'ydi. Sonra Abaza Mehmet Paşa, Bosnalı Mustafa, Melek Ahmet, Musa Siyavuş, Deli Hüseyin, Dimitraki, Nefraki, Can Memi Şah, Arslan Şah, Şahin Şah, Fitneşah, Mirza Şah, Zalim Şah, Küpeli Ayvaz Şah, Saçlı Ramazan Şah onun oğlanları olmuşlardı. Tarihçi R. Ekrem Koçu'ya göre "Bu zevk sapığı genç imparatorun" sevgilileri; "kimi Sakız mahbubu, kimi mukaşşer şehir oğlanı, kimi Abaza, Mergil ve Çerkes gulâmı idi". "Kanlı müstebit sapık zevklerinin yolunda ölüm döşeğine uzanıncaya kadar pervasız yürümüştü." Oğlan simsarı İranlı Yusuf sürekli onun meclisindeydi. Padişah kendisine oğlan sağlayan bu simsara şimdiki Emirgan koruluğunu bağışlamıştı (303).

Bunalımın artışıyla birlikte içki ve fuhuş geniş kesimlere doğru yayılmıştı (304). "Hamamda, yolda ve başka yerlerde emret oğlanları levata" ettikleri kadı sicillerinde görülmektedir (305). Batılı gözlemciler de bunun bilincinde. 1552- 56'ları anlatan bir gezgin Türkler'in İslamlığa karşın şarap ve rakı içtiklerini, özellikle tekke çevrelerinin esrar kullandığını, oğlancılığın yaygın olduğunu (306), 1717- 18'leri gözlemleyen L. Montaqu da yaygın biçimde içki kullanıldığını (307) yazmaktadırlar. Ne Kanuni döneminde getirilen

(301) Hammer, II / 386; Kinross, s: 120.

(302) Shaw, I / 203; Zelyut (1986), s: 99 v. d.

(303) Ayrıntılı açıklamalar için bkz: Reşat Ekrem Koçu-Osmanlı Padişahları, Nebioğlu yay. İst. s: 207-221.

(304) Yavuz dönemindeki yaygınlık için bkz: Tansel, s: 25; Kanuni dönemindeki yaygınlık için bkz: Akdağ (1975), s: 104 v. d.

(305) Bkz: Akdağ (1975), s: 106.

(306) Türkiye'nin Dört Yılı (1552-1556), s: 55, 66, 85.

(307) Montaqu, s: 29, 42.

yasalar (308), ne de IV. Murat'ın cezalandırarak yasaklamaları kaynağını toplumsal düzenden olan bu ahlaksal çöküşün önüne geçememiştir. 1630- 50'li yılları anlatan Mehmet Halife içki, fuhuş, oğlancılık ve homoseksüelliği açıkça belirterek, toplumsal bunalımın doruğa ulaştığı dönemin bu yanını açıkça saptar:

"O zamanlar kulun (asker) azgınlığı o ölçüye varmış idi ki; gündüz hamamdan peştemal ile çıplak avrat çıkarmak, gulamiye aldıkları gönde Sultan Mehmet Camii'nde duhan (sigara) içmek, müslümanların ırzına sarkıntılık etmek, köşelerde açıkça ayaküzre zina ve livata etmek... (...) Halk tabakasının çoğu zina ve livata (homoseksüellik) ya karşı eğilim ve sevgi besliyordu" (309).

İşte Osmanlı düzeni... Tam bir düzensizlik, bunalım, çöküntü... Her türlü eyleme uygun ortam... Bu ortam doğallıkla bir takım çevreleri çözüm arayışına itecektir.

c) Suhte Ayaklanmaları ve Yarattığı Huzursuzluklar:

Suhteler, Celali kavgasının özgün eylemci gruplarıydı. İmarethane ve medreselerin zor koşullarında yaşayan gençlik ruhsal ve maddi bunalıma girmiş; bu bunalım kimi kez ahlak dışı davranışlarla, kimi kez de tepkisel eylemlerle ortaya çıkmıştı. Çoğu kez leventlerle birlikte hareket edilerek geniş boyutlar kazanmıştı. Toplumsal nitelik gösteren bu oluşum çoğu yerde "soyguncu bölükler" biçiminde hareket ediyor, korku salıyor ve düzeni bozuyorlardı. En genç ve delikanlılık dönemlerini kapalı, karanlık ve karşı cinsten uzak yerlerde geçiren suhteler sapıklık düzeyinde taşkınlık yapabiliyor, toplumu tedirgin edebiliyorlardı. 1550'lerde başlayan suhte olayları 1560'larda leventlerle birleşilerek birkaç yüz kişilik çeteler biçimine dönüştü. II. Selim döneminde suhte olayları iç kavga biçimindeydi. Suhtelerin leventlerle birleşmeleri, bürokrasiyi (ehl-i örf ve kapıkulu) karşılarına almaları ve Anadolu ayanıyla bağlaşmaları eylemlerine toplumsal ve siyasal bir nitelik kazandırdı. Eylemlerinin sınıfsal ve siyasal yanını ortaya koydu (310). Bilindiği kadarıyla suhtelerle ilk antlaşmayı sancakbeyi Ali Ağa 1604'de gerçekleştirmişti (311).

(308) Ahmet Lütfi, s: 39.

(309) Tarih-i Gılmâni, s: 28, 144.

(310) Bkz: Akdağ (1975), s: 20, 71 v. d, 153 v. d; 178 v.d; 255 v.d; 300 v.d; Yerasimos, I / 426 v. d; Toy. s: 122 v.d; Cezar, s: 196 v.d.

(311) Toy, s: 127.

III. Murat döneminde Türkiye'yi gören Michel Baudier'in belirlemelerine göre Osmanlı ülkesinin tümünde 120 medrese ve 9 bin öğrenci vardı (312). Yozluk içinde eyleme sürüklenen bu kitle, eylemlerine siyasal içerik kazandırdığı gibi, çoğu kez de yozlaşarak huzur bozucu oldular. Özellikle suhte eylemleri Prof. M. Akdağ'ın saptamasına göre; a) Rumeli geçesinde, b) Bursa-Balıkesir-Afyonkarahisar üçgeninde, c) Manisa-Muğla-Isparta üçgeninde, d) Kastamonu-Çankırı-Bolu üçgeninde, e) Tokat-Amasya-Çorum üçgeninde, f) Tarsus - Silifke - Manavgat üçgenlerinde yoğun olarak görülmüşlerdi (313). Ahmet Refik 16. yüzyılın sonlarına ait Malkara, Merzifon, Beypazarı, Bolu, Hamitili ve Anadolu'nun genelinde çıkan suhte ayaklanmalarıyla ilgili belgeler verir (314).

Osmanlı Devleti'nin ekonomik bunalıma girişine koşut olarak suhte olaylarında da yozlaşma, sınıfsal ve siyasal niteliğini yitirme görülür. XVIII. yüzyılda artık suhte eylemleri bireyci niteliktedir, birer hırsızlık ve eşkıyalık görünümündedirler. Kadı sicillerinde görüldüğü gibi sıradan hırsızlar, eşkıyalar suhte elbisesi giymekte, suhtelere sığınmakta ve onlarla birlikte yaşamaktadırlar. Bu dönem dilenenden tutun, mahkeme basanına kadar bir takım bireyci olaylar görülmekteydi. Deli Emir adlı bir şakinin 1780'de otuzdan fazla suhteyle Kayseri mahkemesini basması olayı bunlardan biriydi (315). Bu tür olayların niteliği ne olursa olsun, toplumda genel bir huzursuzluk yaşanılıyordu.

d) Yeniçeri Ayaklanmaları ve Yarattığı Huzursuzluklar:

Yeniçeri ordusu I. Murat döneminde 1363 yılında Bektaşilik törelerine göre kuruldu. Osmanlı Devleti bu yolla profesyonel savaşçı birliklere ulaşmıştı. Giderek deyletde ağırlığı olan bu güçler padişahı ve üst düzeyli bürokratları değiştirebilecek siyasal güce ulaşmışlardı. Yönetimi yönlendirmede etken olabiliyorlardı. Osmanlı düzenindeki yozlaşmalar, yapıdaki bozulmalar Yeniçeri ocağını da etkiledi. Yeniçeriliğin kaynağı olan Acemioğlanlar Ocağı artık düzenli ve sistemli eğitim yapamıyordu. III. Murat'la Ocak kurallarına uyulmayarak sıradan insanlar Ocağa alınmışlar, bu bo-

(312) Yerasimos, I / 311; Adnan Adıvar - Osmanlı Türkleri'nde İlim, Remzi Kitabevi, İst. 1970, s: 104.

(313) Bkz: Akdağ (1975), s: 160 v. d.

(314) Ahmet Refik (1932), s: 14, 15, 21, 24, 25, 34, 37,

(315) Kadı sicillerine geçen olaylar için bkz: Özkaya, s: 232 v. d.

zulma süreci gittikçe artmış, Yeniçeri ocağı yerine göre bir tembeller yatağı olmuştu. Yalnızca XVII. yüzyılda Yeniçeriler 14 kez ayaklanmışlardı.

Gerçi III. Murat'ın oğlunun sünnet düğününde halkı eğlendiren bir takım insanları Ocağa yazdırması - Prof. M. Akdağ'ın da vurguladığı gibi - tek başına Yeniçeri sisteminin bozulmasına neden olamaz (316). Ama bu olay bozulma sürecinde önemli bir başlangıç olmuştur. Yeniçeriler'in Hotin Savaşı'nda kaçışları, savaşmaktan çekinmeleri, sefer sıralarında Ocakta savaşa götürülecek Yeniçeri sayısından azalmalar, II. Osman'a karşı düzenlenen ve öldürülmesiyle sonuçlanan ayaklanmaları, birçok defterdar ve sadrazamın ölümüne neden olmaları, sık sık "kazan kaldırma"ları, ocak kuralları dışına çıkılarak evlenmeleri, çocuk sahibi olmaları ve ticaretle uğraşmaları... Ocağın bozulması doğrultusunda oluşan bir takım gelişmelerdi.

Yeniçeri Ocağı'nın bozulmasında, ülkede bir anarşi kaynağı olmasında yönetimin büyük payı vardır. Hoçova Savaşı'ndaki durumu bahane eden İtalyan dönmesi Veziriazam Cigale oğlu Sinan Paşa yoklama yapmış otuzbin kişiyi "kaçak" ilan etmiş, "dirlikleri kesilerek" "öldürülmeleri buyurulmuş" ve "ağır biçimde cezalandırılmış"lardır. Naima'ya göre Yunus Ağa gibi önemli ve yararlı kişiler "haksızca" öldürülmüş, "kaçak denerek İslam askeri lekelenmiş"tir. Ayrıca "kaçak adını verdiği kimselerin varını yoğunu miriye (devlete) alıp, bulduğunu öldürerek, nicelerini de başka diyarlara kaçırtmış"tır. Hiçbir yerde barınamayan ve can güvenliği olmayan bu insanlar "Anadolu'ya geçip Celali olmuş"lardı (317). Devlet, toplumun etken güçlerini anarşiye ve ayaklanmaya sürükleyerek huzursuzluğa çanak tutmuş oluyordu.

Osmanlı tarihi boyunca Yeniçeri sayısı sürekli değişmişti. I. Bayezid döneminde 10 bin, II. Murat döneminde 5 bin, Kanuni döneminde 15 bin, IV. Murat döneminde 40 bin, IV. Mehmet döneminde 200 bin, Purut ve Mora seferleri dönemindeyse Yeniçeriler 100 binin üzerindeydi (318). Yeniçeriler'in ilk ayaklanmaları Candarlı Halil Paşa'nın II. Mehmet'in yerine II. Murat'ı yeniden başa getirtmek

(316) Bkz: Akdağ (1975), s: 287.

(317) Bkz: Naima Tarihi, I / 170 v.d; Olayın özdeş yaklaşımla bir başka kronikte anlatımı için bkz: Solakzade Tarihi, II / 385 v. d.; Ayrıca Akdağ (1975), s: 21 v. d.

(318) M. İlgürel - "Yeniçeriler", İslam Ans. XIII / 389.

için 1444'lerde düzenlettiği "Buçuk Tepe Ayaklanması"ydı (319). Başarılı da olundu. Bu olay aynı zamanda Yeniçeriler'in yönetici değiştirmelere alet edilişini de başlatmış oldu. Bundan sonra sürekli olarak Yeniçeriler'in bu siyasal gücünden yararlanılacaktır. Osmanlı tarihi boyunca Yeniçeriler siyasette bir temel güç olarak rol oynayacaklardır. Bu tutum sivil toplumun oluşmasında ve demokratikleşmede etken olacaktır.

Siyasete bu ölçüde girişleri kimi çevrelerin Yeniçerileri kullanmalarına, ilgisiz kesimlerin Ocağa sokulmalarına yolaçtı. Özellikle III. Mehmet döneminde ilgisiz birtakım kişiler ve Celali ayaklanmalarına katılanlar Ocağa doldurıldu (320). Bu tür çevrelerle tanışan Yeniçeriler - I. Ahmet'in fermanlarında anlaşıldığına göre - mütegallibeyle birlikte olmuş, reayası boşalmış köylere yerleşmiş, özel çiftlikler kurmuşlardı (321). I. Mahmut'la Yeniçerilik alınıp satılabilen bir ticari meta oldu. Ocak askeri niteliğini yitirerek, bir ticari kurum niteliği kazandı (322). Böylece Yeniçeriler tacirlik ve esnaflıkla birlikte kaba kuvvetle işgören çetelere dönüştüler. Huzursuzluk yaratılıyor, içki içiliyor, kavgalar çıkarılıyordu. İstanbul'da ençok içki içenler Yeniçeriler'di. Yeniçeriler İstanbul'da ve Anadolu'da "halkı soyup sömüren", devletin "egemen çevreleri ile işbirliği yapan örgütlü kitleleri" olmuşlardı (323). Devlet, bir kast biçimine dönüşen Yeniçeriler'in biçimsel ve yüzeysel Bektaşiliklerinden de tedirgin olmaktaydı. Bu örgütlü ve Bektaşilik yanlılıkları ocağın kanlı bir biçimde kaldırılışına neden oldu (1826). İstanbul'da 3 bini çatışmalarda, 7-8 bini de idam edilerek öldürüldüler. Ülke çapında Yeniçeri avına çıkıldı. Yakalananlar öldürülüyor, tutuklananlar ve sürülenler oluyordu. Bu kıyıma Bektaşi dergâhları da sokuldu. Bu dönem Pazvandoğlu, Tepedelenlioğlu ayaklanmalarıyla birlikte eski Yeniçerilerin oluşturduğu Tahmiscioğlu ayaklanması da bastırıldı (324).

(319) İlgürel, XIII / 390.

(320) Cezar, s: 127.

(321) Cezar, s: 385 - 393.

(322) İlgürel, XIII / 393.

(323) Yetkin, I / 287 v. d.

(324) Geniş bilgi için bkz: Çamuroğlu, 7, 33, 87 v. d., 101.

e) Taht Çekişmeleri, Şehzade Öldürümleri ve Doğurduğu Tedirginlikler:

Osmanlı tarihi taht kavgalarıyla geçti. Boyutları toplumsal katmanlara kadar uzanan şehzadeler arası çekişmeler, yönetimi ele geçirenin kardeşlerini öldürmeleri, zamanla ellerini çocuklarına dek uzatmaları Osmanlı yönetiminin gerçek yüzüydü. Başa Bizans türü entrikalarla geliniyor; kan, kıyım, ölüm ve sürekli tedirginlik yaşanılıyordu. 36 padişahtan 13'ü tahtan zorla indirilmiş, çoğu da öldürülmüştü (325). I. Murat'la başa gelenin, başkaldıran yakınlarını öldürtme geleneği başladı (326). Oğlu Savcı Bey ayaklandığı için gözleri oyularak cezalandırıldı (327). Oğlu I. Bayezit'se kardeşi Yakup Bey'i öldürterek Osmanlı tarihine "saltanak için kardeşini ilk öldürten" padişah olarak geçti (328). Onun oğullarıysa "Fetret Dönemi"ni yaşadılar. Mehmet Çelebi, İsa Çelebi, Musa Çelebi, Süleyman Çelebi ve Mustafa Çelebi (Düzmece) arasında onbir yıllık taht savaşı sürdü (329). Bu savaşımların doğurduğu ekonomik, toplumsal ve siyasal çöküntüyü düşünmek gerekir. Yıllarca süren sıkıntıyı doğallıkla halk çekti. Tahta ortak olacakların öldürülmeleri sonraları da sürdürüldü. II. Mehmet yönetime geldiğinde henüz bebek olan kardeşi Ahmet'i öldürttü (330). Ayrıca yönetime gelen kişinin kardeşlerini öldürtmesi olayını yasallaştırdı. Oğullarından II. Bayezit'le Cem arasındaki çekişmeler de yıllarca sürdü. Toplumun ayrı ayrı katmanlarına dayanıyorlardı. Yitiren Cem ve yandaşları oldu (331).

---

(325) Bkz: Altan, Milliyet, Sayı: 1, 18.11.1990.

(326) Aşıkpaşaoğlu Tarihi, s: 56 v.d.; M. Sencer (1974 b), s: 81.

(327) Tacü't - Tevarih, I / 156 v. d.

(328) Müneccimbaşı Tarihi, I / 101, 128; Hammer, I / 264; Kinross, s: 60.

(329) Fetret Dönemi çekişmelerine bkz: Mehmet Çelebi - İsa Çelebi arasındaki savaşım, Neşri Tarihi, II / 14 v. d, 19 v. d, 21 v. d, 23 v.d; Mehmet Çelebi ile Süleyman Çelebi arasındaki savaşım; Neşri Tarihi, II / 17 v.d, 26 v.d; Ayrıca Tacü't-Tevarih, I / 299 v.d; II / 3; Oruç Bey Tarihi, s: 66 v.d; Solakzade Tarihi, I / 122 v.d, 169 v.d, 200 v.d.

(330) Neşre Tarihi, II / 130; Tacü't-Tevarih, II / 257; Hammer, II / 327; Kinross, s: 98.

(331) Bkz: Müneccimbaşı Tarihi, II / 372 v.d; Tacü't-Tevarih, III / 193 v.d., 203, Neşri Tarihi, II / 208 v.d; Solakzade Tarihi, I / 370 v.d; Kinross, s: 178 v.d.

Yavuz savaşımını bir taraftan babasına karşı yürütürken ötede de kardeşleri ve yeğenlerine karşı veriyordu. Hem babasını, hem kardeşleri Korkut'la Ahmet'i, hem de yeğenlerini yandaşlarıyla birlikte ortadan kaldırarak düzenini kurdu (332). Ahmet'in oğlu Murat İran'a kaçarak Şah İsmail'e sığındı ve orada öldü (333).

İktidar hırsı ve saray entrikaları babaların çocuklarını öldürtmeleri düzeyine dek vardı. Gerekçe güya "Osman-ı Ali'nin bekası" içindi. Fakat gerçek olan yönetimde kalmaktı. Bunun en belirgin örneğini Kanuni oğlu Mustafa'yı öldürerek vermişti. Güya şehzade Mustafa İran Savaşı'ndaki prestişini kullanarak Anadolu Yeniçeriler'inin desteğiyle başa gelmek istiyordu. Veziriazam Rüstem Paşa padişahı bu doğrultuda inandırmıştı. Böylece en yetenekli şehzade bizzat babasınca ortadan kaldırılmış oluyordu (334). Şehzade Bayezid dört çocuğuyla İran'a sığındı (335). Ama, Kanuni ele geçirdiği torunlarını öldürttü (336). "Köyün toplumsal-ekonomik yapısının kustuğu Levend ve sekbanlar (çiftbozanlar), 1558'de, Şehzade Bayezid'ce saltanat hırsıyla harekete" geçirilmişti (337). III. Mehmet 1594'lerde 19 kardeşini öldürtmekten çekinmedi. Daha sonraları bizzat kendi oğlunu öldürttü (338). Gerçi I. Ahmet'le şehzade öldürülmeleri kaldırıldı, "ekber ve erşed" sistemi getirildiyse de, daha sonraki yıllarda da şehzade öldürülmelerine rastlanıyor. Örneğin II. Osman kardeşi Mehmet'i 1620'lerde öldürtmüştü (339). I. Ahmet'in sistemi de huzur ve güven getirmemiş, şehzadeleri yönetimde uzak tutmuş, deneyimsiz kalmalarına yolaçmış, sarayda yarı tutsaklık yaşatarak sürekli ölüm beklemelerine ve ruhsal bunalıma girmelerine neden olunmuştu.

Bu öldürme olayları karşısında bürokratlar da zor durumda kalıyorlardı. Cem'in oğlunu korumaya kalkan Gedik Ahmet Paşa, Ya-

(332) Solakzade Tarihi, I / 457 v.d, 463 v.d, II / 2 v.d; Tacü't-Tevarih, IV / 68 v.d; Tansel, s: 13.

(333) Bkz: Tacü't-Tevarih, IV / 165; Müneccimbaşı Tarihi, II / 165; Solakzade Tarihi, II / 13, 88.

(334) Bkz: Solakzade Tarihi, II / 228 v.d; Uzunçarşılı, II / 401 v.d; Kinross, s: 296 v.d; Busbecg bu olaya tanık olmuştur. Bkz: Busbecg, s: 39 v.d.

(335) Olayın geniş kronolojik anlatımı için bkz: Peçevi T ihi, I / 271 v.d; Solakzade Tarihi, II / 275 v.d.

(336) Bkz: Busbecg, s: 182 v.d.

(337) Akdağ (1975), 109.

(338) Bkz: Peçevi T ihi, II / 152; Naima Tarihi, I / 106, 337.

(339) Peçevi Tarihi, II / 350.

Yavuz'un abisini korumaya çalışan veziriazam Mustafa Paşa, IV. Murad'ın şehzadelerine kefil olan Topal Recep Paşa, yine şehzadelerden yana olanlardan veziriazam Kemankeş Mustafa Paşa'yla (1644) Tarhuncu Ahmet Paşa (1653) bu uğurda öldürülmüşlerdi. Ayrıca II. Mustafa, kardeşi Ahmet'le gizlice mektuplaştığı sanılan İmrahor Kıblelizade Ali Bey'in boynunu vurdurmuştu (340). Dolayısıyle hanedan üyeleriyle yakın ilişkiler kurmak devlet adamlarına tehlikeli sonlar hazırlıyordu.

Padişah, şehzade ve üst düzeyli bürokrat öldürümleri (katl) o çerçevede kalsa, halka yansımasa belki sorun değil. Kaldı ki bu tür entrikalar, oyunlar, yönetim bunalımları halka yansıyor, onların yaşamını derinden etkiliyor ve toplumda çeşitli biçimlerde ve boyutlarda tedirginlikler yaratıyordu. Prof. M. Akdağ bu tür şehzade öldürümlerinin halkın yaşamına yansıyışını ve etkileyişini şöyle belirliyor:

"Şehzadeler arasındaki bu anlaşmazlıklar, Hükümetin yalnız yüksek kesiminde kalsa idi bizim konumuz için sözü bile edilmeyecekti. Fakat, saltanat iddiacılarından İstanbul'u tutmakta geç kalan, daha doğrusu kapukullarını ve vüzerayı elde etme fırsatını kaçıran yan, Anadolu'nun çitfbozanlarını, yahut, levendâtını başına toplayıp, birçok timar sahiplerini, kentlerin kimi ayan ve eşrafını, dahası, bir ordu kurup, (o zamanki deyimle yevmlü yazıp), İstanbul üzerine yürümeye kalkıyordu. (...) Şehzade ayaklanmaları Anadolu'nun boş insanları için, bir yandan yağma yapma, öte yandan da, başkaldırıcı şehzade galip gelirse, sürekli bir iş bulma umutları içinde çok beklenen bir fırsattı" (341).

f) Savaşlar ve Doğurduğu Bunalımlar:

Osmanlı Devleti, İspanya'dan sonra tarihi boyunca ençok savaş yapan devletti. 192 savaş yapmış, bunlardan yalnız 26'sını yitirmiş, 11'inden sonuç alınamamış, 155'iniyse kazanmıştı. Kısaca Osmanlı Devleti bir savaş makinasıydı.

Her yıl savaşa çıkılması gelenekleşmişti. Bahar gelince savaşa çıkılır, güzün merkeze dönülürdü. Öyle ki - Prof. Akdağ'ın vurguladığı gibi - 16. yüzyılın ortalarına kadar ülkede savaşa çıkılması değil, çıkılmaması sızlanmalara yol açıyordu (342). Bu tarihlere kadar

(340) Bkz: M. Sencer (1975 b), s: 83.

(341) Akdağ (1975), s: 108, benzer anlatım ve yorum için bkz s: 163.

(342) Akdağ (1975), s: 113.

savaşlar kazanç sağlama yollarıydı. Ne var ki 16. yüzyıldan itibaren yapısal gerilemelerle birlikte savaşlardaki başarı da düşmüş, ganimet getirilememiş, ülkeler alınamamış, savaş giderlerini devlet karşılamak zorunda kalmış, bu giderlerse vergiler yoluyla halkın sırtına yüklenmişti.

Sefer duraklama yerleri çekilmez duruma gelmişti. Halkın üretimi askerlerce soyuluyordu. Erzincan, Tercan, Erzurum'da bu tür olaylar sık sık yaşanmaktaydı. Düşman istilasına uğrayan yerlerde aşırı kırımlar yapılıyordu. Timur'un genelinde Anadolu'da, özelinde Erzincan ve Sivas'ta yaptığı kitle kırımları bilinenler arasında (343). Çaldıran Savaşı'ndan sonra 1515'lerde İçanadolu Bölgesinde Yeniçeri ayaklanmaları oluyor, bunlar halka kırım yapılarak bastırılıyordu (344). Gerek İran, gerekse Avusturya ve Lehistan üzerine yapılan savaşlarda halk çelişkiye sürükleniyor, Anadolu halkı Safevi yanlısı olma töhmeti altında tutuluyor, her seferinde halka kırım uygulanıyordu. 1593 Avusturya seferinde olsun, Haçova ve Hotin seferlerinde olsun Yeniçeriler savaşmadıkları töhmetinde tutularak; kaçmalarına, Anadolu'ya dağılarak "eşkıyalık" yapmalarına yolaçılıyor; "eşkıya tedibi (-yola getirme)" adı altında halka devlet güçleri kırım uyguluyordu. Kısaca savaşlar artık nedenleri ve sonuçlarıyla halkı huzursuz eden olaylardı.

g) Bireysel, Toplumsal Ayaklanmalar ve Toplumda Yarattıkları Huzursuzluklar:

Eylemlerin ve ayaklanmaların niteliği ne olursa olsun toplum huzursuz oluyordu. Eylemler ister hırsızlık, eşkıyalık, haydutluk türünde bireysel; ister sorunları çözmeye, yönetimi devirmeye, yönetime gelmeye ve yeni bir düzen getirmeye yönelik toplumcu olsun; toplum, herhangi bir biçimde sıkıntı çekiyor, bunalıma sürükleniyordu. Eylem, başkaldırı ve ayaklanmaların böyle bir sonuca yol açmalarını gözönüne alarak haklarında kısaca bilgi verilecektir. Ayaklanmalar, Osmanlı düzeninin gereği olmakla birlikte, düzenin bozulmasına da katkıda bulunmuşlardır. Yani Osmanlı olaylarının hem sonuçlarıdırlar, hem de nedenleri. Çeşitli türdeki ayaklanmalara bu yaklaşımla yer verildi. Asıl araştırma konumuz Alevi nite-

(343) Bkz: Hammer, II / 56 v.d, 96 v.d; Werner, I / 244.

(344) Bkz: Prof. M. C. Şahabettin Tekindağ -"Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", Tarih Dergisi, c: 17, sayı: 22, s: 75, Mart 1967.

likli ayaklanmalar olup onlar derinlemesine araştırılacağından bu bölümde yer verilmeyecektir.

1- *Köpekoğlu Olayı:* Türkmen beylerinden olan Köpekoğlu (Hüseyin Bey) "Timur, bu ili bana verdi" savıyla 1402 yılı sonlarında Kazova'ya saldırdı. Çelebi Mehmet'in güçlerine yenilerek dağıldılar (345).

2- *Göynükoğlu Olayı:* 1403'lerde Göynükoğlu adlı bir Türkmen beyi Timur'un kışkırtmasıyla Ankara'ya saldırdı. Çelebi Mehmet'in güçlerince Göynükoğlu etkisiz kılındı (346).

3- *Savcıoğlu Olayı:* Timur, Çelebi Mehmet'i görüşmeye çağırmıştı. Çağrıya uyan Çelebi Mehmet 1403'de Timur'la görüşmeye giderken Murtad Ovası'nda Tatar kökenli Savcıoğlu Ali Bey'in güçleriyle karşılaştı. Çarpışmada Savcıoğlu yenildi (347).

4- *Kara Devlet Şah Olayı:* Kara Devlet Şah Türkmen Beylerindendi. Timur'un hizmetine girmiş ve ondan "menşur" almıştı. 1403'lerde Amasya dolaylarındaki Çelebi Mehmet üzerine saldırdı. Yakalanarak öldürüldü ve çevresi dağıldı (348).

5- *Mezid Olayı:* "Fetret Dönemi"nin bunalımından yararlanan Mezid Sivas'ı bastı ve Sultan Camii'ni üs olarak kullandı. Çelebi Mehmet Mezid'in üzerine Bayezid Paşa'yı gönderdi. Mezid yenildi. Osmanlı hizmetine alınarak Sivas'ın onarımıyla görevlendirildi (349).

6- *İzmiroğlu Olayı:* İzmiroğlu Cüneyd Bey "Fetret Dönemi"nin bunalımından yararlanıyordu. Taht çekişmeleri içerisinde önce İsa Çelebi'yi tuttu. Desteği kırılınca bu kez Çelebi Mehmet karşısında Musa Çelebi'yi destekledi. Çelebi Mehmet İzmir'e kadar giderek, İzmiroğlu olayı bastırıldı. İçişlerinde özerk, dışişlerinde Osmanlılar'a bağlı bir statü kazandırıldı. 1425'de ise tümüyle Osmanlılar'a bağlandı (350).

---

(345) Neşri Tarihi, I / 189 v.d; Müneccimbaşı Tarihi, I / 179 v.d; Tacü't-Tevarih, I / 315 v.d; Avcıoğlu (1978), I / 170.

(346) Solak-Zade Tarihi, I / 114.

(347) Neşri Tarihi, I / 196; Tacü't-Tevarih, I / 322 v.d.

(348) Neşri Tarihi, I / 178 v.d; Müneccimbaşı Tarihi, I / 176 v.d; Tacü't-Tevarih, I / 303 v.d; Solakzade Tarihi, I / 112.

(349) Neşri Tarihi, I / 191 v.d; Müneccimbaşı Tarihi, I / 180; Tacü't-Tevarih, I / 316 v.d; Solak-Zade Tarih, I / 114 v. d.

7- *Gözleroğlu Olayı*: Gözleroğlu (Ali Bey) bir Türkmen beyidir. İnaloğlu'nun başkaldırısını fırsat bilerek "sekizyüz ev halkıyla" Karahisar'ı kuşattı. Çelebi Mehmet'in güçleri karşısında bozularak dağıldılar (351).

8- *İnanoğlu Olayı:* İnanoğlu (İbrahim Bey) Türkmenler arasında saygınlığı olan biridir. "Fetret Dönemi" bunalımından yararlanarak Tokat'ı almak için 20 bin adamıyla Kazova'ya saldırdı. Çelebi Mehmet güçleri karşısında yenilerek çekildi (352).

9- *Kubadoğlu Olayı*: Kubadoğlu (Alâeddin Ali Bey) Canik (Samsun) Türkleri'nin ileri gelenlerindendir. Timur'un hizmetine girmiş ve ondan Osmanlı ülkesine saldırı izni (menşur) almıştı. Bu amaçla Niksar'a saldırdı. Çelebi Mehmet'in güçleri karşısında yenildi. Kaçarak Taşanoğlu kalesine sığındı. Osmanlılar Kubadoğlu'nun Filenbel kalesini aldılar (353).

10- *Kara Yahya Olayı:* "Fetret Dönemi" olaylarındandır. Kastamonu Beyi İsfendiyar Bey Timur'un yarattığı kargaşalıktan yararlanarak kızkardeşinin oğlu Kara Yahya'yı Tokat- Amasya dolaylarındaki Çelebi Mehmet'in üzerine gönderdi. Kara Yahya yenilerek Tosya'ya doğru kaçmıştı. Daha sonra da Çelebi Mehmet'in karşısına çıkacaktır (360).

11- *Musa Çelebi Olayı*: Timur'un Yıldırım'ı yenmesinden sonra Anadolu'da çıkan olaylardandır. Yıldırım'la birlikte Musa Çelebi Ankara Savaşı'nda bulunmuş, Yıldırım'dan sonra da yönetimde bulunmaktaydı (361). Ünlü bilgin ve düşünür Şeyh Bedreddin'i kazaskeri olarak atamıştı. Aynı dünya anlayışını paylaşıyorlardı (362).

---

(350) Neşri Tarihi, II / 45 v. d, 85 v. d; Tacü't-Tevarih, II / 23 v.d, 60 v.d., Solakzade Tarihi, I / 157 v.d.

(351) Neşri Tarihi, I / 187 v.d, Tacü't-Tevarih, I / 312 v.d; Solak-zade Tarihi, I / 113 v.d.

(352) Neşri Tarihi, I / 184 v.d; Müneccimbaşı Tarihi, I / 178 v.d.; Tacü't-Tevarih, I / 309 v.d. Solak-zade Tarihi, I / 112 v.d; Avcıoğlu (1978), I / 169.

(353) Neşri Tarihi, I / 180 v.d; Müneccimbaşı Tarihi, I / 178; Tacü't Tevarih, I / 306 v.d; Solak-zade Tarihi, I / 112; Avcıoğlu (1978), I / 169.

(360) Neşri Tarihi, I / 177, 195; Müneccimbaşı Tarihi I / 175 v.d; Tacü't-Tevarih, I / 300 v.d; 301. Solakzade Tarihi, I / 111 v.d.

(361) Ahmet Refik (1932), s: 3.

(362) Werner, II / v. d.; I / 68.

Musa'ının olayı bir halk hareketiydi (363). Yoksul halk yığınlarına ve alt tabakaya dayanıyordu (365). Din, mezhep farkı gözetmiyor ve Hıristiyanlar'a sıcak yaklaşıyordu (366). Zenginlikleri dağıtıyor (367) ve mülkiyeti ortak kılıyordu (368). Bu tutumuyla sınıfsız toplumu amaçlıyor ve bunun için antifeodal bir savaşım veriyordu (369). Musa Çelebi'nin bu hareketi devrimci bir karakter taşımaktaydı (370). Batı Anadolu'da başlayıp Trakya yöresinde yaygınlaşıp tutunan bu eylem Devşirme-Türkmen karşıtlığının izlerini taşıyordu (371). Musa Çelebi'yse Türkmen yanlısıydı. Onlara dayanıyordu. Rumeli'ye geçtikten sonra kendisine oldukça yardımda bulunan Koyun Musa'yı Rumeli beylerinden üstün tutmaktaydı (372). Ne var ki sonuç değişmedi. Çelebi Mehmet üstün geldi. Musa'nın hareketi bastırıldı ve Musa öldürüldü.

12- *Emir Süleymanoğlu Olayı*: "Fetret Dönemi" olaylarındandır. Emir Süleyman'ın öldürülmesi üzerine İstanbul tekfurluğunda rehine olan şehzade I. Mehmet-Musa çatışmasından yararlanılarak serbest bırakıldı. Eflak'a geçmek istiyordu. Kendisiyle birleşen başkaldırıcı çevreler Yanbolu'ya yönlendirdiler. Zagonos Paşa'ca yakalanan şehzadenin gözlerine mil çekildi. Geyve dolaylarındaki Akhisar kendisine temlik verilerek, orada oturmaya zorunlu kılındı (373).

13- *I. Düzmece Mustafa Olayı*: Timur Ankara yengisinden sonra Yıldırım'ın oğullarından Mustafa'yı rehine alarak Semerkant'a dönmüştü. Timur'un ölümünden sonra Mustafa Anadolu'ya dönerek Bizans'a sığınmış ve onlardan aldığı destekle yeğeni II. Murat döneminde taht için Selanik'te ayaklanmıştı. Yönetime ortak etmemek için Yıldırım'ın oğlu olduğu kabul edilmeyerek, ayaklanması

(363) Yetkin, I / 118 v.d.

(365) Oruç Bey Tarihi, s: 67 v.d; Tacü't-Tevarih, II / 6, 43, 51; Bayrak (1984) s: 59; Werner, II / 13 v.d.; Lewis, s: 30;

(366) Werner, II / 16.

(367) Neşri Tarihi, II / 36 v.d.

(368) Nejat Birdoğan - Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik, Hamburg Alevi Kültür Merkezi yay. İst. 1990, s: 122.

(369) Werner, II / 19.

(370) Yetkin, I / 122.

(371) Divitçioğlu, s: 63.

(372) Solak-zade Tarihi, I / 151 v.d.; Toy, s: 90 v.d.

(373) Solak-zade Tarihi, I / 171 v.d.

bastırılır ve hanedan üyelerinin öldürülüş biçimiyle, yani kanı akıtılmadan boğdurularak öldürülür (1422) (374). İzmiroğlu Cüneyd Bey, Beylerbeyi Timurtaş ve Evrenos'un oğulları gibi merkezi bürokrasiden kişilerin Düzmece Mustafa'nın yanında yer almaları Hammer'i bu eylemin antifeodal olmadığı görüşüne götürürse de (441), Türk ordusunun antifeodal öğeleri, Musa ve Bedreddin yanlıları Düzmece Mustafa'yla bütünleşmeleri sonucu hareket antifeodal ve halkçı bir nitelik kazanmıştır (442).

14- *Şehzade Mustafa Olayı*: I. Mehmet'in oğluydu. Hamidili'ne sancakbeyi olarak atanmıştı. II. Murat döneminde Karaman, Germiyan ve Hamidili'nden topladığı adamlarıyla ayaklandı. Özellikle Turgutlu boyu destek olmaktaydı. Yönetimi almak için Bursa'ya yürüdü. Mihailoğlu olayı bastırmak için görevlendirildiyse de başarılı olamadı. İlyas'ın güçlerince Mustafa yakalandı. 1423'de İznik'te asıldı ve olay bastırıldı (375)..

15- *Kızılkocaoğulları Olayı*: Tokat, Amasya, Çorum dolaylarında görülen Türkmen eylemidir. Başlarında Kızılkocaoğulları denen dört kardeş bulunuyordu. II. Murat üzerlerine Yörgüç Paşa'yı gönderdi. Korkunç bir katliam uygulanarak bu Türkmen başkaldırısı bastırıldı (1427) (376).

16- *Düzmece Murad Olayı*: Şehzade Murat, II. Bayezid'in oğlu olan Ahmet'in oğluydu. I. Selim yakınlarını tahta ortak etmemek için kanlı kıyım uygularken kardeşi Ahmet'in oğlu Murat da İran'a kaçıp Şah İsmail'e sığınmıştı. Daha sonraları orada öldüğü söylendi (377) . I. Selim döneminde Şehzade Murat olduğu söylenen biri Amasya dolaylarında taht için ayaklandı. Bu olay Yavuz'u oldukça tedirgin etmişti (378).

17- *Maanoğlu Olayı*: Lübnan Dürzilerinden Kızıllar (Maanoğlu) aşireti Yavuz döneminden beri sürekli ayaklanıyordu. Sürekli affedilerek Osmanlı yönetiminde tutulmaya çalışılıyordu. 1633'lerde bu bölge alınarak, Osmanlı ülkesine katıldıysa da. Maanoğlu Fahrettin Bey'in ayaklanma eylemleri durdurulamadı (379).

---

(374) Uluçay, s: 22.

(375) Uluçay, s: 23 (Belge: 62-69).

(376) Neşri Tarihi, II / 89 v.d; Tacü't-Tevarih, II / 157 v.d; Müneccimbaşı Tarihi, I / 210 v.d; Solak-zade Tarihi, I / 215 v.d.

(377) Selim-Name, s: 328.

(378) Tacü't-Tevarih, IV / 349 v.d.

18- *Canberdi Gazali Olayı:* Önceleri Memlüklü hizmetinde olan Canberdi Yavuz'ca Şam Beylerbeyliğine atandı. Ayaklandı. Beyrut, Trablusşam ve birtakım yerleri aldı. Adına hutbe okutup, para bastırdı. Böylece bağımsızlığını ilan etmiş oldu. Mısır valisi Hayır beyden yardım istedi ve Halep'i kuşattı. Şah İsmail, Rodos Şövalyeleri ve Memlüklüler'le Osmanlılar'a karşı anlaşarak bağlaşma kurdu. Vezir Ferhat Paşa komutasında gönderilen Osmanlı güçleri 17.01.1521'de ayaklanmayı bastırdı ve Canberdi öldürüldü (380).

19- *İnal Olayı*: Mısır'ın alınmasından sonra; Mısırlılar ayaklanarak Osmanlı valisini kabul etmediler, vergilerini göndermediler ve başa İnal Beyi geçirdiler. Mustafa Paşa olayı bastırarak, İnal'ı öldürttü (1521) (381).

20- *Hain Ahmet Bey Olayı*: Yerine İbrahim Paşa'nın veziriazamlığa getirilmesine kızan Ahmet Paşa Mısır Beylerbeyi olunca eski Memlük yöneticileriyle birleşerek Mısır'da ayaklandı. Devlet yanlısı Kadızade Mehmet Bey'in çabalarıyla olay 1524'lerde bastırıldı. Sadrazam İbrahim Paşa yörede düzeni sağladı (382).

21- *Şeref Bey Olayı:* Kürt beylerinden Bitlis Beyi Şeref Bey 1533'lerde ayaklandı. Bunun üzerine Ulema Paşa Bitlis Beyliği'ne getirildi. Şeref Bey yapılan çarpışmalarda öldürüldü. Ayaklanma bastırıldı. Bitlis'in yönetimi oğlu Şemseddin'e verildi (383).

22- *Dünbüllü Hacı Han Olayı*: Van'ın Osmanlılarca alınmasıyla Dünbüllü Hacı Han ve aşireti Osmanlılar'a geçti. Dünbüllü'ye sancak beyliği verildi. Sonradan Osmanlılar'a başkaldırarak Safeviler'e geçti ve Hoy hanlığına getirildi. Van Beylerbeyi İskender Paşa 1548'lerde Hoy'a yürüyerek Dünbüllü ve aşiretini ortadan kaldırdı (384).

---

(379) Solak-zade Tarihi, II / 533 v.d.; Naima Tarihi, II / 1226 v.d, 1290. Tansel, s: 150 v.d.

(380) Peçevi Tarihi, I / 53; Solak - zade Tarihi, II / 58 v.d, 112 v.d; Canberdi, olayı ve kurduğu bağlaşıklıklar için bkz: J. L.B.Grammont - "Şah İsmail ve Canberdi Gazali İsyanı", Erdem Dergisi, c: V, Sayı: 13, s: 227- 237, Ocak 1989.

(381) Solakzade Tarihi, II / 125 v.d.

(382) Solak-zade Tarihi, II / 125 v.d.

(383) Peçevi Tarihi, I / 129.

(384) Peçevi Tarihi, I / 199 v.d.

23- *II. Düzmece Mustafa Olayı*: Kanuni tahtına ortak olacağı kuşkusuyla oğlu Mustafa'yı Amasya'da öldürtmüştü. İdamdan kurtulup Trakya'ya kaçtığı söylenen Düzmece Mustafa Ereğli'de yüzlerce timar sahibini, başkaldırıcı çiftçileri, ulemadan olan kimseleri ve İstanbul'da devşirme yönetimine karşı olan din öğrencilerini (suhte) çevresine alarak ayaklandı. Makedonya'da onbinin üzerinde ordu kurdu. Başkent edinmek için Edirne'ye saldırdı. Dobruca'yı ele geçirdi. Yöredeki Bedreddiniler ve Aleviler de olaya katıldılar (385). Varlıklıların malları yoksullara dağıtıldı. Mülkiyete elkondu. Devlet ve hazine malları gereksinimi olanlara dağıtıldı (386). Şehzade Bayezit olayı bastırdı ve Düzmece Mustafa ele geçirilerek 18.8.1555'de öldürüldü.

24- *Zeydi Olayları*: Yemen'deki Zeydi ayaklanmaları Osmanlı egemenliğini zayıflattı. Kanuni döneminde Yemen'in iç kısımları yitirilmişti. II. Selim dönemindeyse Sana'yı aldılar (1567). Daha sonraları kıyı kesimlerini ve Aden'i almışlardı. Özdemiroğlu Osman Paşa'yla Sinan Paşa bölgede Osmanlı egemenliğini sağlamaya çalıştılarsa da, Zeydiler dağlarda durumlarını korudular. 1631'lerde sana ve İç bölgeler de Zeydiler'in egemenliğine geçti (387).

25- *Köroğlu Olayı*: Uğranılan haksızlıklar sonucu Celali olan Köroğlu Ruşen 1580-81'lerde Bolu ve Gerede dolaylarında 200 kişilik bir grupla soygunculuk yapıyorlardı. Köroğlu bir "lider-ozan"dı. Destanlaşmış ve halka malolmuş bir yaşamı vardı. Bir "Osmanlı düşmanı" olarak belgelere ve yazışmalara geçmişti (388).

26- *Abdurrahman Olayı*: Rakka, Urfa, Diyarbakır ve Dulkadır dolayları beylerinin baskıları karşısında Abdurrahman yöredeki aşiretlere dayanarak 1587'lerde başkaldırdı. Hareket bölgede oldukça geniş tabana yayılmıştı. Beydili ve Afşar Türkmen aşiretleri-

(385) Peçevi Tarihi, I / 242; Solakzade ise "Silistre ve Dobruca yörelerinde rafiziler ve dinsizler ile ünlü Somunlu Sufileri, kendisini ortaya atmış olan Mustafa'nın davasına güç katarak" yardımcı olduklarını yazıyor, II / 245. O ara Türkiye'de olan Busbecg olaylara tanık olur. Bkz: s: 80 v.d.

(386) Prof. S. Shaw "Şeyh Bedreddin'in çok uzun bir süre önce kullandığı aynı 'komünistçe' duyguya başvurdular" diyerek eylemin toplumsal niteliğini belirliyor. Bkz: I / 162.

(387) Naima Tarihi, II / 1009 v.d.; Shaw, I / 245, 270.

(388) Geniş bilgi için bkz: Akdağ (1975), s: 265, 298; Sümer (1972), s: 186; Bayrak (1985), s: 36 v.d., 114 v.d., 120 v.d.; Shaw ozanla ayaklanmacı Köroğlu'nun aynı kişi sanılmasını yanlış buluyor, I / 212.

de Abdurrahman ve Suhrap eylemine katılarak, eylemlere Türkmen ve Alevi çeşnisi katmışlardı (389).

27- *Kürt Şeref Olayı*: III. Murat döneminde Bozok'ta Kürt Şeref üçyüz adamıyla Mustafa Çavuş'un evini bastı. Mustafa Çavuş da dörtyüz adamıyla ona kötülükler yaptı. Sıkıntıyı Rum (Sivas) vilayeti çekti (390).

28- *Eflak Olayları*: Eflak voyvodalığı sık sık ayaklanıp, Osmanlı Devleti'ne sorun yaratıyorlardı. I. Mehmet ve III. Murat dönemindekiler en açık örneklerdir (391).

29- *Geziroğlu Olayı:* Kürt kökenlidir. 1591'lerde Divriği ve Kemah köylerinde eşkıyalık yapmaktaydı. Adamları Dost-Ali köyünde oturmaktaydılar. Merkeze şikayet edildiler. İstanbul'a götürlüp Geziroğlu'na neft dökülerek, kâhyası da çengele vurularak öldürüldüler (392).

30- *Kalenderoğlu Olayı*: Kalenderoğlu Piri veya Kalenderoğlu Mehmet denilen Kalenderoğlu Ankara'lıdır. Ankara il çavuşluğuna kadar yükselmişti. 1592'de 80 kişiyle düzene karşı geldi. 1604'de merkezi yönetime karşı ayaklandı. Osmanlı Devleti'ni "anlaşma bozan" ve "mütegallibe" olarak suçluyor ve Osmanlı siyasal gücünün Anadolu'dan atılmasını düşünüyordu. Bir "ülkü" uğruna eyleme geçmişti. Düşüncelerinin birgün gerçekleşeceğini umuyordu. Eylemi Anakara, Konya, Kayseri, Göksun ve Saruhan bölgelerine dek yayılmış, yer yer egemen olmuştu. 30 bin dolayında insan gücüne ulaşmıştı. Kuyucu Murat Paşa'ca eylemi bastırılmıştı. 2 bin kişiyle 5.8.1608'lerde İran'a sığındı (393). Bektaşi kökenli Kalender Çelebi'nin adından yararlanılmıştır.

31- *Boğdan Olayı:* Boğdan voyvodası III. Murat döneminde ayaklandı. Mustafa Paşa ve askerleri öldürüldü (1594) (394).

---

(389) Bkz: Akdağ (1975), s: 322.

(390) Bkz: Akdağ (1975), s: 352, 362 v.d.

(391) Solak-zade Tarihi, II / 555 v.d.

(392) Andreasyan, s: 34 v.d.

(393) Geniş bilgi için bkz: Peçevi Tarihi, II / 312 v.d.; Naima Tarihi, I / 427 v.d., 455, 471; II / 562; Koçu, s: 43-50; Uzunçarşılı, III / I / 107. v.d.; Akdağ (1975), s: 24 v.d.; Yetkin, I / 231 v.d.; Bardakçı, s: 45; Timur (1989), s: 54; F. Hüsrev Tokin - Türkiye'de Halk Hareketleri, İst. 1968, s: 6; Bayrak (1989), s: 89 v.d.

(394) Naima Tarihi, I / 101 v.d.

32- *Kürt Mahmut Olayı:* Kürt kökenlidir. Divriği ve Kemah yörelerinde eşkıyalık yapıyordu. Yeniçerilerce öldürülen kardeşinin öcünü almak amacıyla 1595'lerde eylemlerine başladı. Önceleri köylülere dokunmuyor, yalnızca Yeniçeriler'i öldürüyordu. Sonradan baskı ve kıyımı oldukça genişledi. "Yol ve dağların bekçisi" olduğunu savunan Kürt Mahmut İran'a sığındı. İran'la yapılan savaşlarda tutularak derisi yüzdürüldü ve İstanbul'a gönderildi (395).

33- *Canfedaoğlu Olayı:* Canfedaoğlu Timurtaş 1595'lerde "Altı-Bölük" kümeleriyle birlikte Zile ve Çorum köylerinde soygunlar yapıp, kıyım uyguladılar. İstanbul'dan gönderilen sipahi Hasan, Canfedaoğlu ve oniki arkadaşını ele geçirdi. Bu elebaşılar idam edildiler (396).

34- *Sevmek Olayı:* 1596'lardan itibaren Ortaanadolu'da, özellikle Larende dolaylarında Sevmek adlı ünlü bir suhte şefinin önderliğinde 3 bin dolayında ümeradan açıkta kalan sekbanlar, suhteler ve eşkıyalar birleşmiş halka kıyım uyguluyorlar, eşkıyalık yapıyorlardı (398).

35- *Neslioğlu Olayı:* Elinde zeameti alınmış Dergah-ı Ali Çevuşu Neslioğlu Mehmet 1596'da Burdur, Isparta ve Denizli köylülerini "sekban bölükleri" biçiminde çevresinde toplamış, 4-5 bin levendiyle bölgeyi egemenliğine almıştı (399).

36- *Şeref Han Olayı:* Kürt beylerinden Bitlis egemeni Şeref Han Safeviler'e geçti. Nahcivan Hükümeti'nin başına getirildi. Kürdistan, Loristan ve Goran beyleri ve Kürt aşiretlerinin işleriyle görevlendirildi. 1597'lerde yeniden Osmanlılar'la anlaşarak, Osmanlı yönetiminde Bitlis Beyi oldu (400).

37- *Basra Olayı:* Boğdan voyvodası III. Murat döneminde ayaklandı. Üzerine Hasan Paşa gönderildi (401).

38- *Karayazıcı Olayı:* Karayazıcı Abdülhalim Bey'in önderlik ettiği eylem 16. yüzyılın en büyük Celali ayaklanmasıdır. Dönme-Devşirme karşısında yönetimi yitiren Türk etniğinin, Osmanlı toplumsal yapısının bir gereği olarak düştüğü ekonomik ve mali sıkın-

(395) Andreasyan, s: 35.

(396) Akdağ (1975), s: 364 v.d.

(398) Akdağ (1975), s: 370 v.d.

(399) Bkz: Akdağ (1975), s: 367 v.d.

(400) Geniş bilgi için bkz: Serefhan-Şerefname, özellikle s: 533 v.d.

(401) Naima Tarihi, I / 196.

tılar sonucu düzene karşı oldukça geniş kitlelerin de desteğiyle ortaya koydukları tepkileridir. Bu eyleme köylüler, göçebe aşiretler, alt düzeydeki beyler, orduda uzaklaştırılarak kapusuz bırakılmış askerler, azlolunan ümera kapularında açıkta kalan sekbanlar (yani köylüler), dirlikleri ellerinden alınan sipahiler katılmışlardı. Ayaklanmanın tabanı yoksul köylülerden, yöneticileriyse küçük beylerden ve eski subaylardan oluşuyordu. Amaçları Osmanlı yönetiminin dirlik kesme ve ağır vergiler yoluyla Anadolu'da yürüttükleri sömürüye son vermek ve sömürüden arınmış "bağımsız bir Anadolu Türk Devleti" kurmaktı. Karayazıcı eylemi 1598 yazında başladı. Tüm Anadolu'ya yayıldı. Halkçı ve anti-feodal bir hareketti (402).

39- *Davutoğulları Olayı*: 1598'lerde Maraş dolaylarında üçyüz adamıyla Maymun Davutoğulları, dörtyüz adamıyla Köse Sefer, ikiyüz adamıyla Osman Paşa Mütesellimi Ömer ayaklanmışlardı (403).

40- *Mir Mehmet Olayı*: Güneydeki Kürt ve Arap aşiretlerini Osmanlı adına düzen altına alan Milli Aşireti Beyi Mir Mehmet 1598'lerde Diyarbakır valisiyle arasının açılması üzerine ayaklandı (404).

41- *Düzmece Süleyman Olayı*: 1598'de II. Selim'in oğlu şehzade Süleyman olduğunu ileri süren biri ayaklandı. İstanbul çevresindeki kimi köy ve kasabaları ele geçirdi. "Saltanatta hakkı olduğunu" savunuyordu. Aynı yıl yakalanarak öldürüldü ve olay bastırıldı (405).

42- *Deli Hasan Olayı*: Karayazıcı Abdülhalim'in kardeşidir. Onun ölümünden sonra eylemi sürdürdü. Olayın merkezi İçanadolu bölgesiydi. Zamanla eylem halkçı niteliğini yitirdi. Deli Hasan Kethüdası Şahverdi yoluyla İstanbul'un bağışlamasını ve beylik verilmesini istedi. Kendisine Bosna Beylerbeyliği, kimi arkadaşlarına

(402) Geniş bilgi için bkz: Naima Tarihi, I / 238 v.d, 253 v.d, 303 v.d; Peçevi Tarihi, II / 237 v.d. 252 v.d, 259; Andreasyan, s: 31; Koçu s: 7-19; Uzunçarşılı, III-I/ 100 v.d; Akdağ (1975), s: 22 v.d, 297 v.d, 378 v.d, 437 v.d; Yetkin, I/213-226; Timur (1989), s: 50 v.d.

(403) Bkz: Akdağ (1975), s: 386.

(404) Bkz: Akdağ (1975), s: 467 v.d.

(405) Naima Tarihi, I / 225 v.d.

sancakbeylikleri verildi ve 400 Celali bölükbaşısı da Altı- Bölük Sipahiliği'ne alındı. Kendisi görevine gitmesine karşın birçok arkadaşı Anadolu'da bireyci eylemlerini sürdürdüler (1600-1601'ler) (406).

43- *Şeytanoğulları Olayı*: 1600'lerden itibaren Saruhan, Manisa ve Menemen dolaylarında Altı-Bölük olayları başladı. Halka salma salıyor, kadın ve çocukları dağa kaçırıyorlardı. Şeytanoğlu Memi ve kardeşi İbrahim devlet güçlerini yenerek tehlikeli boyutlara ulaştılar. Halk, göçe hazırlanıyordu. Suhteler halkla birleşerek Şeytanoğullarına karşı savaşım verdiler. Böylece başlayan sipah-suhte çatışması kanlı eylemlere yol açtı (407).

44- *Burhan Olayı*: Ankara ve dolaylarında levendleriyle eşkıyalık ediyordu. 1601'de ölünce yerine Ebu Talip geçti (408).

45- *Ömer Bey Olayı*: 1600'lü yıllarda Hamidili'nde buranın eski beyi Ömer ve kethüdası Hızır'ın 600 atlıları vardı. Halka salma salmışlardı. Zenginlerden zorla para topluyorlardı (409).

46- *Arslan Bey Olayı*: Antalya dolaylarında 1600'lü yıllarda Arslan Bey diye biri 400 adamıyla eşkıyalık yapmaktaydı (410).

47- *Lûtfullah Olayı*: Alaiye suhteleri Lûtfullah'ın önderliğinde 1600'lü yıllarda toplanmış hırsızlık ve zulüm yapmaktaydılar (411).

48- *Rizeli Ömer Bey Olayı*: Canik, Trabzon ve Rize yörelerinde Altı-Bölük sipahileri ve Yeniçeriler köylere kıyım ve baskı yapıyorlardı. 1600'lü yıllarda bir timarlı sipahi olan Rizeli Ömer Bey kendisini Canik Sancakbeyi ilan ederek bölgede kargaşalık yarattı (412).

49- *Yemen'de Mehdi Olayı*: 1600'lerde Yemen'de Mehdi ayaklanarak, Yemen Beylerbeyi Hasan Paşa'nın güçlerini yendi (413).

---

(406) Geniş bilgi için bkz: Naima Tarihi, I / 3047 v.d.; II / 534, Peçevi Tarihi, II / 237 v.d, 252 v.d, 260 v.d.; Rahip Grigor Deli Hasancılar'ın kız ve kadınlara dokunmadıklarını, "yalnız erkek çocukları topladıklarını" yazar. Andreasyan, s: 32; Yetkin, I / 226 v.d; Koçu, s: 20-35; Uzunçarşılı, III - I / 102.

(407) Bkz: Akdağ (1975), s: 406 v.d.

(408) Bkz: Akdağ (1975), s: 392.

(409) Bkz: Akdağ (1975), s: 392.

(410) Bkz: Akdağ (1975), s: 393.

(411) Bkz: Akdağ (1975), s: 394.

(412) Bkz: Akdağ (1975), s: 431.

(413) Naima Tarihi, I / 241.

50- *Öteki Olaylar*: 1600'lerden itibaren Derviş Nazır, Topaç Beyi, Beyzade ve Gazanfer eşkıyaları birkaç bin kişilik çeteleriyle Hamid sancağı ve Karahisarı; Hayalioğlu Uşak yöresini; Kafir Murat ve Benli Ahmet Barçınlı kazasını; Kınalıoğlu Mustafa Tere, Hamid ve Aydın yörelerini; Karakız, Şeytanoğlu, Zülfikâr, Ören ve Taceddin Ege Bölgesini; Sarı Handan, Şah Bey, Hersekoğlu Ahmet, Abdi, Mehmet, Budak, Yardım, Sarı Memi, Hasan Kethuda ve Cıldanoğlu Ankara yöresini; Kürt Ali ve Kürt Haydar'ın Konya, Karaman dolaylarını; Topuzubüyük çeşitli yol boylarında; Erzade Tavil ve kardeşi Zülfikâr, Kalenderoğlu, Ömer Paşa, Ağaçtanpiri Ali Gazi ve Topal Hasan'ın Kayseri yöresini; Hazır'ın Niğde ve Kırşehir dolaylarını; Hacı Şamlı, Karahızır ve İsmail Çavuşoğlu Mehmet'in Şarkikarahisar dolaylarını soyup-soğana çevirdiklerini, yakıp yıktıklarını kadı sicilleri göstermektedir (414).

51- *Yularkastı Olayı:* Deli Hasan'ın artıklarından. 1601'lerde Sinop, Çerkeş, Kastamonu ve Kaşköprü dolaylarını soyup-soğana çevirdi (415).

52- *Karakaş Ahmet Olayı:* Deli Hasan'ın artıklarındandı. Büyük bir levend kitlesiyle Eskişehir üzerinden 1603'lerde Ankara'ya saldırdı. Ankara ve Kırşehir dolaylarını yakıp yıktı (416).

53- *Yusuf Ağa Olayı*: 1603'lerde Ahıska'da Sağ Gureba ağası olan Yusuf Ağa Altı-Bölük sipahileri üzerinde etkinlik kurdu. Tümüyle o yörelere egemen oldu. Sipahilerine izin vererek Erzurum, Bayburt, Kemah, Erzincan yörelerini soydurdu. Dirlik ve mansıpları istediklerine veriyordu. Olayı Tiryalet Beylerbeyi Yusuf Paşa hükümete bildirdi. Beylerbeyi Ömer Paşa olayı bastırarak, Yusuf Ağa'yı ve kardeşi Ömer'i tutuklayıp Hasankale'de hapsetti (417).

54- *Karakaş Olayı*: 1603'lerde Kemah, Erzincan, Bayburt dolaylarında etkendi. Bölgede terör estirmişlerdi. Erzurum valisi Ahmet Paşa "eşkıya tenkiline" çıktıysa da Karakaşlar'la Murathanlılar kurtuldular. Devlet bunları denetimine alabilmek için Karakaş'ı Malatya, Murathan'a da Trabzon paşalığını verdi. Kötülükler oralarda da sürdürüldü. Karakaş düşmanlarının "karılarını askerlerine kirlettiriyordu". Bir beyin "genç oğlunu (...) nefsi isteklerinde" kul-

(414) Bkz: Akdağ (1975), s: 470 v.d.

(415) Naima Tarihi, I / 305, Akdağ (1975), s: 414.

(416) Geniş bilgi için bkz: Akdağ (1975), s: 412 v.d., 316.

(417) Bkz: Akdağ (1975), s: 433 v.d.

landı. Karakaş sonradan bu çocukça öldürüldü (418).

55- *Tavil Halil Olayı*: Deli Hasan'ın artıklarından 1604'lerde sekbanlarıyla Kastamonu, Çorum, Bozok, Aksaray sancaklarını yakıp yıktı (419).

56- *Kara Said Olayı*: Deli Hasan'ın artıklarından. 1604'lerde Akşehir ve Kütahya dolaylarını yakıp yıktı (420).

57- *Tavil Ahmet Olayı*: Deli Hasan'ın artıklarındandı. Karaman ve Anadolu eyaletlerinde eşkıyalık yapıyorlardı. Sekbanlıktan yetişmeydi. 8 bin dolayında gücü vardı. Üzerine gönderilen Nasuh Paşa'yla Ali Paşa merkezi güçlerini 1605'lerde yendi. Şehrizar Beylerbeyliği verilerek denetime alınmaya çalışıldıysa da Harput'u kuşatarak eylemini sürdürdü. Tavil Ahmet'in Meymun adlı kardeşiyle Mustafa ve Mehmet (veya Mahmut) adlı oğulları da ayaklanma içindeydiler. Bu işi ailecek sürdürüyorlardı. Taviller özellikle Kayseri, Niğde, Konya, Hamid ve Kütahya köylerinde etkindiler ve bu yörelerde oldukça yıkıma neden olmuşlardı. Kuyucu Murat Paşa'ca bastırılmışlardı (421).

58- *Canbuladoğlu Olayı*: Karayazıcı ve Kalenderoğlu ayaklanmalarında yeralan beylerdendir. Kökenleri Eyyubiler'e dek gider. Bir Kürt ailesidir. Yavuz döneminde Kilis yöreleri Canbolat ailesine yurtluk verilmişti. Anadolu'daki dirlikleri kesen Sinan Paşa Halep valisi Canbuladoğlu Hüseyin Paşa'yı İran seferinde gereken özeni göstermediği için öldürmüştü. Bunun üzerine Hüseyin Paşa'nın yeğeni Ali Paşa 1605'lerde ayaklandı. Çevresine 20 bin dolayında ayaklanmacı toplanarak Anadolu'nun güneyine yayılmışlardı. Ali Paşa bağımsızlığını ilan etmiş, ödediği vergiyi kesmiş, adına hutbe okutmuş ve para bastırmıştı. Osmanlı Devleti'ne karşı Lübnan Dürzileri'yle ve Toskana Dükü I. Ferdinand'la anlaşmıştı (1607). Kuyucu Murat Paşa, Canbuladoğlu'nun 26 bin adamının

(418) Andreasyan, s: 37 v.d.

(419) Bkz: Naima Tarihi, I / 427 v.d, 450 v.d, 455, 471; II / 534 v.d., 596, 605, 661; Akdağ (1975), s: 471 v.d.

(420) Bkz: Naima Tarihi, I / 427 v.d, 450 v.d, 455, 471; II / 534 v.d., 596, 605, 661; Akdağ (1975), s: 471 v.d.

(421) Geniş bilgi için bkz: Naima Tarihi, I / 304 v.d, 316, 339 v.d., 396 v.d, 459, 481 v.d.; II / 534 v.d, 596, 605 v.d, 661; Akdağ (1975), s: 412, 416; Uzunçarşılı, III/I/103 v.d.

başını keserek tepeler yaptı. Ali Paşa 2 bin kişiyle kaçıp Kalenderoğlu'yla birleşti. Birliktelik sürdürülemedi ve Ali Paşa padişahtan bağışlamasını istedi. Temeşvar beylerbeyi olarak atandı. 1609'da orada öldürüldü (422). Bugünkü Dürzi lideri Velid Canbolat bu soydan gelmektedir.

59- *Sipahi Olayları*: Sipahiler birçok kez ayaklanmışlardır. 1602'de Poyraz Osman, Öküz Mehmet, Kepegöz Rıdvan, Cezmi ve Hüseyin Halife ayaklanmışlardı. Yemişçi Hasan Paşa birçoğunu yoketmesine karşın 1605'lerde Anadolu'ya geçerek Geduslu Ali, Deli Derviş, Gerjdemdar, Köse Hamza, Kızılbaş Mehmet, Arnavut Hüseyin, Küçük Halil, Tepesi Tüylü, Kumkapılı ve ötekiler varlıklarını sürdürmüşlerdi (423).

60- *Çakıoğlu Kaya Olayı*: Kürt kökenlidir. 1603'lerde kardeşinin Yeniçerilerce öldürülmesiyle ortaya çıktı. Kemah, Erzincan, Divriği dolaylarında eşkıyalık ediyordu. Özellikle Türk ve Ermenilere kötülük yapıyordu. Kemah alaybeyini öldürdükten sonra güç kazandı. Amid paşasına şikayet edildi. Basılarak tüm ailesiyle birlikte öldürüldü (424).

61- *Muslu Çavuş Olayı*: 1608'lerde Muslu Çavuş Osmanlı ordularının ulaşamayacakları Silifke'nin sarp dağlarında eşkıyalık yapmaktaydı. İçel sancakbeyliği verilerek tuzağa düşürülmeye çalışıldı (425).

62- *Çemşid Olayı*: 1608'lerde Adana dolaylarında Çemşid eşkıyalık yapmaktaydı. Osmanlı ordularınca ortadan kaldırıldı (426).

63- *Kınalıoğlu Olayı:* Eski sancakbeylerinden. Bin kadar adamıyla 1608'lerde Kalenderoğlu'na katıldı ve eşkıyalığı sürdürdü (427).

---

(422) Geniş bilgi için bkz: Naima Tarihi, II / 560; Peçevi Tarihi, II / 309 v.d.; Şeref Han - Şerefname (Kürt Tarihi), Hasat yay. İst. 1990. 3. baskı, s: 251-258; Uzunçarşılı, III - 1 / 104 v.d; Timur (1989), s: 53 v.d; Andreasyan, s: 41 v.d.

(423) Naima Tarihi, I / 328 v.d, 454, 1595 olayları için bkz: s: 119 v.d., 317 v.d.

(424) Andreasyan, s: 34 v.d.

(425) Naima Tarihi, I / 545 v.d., 596 v.d.

(426) Naima Tarihi, I / 546.

(427) Naima Tarihi, I / 555.

64- *Yusuf Paşa Olayı:* Aydın ve Saruhan yörelerinde 1609'larda Üveys Paşazade kethüdası Yusuf Paşa ve Bursa dolaylarında Parmaksız ile Suma ayaklanmış, eşkıyalık yapıyorlardı. Kuyucu Murat olayları bastırdı (428).

65- *Seyf-oğlu Yusuf Paşa Olayı:* Maraş Türkmenlerinden olan Seyf-oğlu Trablus ve Akka'yı egemenliğine alıp yönetti. Halka baskı yaparak servet biriktirdi (1621'ler) (429).

66- *Abaza Mehmet Paşa Olayı:* Mehmet Paşa 1621'de Erzurum Beylerbeyi idi. II. Osman'ın Yeniçeriler'ce öldürülmesi üzerine Erzurum'da Yeniçeriler'e karşı katliam uygulayarak, "II. Osman'ın kanını dava" için ayaklandı. Çevresine Türkmen, sekban türünde 40 bin insan toplandı. Kendisine Anadolu'da birçok vali katıldı. Eylem orta Anadolu'ya doğru yayıldı. Üzerine gönderilen serdarlar başarılı olamadılar. Üç kez ayaklanan Mehmet Paşa'ya yönetimde görevler verilerek pasivize edilmeye çalışıldı (430).

67- *Cennetoğlu Olayı:* Naima'ya göre Karesi sancağında Kazdağı yöresi Türkmenleri'nden birçok "ırgat" toplanmış ve "reayanın korunması" için ayaklanmışlardı. Bu topluluğun başına da Cennet - oğlu geçmişti. Naima'nın bu sözlerinde bile Cennetoğlu ayaklanmasının sınıfsal yapısı görülür. Cennetoğlu, yaya 1000 atlıdan oluşan bir birlik hazırladı. İlk Osmanlı birliklerini Tire'de yenerek Bursa, Saruhan ve İzmir yörelerine egemen oldu. Sonradan üzerine gönderilen Kanlı Mehmet Paşa ve Dişlek Hüseyin Paşa'nın birlikleriyle savaşmak zorunda kaldı. 1625'de Manisa'da Hüseyin Paşa'yla yapılan savaşta yenildi. Kendisi ve yandaşları Birgi'de işkenceyle öldürüldüler. Dişlek Hüseyin Paşa vezirlik ve Anadolu Beylerbeyliği'yle ödüllendirildi (431).

68- *Deli İlâhi Bey Olayı:* Tımarlı Sipahi olan Deli İlâhi Bey "Dağlardelisi" adıyla dağlarda dolaşmış, eşkıyalık yapmıştı. Seydi-

(428) Bkz: Peçevi Tarihi, II / 316 v.d; Solak-Zade Tarihi, II / 459, Naima Tarihi, II / 597.

(429) Bkz: Naima Tarihi, II / 797 v.d.

(430) Geniş bilgi için bkz: Naima Tarihi, II / 795 v.d, 802 v.d, 810, 859 v.d, 883, 931, 998 v.d; III / 1246 v.d, 1273; Peçevi Tarihi, II / 365, 375 v.d, 383 v.d; Solakzade Tarihi, II / 491 v.d, 497 v.d; Katip Çelebi'den Seçmeler, s: 72 v.d; Tarih-i Gılmâni, s: 23 v.d.; Shaw, I / 267 v.d.; Uzunçarşılı, III - 1 / 150 v.d.

(431) Geniş bilgi için bkz: Naima Tarihi, II / 912 v.d; Solakzade Tarihi, II / 518; Yetkin, I / 238 v.d.

şehir dolaylarını soymuş, yıllarca her türlü kötülüğü yapmıştı. Konya, Beyşehir, Bozkır, Dârende, Niğde, Ereğli, Aksaray, Karapınar, Eskiil, Kayseri, İsaklı ve Akşehir dolaylarını 1626-32 yılları arasında sürekli soyarak büyük vurgunlar vurdu. 1632'de ani bir kararla İstanbul'a gidip af dilediyse de ölümle cezalandırıldı (432).

69- *Enamoğlu Olayı*: 1630'larda Kayseri'de eşkıyalık olaylarına başladı. "Seyyidlik" iddiasında olduğundan Kayseri paşalığı kendisine verilmişti. Hırsızlık yapıyorlar, ırz ve namusa dokunuyorlardı. Kayseri halkınca linç edildiler (433).

70- *Dağlar Delisi Süleyman Olayı:* Dağlar Delisi Süleyman Deli İlahi'nin yerini almıştı. Eski bir sipahiydi. Seydişehir'de oturuyordu. Beyşehri, Bozkır, Larende ve Konya sipahi ve eşkıyalarına egemendi. Bu dönem Baba Ömer Karahisar'a, Kınalıoğlu Aydın'a, Körali Eskişehir ve İnönü'ye ve Köse Şaban İskilip'e egemendiler. aka Mehmet, Cin Ali, Mahmut Ağaoğlu, Salih Efendi, Emir Halife, Cadı Osman, Bıçakoğlu, Kalem Bey, Nazlı Muslu ve Rum Ahmet gibi eşkıyalarsa İstanbul'a doluşmuşlardı (1630'lar) (434).

71- *Boynu İnceli Beyi Hacı Ahmetoğlu Ömer Olayı*: Türkmen idi. Kayseri'de yaşıyorlardı. Çevreye baskı yapıyor, eşkıyaları koruyor ve aşiret olarak yasalara uymuyorlardı. Küçük Ahmet Paşa Ömer Beyi ortadan kaldırdı (435).

72- *Rum Mehmet Olayı*: Eski defterdarlardan. Eylemleriyle oldukça üne ulaştı. Zile voyvodalığı verildiyse de oraları da soyup soğana çevirdi. Çevresine birçok eşkıya toplandı. "Tenkiline" Besnili Ali Bey görevlendirildi. Ali Bey birçoklarıyla birlikte 1632'de Rum Mehmet'i de öldürdü ve Rum Mehmet'den boşalan Maraş eyaletiyle ödüllendirildi (436).

73- *İlyas Paşa Olayı*: İlyas Paşa Balıkesirlidir. Anadolu Beylerbeyliği yapmıştı. 1632'lerde ayaklandı. Bergama, Karesi, Kazdağı yörelerinin timarlarını kendi adamlarına dağıttı. Varlıklı kişilerin listelerini yaparak; Sarı Osman'ın komutasında ikiyüz kadar "levend"le Karaca Mahmut'un komutasında yetmiş kadar "tüfenken-

(432) Geniş bilgi için bkz: Koçu, s: 51 v.d.

(433) Enàmoğlu türedi seyyidlerden olmalı. Geniş bilgi için bkz: Koçu, s: 63 v.d.

(434) Naima Tarihi, I/I / 1132 v.d.

(435) Naima Tarihi, III / 1199 v.d.

(436) Naima Tarihi, III / 1200 v.d.

daz sarıca"yı Midilli'ye soyguna gönderdi. Manisa'da katliamlar uyguladı. Manisa, Karesi, Kazdağı, Bergama, Balıkesir, Edremit, Ayazmend, Alaşehir, Menemen ve Foça İlyas Paşa'nın egemenliğindendi. 10 bin dolayında kuvveti vardı. Sarayca ele geçirilebilmek için Şam valiliğine atanmıştı. Gitmedi. Küçük Ahmet Paşa olayı bastırmakla görevlendirildi. 1632 yazında Alaşehir Ovası'nda yapılan savaşta İlyas Paşa güçleri yenildi ve İlyas Paşa öldürüldü (437).

74- *Dereli Halil Olayı*: 1632'lerde Seydişehir'de eşkıyalığa başladı. Karaman valisi Çerkes Ahmet Paşa'ca bu olaylar bastırılarak, Dereli Halil öldürüldü (438).

75- *Nasuh Paşaoğlu Olayı*: Nasuh Paşaoğlu Hüseyin Paşa'yla Sadrazam çekişmeliydi. Sadrazam, Hüseyin Paşa'yı Sivas Beylerbeyi İbrahim Paşa'ya öldürtmek istedi. İbrahim Paşa başaramaz. Hüseyin Paşa biraz "sarıca-sekban" toplayarak 1643'de "vezirle şeri davam vardır" diyerek İstanbul üzerine yürüdü. Üzerine gönderilen Osman Paşa güçlerini yendi. Sonra aldatılarak öldürüldü ve olay bastırıldı (439).

76- *Çomar Bölükbaşı Olayı*: Gürcü Abdünnebi'nin bölükbaşılarındandı. Malatya yöresinde dolaşıyordu. Kürt İzolu aşiretindendi. 1646'lardan beri dağlarda 100'ün üzerinde sarıca ve levendiyle eşkıyalık ediyordu. Sivas valisi Murtaza Paşa onu Niksar subaşılığına atadıysa da bu görevi altı ay kadar yürütebildi. Van'a çekilerek Mehmet Emin Paşa'nın beylik kurmasına yardımcı oldu. Hakkari Beyi Yezdan Şir Han'ın güçlerince öldürüldü (440).

77- *Varvar (Vardar) Ali Paşa Olayı*: Dürüst bir devlet adamı olan Ali Paşa 1647'lerde Sivas valisiydi. Kendisinden padişaha (Deli İbrahim) 30 bin kuruş bayram harçlığıyla İbşir Mustafa Paşa'nın eşi Perihan Hanım'ın istenmesi ve bu istekleri yanlış bularak yerine getirmemesi, çevrenin de destekleyecekleri sözleri üzerine ayaklandı. 5 bin dolayında gücü vardı. Yerine Perihan Hanım'ın eşi İbşir Paşa getirildi ve Ali Paşa olayını bastırmakla görevlendirildi. İbşir Paşa bu avantajdan yararlanarak Ali Paşa'yla ilişki kurdu ve onu tuzağa düşürerek öldürttü. Tokat, Amasya, Kastamonu'ya ya-

(437) Geniş bilgi için bkz: Naima Tarihi, III / 1186 v.d.; Koçu, s: 56 v.d.

(438) Geniş bilgi için bkz: Koçu, s: 54 v.d

(439) Solak-zade Tarihi, II / 555 v.d.

(440) Geniş bilgi için bkz: Koçu, s: 117 v.d.

yılan olay bastırıldı (441).

78- *Kara Haydaroğlu Olayı*: Haydar Bey bir kadıyı öldürmüştü. Uluborlu'da Bektaşi Veli Baba Tekkesi'nde gizlenirken yakalanarak öldürüldü. Oğlu Mehmet hem babasının öcünü almak, hem de Ahmet Paşa'nın 30 bin kuruş rüşvet karşılığı sözü verilen sancak beyliğine atanamaması nedenleriyle 1647'de ayaklandı. Veli Baba Tekkesi'ni bastı ve Söğüt Dağı'na çıktı. Üzerine İpşir Paşa gönderildiyse de yakalanamadı. Ancak bu bahaneyle "reayaya çok zulüm ve eziyet" yapıldı. Üzerine gönderilen Küçük Çavuş Ahmet Paşa'ysa ayaklanmacılarca öldürüldü. Haydaroğlu, Abaza Hasan Ağa güçlerince yakalandı. Parmakkapı'da asıldı, yandaşlarının boynu vuruldu (1648) (442).

79- *Katırcıoğlu Olayı*: Kara Haydaroğlu'nun yardımcılarındandır. Hamiteli Türkmenlerindendir. Haydaroğlu'nun dağılmış güçlerini topladı. İstanbul yönetimini devirmek isteyen Gürcü Abdünnebi'yle ortak hareket etti (Mayıs 1649). Mehmet Halife'ye göre "10 binden çok adamla Üsküdar'da Bulgurlu" denen yere gelerek kondular (443). Topal Mehmet Paşa birliklerine yenildi. Kaptan Murat Paşa aracılığıyla bağışlandı. Önce Beyşehir mutassarrafına, sonra da Karaman Beylerbeyliği'ne getirildi. 1668'de Girit'te Kandiye Kalesi kuşatmasında öldü (444).

80- *Gürcü Abdünnebi Olayı:* Önceki ayaklanması IV. Murat'ça bağışlanmıştı. Voyvodalık edinmek için ödediği paranın sayılmaması yüzünden ikinci kez Bor, Niğde ve Konya dolaylarında ayaklandı. Katırcıoğlu ve Kazzaz Ahmet güçleriyle birlikte Anadolu sipahileri ile sarıca-sekbanlar da Gürcü Abdünnebi'ye katılmışlardı. Üsküdar'da toplandılar. 5.8.1649'da hükümet güçleriyle yapılan çarpışmada Abdünnebi güçleri yenildi. Kendisi Mudurnu dolaylarına kaçtı. Kırşehir sancakbeyi İshak Bey, Abdünnebi'yi Karapınar'da yakalayarak (Eylül 1649), başını kesip İstanbul'a gönderdi (445).

(441) Geniş bilgi için bkz: Solak -zade Tarihi, II / 573 v.d.; Evliya Çelebi Seyahatnamesi, II / 94 v.d.; Koçu, s: 107 v.d.; Uzunçarşılı, III-I / 229 v.d.

(442) Bkz: Naima Tarihi, IV / 1779, 1806, 1877; Solakzade Tarihi, II / 582 v.d., 587 v.d, 600 v.d; ,Evliya Çelebi Seyahatnamesi, II / 129 v.d; Koçu, s: 68-86; Uzunçarşılı, III-I / 311 v.d; Yetkin, I / 240 v.d.

(443) Bkz: Tarih-i Gılmani, s: 59 (Yanlışlıkla 100, 000 yazılmış). Ayrıca bu rakam: Solakzade Tarihi, II / 591'de 10 bin, Koçu, s: 94'de 15 bin olarak veriliyor.

(444) Geniş bilgi için bkz: Naima Tarihi, IV / 2528 v.d; Koçu, s: 97-101; Yetkin, I / 242; Uzunçarşılı, III / I / 312 v.d.

Naima'ya göre Abdünnebi yandaşlarına "harçlık verip, yolda ekmek, yemek, yem ve buna benzer şeyleri parasıyla" alıyor, asla "yoksula eziyet etmiyor"du. Malını-mülkünü satmış, ordusunun giderlerini bu parayla karşılamaktaydı (446).

81- *Abaza Hasan Paşa Olayı*: İçel Türkmen Ağası'yken Anadolu'da ayaklanmaları bastırmıştı. 1651'de "zulme karşı" başkaldırmasına karşın halka büyük kötülükler de yaptı. Ortaanadolu'da 30 bin dolayında adamı vardı. Bastırılmasına İbşir Paşa görevlendirildi. İki güç zamanla birleşerek ortak hareket ettiler. Diyarbakır valiliğine atanarak, "paşa" sanını ve "vezirlik" payesini aldı. 1658 Mayısında Konya'da bir genel meclis topladı. 8 Temmuz'da ayaklanarak kendisini Anadolu'nun egemeni ilan etti. Köprülü Mehmet Paşa 16.2.1659'da Halep'te verilen bir ziyafette Abaza Hasan'ı ve öteki ileri gelenleri öldürterek ayaklanmayı bastırdı. İstanbul'a 12 bin kelle gönderildi (447).

82- *Seydi Ahmet Paşa Olayı*: Çerkes kökenli. Bir ağanın ölümüne neden olduğundan sancak beyliğiyle saraydan uzaklaştırıldı. 1654'de Maraş Beylerbeyliğine atandı. İbşir Paşa'ca kötülüğe yönlendirildi. Halkı soyup kıydığından Kütahya halkınca saraya şikayet edildi. Giderek İbşir Paşa'nın adamı olmuştu. Halep valisi olarak atanması ve ora halkınca istenmemesi Ahmet Paşa'ya eşkıyalık ve baskı olanağını yarattı. Beş-altı bin "sarıca ve sekban eşkıyasıyla" Sivas ve Tokat yörelerini yağmaladı. Silistre eyaletine atanarak denetimde tutulmaya çalışıldı (448).

83- *İbşir Mustafa Paşa Olayı*: Abaza kökenli. Kendisi için ayaklanan Varvar Ali Paşa'yı öldürmekten çekinmemişti. Anadolu'da başına topladığı "sekban ve levend"le kıyım ve soygun yapıyordu. Ayaklanmasını önlemek için 1655'lerde kendisine sadrazamlık verilmiş ve I. Ahmet'in kızı Ayşe Sultan'la evlendirilmişti. Böylece elde tutulmaya çalışılıyordu. Merkeze zor geldiği gibi, pek kalmayıp Anadolu'ya geçerek kıyıma başladı. Çevresine 40 bin insan toplamıştı. Kendisine karşı büyük bir tepki vardı. Bunların başını

(445) Geniş bilgi için bkz: Naima Tarihi, IV / 1922 v.d, 1929 v.d, 1945 v.d., 1950 v.d, Solakzade Tarihi, II / 590 v.d; Koçu, s: 87-96; Uzunçarşılı, III-I / 314 v.d; Yetkin, I / 243 v.d.

(446) Naima Tarihi, IV / 1950.

(447) Geniş bilgi için bkz: Solak-Zade Tarihi, II / 600 v.d, 616 v.d.; Tarih-i Gılmani, s: 118 v.d; Koçu, s: 122 v.d; Shaw, I / 291 v.d; Uzunçarşılı, III-I / 317 v.d.

(448) Tarih-i Gılmâni, s: 96; Uzunçarşılı, III-I / 322 v.d.

da Kara Murat Paşa'yla Kürt Mehmet çekiyordu. R. E. Koçu'nun belirlediği gibi "İbşir bir sarıca arı, Kara Murat ona ağını kuran bir babaç örümcekti" (449). 1655'lerde İbşir Paşa öldürülerek olay bastırıldı (450).

84- *Sivri Bölükbaşı Olayı*: 1664'lerde yüz kadar adamıyla eşkıyalığa başlayarak halka zarar verdi. Yakalanarak Edirne'de işkenceyle öldürüldü (451).

85- *Gedik Mehmet Bölükbaşı Olayı:* Yeğen Osman Paşa'nın adamları olarak Gedik Mehmet Bölükbaşı, Ciridoğlu Abbas Bölükbaşı, Hacı Resul Bölükbaşı, Hacı Mustafa Bölükbaşı, Tokmak Bölükbaşı, Kara Hasan Bölükbaşı, Ahmet Bölükbaşı 1680'lerden itibaren Anadolu'da birlikte eşkıyalık yapıyorlardı. Gedik Mehmet'in adamlarının Ankaralılar'ca öldürülmesi üzerine bu eşkıyalar, 5 bin adamla Eskişehir'de toplanmış soygun ve kırım yapmışlardı. Devletçe valilik ve Sancakbeyliği türünde görevler verilerek, susturulmaya çalışılmışlardı (452).

86- *Arap Mülhem Olayı:* Çöl urbanlarından (Araplarından) Arap Mülhem, Halep dolaylarında sürekli eşkıyalık yapmaktaydı. Halep valisi Kara Mehmet Paşa yakalatarak İstanbul'a gönderdi ve 5.3.1682'de ölümle cezalandırıldı (453).

87- *Yadigaroğlu Olayı*: 1685'lerde Kürt kökenli Yadigaroğlu Ahmet Bölükbaşı 100 adamıyla dağa çıktı. Onu Kürt kökenli Akkaş Mustafa, Kara Mahmut ve Yeğen Osman adamlarıyla izlediler. Sivas, Ilgın, Eskişehir ve Bolu dolaylarında oluşturdukları 2 bin adamlarıyla soygunlar yapıp, halka zulüm uygulamışlardı. Devlet güçlerince bastırıldılar (454).

88- *Yeğen Osman Paşa Olayı*: Ana soyundan Ilgınlı'dır. Bir "sarıcanın veya levendin yadigarı" olabilir. Vezir Kara İbrahim Paşa'ya bölükbaşı olmuş, paşaya levend, sarıca ve sekban toplamıştı. Ayaklanarak görev istedi. Karahisar sancakbeyi oldu ve "paşalık"a

(449) Koçu, s: 190.

(450) Geniş bilgi için bkz: Koçu, s: 157-199; Uzunçarşılı, III - I / 272 v.d, 277 v.d.

(451) Bkz: Koçu, s: 201.

(452) Zübde-i Vekayiat, II / 127, 161, 166; Koçu, s: 214 v.d.

(453) Zübde-i Vekayiat, I / 189.

(454) Zübde-i Vekayiat, II / 56; Koçu, s: 202 v.d.

yükseltildi. Bu kez "Ordu Serçeşmeliği" istedi ve atandı. 1687'de Avrupa'ya sefere gönderildi. Daha sonra kendisi Bosna valiliğine, Deli Veli Paşa da Hersek sancakbeyliğine atandılar. Arnavutluk'a gitmiş, Mahmut Bey ise kendilerine konuk olan 14 dolayında başkaldırıcıyı padişah fermanı gereği öldürtmüştü (455).

89- *Küçük Mehmet ve Fetvacı Çavuş Olayı*: Sipahi Ocağından Küçük Mehmet'le Yeniçeri Ocağından Fetvacı Çavuş İstanbul'da haydutluk ediyorlardı. 14.11.1687'de Yeniçerileri "Et Meydanı"nda, Sipahileriyse "At Meydanı"nda toplayarak ayaklandılar. Yine kendi sınıflarınca ortadan kaldırılmışlardı (456).

90- *Kandiye Olayı:* Girit-Kandiye'de ayaklanan Kapukulu kale muhafızı vezir Zülfikâr Paşa'yı ve öteki yöneticileri 1688'lerde öldürdüler (457).

91- *Kameniçe Olayı*: Kameniçe kalesindeki "Kul taifesi" 1688'lerde ayaklanarak muhafızları Ahmet Paşa'yı öldürdüler (458).

92- *Şerif Sa'd Olayı:* Mekke Şerifi Sa'd başkaldırarak Yemen'e kaçmış, topladığı serseri takımıyla Mekke'yi basarak kente egemen olmuştu (1695'ler). Sonradan özürler dilediyse de değiştirilerek yerine oğlu Said getirildi (459).

93- *Balkanlardaki Olaylar*: 17. yüzyılın sonlarında Kara Pança Sırbistan köylerinde, Zaharya ise Bosna köylerinde haydutluk yapmaktadırlar (460).

94- *Genç Osman Paşa Olayı*: Karaman Beylerbeyi Genç Osman Paşa Karaman ilindeki halka soygun uyguladı. Halk, baskı ve kıyım gördü (17. yüzyılın sonları) (461).

95- *Peçelioğlu Olayı*: Canik Sancakbeyi Peçelioğlu çevresine kıyım yapmaktaydı. Şikayetler üzerine hükümet Abaza İsmail Ağa'yı gönderdi. Peçelioğlu öldürtüldü. Eşyası hazineye alındı. Göreviyse Amasya Ayanlarından Ömer Ağa'ya verildi (17. yüzyılın sonları) (462).

---

(455) Geniş bilgi için bkz: Zübde-i Vekayiat, II / 169 v.d; Koçu, s: 200-224.

(456) Zübde-i Vekayiat, II / 106 v.d.

(457) Zübde-i Vekayiat, II / 128 v.d;

(458) Zübde-i Vekayiat, II / 163.

(459) Bkz: Nusretname, I / 25, 208; II / 121.

(460) Bkz: Nusretname, I / 50, 54.

(461) Bkz: Nusretname, I / 136.

(462) Bkz: Nusretname, I / 236.

96- *Hacı Mustafa ve Hacı İvaz Oğulları Olayı*: 17. yüzyılın sonlarında Suriye ve Güneydoğu Anadolu'da Kürt ve Türkmen aşiretlerinde kaynaşma vardı. Anadolu Müfettişi Yusuf Paşa Kürt Kılıçlı aşiretinin desteğiyle eşkıyalık olaylarını bastırdı. Bunun üzerine Hacı Mustafa ile Hacı İvaz oğulları 15 bin dolayında Kürt ve Türkmenle Rakka Beylerbeyi Kürt Ahmet Paşa'ya saldırdılar. Ayaklanmacıların bir kısmı da Anadolu'ya dağıldı. Türkmen beylerinden Rışvanoğlu Halil Bey, İlbeyli Şahin Bey, Koyunoğlu İbrahim Bey, Çobanoğlu ile Kürtlerden Kılıçlı Bektaş Bey asker ve oymaklarıyla Osmanlı güçleri yanında yer aldılar. Çarpışmalarda ayaklanmacılar kırılarak olay bastırıldı (463).

97- *Topal Assaf Olayı*: 17. yüzyılın sonlarında Rakka'da oturan 400 ailelik Beydilli Oymağı Topal Assaf'ın elebaşılığında yerlerini bırakarak Murat suyunu geçtiler. Bu yayılmaya Barak, Bayındır, Musasalı ve öteki oymaklar da katıldılar. Rakka Beylerbeyi Yusuf Paşa Türkmen yayılmasını önlemek için üzerlerine gitti. 600 dolayında Türkmen öldürüldü. Ötekilerse Anadolu'ya dağıldılar. Kilis Kürtler'i Kilis'e; Avşar, Cerid ve Lekvan oymaklarıysa Maraş yöresine dağıldılar (464).

98- *Patrona Halil Olayı*: Bu ayaklanma ötekilere göre farklı karakter gösterir. Batılılaşma adı altında yönetici çevrelerin halktan nasıl koptuğunu, yeni yaşayış biçiminin sömürüyü nasıl yoğunlaştırdığını gösterir. Halk, batılılaşma altında kendinden kopuşa karşı "şeriat isteriz" sloganlarıyla "gericilik" görünümünde tepkisini gösteriyordu. Ayaklanma İbrahim Paşa'nın "cunta yönetimi"ni devirmeye yönelikti. Tepki halktan, esnaftan ve Yeniçerilerden gelmişti. Olayda Mustafa Paşa'nın entrikaları da büyük rol oynamıştı. Yönetimin değişmesinde yine halkçı güçler rol oynayamamıştı. Plansız ve gerçek lidersiz bir ayaklanmaydı olan. Ayaklanmaya Arnavut kökenli bir yeniçeri olan Patrona Halil önderlik ediyordu. Ayaklanma 28.8.1730'da padişah ve sadrazamın "Sünni topraklarını dinsizlere vererek Şeriatı çiğnedikleri" savıyla başlatıldı. Ayaklanma geniş tabanlıydı. İbrahim Paşa ve arkadaşlarının başları isteniliyordu. Sadrazam ve arkadaşları 29 Eylülde boğduruldu. 1 Ekim'de I. Mahmut yönetime getirildi. Ayaklanmacılar İstanbul'u yakıp yıktılar. Uyanış artık oldukça yaygınlaşmıştı. Olay "Lale Dönemi"ni kapadı (465).

---

(463) Bkz: Nusretname, I / 246 v.d.

(464) Nusretname, I / 323.

99- *Kabakçı Mustafa Olayı*: III. Selim'in Nizam-ı Cedit türünde batıcılık ve liberal uygulamalarına Tarihçi Asım'ın belirttiği gibi; "İstanbul'da (...) hamal, tellak, ırgat ve Türk makulesi, anlayıştan yoksun, pis ve rezil boş gezen" kesim ayaklanmanın halk tabanını oluşturmuştu. Nizam-ı Cedid yamaklarının başlattığı hareket "halk düşmanı yöneticiler"e yönelikti. Hareketin önderi Kabakçı Mustafa adamlarına "yağma yapmayı" ve "halkı incitmeyi" yasaklamıştı. Harekete ayanların katılması olayın ikili bir yapı kazanmasını doğurdu. Böyle de olsa olay, temelinde halkın sömürüye karşı oluşturduğu kendiliğinden bir tepkiydi. 1807 Mayısında başlayan eylemle III. Selim Nizan-ı Cedid'i kaldırarak, devlet adamlarını ayaklanmacılara teslim ederek ve tutucuları üst görevlere getirerek uzlaşma yoluna gitti. Bununla yetinmeyerek III. Selim'i yönetimden aldılar ve tutucuların adayı olan IV. Mustafa'yı göreve getirdiler (29.5.1807) (466).

100- *İbradılı Kadı Abdurrahman Paşa Olayı:* 1807'de Alemdar Mustafa Paşa'nın ölümü ve Yeniçeriler'in başkaldırısı üzerine Nizam-ı Cedid'in kurucularından Kadı Abdurrahman İbradı'ya kaçmış, sancak mütesellimleri olan oğulları da kendisine katılmışlardı. Kadı'nın yakalanmasına ferman çıkarıldı. Görev teke Mütesellimi Kapıcıbaşı Hacı Mehmet Ağa'ya verildi. Ağa 10 bin kişiyle İbradı'yı bastı ve Kadı Abdurrahman'ı 26.1.1808'de öldürdü. Oğulları da öldürüldü. Hacıoğlu İbrahim Bey'den Kadı'nın malları istendi. İbrahim Bey görevi üstlenmediğinden öldürüldü. Ailesi "devlete hiçbir zaman bağlılık göstermedikleri gerekçesiyle" Selânik'e sürüldü (467).

101- *Atçalı Kel Mehmet Olayı*: 1829-30 yıllarında olan tam anlamıyla bir halk hareketidir. Yörenin Yörük, Türkmen, Zeybek türündeki köylü kesimine dayanılarak Ege Bölgesinde bir halk devrimi yapmıştı. Olayı Batılılar "müslüman devrimi", "halk ayaklanması" ve "Aydın İhtilali" olarak görürlerken, kimileri III.

(465) Geniş bilgi için bkz: M. Münir Aktepe-Patrona İsyanı (1730), İ. Ü. Ed.F. Yay. İst. 1958'den özetlendi. Ayrıca Yetkin, II / 13 v.d; Shaw, I / 325 v.d.; Timur (1989), s: 122 v.d.

(466) Geniş bilgi için bkz: Mustafa Baydar - Kabakçı Mustafa İsyanı, Milli Tesanüt Birliği Yay. İst. 1954 ve İ. H. Uzunçarşılı - "Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe", Belleten, c: VI. Sayı: 23-24'den özetlendi. Ayrıca bkz: Yetkin, II / 64 v.d; (1989), s: 126; Shaw, I / 369 v.d.

(467) Yurt Ans. "Antalya" maddesi c: II / 780.

Selim ve II. Mahmut düzeltimlerine karşı gerici bir tepki olarak değerlendirmişler. Kimi Osmanlı kaynaklarıysa "eşkıyalık" olarak nitelemiştir. Sınırlı olarak Ahmet Cevdet Paşa, Ahmet Lütfi Paşa ve Ahmet Rasim tarihlerinde sarayın bakışıyla yaklaşmış ve böyle geniş kamu yığınlarına, yoksul kesime dayanan; yer alan; yönetim kuran ve yöneten, yönetici değiştiren ve atayan, yasa kaldıran ve koyan eylemi basit bir "eşkıyalık" olarak görüp geçiştirmişlerdir. Buna karşın Atçalı olayı üzerine Batılı gözlemciler ve gezginlerinden Major Keppel, Arundel, M. Baptistin Poujuslat derinlemesine ve ilginç bilgiler verirler (468). Günümüz çalışmaları ise Atçalı'nın destansal yanını romantik bir örgüyle sunarlar (469). Olay üzerine tarih çalışmasını Ç. Uluçay yapmıştır (470).

Atçalı eylemi II. Mahmut'un ayan ve derebeyleri ile onların işbirlikçilerine karşı yürütülmüştü. Bir köylü çocuğu olan Atçalı Kel Mehmet birisini öldürerek dağa çıkmıştı. Önceleri yanında 40 dolayında adam vardı. Sonraları bu güç 4-8 bin dolayına yükseldi. Kuyucak halkı mültezimlerin kovulması için kendisinden yardım istemişlerdi. 1829'da Kuyucak'ı basarak voyvodasını görevden uzaklaştırdı. Başkaldırının önü açılmıştı. Bu kez Nazilli halkı yardım istedi. Kel Mehmet Nazilli'yi de aldı. Aydın mütesellimi Haşim Ağa'yla yapılan amansız çırpışma sonrası Aydın da Atçalı'ya geçti. Çevrede gelen çağrıları değerlendirerek Çakmakoğlu Mehmet'i Tire'ye gönderdi ve Tire 15.10.1829'da alındı. Voyvoda, kadı ve müftünün karşı koymasına karşın Çakmakoğlu Şereceli Bayındır'ı aldılar. Ordan Turgutlu'yu aldı. Ayaklanma Saruhan'a sıçradı. Arpaz, Atça, Balyanbolu, Birgi, Bozdoğan, Buldan, Alaşehir, Koçak, Ödemiş, Sard, Yenişehir ve Kula kasabaları Atçalı güçlerince alındı. Kel Mehmet Ekim-Aralık 1829'da bölgeyi yönetti. Savaş giderlerini kaldırdı, vergileri azalttı. Halkın sevmediği görevlileri de

(468) Bkz: Bayrak (1984), s: 161 v.d.; Bayrak (1985), s: 313 v.d.; Toy, s: 144 v.d; R. Yürükoğlu - Okunacak En Büyük Kitap insandır, Tarihte ve Günümüzde Alevilik, Alev yay. İst. 1990, s: 261 v.d.

(469) Bkz: Murat Sertoğlu - Atçalı Kel Mehmet Efe, İst. 1969; Orhan Asena - Atçalı Kel Mehmet, İst. 1971. Tiyatro yapıtıdır. Uluçay'ın araştırmasına dayanmaktadır. Özkan Mert -Irgatoğlu Atçalı Kel Mehmet, Stokholm, 1980. Olayın destanıdır. Sertoğlu'nun romanına dayanmaktadır.

(470) Yerli ve yabancı kaynaklar, siciller, fermanlar ve mühümme Defterlerine dayanılarak yapılan bir çalışmadır. Çağatay Uluçay - Atçalı Kel Mehmet, İst. 1968. M. Bayrak bir edebiyat çalışması yapmasına karşın Uluçay'a dayanarak tarihsel ve toplumsal yanını da aydınlatmaya çalışmıştır. Bkz: Bayrak (1984) ve Bayrak (1985).

ğiştirdi. Yenilerini atadı. Adil ölçülü vergiler koydu. Ticareti ve tarımı düzenleyici yasalar hazırladı. Padişahla bağ kurdu. II. Mahmut Aydın mütesellimliğine atadığı Hacı İlyas Ağa, Saruhan mütesellimliğine atadığı Hacı Mehmet Ağa'yı ve Halep eski valisi İbrahim Paşa'yı Atçalı üzerine gönderdi. İbrahim Paşa 18.12.1829'da Aydın üzerine yürüdü. Bu saldırılar yıkıcı oldu. Atçalı ve arkadaşları 23.12.1929'da Aydın'dan kaçtılar. Atçalı'nın yönetimindeki tüm bölge alındı. En önemli direnişi de Turgutlu vermişti. Yörede Atçalı yanlılarının listesi yapılarak tutuklatıldı, çoğu da öldürüldü. Atçalı altı ay kadar izini kaybettirdikten sonra 1830 baharında Samayıl köyünde toplandılar. Nazilli'nin Zeybeklerinin yardımıyla Atçalı Tüfekçibaşı'nı yenerek 6.6.1830'da Nazilli'ye girdi. Aydın'a hareket eden Atçalı güçlerini Yetim Ahmet Ağa Tepecik köyünde karşılar. Dört saatlik bir çarpışmadan sonra Atçalı ve yakın adamlarından Tumalı Ali ile Palabıyıkoğlu öldürüldü. Bunun üzerine Atçalı güçleri dağıldı, çoğu da öldürüldü (10.6.1830) (471).

Türkiye'de demokrasi savaşımının "ilk"lerinden olan Atçalı eylemi bir yoksul halk hareketiydi. Adil, eşit, insancıl bir düzen amacı taşıyordu. Atçalı Kel Mehmet İzmir İhtisap Nazırı'na gönderdiği mektubunda eyleminin amacını ve devriminin niteliğini şöyle açıklıyordu:

"... Acizane niyetim ve inançlı hareketim yöre halkını ve elaltındaki yoksul halkı, kimi insafsız yöneticilerle gaddar ve zalim mültezimlerin şiddet ve baskısından kurtarmaktır" (472).

Atçalı olayı acaba bir Alevi hareketi miydi? Akla geliyor. Yörede, Türkmenler arasında Aleviler çoğunluktaydı. II. Mahmut'un Yeniçeriliği kaldırması ve Bektaşi kurumlarını dağıtması üzerine kimi Yeniçeri ve Bektaşi artıkları bölgeye sığındıkları gibi, yöre Alevi halkı da bu Bektaşi kırımına içerlemişlerdi (473). Bilindiği gibi Aydın Türkmenleri'nin çoğunluğu Bektaşiydi (474). Eylemin tabanını çoğunluk bu kesim oluşturmuştu. Ç. Uluçay'ın değindiği gibi Kel Mehmet "seyyid" olmamasına karşın, "Bende-i Hûdâ Seyyid Mehmet" sanını kullanıyordu (475). Olaydaki bu Alevi-

(471) Geniş bilgi için bkz: Uluçay, s: 13 v.d.; Bayrak (1984), s: 169 v.d; Yörükoğlu, s: 261 v.d; "Aydın İli", Yurt Ansiklopedisi, II / 990 v.d.

(472) Belgenin aslı için bkz: Uluçay, s: 17.

(473) Bayrak (1984), s: 165, 180; Yörükoğlu, s: 262.

(474) Uluçay, s: 22.

(475) Uluçay, s: 23 (Belge: 62-69).

Bektaşi çeşniye karşın, eylem tam anlamıyla bir Alevi hareketi olarak görülmüyor. Buna karşın tam anlamıyla dört dörtlük bir toplumsal olay olarak ortaya çıkıyor ve Türk demokrasi tarihinin önemli basamaklarından biri olarak görülmektedir.

102- *Dadaloğlu Olayı*: 1670'lerde alınan bir kararla Afşarlar Hama-Humus arasına yerleştirilmeye çalışılmıştı. Yörede geçimlerini sağlayamayan bu göçer Türkmenler zoraki "yerleştirme siyası"na uymayarak Anadolu içlerine dağılmış, Osmanlı kovuşturmasıyla sürekli karşı karşıya kalmışlardı. Asıl adı Veli olan ve 1785-1865 yılları arasında yaşadığı sanılan Dadaloğlu bir "lider-ozan" kişiliğiyle göçer Türkmen boylarına önderlik ederek Osmanlı yönetimine başkaldırmıştı. Cevdet Paşa'nın yönetimindeki "Fıkra-i Islahiye"nin göçerleri yerleşikleştirme uygulamaları Dadaloğlu ve Dadaloğlu gibilerin tepkisi ve savaşıyla karşılaşmıştı (476).

(476) Bkz: Bayrak (1985), s: 39 v.d.; Prof. İlhan Başgöz-İzahlı Türk Halk Edebiyatı Antolojisi, Ararat yay. İst. 1969, s: 78 v.d.

- III-

OSMANLI'DA ALEVİLERE DEVLET BASKISI VE KIRIMI

1- OSMANLILAR'IN SÜNNİ İDEOLOJİYİ SEÇİŞLERİ:

Osmanlılar'ın Kuruluş Dönemi'nin ideolojisi Alevilik'ti. İlk padişahlar ve devlet adamları genellikle Alevilerdi. Devletin ve devlet kurumlarının oluşmasında Aleviler etkin görevler yapmışlardı. Halk, devletin kuruluşuna katılmış; düşünür, din ve tasavvuf adamları Osmanlı Devleti'nin oluşmasında, halkla ilişkilerin kurulmasında, Anadolu'da birlik ve düzenin sağlanmasında çimento görevi yapmışlardı. Bu olgu ve oluşum birçok araştırmacıca benimsenir (1).

Osmanlı Devleti, erken klasik İslam imparatorluklarının dini olan Sünniliğe döndü. Sünniliğin İslam Devleti, Emevi, Abbasi, Selçuklu, Memlük devletleri gibi geliştirilmiş ve pekiştirilmiş bir kaynağı vardı. Yüzyıllarca süren bu Sünni devletlerce Sünniliğin kurumları oluşturulmuştu ve başından beri devlet diniydi. Türkmenler'in Alevi-Sofi geleneklerine karşın, devlet Sünni İslamlığı benimsedi. Türk hukuk kurumları Sünni din uzmanlarınca kurularak desteklendi. Devlet kurumları Sünni din adamlarının öncülüğünde yetkinleştirilmeye çalışıldı. Bunlar da bu tür kurumları klasik İslam modellerinden seçip aldılar (2).

Osmanlılar'ın Sünniliğe yönelişleri ve devlet dini olarak tercih edişleri olayını olgunun araştırıcıları farklı dönemleri vermekle birlikte, öz olarak yaklaşırlar. Osmanlı'nın Sünniliği seçişini Rıza Zelyut Yıldırım Bayezit'le (3), Nejat Birdoğan II. Murat'la (4), Prof. Fuat Bozkurt II. Mehmet'le (5) ve Cemal Şener Yavuz Selim'le (6) başlatır. Şu bir gerçek ki Osmanlı'da devletin halktan kopuşu Yıldırım dönemiyle başlamıştı. Saray, Bizans ve Avrupa saraylarına özeniyordu. İçki, eğlence, rüşvet ve kokuşmuşluk alıp yürümüştü (7). Bu nedenlerle birlikte Yıldırım'ın Anadolu halkı ve askeri üzerinde henüz etkinlik kuramaması, her ne kadar fetih etmişse de

(1) Bu oluşumla ilgili çalışmamız için bkz: Baki Öz -"Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Aleviliğin Rolü", Alevilik Üstüne Ne Dediler, (Der: C. Şener), Ant. yay. İst. 1990, s: 85-100.

(2) Benzer yaklaşım için bkz: Shaw, I / 48.

(3) Bkz: R. Zelyut - Öz Kaynaklarına Göre Alevilik, Anadolu Kültürü yay. İst. 1990, s: 248.

(4) Bkz: Birdoğan, s: 126.

(5) Prof. F. Bozkurt - Aleviliğin Toplumsal Boyutları, Yön yay. İst. 1990, s: 33.

(6) Cemal Şener - Alevilik Olayı, Yön yay. İst. 1989, s: 123.

(7) Bozkurt, s: 37.

Türkmen kökenli halkı Osmanlı hamurunda yoğuramaması, dahası yalnızca baskıyla Osmanlı egemenliğinde tutması Anadolu halkının ve askerinin Yıldırım'ı Ankara Savaşı'nda (1402) bırakmalarına neden olmuştu (8). Osmanlı Devleti "Fetret Dönemi"ni yaşarken, Anadolu Alevi ve Alevi dervişlerini çekmekteydi. Dervişler oldukça saygı görüyorlardı. Devlet yeniden Alevinin gücünden yararlanmaya çalışıyordu. I. Mehmet ve II. Murat'ın ilk dönemlerinde durum buydu. Prof. E. Werner II. Murat'ın ilk dönemlerini, yani Anadolu'da Türk birliğini kurma dönemini değerlendirirken II. Murat'ın "militan dervişlere yeni etkinlik alanları" yarattığını (9) yazıyor bu nedenle. Ne var ki II. Murat döneminin sonlarında iç olayları bastırmış, Anadolu'da birlik ve denetimi sağlamıştır. Artık Aleviye ve Alevi dervişlerin desteğine gereksinimi yoktur. İmparatorluk sürecine ulaşmıştır. İmparatorluk dini olan Sünniliğe döner. N. Birdoğan bu gelişmeleri gözönüne alarak yönetimin Alevilikle ilişkisi ve etkinliğinin "II. Murat döneminde bıçakla kesilmiş gibi" sona erdiğini, Osmanlı yönetiminin "bu temiz ve yalın düşüncede olanlardan yüz çevirdiğini" (10) yazar haklı olarak. Artık Osmanlı Anadolu Türkmeni, Alevisi, köylüsü için yabancıdır. Halk yeni bir arayıştadır. Erdebil yeni bir seçenek olur. Artık Anadolu, Türkmen halkı için yer-yurt değildir. Gözler Batı'ya değil, Doğu'ya çevrilmiştir. Bu dönem Erdebil Dergâhı dinsel bir odaktır. Bu dergâh, böylece "Şia propagandasına da kaynak" oluyordu doğallıkla.

II. Mehmet (Fatih) döneminde artık yolağzına gelinmiştir. Fatih evrensel imparatorluk siyasası için Sünniliği "en elverişli ideoloji" olarak seçerken, devşirme asker ve bürokratları da destek olarak yanına almıştır. Böylece Fatih'le dinsel ideoloji olarak Alevilik, toplumsal-yönetsel kesim olarak Türkmen önemini ve yerini yitirmiş, Sünnilik ve devşirmeler hızla yönetime yükselmişlerdir. Osmanlı Devleti artık Sünni bir devlettir (11).

Nejat Birdoğan "Şakayık-ı Numaniye"ye, Doç. Y. Nuri Öztürk'te "Taşköprüzade"ye dayanarak II. Mehmet'in ilk yıllarında Hurufiliğe eğilim duyduğuna değinirler. Fatih'le Otman Baba arasında bir manevi bağ olmalı. Deniz Abdal da Fatih'in yakın dostuymuş. Fatih, "Taşköprülü"ye göre Tebrizli Hurufi Fazlullah'ın yandaşı. Dahası ilk dönemler sarayda Hurufiler yaygın ve etkindirler.

(8) Zelyut (1990), s: 248.

(9) Werner, II / 70.

(10) Birdoğan, s: 126.

(11) Birdoğan, s: 128; Bozkurt, s: 33 v.d.

Ne var ki yine bu Fatih döneminde medresenin hoşnutsuzluğu ve Fahrettin Acemi'nin baskısıyla Fatih Hurufiler'den "el çeker" ve veziriazam Mahmut Paşa bir katliam düzenleyerek yakalattırdıklarını Edime'de yaktırır. Hatta bir "rafizi başı dua ettiği yerde" Fahrettin'in de ateşi üflemesiyle yakılacaktır (12). Böylece Hurifiler, Bektaşiler arasında gizlenerek yaşamlarını sürdüreceklerdir. Fatih Sünni - İslamlığı yaymaya çalışacaktır. Onun Çingeneler'i dahi İslamlaştırmak için zorlayıcı fermanlar vermesi (13), öşür ve haraç gibi ödentileri İslam hukukuna göre düzenlemesi bunun kanıtlarıdır. Fatih döneminde "Hanefi mezhebinin Sünni İslamlığı Şiiliğin etkisindeki derviş tarikatı üzerinde galebe çaldı". Şeriat böylece yeniden saygınlık kazandı (14).

Fatih'in bu katıca seçişi toplumu ve dünya Türklüğünü bölecektir. Halkla yönetim arasında çelişkiler başladı. Türk-Türkmen halk Osmanlı Devleti yerine İran'da bir Türk devleti olarak kurulan Safeviler'e yöneldi. Dünya Türklüğü bu iki Türk devletinden birini seçmek zorunda kaldı. Boğuşmalar ve savaşlar başladı. Bu durum II. Bayezid döneminde de aynı yoğunluğuyla sürdü. Osmanlı Sünni uleması sürekli Safeviler'i Osmanlı yönetimine boy hedefi gösterdi ve Osmanlı Devleti'ni Safevi kırımına kışkırttı. Osmanlı Devleti'nin "katı bir Sünniliğe yönelmesi, tutuculaşması, Alevi ve Bektaşi düşmanı kesilmesi Yavuz"la doruğa çıktı (15). Bu baskı ve kıyım sonraki yıllarda da sürdü. Osmanlı sultanlarının halifeliğe doğru yönelmeleri Alevi halk üzerindeki baskı ve eziyeti gittikçe arttırdı (16).

Şimdi olduğu gibi Osmanlı döneminde de Alevi nüfusu küçümsenemez sayıdaydı. Özellikle Sivas, Tokat, Amasya, Çorum bir Alevi yatağıydı. Sürekli ayaklanmaların buralardan çıkması, devlet güçlerinin buraları sürekli baskı ve denetim altında tutmasının da nedeni budur. 1502'lerde yalnız İstanbul'da 5 bin dolayında Alevi

(12) Bkz: Birdoğan, s: 158; Werner, II / 102; Doç. Y. N. Öztürk - Tarihi Boyunca Bektaşilik, Yeni Boyut Yay. İst. 1990, s: 172; Doç. Mehmet Eröz - Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik, Kültür Bak. Yay. Ank. 1990, s: 224

(13) Ferman için bkz: Anhegger - İnalcık, s: 40 (Belge: 29)

(14) Prof. H. İnalcık'tan aktaran Werner, II / 182.

(15) Şener (1989), s: 123.

(16) Erol Toy Osmanlı'nın "halifeliğe göz dikinceye dek pek eziyet yapmadıkları" kanısında. Bkz: Toy, s: 129.

vardı (17). 13. yüzyılda Anadolu İslam nüfusunun % 60'ı, 16. yüzyıldaysa yine Anadolu nüfusunun çoğu Aleviydi (18). Bu yoğun nüfusunun toplumsal ve siyasal haklarını istemesi, yönetimde etkinliğini kurabilmek için savaşım vermesi, onların bir takım ayaklanmalara kalkışmalarına neden oluyordu.

2- ALEVİLİĞE SİSTEMLİ BASKI UYGULAMALARI

a) II. Bayezid Dönemi Baskılar:

Bir takım gelenek bilgilerine dayanan yazarlar II. Bayezid'i oldukça yumuşak huylu, derviş tutumlu, tarikatçı olarak tanıtırlar. Bu biraz da oğlu I. Selim'le karşılaştırılmış olmaktan kaynaklansa gerek. I. Selin'in despot kişiliği ve tutumu karşısında doğallıkla baba II. Bayezit gülsuyuyla yıkanmıştır. Ama bu durumu onu Alevilik olayı karşısında aklamaz.

II. Bayezid'e yumuşak bakış Ziya Şakir'le başlamış ve onun etkisiyle Alevi gelenek bilgisine yerleşmiş olmalı. M. Şerif Fırat ve M. Tevfik Oytam türü gelenek söylencelerine dayanan yazarlar bu tür hoşgörü ve yumuşak anlayışlarını sürdürmüşler, nerdeyse II. Bayezid'i "Alevi", "Alevi yandaşı" yapıp çıkarmışlardır (19). Bu bakışa da II. Bayezid'i yumuşak kişiliği, Şah İsmail'le aralarında diplomatik bağların kurulması ve yürütülmesi; Şah İsmail'in ona "baba", II. Bayezid'inse "oğul" diye hitap etmesi; II. Bayezid'in Balım Sultan'la anlaşarak Bektaşi kitlesini devlet denetiminde tutması... neden olmalı. Oysa bunlar birer diplomatik, birer siyasal oyunlardı, davranışlardı. Özünde bir Alevi sevgisi, bağlılığı yoktu.

Ama şu var ki II. Bayezid oğlu Yavuz'la tartılırsa o ölçüde bir kırıma rastlanmaz. Bu da II. Bayezid'in suçunu bir ölçüye dek tari-

(17) Birdoğan, s: 132 (Topkapı Sarayı Arşivi, 5483).

(18) Bu Sarayın gönderdiği fermanlardan anlaşılmaktadır. Bkz: Zelyut (1990), s: 251, 271 (Mühümme Defteri, 71 / 118).

(19) Bkz: Ziya Şakir - Mezhepler Tarihi ve Şah İsmail, İstanbul Maarif Kitapevi, s: 146 v.d., 153 v.d.; M. Şerif Fırat - Doğu İlleri ve Varto Tarihi, Kardeş Matbaası, Ank. 1970, s: 109 v.d.; M. Tevfik Oytam - Bektaşiliğin İçyüzü, İst. Maarif Kitapevi yay. S: 374 v.d, 371 v.d. Prof. S. Shaw II. Bayezid'in "Safevi mürıdlerinin mistik propagandalarına duyduğu yakınlığa" inanmakla birlikte, "Safevi propagandasının kendi askerlerini etkileyebileceği korkusundan" uzlaştığını yazar. Bkz: Shaw, I / 119.

hin keskin yargısında hafifletir. Evliya Çelebi gibi geçmişin (20), Prof. Faruk Sümer gibi günümüz yazarları (21) II. Bayezid'i gevşek ve Şiiliğin yayılması karşısında sorumlu görürler. II. Bayezid'in Alevi yandaşlığı da bu kadar. Bunun ötesinde bir anlam çıkarmak, onu "Alevi" veya "Alevi yanlısı" nitelemek tarihsel olaylara ters düşer (22). Mistik düşünceye yatkın olması, ilkin "sofi fesefesine" biraz yakınlık duyması devlet çıkarı ve geleceği karşısında bırakılır. "Bu doktrinin kendi ülkesinin sınırları içinde, yabancı bir hükümdarca siyasal egemenlik sağlama aracı olarak kullanılması" onu sert tutumlara ve bastırma eylemlerine götürmüştür. II. Bayezid'in de yaptığı budur "Osman-ı Ali'nin bekası için" Alevi halk kıyılmış ve sürülmüştür, her türlü halk eylemi bastırılmıştır (22). Oldukça siyasal davranan II. Bayezid Bektaşilerle Aleviler'i birbirinden ayırmış, böylece toplu güçü bölmüş, Bektaşi yanlısı gözükerek onların desteğini sağlamış, uzlaşmış ve "Kızılbaş" dediği Alevileri Bulgaristan, Yunanistan ve Arnavutluk'a sürmüştür (23).

II. Bayezid camiler, medreseler gibi Sünni-İslam kurumlarını canlandırdı. İbni Kemal ve İdrisi Bitlisi gibi gerici yazarları çalışmaya özendirdi. Gerici, tutucu ve katı Sünnilikleriyle ünlü Kadızadeliler'in öncüsü olan "bir grup bağnaz mollanın etkisi altına girdi" (24). Aleviliğe ve Alevi nitelikli gelişmelere dayanamıyordu. Teke ve Hamidili'nde ayaklanan Şahkulucular ve birçok Anadolu Alevi köylüsü Modon ve Koron'a sürüldüler (25). Sivas, Tokat, Amasya, Yozgat Alevi'lerinin bir kısmıysa Rumeli'ne göçürüldü (26). Anadolu Alevileri İran yanlısı ilan ediliyor, İran'a uygulanan düşmanca

(20) Evliya Çelebi Seyahatnamesi, I / 100.

(21) Prof. F. Sümer - Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü, Selçuklu Tarih ve Medeniyeti yay. Ank. 1976 s: 13.

(22) R. Yürükoğlu, II. Bayezid'in Sünniliği "merkezi devlet otoritesini güçlendirmede kullandığını", Safeviler'in üzerine yürümekle "çok sayıda Türmen'i İran'a itti"ğini ve "yaşamının sonuna doğru Bektaşiliğe eğilim gösterince Aleviler'in üzerine gitmeyi gevşetti"ğini yazar. Bkz: Yürükoğlu, s: 64.

(23) Bkz: Kinross, s: 184.

(24) Shaw, I / 112.

(25) Geniş bilgi için bkz: Yetkin, I / 202; Bayrak (1984), s: 105; Şener (1989), s: 76; Bozkurt, s: 43, 48; Alunet Refik (1932), s: 7; Halaçoğlu, s: 4, 18.

(26) Solakzade Tarihi, I / 429; Hasan Basri Erk - Tarih Boyunca Alevilik, İst. 1954, s: 100; Bayrak (1986), s: 159.

siyasa bunlara da uygulanıyordu (27). Özellikle Şahkulucuların yokedilmesi için fermanlar gönderiyordu (28). Lütfi Paşa Tarihi'ne göre II. Bayezid oğlu Selim'e yönetimi bırakırken "Kızılbaştan ehl-i islamın öcünü alasın" demişti (29). Bu tutumlardan olacak ki Alevi tarikatlarından bir militan derviş 1492'lerde Manastır - Perlepe yolunda II. Bayezid'i öldürmeye çalışmış ve başaramamıştı. Bunun üzerine padişah fermanıyla bir "temizlik hareketi"ne girişildi. Fermana dayanan Edirne kadısı Otman Baba müridlerinin çoğunu öldürttü, geriye kalanını da Anadoluya sürdürdü (30). II. Bayezid'in genel tutumu bu.

b) Yavuz Sultan Selim Dönemi Kıyım ve Kırımlar:

I. Selim'le Osmanlı-İran ilişkilerinin en bunalımlı dönemi başlar. Bunun birçok nedeni vardır. Osmanlı Devleti Sünni, İran'daki Safevi Devleti Şiidir. Osmanlı'ya bağlı Anadolu halkı genellikle Türkmen kökenli olup Alevidirler ve Anadolu'dan İran'a kitle göçü başlar. I. Selim doğuya egemen olmak, İslam ülkelerini eline geçirmek; Asya'dan gelen Safevi topraklarından geçen İpek Yoluna, Suriye ticaretine; Mısır'ı alarak verimli Mısır topraklarına, Doğu Akdeniz ticaretine ve altına; Hicazı alarak da Kızıldeniz ticaret yoluna ulaşmak istiyordu (31). Anadolu Türkmen Alevi halk "nezir" denen dinsel vergisini Safeviler'e gönderiyordu (32). Yavuz'u doğuya, İran'a seferlere yönelten bunlardır. Yoksa, doğuya Sünni İslamlığı yaymak onun için ikinci plandadır. Olayın görünen yanıdır. Onun Mühiddin Arabi'nin türbesini yaptırması, kulağına mengüç takması, İslamın halifeliğini üzerine alması vakanivüslerin uydurmalarıdır. O, doğunun gelir kaynaklarına, geniş ve verimli topraklarına, kara ve deniz ticaret yollarına, altınına sahip olmak istiyordu. Osmanlı - İran ilişkilerinin odak noktası budur. Buna bir de Yavuz'un duygu ve inanış olarak katı Sünniliğini, Aleviliğe inanmayışını; katı, bağnaz, hoşgörüsüz, baskıcı ve kıyıcı kişiliğini; İran'da kurulan

(27) Bkz: Erk, s: 99.

(28) Tacü't-Tevarih, IV / 52 v.d.

(29) Bkz: Tansel, s: 31.

(30) Tacü't - Tevarih, III / 274 v.d; At lla Özkırımlı - Toplumsal B r Başkaldırının İdeolojisi Alev l k - Bektaş l k , Cem yay. İst. 1990, s: 126 v.d.

(31) İl şkiler n ekonomik yanına değiniler iç n bkz: Berkez (1975), II / 28 v.d.; Sümer (1976), s: 40 v.d.

(32) Uzunçarşılı, II / 257; Tansel, s: 27; Birdoğan, s: 132.

Safevi Devleti'nin siyasal ve dinsel etkinliğini; Osmanlı yayılmacılığı karşısında engel olma özelliğini de katarsak Yavuz'un Alevi halka kan kusturması aydınlanmış olur.

Erdebil Dergâhı etkinliğini koyduktan sonra Anadolu'ya Oğuz göçleri azaldığı gibi, Anadolu'dan İran'a göç başladı. Prof. Faruk Sümer Anadolu'dan İran'a siyasal göçlerin 14. yüzyıldan itibaren başladığını, bunun 18. yüzyılın başlarına dek azalarak da olsa sürdüğünü yazar (33). Bunun bir takım nedenleri vardı. Osmanlı İmparatorluğu'nun ideolojisi olan Sünnilik Anadolu Türk halkı üzerinde bir sömürü ve baskı öğesiydi. Alevilik ve Türklük öğeleri üzerine kurulan Safevi devleti bu nedenle Anadolu Alevi Türk halkı için umut ışığı oldu ve Anadolu'nun Türk halkını çekti (34). Doğallıkla bu durum yalnızca duygusal bağlara bağlanamaz. Şah İsmail İran'da siyasal birliğini kurduktan sonra; ülkede huzur, güven ve düzeni de sağlamıştı. Ülke sınırlarını "Bahr-i Hazer ve Cibal-i Kafkas'tan Umman Denizi'ne ve Ceyhun'dan Dicle Irmağına dek" eriştirmişti. Sünni Osmanlı ve Sünni Özbekler'le savaşabilecek duruma gelmişti. Akkoyunlu Devleti'nin akrabası olarak Anadolu'da hak iddia edebiliyordu. Alevi ilkelere göre devlet kurmuş ve tüm Türk, Türkmen kökenli boylarla Batıni-Alevi kesimlere kucak açmıştı (35). Halkının çoğunu Türkiye'den giden Orta ve Güney Anadolu ile Akdeniz çevresi Türkmenleri oluşturmuştu. Böylece Anadolu'lu Kızılbaş Türkler kendi devletlerini kurmuşlardı. Amasya valisi Şehzade Ahmet ve Karaman valisi Şehzade Şehinşah gibi kimi Osmanlı şehzade ve beyleri Alevi olmuşlardı (36). Bu gelişmeler doğallıkla Anadolu Türkmeni'ne güven verdi ve göç etmelerine yol açtı. Bu akım doğallıkla Osmanlı yönetimi için tehlikeli bir gelişme gösteriyordu. Yönetim bunu gözönüne alacaktı ve önlemler düşüneceklerdi. I. Selim'in sert, katı ve kıyıcı tutumu bu gelişmelerin sonucudur.

Yavuz, özünde bir Alevi düşmanıydı. Bu inanışa kesinlikle sabrı yoktu. Daha şehzadeyken, Trabzon valiliği döneminde babasından Anadolu'daki Alevi hareketin bastırılmasını istemişti. Babasının

(33) Bkz: Sümer (1976), s: 4; İlkin bu akını iki yan da önlemeye çalışmıştı. II. Bayezit-Şah İsmail arasındaki önlem alıcı mektuplar için bkz: Sümer (1976), s: 25 v.d.

(34) Bkz: Yetkin, I / 187.

(35) Geniş açıklamalar için bkz: Tansel, s: 26 v.d.

(36) Bkz: Birdoğan, s: 131 v.d.

etkin olamadığını görünce kendi olanaklarıyla önlemler almaktaydı. Öte yandan tahta da hazırlanıyordu. Henüz Amasya'da valiyken kendi adamlarını üst görevlere getirmişti (37). Safevi ticaretini baltalıyor, İran'a giden tüccarların mallarına elkoyuyordu. Bunu sürekli yaptı (38). Yönetime geldikten sonra Alevi ve Safevi sorununa kesin çözüm düşünüyordu. Bu doğallıkla kırım biçiminden olacaktı. Yavuz'un bürokrasi ve ulema çevresi onu İran ve Alevi üzerine savaşa kışkırtıyorlardı (39). Yavuz, "Alevi kırımı" misyonuyla doldurulduğu Safevi üzerine savaşa çıkılmadan önce, ayaklanma olasılığını gözönüne alarak Anadolu'da Aleviler'in listesini yaptı. Kaynaklar farklı bilgiler vermelerine karşın, 40-80 bin dolayında Alevi'nin öldürülmesi için Müftü Hamza Efendi'den fetva aldı ve bu insanların öldürülmelerini buyurdu (40). Müftünün rüşvet karşılığında (41) verdiği fetvada Kızılbaşların "kâfir ve dinsizler topluluğu" olduğu, onlara yardımcı olanların da "kâfir ve dinsiz" olduklarını, "bunları kırıp topluluklarını dağıtmak bütün müslümanların görevi" olduğu, bunların "tövbe ve pişmanlıklarına inanmamalı ve tümünü öldürmeli". Bu topluluk "hem kâfir, hem imansız, hem de kötülük yapıcı olduklarından öldürülmeleri gerekir" deniyordu (42).

Bu fetvayla da yetinilmedi. Yavuz ayrıca İbni Kemal'e "Rafizilerin suçlanması, yokedilmesi (Fi Tetfiri'r Revâfız)" konulu bir "risale" yazdırdı. İbni Kemal bu "risalesi"nde "Kızılbaşın malının helal, nikahının geçersiz" ve "Kızılbaş öldürmenin caiz" olduğunu savunarak I. Selim'in isteklerine kapı araladı (43).

(37) Selim-name, s: 279.

(38) Bkz: Peçevi Tarihi, I / 4; Sümer (1976), s: 40.

(39) Tansel, s: 31, 93.

(40) Bu saptama, Alevilerin "defterlerinin yapılması" ve bu insanların "defterlerinin dürülmesi" için bkz: Tacü't-Tevarih, IV / 176, 181; Müneccimbaşı Tarihi, II / 457; Solakzade Tarihi, II / 16; Uzunçarşılı, II / 256; Tansel, s: 37 v.d.; Shaw, I / 123 v.d.; Yetkin, I / 192; Şener, s: 77; Bozkurt, s: 57; Yörükoğlu, s: 64; Bayrak (1984), s: 85; Beşikçi, s: 170; Özellikle belgeler için bkz: Tekindağ, Tarih Dergisi, C: 17, sayı: 22, Mart 1967, s: 56.

(41) Bkz: Özkırımlı (1990), s: 171 v.d.

(42) Fetvanın metni için şu kaynaklara bakılabilir: Tekindağ, Tarih Dergisi, C: 17, sayı: 22, Mart 1967, s: 54 v.d; Atilla Özkırımlı - Alevilik-Bektaşilik ve Edebiyatı, Cem yay. İst. 1976, s: 45 v.d; Bozkurt, s: 56; Bayrak (1986), s: 37; Beşikçi, s: 170 v.d.

(43) İbni Kemal'in risalesi hakkında bkz: Tekindağ, Tarih Dergisi, c: 17, Sayı: 22, Mart 1967, s: 55; Bozkurt, s: 56, v.d; Bayrak (1986), s: 38; Beşikçi, s: 172; Avcıoğlu (1978), I / 195 v.d.

Yavuz yaptığı işe kılıf buluyor, bu 40 binin çok çok üzerindeki insanı; kadınlarını ortak kullandıkları, Kuran'ı ve camileri yakıp yıktıkları için öldürttüğünü ileri sürüyordu (44). Doğallıkla bu bir yalandı. Cemal Bardakçı'nın da vurguladığı gibi Türkler'in tarihinde "toplu fuhuş" görülmemiştir (45). Halka kıyım götürmenin bahaneleriydi bunlar. Zaten bundan sonra Yavuz Anadolu'ya, özellikle Türkler'in yoğun olduğu Ortaanadolu'ya baskı ve kıyım uygulayacaktır (46).

Çaldıran Savaşı'nın tüm aşamalarında, Türk, Türkmen, Alevi aşağılamaları yaşanmıştır. Karşılıklı gönderilen mektuplar bunun örnekleriyle doludur (47).

Yavuz, Doğu Anadolu'daki Kürt Sünni ve Şafii beylerine İdrisi Bitlisi yoluyla dirlik ve servetler dağıtarak yanına çekti. Alevi kırımında bunların desteğini sağladı. Çoğu kez Alevileri Kürt Beyliklerine kırdırdı. İdrisi Bitlisi de bu çabalarının karşılığında büyük servetler edindi (48). Safevi yanlısı Hacı Rüstem ve Halid gibi Kürt Beyleri de çok acı biçimde birçok adamlarıyla birlikte yok edildiler (49).

Çaldıran Savaşı'ndan sonra Yavuz sürekli katliam yaptı. Şah İsmail'in eşi Taclı Hatun'u "ganimet" olarak alıp paşalarından Cafer Paşa'yla evlendirdi (50). Tebriz'de Sünniliği uyguladı (51). Bütün Alevi yörelerini yeniden taradı. Aleviler Kemah kalesine sığınmışlardı. Tüm Kemah Alevileri, ayrıca Erzincan, Bayburt yöresi Ale-

(44) Yetkin, I / 192.

(45) C. Bardakçı - Alevilik, Ahilik, Bektaşilik, Ank. 1950, s: 105.

(46) Cahit Öztelli - Pir Sultan Abdal, Milliyet yay. 1971, s: LVI.

(47) I. Selim - Şah İsmail arasında gönderilen mektupların metinleri için bkz: Tacü't-Tevarih, IV / 177 v.d, 186 v.d, 190 v.d; Selim-name, s: 363 v.d, 368 v.d, 371 v.d, 386 v.d; Tekindağ, Tarih Dergisi, c: 17, Sayı: 22, Mart 1967, s: 60 v.d.

(48) Alevi kırımında Yavuz'a Kürt desteği için bkz: Müneccimbaşı Tarihi, II / 471, 473 v.d; Taçü't-Tevarih, IV / 219 v.d, 230 v.d, 246 v.d, 260 v.d, 262 v.d, 270 v.d; Solakzade Tarihi, II / 39 v.d, 42; Uzunçarşılı, II / 273 v.d; Tekindağ, Tarih Dergisi, c: 17, sayı: 22, Mart 1967, s: 75; Beşikçi, s: 172; Tansel, s: 78; Shaw, I / 128; Avcıoğlu (1978), I / 196 v.d.

(49) Tacü't-Tevarih, II / 219 v.d, 230 v.d; Tekindağ, c: 17, sayı: 22, Mart 1967, s: 71; Beşikçi: 172.

(50) Bkz: İsmet Zeki Eyüboğlu-Bütün Yönleriyle Bektaşilik, Yeni Çığır yay. İst. 1980 a,s: 406.

(51) Selim-name, s: 383.

vileri öldürüldü. "Kızılbaş başlarından minareler yapıldı " (52). Önceleri İran'a sığınmış olan Şehzade Murad'ın yanlıları tümüyle öldürüldü (53). Zaman zaman denetimler yapılarak halkın silahları toplatıldı (54). Tam anlamıyla Türk, Türkmen Anadolu Alevi halkı üzerinde bir baskı rejimi kurulmuştu. Bu durum Anadolu'nun Türkleşme ve Alevileşmesini de engelledi (55).

c) Kanuni Sultan Süleyman Dönemi Kıyım ve Baskılar:

Kanuni dönemin de de imparatorluk oluşun gerekleri yaşandı. İmparatorluğun resmi ideolojisi Sünnilik egemendi ve bir baskı aracıydı. Şeyhülislamlık önemli bir görev olmuş ve Divan'da yerini almıştı. Bu dönem şeyhülislamlığa getirilen Ebussuud Efendi'yle bu makama etkinlik kazandırılmıştı (56). Bu durum bir bakıma Sünniliğin zaferiydi.

Yönetim, gittikçe bağnazlaşıyordu. Ramazan orucu tutma zorunluluu vardı. Bu dönemi gözlemleyen bir Batılı; "Ramazan ayında şarap içenlerin ağızlarına kızgın kurşun dökülerek" cezalandırılıyordu. Bu tür cezalar zaman zaman uygulanmıştı. Bu suçtan "ölüme mahkûm" de ediliyordu (57) diyor.

Toplumda ayrımcılık yapılıyordu. Devlet, güya "Kızılbaşa" güvenmiyordu. Örneğin Kızılbaş oldukları için Cepniler askerlik görevine alınmadıkları gibi, önceden alınanlar da çıkarılmaktaydı (58).

(52) Bkz: Selim-name, s: 383 v.d, 390 v.d; Tacü't - Tevarih, IV / 189, 217, 231, 234 v.d, Tansel, s: 73, 80.

(53) Tansel, s: 99.

(54) Akdağ (1975), s: 214.

(55) Bu durum M. Şerif Fırat'ı haklı olarak şu kanıya götürüyor: "Yavuz Sultan Selim'in zavallı Türklüğe çaldığı keskin kılıcı olmasaydı, bugün bütün Anadolu'da yalnız bir Bektaşi tarikatı" olacaktı. Bkz: Fırat, s: 61.

(56) Geniş anlatımlar için bkz: Shaw, I / 196 v.d.

(57) Thévenot, s: 116; Bu salt Avrupalı'nın gözlemi değil. Bu dönem yürürlükte olan bir yasa şu hükmü getiriyordu: "Sipahiler sık sık reayalarını denetleyerek, namaz kılmayanlarını tetkik ve onların her türlü durumlarıyla ilgilenip, içlerinden şarap içenler ve sarhoş olanlar varsa, onları mahkeme yoluyla cezalandırmaları yasadır". Yasa metni için bkz: Avcıoğlu (1969), I / 18. Ebussuud'un fetvalarında da Ramazan orucu tutmayanların "öldürülmeleri gerektiği" yeralmaktadır. Fetva metinleri için bkz: Zelyut (1986), s: 34.

(58) Bkz: Sümer (1972), s:183 (Mühimme Defteri, 60 / 130).

Batını ekolde olan aydınlar karşısında devletin tutumu, uygulanan baskının varlığını gösterir. İnsanla Tanrı özdeşliğini savunan Oğlan Şeyh İbrahim Şeyhülislam Ebussuud'un fetvasıyla "katl" olundu (59). 1527'de Peygamber İsa'yı Muhammed'den üstün gördüğünden, "din yolundan ayrıldığı" gerekçesiyle Kabiz Efendi öldürüldü (60). Şii-Batını özlerini Sünni bir kılıfla gizlemeye çalışan Hamzavi Melamileri her ne kadar çaba gösterdilerse de, karşı düşünceye ödün vermeyen Osmanlı yönetiminin kılıcından kurtulamamışlardı (61). 1537- 1548 arasında Şeyhülislam Ebussuud'un verdiği fetvalar açık Alevi kırımını amaçlamaktadır. Alevi tekkelerine gidenler, ben Şiiyim diyen "Kızılbaşlar", "Dört Halifeye söğenler", "peygamberi tanımayanlar", "Ezanın çağrısına katılmayanlar", "Şeriata lanet okuyanlar", "Bana Tanrıyı göster, bul" diyenler, "Peygamberler gibi olağanüstü becerilerinin olduğunu" savunanlar, "boş cehennemi dolu cennete yeğleyenler", "Ramazan orucunu kısaltanlar", "şarap içenler", "bir müslümanın dinine, imanına sövenler" ve "kişileri dinsizlikle suçlayanlar" Ebusuud'un fetvalarına göre "kâfirdirler" ve "ölümle" cezalandırılmalıdırlar. Aynı mantık Alevi Bedreddinilere "küfürü" cezasız kılıyor, "kızılbaşların toplu öldürülmelerini" "şeriat gereği" olarak öneriyordu (62).

Kanuni, açıkça Alevi ve Safevi düşmanıydı. Hareketleriyle ve konuşmalarıyla bunu belirtiyordu. Bu düşünce ve kanısı uygulamalarına da yön verebiliyordu. Solakzade'ye göre;

"Dünya padişahı, sürekli kızılbaş taifesinin sövüp saydıklarına kalben perişan olup, bunlardan öc almaya her zaman hazır bulunmakla, o yanlara hareketi, küçük bir bahaneye bağlarlar idi. 'Bu dinsizlerin pisliklere bulaşmış vücudlarını zaman sayfasından ne zaman çıkarırız' diye çoğu kez söylerler idi" (63).

Sofyalı Bali Efendi Kanuni'ye bir rapor sunarak tüm Alevi dinsel hareketlerini ve Dobruca ile Deli Orman dolaylarında yaygın

(59) Fetva metni için bkz: İ. Zeki Eyuboğlu - Alevilik - Sünnilik, Hürriyet yay. İst. 1979, s: 92.

(60) Bilgi ve belgeler için bkz: Zelyut (1986), s: 162 v.d; Adnan Adıvar - Osmanlı Türklerinde İlim, Remzi Kitabevi, İst. 1970, s: 104; Ahmet Refik (1932), s: 12.

(61) Geniş bilgi için bkz: Zelyut (1986), s: 105 v.d.

(62) Fetva metinleri için bkz: Zelyut (1986), s: 34-41; Eyüboğlu (1980 a), s: 400 v.d.

(63) Solakzade, II / 213.

olan Bedreddiniliğin geniş kamu yığınlarını harekete geçirmeden bastırılmasını istemişti (64). Şeyhülislam Ebusuud'un fetvası da bunların "dinsizlikleri bellidir, öldürüleler" (65) biçimindedir.

İşin ilginç yanı 1558 sonrası Kanuni dönemi Alevi sorunlarıyla ilgili Osmanlı kaynaklarında bilgi ve belgeler yok. Bundan önce sistemli olarak "Rafiziler" "defter edilip" öldürülürken, "Kızılırmak'a atılırken", kimileri "diri diri yakılırken (ihrakı binnar)", "Rafizileri belirlemek için Anadolu'ya denetçi" gönderilirken, ihbarlarla "Bektaşi zaviyeleri denetlenirken"... bu tarihten sonra bu tür uygulamalarla ilgili bilgilere Osmanlı tarihleri yer vermemişler. Ancak Hazine ve Mühimme defterleri bu tür belgelerle doludur (66). Doğallıkla bu tür bilgi ve belgelerin Osmanlı kaynaklarına girmemesi bu dönem Aleviye baskı yapılmadığı anlamına gelmez.

Ahmet Refik'in derlemesi 1558 sonrası Alevi kıyımıyla ilgili belgelerin bir yumağıdır. 1558'de Seydi Gazi "Işıklarının" "defter edilip" sunulması, öğrencilerle birlikte Karasi ve Biga yöresinde ayaklanan Çırpanoğlu'nun "hakkından gelinmesi" istenmektedir. Işıkların bayramlarda "küs ve nakkare çalarak kentte dolaşmaları" yasaklanmıştı. 1559'da Varna Sarı Saltuk zaviyesinde ışıklardan Mehmet'in konuşmaları ve davranışları "şeriata karşı" bulunarak denetimi istenmişti. Oğlan Şeyhi müridlerinin "şeriata aykırı" davrandıkları savıyla "kaydü bend" edilerek merkeze istenmişti. Varna Akyazılı Baba tekkesi dervişleri "fisku fucur" yaptıkları savıyla denetime alınmıştı. 1565'de başına yeşil sarık saran Ali'nin başından bu sarığı çıkarılmıştı (67). Bu örnekleri daha da çoğaltmak olası.

d) II. Selim ve III. Murat Dönemlerinde Kıyım ve Baskılar:

Kanuni'den sonra Alevi baskısı ve kıyımı Yavuz dönemini aratmayacak ölçüde sürmüştü. Ölümle cezalandırıcı fermanlar, fetvalar, ülke dışına sürgünler, köy göçürümleri yaşanılan olaylardı. Bunlarla ilgili yüzlerce örnek verme olanağı var.

(64) Belge için bkz: Ahmet Refik (1932), s: 4.

(65) Fetva için bkz: Birdoğan, s: 125.

(66) Bkz: Ahmet Refik (1932), s: 12.

(67) Belgeler için bkz: Ahmet Refik (1932), s: 13-20.

Çoğu kez hükümet tutukluların "siyaset" olunmalarını, yani ölümle cezalandırılmalarını istemesine karşın, kadılar o yoğunlukta suç görmüyor, istenilenden hafif ceza veriyor veya berat ettirdikleri de olabiliyordu. Böylesi durumlarda hükümet sancakbeylerine veya öteki yetkililere (ehl-i örfe) gizli buyruklar göndererek "idamlık suç icad etmelerini" istiyorlardı. Bu tür suç bulmalar ençok Alevilere uygulanıyordu. Böyle feci bir durumun örneğine 1568'de rastlıyoruz. Divan, Amasya valisi İlyas Bey'e buyruk göndererek kimi Alevi ileri gelenlerini ve birçok da öğrenciyi tutuklatmıştı. Yollanan "hükm-ü hümayun"la çoğunun suçsuz olduğu anlaşılan bu kişilerin "siyaset" olunmalarında direniliyordu. Kadıların bunları suçsuz bulup bırakması üzerine, İlyas Bey durumu İstanbul'a bildirdi ve merkezden gelen kesin buyrukla "bahaneler bulunarak haklarından gelinmesi" istendi. İlyas Bey böylece tüm tutukluları "gizlice katletti" (68).

Osmanlı arşivleri bu dönem Aleviye yapılan baskı ve kıyım örnek olaylarıyla doludur. 1567'de Ahyolu Işıklarının Kızılbaş çevre oluşturdukları, sevmediklerine "Yezid" dedikleri savıyla yakalanıp, merkeze istenmişlerdi. Denizli Sarı Baba zaviyesindeki Işıklar'ın "saz ve söz ile fisku fücur" ettikleri, "namaz kılmadıkları", "Ömer ve Osman'ı sevmedikleri" savıyla denetlenip, tutuklanmaları istenmişti. 1569'da Ankara'da Şeyh Hüsam ve halifeleri "mülhid" olduklarından mallarına elkonulmuştu. Gelibolu'daki Bürhan Köyü tekkesi sürekli denetimde tutulmuştu. 1568'de Amasya'da Süleyman Fakih'in "hırsızlık ve haramilik eylediler" savıyla "haklarından gelinmesi" istenmişti. Kastamonu'da Ekmekçioğlu "rafizi", "zındık" ve "mülhid" olduğu için, yani Alevi olduğundan cezalandırılması istenmişti. Amasya, Tokat, Sivas ve Çorum dolaylarındaki "melahide"nin, yani Alevi hareketlerinin denetimde tutulması ve bastırılması buyuruluyordu. Bozok'ta Cuma namazına gitmeyen Bozdoğan Sipahisi Hüseyin, Kaya Büken, Yol Kulu, Yer Kulu Yakup ve Hızır Şah'ların "rafizi oldukları"ndan tutuklanmaları ve cezalandırılmaları istenmektedir. 1570'de Amasya ve Merzifon kadılarına yazılarak Vahap Dede, Mehmet ve Veli'nin "kızılbaş oldukları", "bölgelerindeki halkı etkiledikleri", "onlara lider oldukları" ve "Cem-Cemaat yaptıkları" nedeniyle cezalandırılmaları istenmişti. 1571'de Kastamonu-Küre ve Taşköprü kadılarından Taşköprü'den Yüce İlyas dergâhına yakınlık duyan Hacı Yölük, Kırca

(68) Bkz: Akdağ (1975), s: 220 (Mühimme Defteri, 7 / 881).

Kaya ve Kızılca Viran köylerinin Kızılbaşları bu "dergâha gittikleri", "Cem ve Cemaat yaptıkları", "saz ve çalgı çaldıkları", "mum söndürdükleri" ve "birbirlerinin avratlarıyla ilişki kurdukları" savıyla "tutuklanmaları" ve "resimleriyle birlikte isim listelerinin" gönderilmesi istenmişti. İran'dan getirilen Hz. Ali ve Hüseyin türbelerinin halılarının kullanılması yasaklanmıştı. "Mehdi"den söz edenlerin "katl"i buyurulmuştu. 1572'de Niksar kadısına gönderilen buyruğa göre; Küçük Tekke Şeyhi olan Erdivan, Çırak, Ali ve yandaşları "Kızılbaş ve Rafizi oldukları", "Cem ve Cemaat yaptıkları" nedeniyle "kürek mahkûmu" olmaları, "Sürhser (Kızılbaş) defterine kaydedilmeleri" ve "isim listelerinin" gönderilmesi istenmişti. Filibe yöresindeki Hurufilerin tutuklanmaları buyurulmaktaydı. Seydi Gazi zaviyesindeki Işıkların törenleri ve çalışmaları yasaklanmıştı. Burgaz'daki Hamza "mülhidi" ve yandaşlarının tutuklanması istenmekteydi. 1574'de Amasya'da baskılar sonucu Halvetiler içerisinde gizlenen Şaban ve Ramazan adlı kişiler "camilerde yellendikleri" savıyla Mevlevi dergâhınca ihbar edilmiş ve cezalandırılmaları sağlanmıştı. 1576'larda Nevrekop'ta peygamber hakkında uygunsuz konuştuğu gerekçesiyle Küçük Mehmet öldürülmüştü. Casus Kara Yakup'un dilekçesine dayanılarak "Rafizi olarak bilinen" Fakih Veli'nin 34 kitabı Çorum'da yakıldı. Filibe'de Hurifiler cezalandırıldı. 1577'de Elbistan'da Abdal adlı "bir Kızılbaş" "Alevilere önderlik ettiği" için ölümle cezalandırıldı. 1578'lerde Malatya'da Düzmece Şah İsmail'e bağlanan ve "nezir" ini gönderen İzlu, Rişvan, Eşkanlu, Solaklu, Şeyh Hüseyinli, Soydanlı, Eğirbüklü, Adaklu, Kalaçaklu, Bezki, Çakalu, Mihriman, Karasaz ve Kömürlü aşiretlerinin ihbarcı Mehmet yoluyla denetlenmesi ve Şah İsmail'e yakınlık duyanların saptanarak cezalandırılması istenmişti. 1579'da Artova ve Zile köylerinde "Rafiziliğin yaygın olduğu", saptamalara göre Arap Köyünde Emir Ali ve ötekiler "Cem yaptıkları", cemlere katılanlardan 1500 sikke toplanarak İran'a gönderildiği savıyla, bunların cezalandırılması istenmişti. 1583'de Amasya, Tokat, Çorum ve yöredeki tüm kadılıklara gönderilen fermanla Kızılbaş topluluğunun "Cem yaptıkları", Sünnileri "Yezid" diye suçladıkları, şeri kurallara uymadıkları gerekçesiyle listelerinin düzenlenmesini ve cezalandırılmalarını istemiş, bunu yaparken de Sünnilere zarar verilmekten kaçınılması istenmişti (69). 1576'da Zülkadir Beyi'nden "İran'la ilişkisi olan Rafizi-ler'i başka bir nedenle suçlayarak öldürülmeleri", bir başka belgede Kızılbaşlıkları gerçek olanların öldürülmeleri, belirlenemeyenlerinse Kıbrıs'a sürülmeleri istenmişti. 8.2.1576'da Rum Beylerbeyi'nden "Rafizi kitapları bulunduran" kimselerin İstanbul'a gönde-

rilmeleri, 24.10.1576'da Hamza Halife'nin "Rafizi olduğu için" kendisine "Şeri ceza" verilmesine, 2.2.1577'de Kangallı ve Alipınar halkının "İran eğilimlisi" olduklarından "bir bahane ile katolunmalarına" ve 22.11.1577'de de Bozok Beyi Çerkez Bey'den Kızılbaş eğilimli kimselerin "defterleri"nin gönderilmesi ve doğruluğu kanıtlananların "idam edilmeleri" istenmişti (70).

Şu bir gerçekki Osmanlı'da Alevi olmak, onun inanış ve töre gibi gereklerini yerine getirmek suçtu. Yargılanmak, kovuşturulmak, cezalandırılmak ve öldürülmek gerektiriyordu. Bu dönem bunlar katı bir biçimde yaşanılmıştı. Belgeler bu yaşantının kanıtlarıdır.

Alevi halksa bu uygulamaları zamanıyla Ehli Beyt'in uğradığı zulüme benzetiyordu (71).

Bu dönemler, düşünce baskı altındaydı. Karşı düşünceye kesinlikle izin verilmiyordu. III. Murat döneminde Hamza "dinden çıkma suçuyla" idam edildi. 1602'deyse İstanbul'da Behram Kedhüda medresesi müderrisi Nadajlı Sarı Abdürrahman'ı Divan'da Rumeli Kazeskeri Ehizade ve Anadolu Kazaskeri Esad Efendiler "mülhid ve zındıklık" suçlarıyla yargılayarak "idam ettiler". Nadajlı evrenin sonsuzluğuna ve evrende doğa yasalarının üstünde olaylar olmayacağına inanıyordu (72).

Devlet, aydın düşünceye karşıydı ve sürekli baskı altında tutmaya çalışıyordu. Bütün Alevi akımlar, özdekçi eğilimler, Bedreddinilik gibi toplumu kökünden etkileyen düşünce ve eylemler devletçe sıkı bir biçimde denetleniyor ve eziliyordu. 1613'de Sivas sancağındaki kadılara gönderilen buyruk bunlardan biriydi. "Sımavnalı topluluğundan kimilerinin Tanrı yolundan saptıkları, şeriat

(69) Belgelerin tam metinleri için bkz: Ahmet Refik (1932), s: 20-41. Ayrıca bu belgelerin beşini (Belge no: 33- 345, 35, 39, 45) Burhan Kocadağ yeniden yayınlamıştır. Bkz: B. Kocadağ - "Anadolu Aleviliği İle İlgili Padişah Fermanları", Ehlibeyt Dergisi, Sayı: 16-17, Ekim 1989, s: 13-16. Sayın Kocadağ bu beş belgeye beş tane daha ekleyerek (Belge no: 47, 49, 50, 52, 53), dillerini de arılaştırarak yayına hazırlamıştır. Ricamız üzerine bu dili arılaştırılmış metinlerden yararlanmamıza izin vermiştir. Kendisine teşekkür ederiz.

(70) Belgeler için bkz: Aslanoğlu, s: 48 v.d; Bezirci, s: 51; Zelyut (1990), s: 272 v.d. (Mühimme Defteri, c: 29, 30).

(71) Gökalp'in bu yargısı için bkz: Eröz, s: 93.

(72) Bkz: Naima Tarihi, I / 337 v.d.; Adıvar, s: 104 v.d.

dışı kötü işler işledikleri, Kızılbaş başlığı giyip Şah'a bağlıyız dedikleri toplantılarda börk giyip nice müslümanların baştan çıkmasına neden oldukları" gerekçesiyle saptanmaları ve cezalandırılmaları isteniyordu (73). Saray üzerinde oldukça etken olan molla düşünceli Şeyh Aziz Mahmut Hüdai Efendi I. Ahmet'e sunduğu raporu ve ileri sürdüğü önerileriyle Bedreddin'in ölümünden ikiyüz yıl sonra bile toplumda oldukça etkin olan ilerici ve Alevi Bedreddinilik hareketini bastırtmak ve ezmek ister. Balkanlarda yaygın olduklarını, "Kızılbaş ile bir" oldukları, "şeriat ve sünnet"e yer vermediklerini, müslüman öldürmekle kafir öldürmeyi eş sayan "rafizilerden" olduklarını, "fesat ve fitne"nin kaynağı olduklarını, oldukça yoğun oldukları, "Şeytan" tipli önder şeyhleri olduğu, her yörede "Işık zaviyeleri"nin olduğu, her zaman "Kızılbaşın ortaya çıkmasını" istediklerini, "fırsat Şahındır" dedikleri, "mülhid", "zındık" ve "fırsat düşkünü" olduklarını gammazlıyordu (74). Yine bu Mahmut Hüdai Efendi padişaha sunduğu önerilerinde; "... her köye bir Sünni imam nasboluna (atana) (....) Işık tekkeleri yoklana ve denetlene" diyordu (75). Açıkca Sünnileştirme siyasası öneriyordu. Kısaca Alevi'nin Alevi olarak varlığını kabul etmiyor, yalnız Sünni olmaları koşuluyla yaşam hakkı tanıyordu. Ne yazık ki 17. yüzyılın başlarındaki bu anlayış bugün de değişmiş değil. Yine aynı çevrelerce savunulmakta ve uygulanmaktadır. Oysaki bu öneri ve uygulamalar kişi inancına devlet zoruyla yapılan baskıdan başka bir şey değildir (76).

e) IV. Murat ve Sonrası Baskı ve Kıyımlar:

Alevi halk üzerinde önemli ölçüde kırın uygulayanlardan biri de IV. Murad'dı. IV. Murad oldukça katı Sünni olan; bağnaz, gerici Kadızadeliler denilen mollaların etkisindeydi. Kadızadeliler bu dönem tüm yönetici kesim üzerinde de etkinlerdi (77). IV. Murad, Revan (1634) ve Bağdat (1638) seferleriyle Mezopotamya'da Sünniliği

(73) Belge için bkz: Öztelli, s: XLV v.d. (Mühimme Defteri, 80/19).

(74) Belge için bkz: Ahmet Refik (1932), s: 5; Ayrıca bkz: Bayrak (1985) s: 17.

(75) Belgenin tümü için bkz: Ahmet Refik (1932).

(76) Sağ çevrenin Alevilik araştırıcılarından Prof. Mehmet Eröz Aziz Hüdai Efendi'nin bu önerisini "biricik akıllı ve şiddetten uzak tedbir" olarak niteleyerek, sünnileştirme yolunu Alevilik sorununun çözümü olarak önerir. Bkz: Eröz, s: 95.

(77) Geniş bilgi için bkz: Shaw, I / 284 v.d.

zorla diriltti (78). Bu seferler sırasında hem Anadolu'da hem de İran'da birçok Alevi öldürttü. Kitle kıyımı yaptı. Aras nehri dolaylarından yaşayan Zeynelli ve öteki aşiretlerden bin dolayında obayı Erzincan, Tercan ve Pasinler yörelerine göçürerek, yerleştirdi (79). Bağdat Seyyidlerinin nakibi ve İmam Hüseyin'in türbedarlarından Seyyid Deraç dahi "Şiilik kiri bulaşmıştır" anlayışıyla hareket eden Osmanlı kırımından kurtulamadı. Oysa Seyyid Derac İran Sünnilerini de zaman zaman koruyan biriydi (80), Aşırı Alevi düşmanı olan IV. Murat Sakarya Şeyhi yanlıları olduğu için Bozdağ Tekkesi ve yöresindeki 40 dolayında Alevi köyünü temellerinden yıkıp ortadan kaldırmıştı (81).

Osmanlı'daki kıyım IV. Murat'la bitmedi daha sonraki yıllarda da aynı ölçülerde sürdü. Bir takım başkaldırı ve "eşkıyalık" eylemleri bahane edilerek halka kıyım uygulanmıştı. Kimi kişilerin ihbarlarıyla "suçsuz idam edilenler" de çoğunluktaydı. 1688'lerde Yeniçeri Ağası Koca Mahmut Ağa "Bektaşi ocağından çok kimseyi bu bahane ile" öldürtmüştü. Defterdar Sarı Mehmet Paşa'ya göre, "bu biçimde birkaç bin kişiyi zulüm kılıcıyla yokettikleri kuşkusuzdur" (82).

f) Yeniçeriliğin Kaldırılışıyla Birlikte Bektaşiliğin Ezilmesi:

Alevi-Bektaşi'ye son tırpan Yeniçeriliğin kaldırılışıyla vuruldu. II. Mahmut, Yeniçeriliğin kaldırılışını Türkiye'nin özgül koşullarının bir gereği görüyorsa da, özünde Yunan bağımsızlık hareketi nedeniyle Avrupa'nın entrikasına kurban olmuştu. Batı, Yunan bağımsızlık hareketini engelleyecek ordunun kaldırılmasına II. Mahmut'u özendirmiş, o da bu oyuna gelmişti. Şeriatçı çevreler fırsattan yararlanarak Bektaşilik'le Yeniçeriliği özdeş tutararak kaldırılmasını sağladılar. Bektaşi dergâhları yıkıldı, kitaplar yakıldı. Birçok Bektaşi ileri geleni öldürüldü ve sürüldüler. Nakşiler bu arada yoğun çaba gösterdiler. Kürt Abdurrahman Efendi sürgün listesini hazırladı. Sürgüne gönderilenler arasında Melekpaşazade

(78) Bkz: Shaw, I / 275

(79) Naima Tarihi, III / 1312 v.d., 1418 v.d.

(80) Naima Tarihi, III / 1482 v.d.

(81) Koçu, s: 106.

(82) Zübde-i Vekayiât, II / 157.

Abdülkadir Efendi, Şanizade Ataullah Efendi ve Fersah Efendi gibi çağın önemli bilim adamları da vardı. Bunlar Bektaşilik düşmanlarının gadrine uyramaktan kurtulamadılar (83). Şanizade'nin katıldığı ünlü özgür düşünceli aydınların oluşturduğu bir felsefe-edebiyat derneği de Bektaşi karşıtlarının kıyımına uğrayarak kapatıldı (84). "Dinsiz" olarak nitelenen Yeniçeri Ocağı'nın Haziran 1826'larda ortadan kaldırılmasıyla birlikte birçok Bektaşi haksız yere idam ve sürgünle cezalandırıldı. Bunların içinde eğitimli ve aydın olanlar çoğunluktaydı (85).

Yeniçerilikle birlikte Bektaşiliğin kaldırılmasında Nakşi ve Mevlevilerin tarihsel kinleri de etkendi. Bir olanak doğmuştu. Bunu kendi açılarından değerlendirmesini bildiler. Dönemin padişahlarının da Nakşi ve Mevlevi olmaları işlerini kolaylaştırmıştı. II. Mahmut Şeyhülislam Tahir Efendi, Rumeli kazaskeri Arif Efendi ve İstanbul kadısı Sadık Efendi'den "Yeniçerilerin öldürülmesi yasaldır" fetvasını almıştı. Olası bir iç savaş için Kürt Abdurrahman Efendi'den son fetva alınmıştı. Bu din adamları ile Ağa Hüsayin Paşa ve Kara Cehennem'lerden oluşan cunta Yeniçeriliği ve Bektaşiliği ortadan kaldıracaktı. Gerici ve yobaz çevreler olayı sürekli bilevliyorlardı. Yeniçeri ayaklanmasının bastırılması üzerine 8 Temmuzda sadrazamın başkanlığında kazaskerler, şeyhülislam ve Nakşibendi şeyhleri toplandılar. Bektaşiliğin durumu görüşüldü. Karar, "ol taife ile ülfetimiz olmadığından bilmeyiz" biçimindeydi. Bu toplantıda Üsküdar, Eyüp, Hisar ve tüm İstanbul Bektaşi tekkelerinin 60 yıl içerisinde kurulan 100 kadarı içlerindeki tüm eşya ve elyazması kitaplarıyla birlikte yakıldı. "Babalar ve mürid namına olan veled-i zina (piç) olanlarının Hadım, Birgi ve Kayseri'ye" sürülmelerine karar alındı. Toplantıya katılan gürûh kendi kişisel düşmanlarını da bu karar içine aldırdılar. Bektaşi tekkelerinin kapatılmasıyla ilgili ferman Şeyhülislam Arif Efendi'nin fetvasıyla birlikte Eylül 1826'da yayınlandı. Bektaşi babalarının çoğu sürüldü. Darphane, tekke ve türbelerden tutuklanarak getirilen Bektaşiler'le doldu. Bektaşi ileri gelenlerinden Kıncı Baba, kadılardan İstanbul Ağasızade Ahmet Efendi ve Haceğandan Salih Efendi Top-

(83) Bkz: Öztürk, 197 v.d.; Timur (1989), s: 117 v.d., 134 v.d, 137 v.d., 142, 153, 159, 162.

(84) Adıvar, s: 193 v.d.

(85) Bkz: Ahmet Cevdet Paşa - Tarih-i Cevdet, Üçdal Neşriyat, İst. 1934, VI / 2951 v.d., 2966 v.d.

hane'de hücreye kondular ve daha sonra idam edildiler. Rumeli dergâhlarını yıkmak için Hacı Ali Bey'le Pirtepeli Ahmet Efendi, Anadolu tekkelerini yıkmak içinse Cebecibaşı Ali Ağa'yla Müderris Çerkesli Mehmet Efendi padişah buyruğuyla görevlendirildiler. Tarihçi Şanizade Ataullah Efendi Tire'ye, Pirevi'ndeki Dedebaba Hamdullah Efendi Merzifon'a sürüldüler. Dergâh postnişinliğine Nakşibendi şeyhi Mehmet Sait Efendi atandı. Böylece kalan dergâh ve tekkkelerin başına hep Nakşiler getirildiler. Kılıçartığı Bektaşilerse başka tarikatlardaki tekkelerde görünümlerini değiştirerek gizlendiler. Rumeli'de Esat Efendi ayaklandıysa da yakalanarak Üsküdar'da idam edildi. Bunu Tahmiscioğlu ve öteki başkaldırılarla idamlar izledi. Yeniçeriliğin ordu şeyhi miralay (albay) rütbeli Bektaşi olmasına karşın, yeni kurulan orduya artık müşir rütbesiyle Mevlevi atandı. Bektaşiler ve Bektaşi dergâhlarını sünnileştirme çabaları tutmadı. II. Mahmut'un ölümünden sonra Halil Revnaki Baba Merdiven köyü Bektaşi Dergâhını açtı. Bunu, Nail Baba ve Çamlıca dergâhlarının açılışı izledi. Alevi-Bektaşiler bu kıyım üzerine uzun zaman bellerini doğrutamadılar (86).

Toplumun düzenden şikayetçi olması ve bu düzene başkaldırması için bunlardan daha iyi gerekçeler olamaz kanısındayım. Osmanlı Devleti yarattığı yapıyla toplumunu düzeninin karşısına düşürmüş ve daha "idealindeki"ni aramaya zorunlu bırakmıştır. İşte Osmanlı'daki her çeşit ayaklanmaların nedenleri bunlar olsa gerek.

(86) Geniş bilgi için bkz: Tarih-i Cevdet, VI / 2951 v.d.; Şener, s: 126 v.d.; Birdoğan, s: 165; Çamuroğlu, s: 87v.d. Reha Çamuroğlu bir soykırımı olan bu olayın bir hayırlı olay (Vaka-i hayriye) değil de, olsa olsa ancak bir "şer" olay (vaka-i şerriye) olacağını savunur ki görüşünde haklıdır. Bir insanlık suçu olan bu kınm hiçbir zaman haklı çıkarılamaz.

- IV -

OSMANLI'DA AYAKLANMALARIN NİTELİKLERİ

1- OSMANLI'DA GENEL AYAKLANMALARIN NİTELİKLERİ

a) Ayaklanmaların Toplumsal-Ekonomik Temeli ve Sınıfsal Niteliği:

Osmanlı ayaklanmaları her ne kadar çoğu kez dinsel görünse de hiç de öyle değillerdir. Dinsellik yalnızca bir görünümden, bir yanından ibarettir. Çağın gereği olan bir bakış ve oluntudur. Ayaklanmalar tümüyle ülkenin toplumsal-ekonomik-siyasal-dinsel yapısından kaynaklanmaktadır. Toplumsal özlüdürler. Toplumun, geniş halk katmanlarının hareketleridirler. Bu nedenle de sınıfsal karakterlidirler. Yani bu başkaldırı eylemleri tümüyle sınıfsal nitelik taşırlar. Geniş kamu yığınlarının ve Osmanlı kırsal kesiminin katılımıyla oluştuklarından genel anlamda birer köylü eylemleridirler. Ortadoğu'dan Avrupa kara parçasına doğru uzanan köylü eylemleriyle aynı çağda ve aynı koşudlukta olan eylemlerdir. Osmanlı yönetici çevrelerinin savunduğu gibi halka kıyım yapmak için ortaya konmuş eylemler değil, halka yapılan kıyıma karşı başkaldırı amacıyla ortaya çıkan eylemlerdir. Baskı ve sömürüye karşıdırlar. Bu doğrultuda yönetime elkoymaya yönelik, birer devrimci eylemlerdir. Antifeodaldırlar. Çoğu kez Devşirme-Türkmen temeli üzerine oturduğundan demokratik, savaşımcı ve uluşcudurlar.

Bu savlarımıza genellikle araştırıcılar katılırlar. Celali ayaklanmalarının tümü birer köylü eylemleridirler. Toprak sorunundan kaynaklanırlar. Antifeodal niteliklidirler. Derebeyliği karşı direnmedirler (1). Avcıoğlu, Celaliler'in zaman zaman taşkınlıklarını ve bireyci "eşkıyalık olaylarını" gözönüne alarak, bu ayaklanmaları köylü ayaklanmaları saymanın" gerçekleri çok fazla zorlamak" olduğu kanısındadır (2). Sovyet yazarı Tveritinova'dan kaynaklanan Celali olaylarının "köylü ayaklanmaları" olduğu savına Mustafa Akdağ'da bu eylemlerin çoğunun "amaçsız olduğu" gerekçesiyle katılmaz. Oysa Çetin Yetkin'in de değindiği gibi, "bu büyük kitlenin devlete amaçsız olarak başkaldırdığını söylemek olanaksızdır". Bu eylemler Osmanlı Dev-

(1) Bozkurt, s: 60 v.d.; Bayrak (1986), s: 34, 70 v.d; Özkırımlı (1990), s: 184; Özkırımlı (1985); 28 Akdağ (1975), s: 120; Bayrak (1984), s: 82; Beşikçi, s: 73; Avcıoğlu (1978), I / 213.

(2) Bkz: Avcıoğlu (1969), I / 40. Buradaki görüşü sonraları değişikliğe uğrar. "Göçebe kitlenin Türkmenlik'ten çıkıp yarı bağımlı köylü statüsüne geçmesine karşı gösterilen direnişler" olarak değerlendirir ve "Türkmen, feodallaşmaya tepki gösterdi" der. Bkz: Avcıoğlu (1978), I / 215.

leti'nin Anadolu'da kurduğu sömürücü, gelenekçi ve feodal düzene karşı olan eylemlerdir. Burada düzenle çatışanın geniş kamu yığınları ve özellikle köylüler olduğu açıktır. Yetkin'in anlatımıyla geniş anlamda bu eylemler bir "Anadolu Türk halk hareketi"dirler (3).

Celali ayaklanmalarını hemen hemen tümü "reaya"ya, "sarıcasekban"a, "levendler"e, yerinden-yurdundan edilmiş "çiftbozan reayası"na, "sipahiler"e, "timar erbabları"na, yani geniş köylü yığınlarına ve toplumun alt tabakasına dayanır. Karayazıcı, Deli Hasan, Gürcü Abdünnebi, Cennetoğlu, Canpolatoğlu, Kalenderoğlu ve öteki ayaklanmacıların % 95'i bu tür insanlardan oluşur (4). Halksa genellikle ayaklanmacılardan yana oluyordu (5).

Bu tutum da ayaklanmaların halkçı niteliğini özünde ortaya kor (6). Çünkü bu ayaklanmalarda antifeodal güçlerin sınıf egemenliğine karşı başkaldırıları sözkonusudur (7). Bedreddin hareketinde olsun, "Düzmece" ve Celali olaylarında olsun antifeodal çevreler ayaklanma önderinin çevresinde toplanıyorlardı (8). Bu nedenle de, bu hareketler halkçı ve demokratik bir nitelik gösteriyordu.

Osmanlı ayaklanmaları genellikle sınıfsal çelişkiden kaynaklanıyor ve sınıfsal bir nitelik gösteriyorlardı. Kapıkulu ayaklanmaları olsun, suhte olayları ve Anadolu'daki Celali eylemleri olsun aynı niteliği gösteriyordu. Celaliler'in en belirgini olan Karayazıcı "sömürüsüz Anadolu Devleti" kurmaya çalışıyordu. Tabanları genellikle yoksul halktı. Gürcü Abdünnebi "toplumsal eşitlikçi" bir tutumdaydı. Halka eziyet etmediği gibi, kesinlikle yük de olmuyordu. Adamlarının tüm giderlerini ve ücretlerini kendisi karşılıyordu. Bunların tümü İstanbul'a karşı eylemlerdi. 18. yüzyılın ayaklanmaları da toplumsal özlüydü. Patrona ayaklanması egemen çevrelerin halktan kopuşunun ve sömürünün yoğunlaşmasının göstergesidir.

(3) Bkz: Yetkin, I / 230.

(4) Bkz: Bölüm II / g'de işlenen tüm ayaklanmalarla ilgili kaynaklar. Bu kaynaklarda ayaklanmacıların sınıfsal yanı, yani alt tabaka insanları oldukları görülecektir. İlgili bölümde ayaklanmalar işlenirken de bu çarpıcı yanları belirtilmeye çalışılmıştır.

(5) Shaw, I / 273.

(6) Celali ayaklanmaların halkçı niteliği için bkz: Timur (1989), s: 50 v.d.

(7) Werner, II / 5.

(8) Werner, II / 74 v.d.

Kabakçı Mustafa olayında taban yoksul halk kesimiydi (9). Zaten Atçalı Kel Mehmet bir "toplumsal devrim" yapmıştı.

b) Ayaklanmacıların İktidar Olma Amacı:

Yeterli siyasal bilince sahip olmayan ayaklanmacılar bir takım küçük çıkarların ve güdülerin kurbanları da olmuşlardı. Celali şeflerinin zaman zaman feodal bey olmayı denedikleri de oluyordu. Fakat koşulları, silah ve asker durumları buna yetmemişti. Bunun farkında olan - devlet yönetmede daha deneyimle - Osmanlı yönetimi Celali önderlerini bürokratik görevlere getirerek devlet çarkı içerisinde eritmeye çalışmıştı. Ne var ki Celali önderleri bürokratik görevlerini yürütmede pek başarılı olamamış, devletle barışamamış ve yeniden ayaklanmacı konumuna düşmüşlerdi (10).

Celali ayaklanmacıların çoğunda mevcut hanedanı devirmek, yönetime gelmek amacı vardı. Buna siyasal bilinçleri yetmese de zaman zaman denemişlerdi. Karayazıcı "Şah", "Sultan" sanlarını kullanmış, adına "hutbe okutmuş" ve para bastırmıştır. Fermanlar gönderip, atamalar yaptığı da bilinenler arasında (11). Cağalazade Sinan Paşa, Osmanlı tahtına gelebilmek için papayla anlaşmış, papa Cağalazade'ye Osmanlı padişahlığı sözünü vermişti (12). Turguteli'ndeki Davutlar aşiretinde Davutoğlu'nun ayaklanması da iktidara yönelik, tümüyle siyasal amaçlı hareketti. Selçuklu soyundan olduğunu söylüyordu. "Zulüm ve adaletsizliğe sapmış" Osmanlı düzenini yıkmak ve yeni bir düzen kurmak için ayaklanmıştı (13). Gürcü Abdünnebi'yle Katırcıoğlu'da merkezi yönetimi devirmek için 10-15 bin kişilik bir güçle İstanbul önlerine dek gelip dayanmışlardı (14). Canbulatoğlu 20-30 bin kişiyle anlaşmış, adına hutbe okutmuş ve para bastırmıştı. Osmanlı'ya gönderdiği vergiyi kesmiş

(9) Geniş açıklamalar için bkz: Yetkin, I / 220, 224, 230, 238, 244, 251, 276 v.d., II / 21 v.d., 65.

(10) Akdağ (1975), s: 434.

(11) Naima Tarihi, I / 238 v.d., 253 v.d., 303 v.d.; Akdağ (1975), s: 438 v.d.; Sümer (1972), s: 186.

(12) Naima Tarihi, I / 140 v.d.

(13) Akdağ (1975), s: 356 v.d.; Yetkin, I / 159.

(14) Yetkin, I / 242 v.d.

ve bağımsızlığını ilan etmişti (15). Patrona Halil eylemi, mevcut düzenin yerine farklı düzen getirmeyi amaçlayan toplumsal haraketlerdendi. Ne var ki sınıf bilinci olmadığından tabanı olan orta ve yoksul tabakalarla birlikte yenilgiye boyun eğmek zorunda kalmışlardı (16). Atçalı Mehmet'se Aydın ve yöresinde "toplumsal bir devrim" yaparak, bağımsız bir yönetim kurmuştu (17).

c) Ayaklanmaların Etniksel Yanı:

Ulusçuluk, bilindiği gibi 19. yüzyılın olgusudur. Bu nedenle 16. ve 17. yüzyıl olayları için kullanılması uygun olmaz. Varolan olguya da uyduğu için etnik sözünü kullandık.

Osmanlı Devleti Yükseliş Dönemi'nden itibaren Türk-Türkmen kökenlilere arkasını döndü. Yönetimden uzaklaştırıldılar. Osmanlı'nın "reaya"sı oldular. Aşağılanan, "anlayışsız Türk" konumuna itildiler. Osmanlı tarihi boyunca da Türkler'le Hıristiyan kökenli devşirmeler arasında siyasal gruplaşmalar ve çatışmalar sürdü. Yönetim kavgası yaşandı. Siyasal - yönetsel konumunu yitiren Türk kesim ekonomik etkinliğini de yitirmiş; ezilen, sömürülen halk kesimi olmuştu. Celali ayaklanmaları genelinde yönetimi yitirmiş, yoksul ve geniş kamu yığınları biçiminde olan Türk etnikinin, varlıklı, ezen, sömüren ve yöneten Avrupa etnikli kesimlere karşı verilen siyasal savaşımıydı. Yönetimi ele geçirme kavgasıydı (18). Genelinde bu eylemler "bir Anadolu Türk halk hareketi"ydi.

Ayaklanmalarda Kürt etkeni olup-olmadığı da düşünülebilir. Her türlü duygusallığın dışına çıkarak şu söylenebilir. Osmanlı klasik döneminde bir Kürt sorunu yoktu. Yavuz'la birlikte İdrisi Bitlisi yoluyla Kürtler Safeviler'den koparılarak Osmanlı yönetimine alınmıştı. Şafii ve Hanifi mezheplerinden olan Kürtler Sünni oldukları için Şii Safeviler'den çok Sünni Osmanlılar'a kendilerini daha yakın

(15) Naima Tarihi, II / 560; Peçevi Tarihi, II / 309 v.d.

(16) Yerasimos, I / 505.

(17) Bayrak (1984), s: 161-171; Yürükoğlu, s: 261 v.d.

(18) Olayı Türk ulusçuluğu biçiminde değerlendiren Hüseyin Hüsamettin'le ekonomik ve toplumsal temele dayayan ve "ulusçuluk" adlandırmasına karşı çıkan Sovyet yazarı A. S. Tveritinova ayrı kavramlarla düşünseler de ayaklanmaların etnikçi niteliğinde öz olarak birleşirler. Bkz: Yetkin, I / 186, 214 v.d.

buluyorlardı. Dahası Şii düşmanlıkları dahi vardı. Osmanlılar özellikle yarı bağımsızlıklar vererek, bölgedeki Kürt beyliklerinin ("Hanlık") özerk olmalarına izin vermiş, Kürt beyliklerini Safeviler'den uzak tutup Osmanlı egemenliğine sokabilmek için hoşgörülü davranmışlardı. Çoğu toprak ve mülkiyet sahibiydi. Bürokraside de oldukça yer verilmişti. Örneğin Şeyhülislam Ebussuud Efendi bunlardan biriydi. Bir bakıma Kürt Beylikleri Osmanlı'nın kayınları topluluklarıydı (19). Bu nedenle Kürt Beylikleriyle Osmanlı yönetimi arasında bir çelişki, bir sorun doğmamış; 19. yüzyılda ulusçuluğun ortaya çıkışına dek, (Osmanlı Kürtleri için özellersek II. Abdülhamit dönemine dek) bir çelişki, bir çatışma çıkmamıştır. Bu nedenle Osmanlı'ya başkaldırıcılar arasında, (özellersek Celali ayaklanmacıları arasında) Kürt hareketlerine rastlanmaz. Kürtler, bütün ayaklanmalarda Osmanlı yönetimiyle birlikte olarak ayaklanmaların bastırılmasına çalışmışlardı. Celali ayaklanmaları içerisinde yeralan Canbulatoğlu Kürt kökenli olmasına karşın, olay bir Kürt hareketi niteliği göstermez. Yadigâroğlu, III. Murat döneminde Bozok'taki Kürt Şeref Han, Mir Mehmet, Geziroğlu, Kürt Mahmut, Çakıroğlu Kaya olayları bireyci ve "eşkıyalık" türü olaylardı. 1533'lerde ayaklanan Kürt kökenli Şeref Beyle Bitlis egemeni Şeref Han olayları kendi özel beyliklerini sağlamlaştırma düşüncesinden kaynaklanıyordu. Önceki öldürülmüş, beyliği oğluna verilmişti. Şeref Han'sa Bitlis Beyliği verilince sesi kesilmişti. Dolayısiyle Osmanlı tarihi boyunca düzenle çelişen, Osmanlı düzenini devirmek veya bu düzenin yerine daha "ideal"ini getirmeye yönelik toplumsal ve siyasal bir Kürt hareketi yoktur. Kürtler, Osmanlı yönetimiyle sürekli barışıktır. Hatta başkaldırı eylemlerinin bastırılmalarında hükümet güçleri içerisinde yeralmışlardır. Babai ayaklanmasında, Yavuz'un Anadolu'ya egemen olmasında, Alevilerin Diyarbakır'dan çıkarılmasında, Baba Zünnun ayaklanmasında, Çaldıran Savaşı'nın Osmanlılar'ca kazanılmasında, Düzmece Şah İsmail olayında... Kürtler hep ilerici, Türkmen ve Alevi hareketlerinin karşısında hükümet güçleriyle birliktedirler (20). Kürtler, Türkmen'in karşısındadırlar.

(19) Kürtler'e yarı-bağımsızlık, özerklik ve mülkiyet verilmesi, Osmanlı'yla barışık tutulması ve Yavuz'la başlayan bu siyasa için bkz: Salim-name, s: 398 v.d.; Tacü't-Tevarih, IV/231,246 v.d., 262 v.d., 270 v.d.; Peçevi Tarihi, I / 38, 44; Solakzade Tarihi, II / 97 v.d.; Aksoy, s: 38; Beşikçi, s: 71.

(20) Tacü't-Tevarih, IV/262 v.d., 270v.d; Solakzade Tarihi, II/40,152 v.d; Bozkurt, s:24 v.d.,59, 66.

d) Celali Ayaklanmaları Neden Devrimci Halk Hareketleri Olamadı?

Osmanlı toplumunda feodallaşmaya doğru bir gidiş yaşandı. Mali, siyasal ve askeri güç merkezde (İstanbul'da) yoğunlaşmıştı. Timar beyleriyse ya güçlenerek feodallaşıyor, ya da tüm mali ve siyasal etkinliklerini yitirerek güçsüzleşiyordu. İstanbul kapıkullarının denetiminde olurken, Anadolu Timar sisteminin bozulmasına sahne oluyordu. Bu çelişkiden filizlenen Celali Ayaklanmaları, köy ve kasaba reayası ile egemen siyasal sınıf arası bir çatışma biçimini alamamıştı. Kasaba ayanı, loncalı zanaatkârlar, esnaf, köylünün bir bölümü bu hareketlerin dışında kalmış; "Kapıkulu gücü" birleşik bir sınıflar cephesiyle karşılaşmamıştı. Ayaklanma önderlerinin sınıfsal kaynağı ve amaçları belirsizdi. Ne köylüyü ne esnafı temsil ediyorlardı. Bunlar İslami gelenekten örnekleri görüldüğü gibi merkezi yönetimin zayıflaması nedeniyle ya feodal egemenlikler kurmayı, ya gelirli "mansıblar" koparıp feodallaşmayı, ya da bürokratik görevler koparmayı güdüyorlardı. Ayaklanmacıların çoğu yoksul ve işsiz halk tabakalarından gelmelerine karşın; amacı, disiplini, ideolojisi ve bilinçli yönlendiricisi olmadığından bu hareketler devrimci olmaktan çok birer "eşkıya", "haydut" eylemleri olarak kaldılar. Bu nedenle bu hareketler köylüye zarar verdi, esnafı ve ötekı taşra kesimini ürküttü. Bu tutum geniş cephe oluşmasına engel oldu.

Celali ayaklanmacılarının "Osmanlı örneği bir devletçilik"ten başka bir ideolojileri yoktu. Tüzük, program, yasa, ilke ya da kural biçimine gelmiş; devrimci ve demokratik nitelikli bir ideolojilerine de rastlanmıyor. Celali ayaklanmacıları arasında Şeyh Bedreddin gibi bir düşünce ve ülkü adamının yetişmeyişi, ayaklanmaların gelenekçi bir çizgide kalmasına; düzen değiştirme ve yeni düzen önerme düşüncelerinin doğmamasına neden olmuştu.

Celali ayaklanmaları tarihimizde "anarşi", "ekonomik bunalım" ve "kanlı cinayetler" yaptıkları biçiminde bir ün bırakmışlardır. Doğallıkla bunda Osmanlı tarih yazıcılığının propagandaları da etken olmuştur. Oysa halka Celaliler'den çok merkezi yönetim kıyım yapmıştı, çoğu kez Celalileri aratırcasına. Celaliler'in ideolojik eksikliğini sezen merkezi yönetim yüzbinlerce Celali olaylarına katılmış-katılmamış insanları öldürmüşlerdir. Halk, bu ölümlerin nedenini Celalilere bağlamıştır. Celali önderlerine devlet zaman zaman "büyük kemikler" atarak hareketleri durdurmuş, onları "temizlemiş"ti. Sonuçta sıkıntıyı halk çekiyordu. "Ne siyasal ne de ekono-

mik hiçbir amaç ve anlam taşımayan bu anarşi içinde halk kitleleri yıpranmıştı". Celalilerle kapıkulu ve "yarı asker-yarı eşkıya" devlet güçleri arasında çıkan savaşlarda Anadolu sömürü alanı oldu, köyler boşaldı, tarımsal üretim düştü.

Celali ayaklanmacılarının Osmanlı düzenine karşıt veya "ona alternatif olarak nasıl bir düzen" önerdiği açık değildir. Belgelerde, kaynaklarda böyle bir düzen tasarımına rastlanmıyor. Bir model getirmiyorlar. Düzene karşı savaşımları somut. Ama, sonrası için ideallerinde olan bir düzen tasarımları yok. Olayların sonuçsuz kalması, "eşkıya" olayı izlenimi vermesi, biraz da bundan kaynaklanmaktadır. Olaya İ. Hami Danişmend gibi yalnızca Türk-Devşirme çatışması olarak bakmak da yanlış olmalı. Bu durum olayın yalnızca bir görünümü, nedenlerinden biri (21).

e) Yeniçeri Ayaklanmaları Neden Devrimci Hareketler Olamadı?

Celali hareketlerinin çoğunda Yeniçeri kırımı yapıldı. II. Osman'ın öcünü almak için yola çıkan Erzurum valisi Abaza Mehmet Paşa Erzurum'dan Amasya'ya kadar sayısız yeniçeri öldürttü. Bir Kafkas dağlısı olan Abaza Hasan Paşa, Doğu Anadolu'dan Bursa'ya kadar yeniçeri doğradı. Yeniçerilik, bu kıyımlardan sonra bir daha kendini düzeltemedi. Bu kıyımlardan sonra yeniçeriler uzun zaman padişah gücünün biricik desteği olarak kaldılar. Ancak, "militer ve endüstriyel fonksiyonunu yitirdikten sonra" sarayı korkutan bir güç durumuna dönüşeceklerdir. Uzun zaman Osmanlı yönetimi yeniçerilerin geçimlerini sağlamalarında ödünler vererek, ayaklanmalarını dejenere etti, dirençlerini kırdı. "Siyasal rejime karşı ne istediklerini bilmeyen" önderler bir süre okşanır, sonra da cellatlara atılırdı.

Vakanamelerin sürekli karaladıkları, "rezil", "zorba", "cahil" olarak niteledikleri yeniçeriler Patrona Halil ve Kabakçı Mustafa olaylarında da görüldüğü gibi; başkaldırdıkları devleti temsil edenlere göre zorbalık, rezillik, cahillik ve ahlaksızlıktan çok çok geride kalırlar. Bütün yeniçeri ayaklanmalarında sivil halka dokunulmayacağı duyurulmuş ve başarılı ölçüde bu ilkeye uyulmuştu. Sorumlu gördükleri yöneticilerin kelleleriyle yetinmişlerdi. Siyasal

(21) Şu çalışmaya dayanılmıştır. Berkes (1975), II / 304 v.d.

ve ideolojik yoksunlukları vardı. Çoğu kez saray entrikalarının kurbanları olmuşlardı. Önemli bir ideolog yetiştiremedikleri gibi, bir ideolojileri ve siyasal düzen tasarımları da yoktu. Osmanlı toplumuna hiçbir "siyasal ve yasal gelişme" getirmediler. Yalnız, Celali Anadolu hareketi karşısında merkezde bir siyasal kanat olarak Osmanlı demokrasisinin gelişmesinde zayıf da olsa rol oynadılar (22). Bektaşilikleri de biçimsel ve yüzeyseldi. Çoğu kez de bu niteliklerinin zararını gördüler.

2- ALEVİ AYAKLANMALARININ GENEL NİTELİKLERİ

Osmanlı Devleti'nde Alevi kültürüyle Sünni kültürü farklı kaynaklardan geldiğinden ayrı biçimlenme ve oluşumlarla ortaya çıkmışlardı. Alevilik; a) İslam, b) Asya (Şamanilik), c) İran (Zerdüştlük) ve d) Anadolu (paganist Anadolu Yunan, Roma, Hıristiyanlık, - Balkanlar) kaynaklı olmasına karşın, Sünnilik Arabistan (Araplık-Müslümanlık) kaynaklıydı. Bu özellikler tüm kurumlaşmalara, felsefik ve ideolojik oluşumlara ve siyasal davranışlara damgasını vurdu. Alevilik, Sünniliğe karşın İslamlık karşısında daha özgün ve daha kimliği koruyucu güce sahipti. Anadolu'ya İran düşüncesi şiirle, Arap düşüncesiyse dinle girmişti (23). Aleviler genellikle aşiret düzeninde yaşıyor, kurulu "devlet düzeni"ne ve onun getirdiği "resmi ideoloji"ye pek gelemiyor, tepki gösteriyorlardı (24). Osmanlılar'ın Sünniliği resmi din olarak seçişiyle birlikte Alevi çevrelerden kımıldanmalar başladı (25). Özgür yaradılışlı Anadolu Aleviliği; dinsel, ideolojik, siyasal ve ekonomik bir sömürgecilik biçiminde gelen Arapçılığa kendi kimliğini koruyarak karşı çıktı. (26). Bu durum Alevi'nin doğasından kaynaklanıyordu. Zaten, giderek düzen Alevinin aleyhine oluşmaktaydı. Bu gelişmeler karşısında Alevi sürekli kendi "ideal düzenini" aradı. Çabası bu uğurdandı. Onun tepkiciliği ve "Mehdi" bekleyişleri bu "ideal düzen"

(22) Şu çalışmaya dayanılmıştır. Berkes (1975), II / 306 v.d.

(23) Bkz: Eyüboğlu (1980 b), s: 91 v.d, 95.

(24) Birdoğan, s: 44.

(25) Eyüboğlu (1980 b), s: 99.

(26) Ulusoy, s: 252.

arayışından kaynaklanıyordu (27). Bilindiği gibi Sünni dünyası katı İslamcıydı. İslamlıksa "devrim-ihtilal"e kapalıydı ve günah sayıyordu (28). Ayrıca Sünnilik sürekli devlet ve devlet ideolojisi olmuştu. Alevilikse sürekli mualefetteydi. Bir türlü yönetime gelememişti. Tepkici, başkaldırıcı, "ihtilalci" olması ve "ihtilal"i günah saymayışı, "ideal düzen" arayışı içerisinde olması bu içinde bulunduğu toplumsal ve siyasal konumundan kaynaklanıyordu.

Alevi hareketleri yalnızca birer dinsel hareketler değillerdir. Birer "fesat hareket", mezhep kavgası, Alevi-Sünni çatışması sayılamazlar. Yeniçeri eylemleri de Alevi hareketleri içerisinde görülemezler. Celali ayaklanmalarıyla da aynı düzleme konamaz (29).

Alevi toplumları, genellikle Alevi Türkmenler'in önderliğinde olan, temelde toplumsal-ekonomik-siyasal ve mezhepsel nedenlerden kaynaklanan hareketlerdir (30). Özünde bunlar "inanç düzeyindeki bir başkaldırının toplumsal bir başkaldırıya dönüşmesi sonucu yaşarlılığını sürdürüp canlılığını koruyan" hareketlerdir (31). Haksızlıkların öbekleştiği düzene karşı yapılan eylemlerdir. Eski bir geleneği vardır. Baba İshaklar'la başlayan bu hareket, Şeyh Bedreddin'le büyük bir kitlesellik ve felsefik-ideolojik temel kazanmıştır. Şah Kulu, Bozoklu Celal, Baba Zünnun ve ötekileriyle aynı niteliğini koruyarak sürdürülmüştü. Başkaldırı eylemleri genellikle Orta Anadolu ve Akdeniz çevresinde, köylü kitlelerinin katılımıyla oluyordu. Genellikle ellerinde dirlikleri alınan, aç ve işsiz bırakılan köylü Alevi kesimi bu eylemlerin tabanı oluyordu. Kendilerini yoksulluğa ve haksızlığa sürükleyen düzene karşı yürütülen birer antifeodal köylü eylemleriydiler (32). Mehmet Bayrak'ın saptadığı gibi, "Feodalizmin ideolojisi ümmetçiliğin Anadolu'daki yansıması olan Sünnilik, kurumlaşmış düşünce olarak egemen kesimin sömürü ve baskı öğretisi durumuna dönüşürken; ezilen düşünce olarak

(27) Yerasimos, s: 171.

(28) Bkz: Timur (1986), s: 52; Berkes (1972), I / 146 v.d.

(29) Bkz: Erk, s: 110; Akdağ (1975), s: 15; Özkırımlı (1985), s: 22; Özkırımlı (1990), s: 163.

(30) Sümer (1972), s: 172; Özkırımlı (1985), s: 22; Özkırımlı (1990), s: 163

(31) Özkırımlı (1990), s: 7.

(32) Akdağ (1975), s: 14 v.d., 445; Bayrak (1984), s: 59, 136 v.d.; Timur (1989), s: 48; Yerasimos, I / 379 v.d; Özkırımlı (1985), s: 22 v.d.; Özkırımlı (1990), s: 166 v.d.

Alevilik ve türevleri de (heterodoks inançlar) köylülüğün öğretisine dönüş"müştü (33). Bu durum olayın en canalıcı yanını ortaya çıkarmaktadır. O da eylemlerin kaynağında sınıfsal nitelikli oluşlardır (34). Gerek Bedreddin (35), gerekse Şahkulu olaylarının köylü niteliği ve sınıfsallıkları oldukça açıktır. Şeyh Bedreddin ayaklanması bir bakıma "ilkel komünist topluma dönüş özlemi" taşımaktadır (36). Bu da olayın ne ölçüde siyasal, toplumsal ve ekonomik nitelikte olduğunu kanıtlar. Bedreddin ve Şahkulu, siyasal yönetime yönelik davranıyorlardı. Şahkulu aldığı çevrelere kendi adamlarını yönetici olarak atamıştı (37). Burada Alevi eylemlerinin asıl canalıcı noktası ortaya çıkmaktadır. Cemal Şener'in vurguladığı gibi, "Anadolu Alevileri'nin bir toplumsal haksızlığa karşı, aynı zamanda bir siyasal egemenlik kavgası verdikleri" ortaya çıkmaktadır (38). Her ne kadar bu olaylar dinsel görünümlü olsalar da, siyasal ve toplumsaldılar ve "siyasal egemenliğe yönelik"tiler (39).

Genel ilkeler açısından Alevilikle Bektaşilik aynı olmasına karşın, genellikle kasaba ve kentlerde oturan Bektaşiler devletle ve yönetimle daha sıcak ilişkiler kurmuş, kırsal kesim insanı olan Aleviler kadar yadlanmamışlardır. Bu nedenle Bektaşilikte pek "tepki" yoktur. Düşüncesini sevgi ve barış üzerine temellendiren Hacı Bektaş Veli şeriata karşın savaşı (-cihatı) önermez. Doğallıkla Bektaşilikte ayaklanmalara da rastlanmaz. Dahası Hacı Bektaş döneminde devlete karşı ayaklanacak bir Alevi gücü olmasına karşın, Hacı Bektaş Veli bu yolu denememiştir. Birçok Alevi ayaklanmasının olduğu Anadolu'da, ayaklanma önderleri arasında Hacı Bektaş'ın izini sürenleri göstermek olası değil (40). Kalender Çelebi'yse soy olarak Hacı Bektaş'a bağlıdır. Olay, toprak ve mülkiyet sorunlarından kaynaklanmıştır. Tabanı Bektaşiler'den çok, Orta Anadolu'nun kırsal kesim insanı olan Alevilerdir (41).

(33) Bayrak (1986), s: 33. Ayrıca benzer yorum için bkz: Çamuroğlu, s: 55 v.d.

(34) Akdağ (1975), s: 120 v.d.

(35) Nedim Gürsel-Şeyh Bedreddin Destanı Üzerine, Cem yay. İst. 1978, s: 64.

(36) Gürsel, s: 97.

(37) Bayrak (1984), s: 64, 99.

(38) Şener, s: 131.

(39) Özkırımlı (1985), s:24; Özkırımlı (1990), s: 166.

(40) Geniş açıklamalar ve yorumlar için bkz: İ. Zeki Eyüboğlu-Bütün Yönleriyle Hacı Bektaş Veli, Özgür yay. İst. 1989, s: 54, 98, 104, 129, 191.

(41) Özkırımlı (1990), s: 183 v.d.; Özkırımlı (1985), s: 27.

Tartışılan konulardan biri de; Alevi hareketlerindeki amaç İran yanlılığı mı? Ortada bir İran-Şii propagandası mı var? Anadolu Alevileri İran yanlısı olarak mı hareket ediyorlar? Osmanlı'ya değil de Safeviler'e mi bağlanmak istiyorlar?... Bu soruların akla gelmesi doğal. Anadolu'da bir Şii propagandasının varlığı doğru. Anadolu Türkmen Alevisinin Şii İran'a inanç bağlılığı var. İnanç özdeşliğinden ötürü kendisine daha yakın duyması da olası. Fakat olaya bakıldığında şu görülüyor: Alevi ayaklanmacıları "siyasal egemenlik" istiyorlar. Bir Safevi Devleti'ne bağlanma istekleri sözkonusu değil. Safeviler kurulmadan önce de Batıni-Alevi ayaklanmaları vardı. İran'da, Anadolu'da Memlüklüler'e, Selçuklular'a ve Bizans'a karşı demokratik hareketler konulmuştu. Babaililer ve öteki heterodoks eylemler bunlara örnektir. Osmanlı dönemindeki eylemler bu zincirin birer halkalarıydı (42). Bu ayaklanmalarda Safevi-Şii propagandasının etkili olmadığı söylenemez. Fakat Anadolu Alevi ayaklanmacıları da hiçbir zaman Safevi Devleti'nin, Şah'ın Anadolu'daki uzantıları, ajanları değillerdir. Anadolu ayaklanmalarını Şah adına yapmamaktadırlar (43). Alevi eylemleri oldukça Anadolu'ya ve halkına özgüdür. Anadolu Alevileri'nin özgül koşullarından doğmuştur. Nedenleri arasında toprak ve dirlik sorunu, Osmanlı yönetimi ve düzeniyle olan çelişkileri yatar. Atilla Özkırımlı olaya her iki yanıyla bakarak şu saptamadan bulunuyor ki katılmamak elden değil.

"Bu ayaklanmalarda Şii propagandasının olduğu doğrudur. İran'da Safevi Devleti'ni kuran Şah İsmail Anadolu Alevileri'nin inançlarından yararlanmak istemiş, Anadolu'ya gönderdiği halifeleri yoluyla yoğun bir propagandaya girişmiştir. Yine de Anadolu Alevileri'nin umutlarını Şah'a bağladıklarını, ama onun siyasal amaçlarına bütünüyle destek olmadıklarını söylemek gerekir. Yani Anadolu Alevileri dış düşmanla birleşmemişler, aynı inançta oldukları Şah'ın haksızlıklara son vereceğine inanmışlardır. Bu ikisi ayrı şeylerdir" (44).

(42) Bozkurt, s: 152.

(43) İbrahim Aslanoğlu da olayın böyle anlaşılmasına karşıdır. Bkz: Aslanoğlu, s: 31.

(44) Bkz: Özkırımlı (1985),s: 22; Özkırımlı (1990),s: 163.

"Devire beyi paşayı/ Zapteyleye dört köşeyi" diyen Pir Sultan'da da bağımlılık ve egemene bağlanma beklenemez. Anadolu köylüsünün gözü-kulağı olan; softanın, bağnazın karşısına engin, özgür, bağımsızcı, aydın, demokratik ve laik anlayışla çıkan Pir Sultan'da "kulluğun hiçbir türlüsü" beklenemez (45). O, bütün saraylara başının pahasına da olsa karşı çıkmış biridir. Anadolu Alevi eylemlerinde bu özü bulmak olası.

Alevi ayaklanmalarının bir başka özelliği de yerellik taşımasıdır. Bulundukları yörede güçlenen Alevi ileri gelenleri devleti karşısında buluyordu. Alevi eylemlerine çoğu zaman Sünni kökenli yoksullar ve timarları ellerinden alınan kesimler de katılmaktaydılar. Ne var ki devletle anlaşan ve timarına ulaşanlar ayaklanmacıları arkadan vuruyorlardı. 16. yüzyılın kırsal kesim ayaklanmalarında asıl güç genellikle Aleviler olmuşlardı. Devlete karşı başkaldıranlardan Yozgat'ta Baba Zünnun, Akdeniz Bölgesinde Şahkulu, Orta Anadolu'da Hacı Bektaş soyundan Kalender Çelebi sonuçta toprak beylerinin ihanetine uğramış ve bu uğurda can vermişlerdi. Ayaklanmalar genellikle aynı zaman dilimine rastlamasına karşın, aralarında bir birleşme ve ortak hareket doğmamıştır. Rıza Zelyut bu ayrı başçekmelerin "Alevi ocakları arasındaki çekişmelerden" kaynaklandığı kanısındadır. Alevi güçlerinin devlet karşısında sürekli yenilmesi, onların 17. yüzyıllarda Celali ve derebeyi ayaklanmalarına katılmalarına yolaçtı. Devlete başkaldıranların önemli ölçüde destekçileri Alevilerdi. Kuyucu Murat Paşa'nın kırım yaptığı bölgeler özellikle Alevilerin yerleşim alanlarıydı. Devlet baskısı ve bir türlü yenilmemeleri, sürekli Alevi kırımları, ayrı birimler biçiminde uzak yerlere sürülmeleri 18. yüzyıldan itibaren Alevi ayaklanmalarını sona erdirdi (46).

Anadolu Alevi ayaklanmaları bir gelenek biçiminde sürdü. Osmanlı dönemi ayaklanmaları bir bakıma Babai ayaklanmasının bir devamı, aynı olayın halkaları biçimindeydi. Hemen hemen tümünde ortak motifler vardı. Baba İshak'ın, Bozoklu Celal'in ve Şah Veli'nin ölülerinin bulunamayışı, ayaklanmaların tümünde kadın ve çocukların yeralışı ortak motif olduğu gibi Şamanilik - Türkmenlik geleneğinin de bir özelliğiydi.

(45) Sebahattin Eyüboğlu, "Pir Sultan" (derlemenin içinde), s: 77 v.d.

(46) Zelyut (1990), s: 281.

Köylü, Türkmen ve Alevi kökenli ayaklanmalar özellikle bir kimlik sorununda kaynaklanıyordu. Toplumsal ve siyasal varlıkları gözardı edilen ve baskı altında tutulmaya çalışılan Türkmen-Alevi çevreler yürüttükleri sürekli başkaldırılarıyla kimliklerini kanıtlamaya ve düzen karşısında varkılmaya çalışıyorlardı. Bu açıdan bakınca Türkmen-Alevi tarihi boyunca kimliğini haykırmaktan kaçınmamış, sürekli bu niteliğini gündemde tutmuştur denebilir.

- V -

OSMANLI'DA ALEVİ AYAKLANMALARI

1- ŞEYH BEDREDDİN AYAKLANMASI

a) Yaşamı, Eğitimi, Yapıtları:

Bedreddin, bugün Yunanistan sınırları içerisinden kalan, Edirne yakınlarındaki Dimetoka'nın Simavna (Samona) köyünde doğdu. Babası Simavna kadısı İsrail'di. Hakkındaki bilgileri torunu Halil bin İsmail'in yazdığı "Menakıb" vermektedir. Doğum tarihi 1359, ölüm tarihiyse 1420 verilmektedir. Annesi Dimetoka tekfurunun kızıdır. Baba soyu Anadolu Selçukluları'na dayanır. Babası İsrail, Anadolu Selçuklu hükümdarı Alaeddin Keykubat'ın yeğeninin oğludur (1).

Bedreddin, ilk öğrenimini babasından aldı. Edirne'de Molla Yusuf adlı bir bilginden ders aldı. Bursa kadısı Koca Mahmut Efendi'den ve daha sonra Konya'da *Allame Feyzullah* adlı bilginlerden ders aldı. Kahire'ye geçerek ünlü bilgin Mübarekşah Mantıkî'den ilahiyat, felsefe ve mantık okudu. Çevresinde Osmanlı uygarlığına katkısı olacak kişiler vardı. Bedreddin oldukça ileri bir eğitim düzeyiyle yetişiyordu. Hac nedeniyle Kudüs ve Mekke'ye gitti. Mekke'de Şeyh Zeylai'den ders aldıktan sonra Mısır'a döndü. Kahire'de inzivada olan Hüseyin Ahlati'den tasavvuf ve ayrıca Şeyh Ekmelüddin ile mantıkçı Mübarekşah Maliki'den dersler aldı. Hüseyin Ahlati'nin etkisiyle gizemciliğe (mistisizm-tasavvuf) yöneldi. Bu ara Sultan Berkuk'un oğlu Nasır Ferec'e öğretmenlik yaptı. Gizemciliğe eğilimi onu Tebriz'e sürükledi. Timur'un önünde İran'lı bilginlerle bilimsel tartışmalara girdi. Kazvin'e geçti. Burada Batını düşüncelerle donanmış olarak ayrıldı. Mısır'a dönerek Hüseyin Ahlati'yle doksan gün çile doldurdu. Bu içekapanıştan sonra Ahlati'nin halifesi, Ahlati öldükten sonra da tekkesinin şeyhi oldu. Tek-

(1) Şeyh Bedreddin hakkında bilgi veren torununun yazdığı menakıb için bkz: Halil bin İsmail bin Şeyh Bedreddin Mahmut: Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Menâkıbı Yay: A. Gölpınarlı-İ. Sungurbay, Eti yay. İst. 1967. Yürükoğlu doğum tarihini 1357 olarak verir (s: 242). İ. Z. Eyüboğlu 1359 tarihini alır. Ölüm tarihi olarak 1420'yi kabul etmekle birlikte çeşitli kaynaklarda 1414, 1417, 1418 tarihlerinin verildiğini belirtir. Cemil Yener "Varidat"a önsöz olarak yazdığı incelemesinde Dimetoka'nın I. Murat'ca 1363'de alındığını gözönüne alarak Bedreddin'in 1364-65'lerde doğabileceğini söyler. Bkz: C. Yener - Varidat, Elif yay. İst. s: 8 v.d. Bedreddin'in Selçuklu kökenini Şerafettin Yaltkaya kabul etmese de Şakayiki Numaniye (bkz: Yener, s: 9), Cevdet Paşa ve Hoca Sadeddin kabul ederler. Bkz: Ahmet Cevdet-Kısas-ı Enbiya, Kültür ve Tur. Bak. Yay. 1985, VI / 397; Tacü't-Tevarih, V / 33.

ke şeyhliğini ancak altı ay sürdürebildi. Mısır'dan ayrılarak Kudüs ve Şam üzerinden Haleb'e geldi. Timur'un ordularıyla Anadolu'ya döndü. Karaman, Germiyan, Aydın, İzmir, Tire gibi Alevilerin yoğun oldukları bölgeleri dolaştı. Sonraları Edirne'ye yerleşti. Çevresinde kalabalık bir mürid topluluğu oluşmuştu. Edirne'de saltanatını kurmuş olan Musa Çelebi'ye 1411'de kazasker oldu. Bu görev iki yıl sürdü. I. Mehmet kardeşi Musa Çelebi'nin hükümetini yıkınca kazaskeri Bedreddin'i de İznik'e sürdü ve ayda "bin akçe ulufe bağladı" (1413) (2).

Kısa bir zaman sonra Bedreddin'in kazaskerliğinde kâhyası olan Börklüce Mustafa "Dede Sultan" adıyla Cevdet Paşa'ya göre, "şeyhinden öğrendiği sofiyye terimlerini sermaye yaparak" (3) Aydın dolaylarında, Torlak Kemal'se Manisa dolaylarında ayaklandılar. İkisi de Bedreddin'in izdaşlarıydılar. Ayaklanma zamansız başlamış olacak ki Şeyh Bedreddin İznik'ten Kastamonu'ya İsfendiyar Beyi'nin yanına kaçtı. Oradan Kırım'a, Kırım'dan Eflak Beyi Mircea'nın yanına geçti. Alevilerin yoğun olduğu Silistre, Dobruca ve Deliorman dolaylarında örgütleme çalışmaları yaptı. Mehmet Çelebi'nin Kapıcıbaşı Elvan Ağa'nın komutasında gönderdiği Osmanlı güçleri Bedreddin'i Deliorman'da tutuklayarak Serez'e getirdiler. 1420'de Serez'de Heratlı Mevlana Haydar'ın "şeran kanı helal, fakat malı haramdır" biçiminde verdiği fetvayla (4), "aleme ibret olsun diye" (5) idam edildi.

---

(2) Bu serüvenin ayrıntılı anlatımı için bkz: Aşıkpaşaoğlu Tarihi, s: 88 v.d., 90; Oruç Beğ Tarihi, s: 71; Tacü't-Tevarih, V / 32 v.d.; Solak-zade Tarihi, I / 168 Hammer, II / 144 v.d.; Ahmet Cevdet (1985), VI / 397 v.d.; Uzunçarşılı, I / 339 v.d., 360 v.d.; Yener, s: 8 v.d.; Eyüboğlu (1980 b),s: 145 v.d., Yürükoğlu, s: 242 v.d. Adıvar, s: 18; Bursalı Mehmet Tahir Ef. -Osmanlı Müellifleri, Meral yay. İst. I / 64. Ne var ki yapıtı Türkçeleştiren müftü A. Fikri Yavuz'la İsmail Özen bu ünlü yapıtın yansızlığına bağlı kalmayacak uzun bir ekle zehirlerini kusmuşlardır.

(3) Ahmet Cevdet (1985), VI / 398.

(4) Fetva için bkz: Aşıkpaşaoüğlu Tarihi, s: 98; Oruç Beğ Tarihi, s: 77; Neşri Tarihi, II / 68; Uzunçarşılı, I / 365; Yürükoğlu, s: 244; Şerafettin Yaltkaya- "Bedreddin simavi", İslam Ans. II / 445. Fetvayı veren de tartışmalıdır. "Menakıb"a göre fetvayı veren şehzadelerin hocası Fahreddin'dir. Saçma ve kasıtlı sorular karşısında susan Bedreddin şeriata göre değil, örfle mahkûm edilmiştir. İbni Arabşah Bedreddin'in idamının kendi fetvasıyla olduğunu yazıyorsa da yukarıda belirttiğimiz tarihlerin verdiği ad doğrudur. Ayrıca bkz: Yener, s: 15; Tacü't-Tevarih, II / 113. İdam tarihi de çelişik verilirse de Samsun ve yöresinin alınmasından sonra gerçekleştiğine göre 1420 doğru olmalıdır.

(5) Ahmet Cevdet, (1985), VI / 399.

Börklüce Aydın-İzmir yöresinde Karaburun'da ayaklanmıştı. Manisa Beyi'yle Aydın Beyi'ni yendi. I. Mehmet oğlu Murat'la veziriazam ve Anadolu Beylerbeyi Bayezid Paşa'yı Börklüce üzerine gönderdi. Zorlu bir savaş sonucunda 10 bin kişilik Börklüce güçleri yenildi. Börklüce Mustafa Manisa'da adamlarının gözü önünde işkenceyle öldürüldü. Ayrıca tüm yandaşları işkence yapılarak öldürüldüler. Bunun üzerine aynı kişiler Manisa yöresinde Torlak Kemal'in 3 bin kişilik güçlerini de yendiler. Torlak Kemal ve adamları 1417'de işkenceyle can verdiler (6). Böylece Börklüce Mustafa, Torlak Kemal ve yandaşları yokedilerek "bu Alevi ayaklanması (kıyamı) da bastırıl"mış oldu (7).

Şeyh Bedreddin ulemadan. Hukukçu. Bir bilgin. Eğilimleri onu ulemalıktan özdekçi felsefeye dek götürdü. Batıni, gizemci (tasavvufi), özdekçi, toplumcu, laik ve ilerici bir felsefeye ulaştı. Bilimsel ve felsefik ürünler verdi. Yapıtlarının çoğu fıkha ayrılmıştı. Kahire'deyken dört mezhebin fıkıh kitap ve fetvalarını incelemişti. Prof. İ. H. Uzunçarşılı'nın belirttiği gibi, "İslam hukuku olan fıkıhta zamanın imamı"ydı (8). Fıkha ait ilk yapıtı "Letaif al-işarat"tır. Bunu, içinde özel ve önemli görüşlerinin yeraldığı "Cami al-fusulayn"la "Al-Tashil" izledi. "Al-Tashil"e Edirne'de kazeskerken başlamış, İznik'te sürgündeyken bitirmişti (3.9.1415). "Nur-ûl-Kulub" adında bir yorum (tefsir) kitabının olduğunu torunu Hafız Halil "Menakıb"ında belirtmektedir. "Ukud al-cevahir" ile "Çarag al-futuh" Arapça dilbilgisidir. Tasavvufa ait yapıtlarıysa "Fusus-ul Hikem", "Masarrat al-Kulub" ve ünlü "Varidat"tır (9).

(6) Aşıkpaşaoğlu Tarihi, s: 98; Oruç Beğ Tarihi,s: 75 v.d.; Neşri Tarihi, II / 67 v.d.; Müneccimbaşı Tarihi, I / 188 v.d.; Tacü't-Tevarih, II / 110 v.d.; Solak-zade Tarihi, I / 182 v.d; Hammer, II / 166 v.d.; Ahmet Cevdet (1985), VI / 398 v.d.; Uzunçarşılı, I / 364; Yener, s: 13.

(7) Uzunçarşılı, I / 364.

(8) Uzunçarşılı, I / 366.

(9) Bedreddin'in yapıtları hakkında bilgi için bkz: Yaltkaya, II / 445; Bursalı Mehmet Tahir Ef., I / 64; Uzunçarşılı, I / 366 v.d.; Yener, s: 18; Eyüboğlu (1980 b), s: 153 v.d.

b) Siyasal Düşünce Sistemi:

Bursalı Mehmet Tahir'in "özgür düşünceli şeyhlerin büyüklerinden" (10) olarak niteledi ğ Şeyh Bedreddin, düşüncede aydın ve ilerici olduğu kadar bilimde de çığır açıcıydı. İbni Arabşah onun için, "bilimsel yeteneğini deniz gibi sonsuz buldum. Özellikle fıkıhta.. Bilimler alanında bütün arkadaşlarından üstün olarak yurduna döndükten sonra sufi oldu" demesi onun bilimsel kişiliği için kanıt gösterilebilir (11).

Olaylara, nesnelere, evrene bir bilim adamı kuşkusuyla bakıyordu. Şeriatın, islamsal düşünce ve söylencelerinin dışına çıkarak, herşeye dünyasal gözle yaklaşıyordu. Çağına göre oldukça gerçekçiydi. Cin, peri, şeytan, deccal, kıyamet, fal onun düşün evreninin dışına itilmişti. Bu gibi şeylere inanmıyordu. Cennet ve cehennemi dünyasallaştırmıştı. Bunları ekonomi ve sınıfsallıkla özdeştirmişti. "Varidat", bu tür düşünceleri sorguluyor ve kanıtlar getiriyordu. Tanrısal iradeyi açıkça yadsıyor, doğa yasalarını evrensel ilişkilerin temeli olarak anlıyordu. Kitabını kamutanrıcılık (panteizm) üzerine temellendiren Bedreddin, Tanrı ile evreni bir görüyor, doğada her şeyin değişebilirliğine inanıyordu. Dinlerin katı kurallarına karşı çıkıyor, "çağlar değiştikçe şeriatın da değişeceğini" savunuyordu (12). Beşyüz yıl önceleri savunulan aydınlıkçı düşüncelerdi bunlar. Tutucu ve İslamcı çevreler bugün dahi çağların ve toplumların değişmesiyle birlikte şeri kuralların da değişeceği anlayışına ulaşamamışlardır.

Biz, asıl Bedreddin'in bu genel felsefik anlayışı çerçevesinde temellenen siyasal ve toplumsal düşüncelerine bakmak istiyoruz. Bedreddin toplumsal ortamla lider arasında bağ kuruyor. Önderden kötü koşullardaki toplumu kurtarmayı bekliyor (13). Toplumdaki zengin-yoksul, Hıristiyan-Müslüman türündeki ikiliklere karşıydı. Düzeltmek istediği noktalardan biri de buydu. Dinler ve peygamberler arasında fark görmüyordu (14). Bedreddin bu tür ayrılıkların

(10) Bursalı Mehmet Tahir Ef., I / 64.

(11) Eyüboğlu (1980 b), s: 154.

(12) Bedreddin ve "Varidat"ın yorumu ve değerlendirilmesi için bkz: Yener, s: 19 v.d.; Eyüboğlu (1980 b), s: 151 v.d., 189 v.d. "Varidat"taki ilgili sözler için bkz: Yener. s: 102 ("Varidat" metni); Eyüboğlu (1980 b),s: 319 ("Varidat" metni).

(13) Yener, s: 67 ("Varidat" metni) ; Eyüboğlu (1980 b),s: 297 ("Varidat" metni).

(14) Yener, s: 16.

üstünde evrensel düzlemde kalmaya çalışan aydınlardan biriydi.

Zaten Bedreddin'in suçu da buydu. İdamının nedeni; mülkiyeti kaldırmak, varlığın halkın ortak malı olduğunu savunmak ve peygamberlerle dinler arasında fark olmadığını ileri sürmekti (15). Mülkiyetle yönetimin özdeşleşmesiyle yönetici sınıfların doğduğunun bilincindeydi. Varlıklı ve yönetici sınıflar sürekli dinin arkasına sığınmışlar ve halkı yönetmede bir silah olarak kullanmışlardır. Bedreddin bu sömürü olayına gizemsel perdeyi aralayarak bakıyordu. Siyasal felsefesinin özü olacak bakışı şu:

"İnsanlar birbirlerine tapıyorlar; ya da paralara, altınlara, yiyeceklere, üne, sana... Bilmedikleri için de Yüce Tanrıya taptıklarını sanıyorlar" (16).

Tüm kurulu düzen, yönetim olayı, sömürüye dayanan sınıflaşma, erkeğin üstünlüğüne dayanan aile yapısı... bozuktu, yanlıştı. O, tüm dünyayı insanlar için düşünüyor, insanlar arasında mal varlığının eşitliğini temel alıyor, dünyasal malların insanların ortaklaşa kullanmaları gerektiğini söylüyor, yöneticilerden farklı görüşlere saygı göstermelerini bekliyor, değer kaynağı olarak emeği görüyor, toplumda iş-üretim-bölüşüm sürecini eşit düşünüyor, kadın-erkek eşitliğini savunuyor, din ve mezhep ayrılıklarını gereksiz görüyordu (17). Babailerle başlayan bu ideal düzen Şeyh Bedreddin'le artık netleşmişti. Bedreddin'de bu "ideal düzen"in ana çizgileri şöyle:

"Tanrı dünyayı yarattı, insanlara bağışladı. Erzak, giyim, kuşam, sürüler, arazi ve bütün toprak, ürünleriyle insanların ortak malıdır. İnsanlar yaratılış ve yaşayışta eşittirler. Birinin servet toplayıp biriktirmesiyle ötekilerin ekmeğe muhtaç kalması ilahi amaca aykırıdır" (18).

Bedreddin halk arasında dolaşırken bir yandan gözlemler yapıyor, toplumsal yapıyı, yaşayışı irdeliyor; bir yandan da ilkelerini belirleyip halka duyuruyordu. O, şunları belirlemiş ve buyurmuştu:

"Tanrının tüm nimetleri insanlar içindir. Toprağın tek sahibi Tanrıdır. Öyleyse Tanrının yarattığı en yüce varlık, toprağı kullanım hakkına sahiptir. Rumeli'de bol bol görülen 'malikane' sahipleri aracılığıyla insanı bu nimetten yoksun bırakmak kimin haddinedir.

(15) Yener, s: 16.

(16) Yener, s: 65 ("Varidat" metni); Eyüboğlu (1980 b) ("Varidat" metni),s: 295.

(17) Yürükoğlu, s: 245 v.d.; Yetkin, I / 132 v.d.

(18) Alıntı için bkz: Bayrak (1986), s: 88.

Mülkiyet hakkı, insanlar ve toplumlar arasındaki düzenin devamını sağladığı sürece saygıdeğer bir haktır" (19).

Bedreddin'in "ideal düzen" ve "eylem ideolojisi"ni olayların tarihini yazan Bizanslı tarihçi Dukas'da görüyoruz. Dukas Börklüce Mustafa'dan sözederken şunları söylüyor:

"... Bu kişi Türkler'e yoksulluğu, yani mal ve mülk sahibi olmamayı öğütlüyordu. Kadınlar dışında herşeyin, yani yiyecek, giyecek çift ve ekilmiş tarlaların insanlar arasında ortak olması ilkesini öğretiyordu. 'Ben senin evine kendi evim gibi, sen de benim evime kendi evin gibi girip çıkarsın, kadınlar bunun dışındadır', diyordu" (20).

Gerek İdrisi Bitlisi "Heşt-Behiş"inde gerekse Neşri Bedreddin'in halkı "ibahat mezhebine çağırdığını", "memaliki ehl-i iradeti" paylayacaklarını küfürlerle anlatırlar (21). Klasik Osmanlı aydını olan Cevdet Paşa Bedreddiniliği "bozuk düşünce" olarak nitelese de verdiği bilgi Bedreddin düşüncesinin toplumcu, insancıl, eşitlikçi ve özgürlükçü yanını ortaya kor. Şunları söylüyor:

"Başına İslam ve Hıristiyanlardan birçok kalabalık toplandı. İnsanlar arasında tam bir eşitlik, tam bir özgürlük ve mal ortaklığı gibi bozuk düşünceler çabuk tutulduğu ve bu düşüncenin herkesçe, hele yoksul kimseler arasında hoş görüldüğü için Dede Sultan'a saygıyla sarıldılar. Bu bozuk düşüncelerin sanki Osmanlı ülkelerindeki halkı din ve mezhep gözetmeksizin bir ulus olarak yaşatmak için en güzel bir çare olduğu Şeyh Bedreddin'ce öğretilerek yayıldığı söylenir" (22).

Bu alıntılarda görüldüğü gibi Bedreddin Osmanlı'da biçimlenmeye başlayan feodalizme karşı savaşım yürütüyordu. Hareketi, bir antifeodal köylü hareketiydi. Toprak sorunlarını çözmeye yönelik çalışmaları vardı. Düşünceleri Ortadoğu'ya özgü Karmati-Batını

(19) Bkz: Necdet Kurdakul - Bütün Yönleriyle Şeyh Bedreddin, s: 229; Bozkurt, s: 36.

(20) Dukas, s: 67 v.d. Ayrıca Babinger çevirisi için bkz: A. Gölpınarlı - Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin, s: 11; Gürsel, s: 51; Batı dillerinden çevirisi için bkz: Werner, II / 43.

(21) Bkz: Neşri Tarihi, II / 67; Ayrıca Gürsel, s: 51 v.d.

(22) Ahmet Cevdet (1985), VI / 398; Bedreddin ve hareketi Tanzimat sonrası yazarları düşündürmüş. Namık Kemal, Ahmet Rasim, Ahmet Mithat, Mizancı Murat ve daha birçoğu çalakalem birşeyler yazarak Bedreddin'i karalamada Osmanlı ulemasının çığırında yürümüşlerdir. Değerlendirme için bkz: V. Timuroğlu- İnançları Uğruna Öldürülenler, Yurt yay. Ank. 1991, s: 122 v.d.

"ilkel komünizm" ortaklaşacı tasarımlarının daha netleşmiş biçimiydi. Bir bakıma N. Gürsel'in de belirttiği gibi Bedreddin olayı "sosyalizmin ilk belirtilerini" içinde taşıyan bir hareketti (23).

c) Bedreddin Hareketinin Genel Etkenleri:

Bedreddin'in devrim hareketini yürüttüğü dönem Osmanlı toplumunun epeyce bunalımda olduğu dönemdir. Timur Anadolu'yu alıp beylere dağıtmış, birçok yeri yakıp-yıkmış, Yıldırım'ın oğulları arasında siyasal yönetim kavgası yaşanıyor, Anadolu'da Türk birliği için I. Mehmet savaşım yürütüyor. Anadolu bakımsız ve yönetimsiz. Üretim düşmüş, yoksulluk ve huzursuzluk var. İşte Bedreddin böylesi bir ortamda devrimi bir çare olarak görüyor (24).

Bedreddin, - Prof. M. Akdağ'ın belirttiği gibi - , "tekke köşelerinde oturan şeyhlerden değil" (25). Musa Çelebi'nin kazaskerliğini yapmış, bizzat devlet yönetiminin içinde bulunmuş ve deneyim kazanmıştır. "Osmanlı siyasal düzeni kendisine bir tür laboratuar görevi" yapmıştır (26). Uzun zaman hukuk okumuş ve bu alanda ürünler vermiştir. Mısır'ı, Hicaz'ı, Filistin'i, Suriye'yi, İran'ı, Anadolu'yu ve Balkanlar'ı gezmiş, görmüş, incelemiş, halkla ilişkiler içerisine girmiş, onları tanıma ve saptamalar yapma olanağı bulmuştur. Çağın ve kendinden önceki düşünce akımlarını incelemiş; özellikle eylemci, devrimci Batıni akımını tanıyarak onda karar kılmıştır.

Prof. F. Bozkurt, Bedreddin "kesinlikle Alevi ve Batıni değildir" diyor (27). V. Timuroğlu'ysa Bedreddin olayını "salt Batıniliğe" bağlamanın yanlış olduğu kanısındadır (28). Bedreddin'in Alevi olmadığı kesin. Köken olarak Sünnidir. Sünni eğitimi görmüştür. Şeriat hukukunun en üst merciinde görev yapmıştır (kazaskerlik). Burası kesin. Fakat Ortadoğu'da yaygın olan tasavvuf ve Batıni felse-

(23) Gürsel, s: 97; Benzer değerlendirme için bkz: Timuroğlu, s: 102, 108, 113, 114, 117.

(24) Bedreddin döneminde Osmanlılar yüze yakın savaş yapmışlardır. Bkz: Yener, s: 34.

(25) Akdağ (1974), I / 341.

(26) Akdağ (1974), I / 340.

(27) Bozkurt, s: 38.

(28) Timuroğlu, s: 107.

fenin etkisinde kalmış, kendini bu alanda geliştirmiş, dahası ürün bile vermiştir (Varidat ve Fusus al-Hikem gibi). Düşünceleri ve eylemleri de zaten Batıni gelenekten derin izler taşır (29). M. Bayrak Bedreddiniliği "Babai eyleminin güçlü bir devamı" ve aynı zamanda onu aşan "önemli ve anlamlı" bir eylem olduğunu belirtir (30).

Kişisel olarak Bedreddin Alevi değildir. Nejat Birdoğan'ın belirttiği gibi, en azından "bizim benimsediğimiz gibi Türkmen kökenli bir Alevi değildi" (31). Daha açık ve net söylersek Bedreddin köken olarak Alevi değildir. Ama, Alevilik onu düşüncesinin çeşnisi ve temelidir. Alevilik ve Bedreddinilik aynı düşünce kaynağında etkileşe ve yoğrula yoğrula gelirler. Batıni, Babai, Alevi-Bektaşilik ve türevleriyle Bedreddinilik arasında önemli bir fark yoktur. Farklı zaman dilimlerindeki yoksul kamu kesiminin ideolojileridirler. Bu ideoloji Şeyh Bedreddin'le "iyiden iyiye netleşmiştir" (32). Batınilik, Babailikle Bedreddinilik arasında Alevilik ideolojik ve kültürel bir bağdır. Bedreddin Babai-Bektaşi-Alevi düşüncesini kendi mantığı içerisinde ilerletmiş, geliştirmiştir (33). Bedreddin olayı Babai ayaklanmasıyla kendinden sonraki Alevi başkaldırıları arasında köprü oluşturmuştur (34).

Bedreddin, bir tarikat adamı değildir. N. Birdoğan, "ne bir şaman kalıntısı, ne bir mezhep odağı olmadığıdan bir yolak kurmamıştır" diyor (35). Bedreddin'in bilim ve felsefe ekolüyle yetişmesi, araştırmacı olması onu tekke duvarlarının ve zihniyetinin dışına itmişti (36). Bir yolak kurmaması da Bedreddinilerin özdeş düşünceleri paylaşan Alevilerin aralarına katılmalarına, yolu-yolağı birlikte sürdürmelerine neden oldu.

---

(29) A. Özkırımlı da Bedreddin'in Alevi-Bektaşi-Batıni geleneği sürdürdüğünü, devriminin aynı dinsel sloganları kullandığına dikkat çeker. Bkz: Özkırımlı (1990), s: 73 v.d. Werner'e göre Bedreddin'in amacı Timur'u değil, Şii Safeviler'i görüp tanımaktı. Şeyh Hamid onu Şii mezhebinin İmamcılık kanadına kutsadı. Bu inançlar Bedreddin'de ilerde Mehdilik bilincinin tohumlarını atmış olabileceği kanısındadır Werner. Bkz: II / 37.

(30) Bayrak (1984), s: 56.

(31) Birdoğan, s: 120.

(32) Bayrak (1984), s: 62; Yürükoğlu, s: 245 v.d.; Zelyut, s: 164.

(33) Yürükoğlu, s: 245.

(34) Bozkurt, s: 38.

(35) Birdoğan, s: 120.

Fakat, Bedreddin'in halk tabanı Alevidir. Bedreddin Alevi Türkmen halk arasında dolaşmış, mürid edinmiş ve onlarla birlikte eyleme geçmiştir. Olay, bir Alevi hareketidir. Ayaklanmanın Ege Bölgesi ve Balkanlar'da başlaması da bunu gösterir. Batını-Babai-Alevi-Bektaşi geleneği bir "Mehdi", bir "ideal düzen" arayışı içerisindeydi. Kurulu düzenden rahatsız olan Alevi kesimdi. Bu nedenle Şeyh Bedreddin'in köken olarak Alevi olması veya olmamasının bir anlamı yoktu. Düşüncelerinin Alevice olması yetiyordu. Bu nedenle eylem Deliorman, İzmir, Narlıdere, Manisa ve Aydın gibi tümüyle Alevi bölgelerinde alevlenmişti. Ayrıca Bedreddin Balkanlar'da Sarı Saltuklular'la birleşmişti. Ahmet Refik Kaliakra'daki Sarı Saltuk dergâhı Bedreddin'le aynı görüşten olan "Işıklar'la dolu idi" diyor (37). Bedreddin de bilindiği gibi Batını-Alevi geleneğindeki "Mehdi" gibi ortaya çıkmıştı (38). Olay, her yönüyle Alevilerin tümden katıldığı bir Alevi ayaklanmasıydı (39).

Bedreddin, "kansız devrim" düşünüyordu (40). Tabanı geniş tutmaya çalışıyordu. Zaten evrensel düşünen, din-mezhep ayrımı yapmayan birisiydi. Çevresine Hıristiyan ve Yahudiler'den de katılanlar olmuştu. Cevdet Paşa "Başına İslam ve Hıristiyanlar'dan birçok kalabalık toplandı (...) Müslüman, Hıristiyan ve Yahudiler bir kardeşlik havası içinde iş görüyorlardı. Dahası birlik komutanlarından Torlak Kemal (...) Yahudi'ydi" (41) diyor. N. Filipoviç'in "tasavvuf

(36) Bedreddin böyle bir bilimsel ve felsefik kişiliğe sahip olmasına karşın, A. Gölpınarlı onu "bilgin, fakat akli dengesi bozuk, inanç bakımından tam bir Batını" olarak suçlar. Bkz: A. Gölpınarlı-Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik, Der yay. İst. 1979, s: 171.

(37) Ahmet Refik (1932), s: 5 v.d.

(38) Werner, II / 37.

(39) Uzunçarşılı, I / 364.

(40) Yener, s: 25; Yetkin, I / 126.

(41) Bkz: Ahmet Cevdet (1985), VI / 298, Prof. M. Akdağ, "Baba Resul ve Torlak Kemal'in ordularında Türkmenler'den başka Yahudi ve Hıristiyanlar'ın da bulunmuş olduklarına dair belge ve kanıt yoktur" diyerek bu kanıya katılmaz. Bkz: Akdağ (1974), I / 343. Prof. İ. H. Uzunçarşılı (I / 363) ve Çetin Yetkin tersi kanıdadırlar (I / 130). Yoğunluk Türkmenler'de olmakla birlikte öteki etnik ve dinlerdeki yoksul kesim de katılmıştır. Bu yönüyle Bedreddin eylemi Baba İshak eylemine benzer. Dukas (s: 67 v.d.) da Bedreddin'le ilgili anlatımında yanında Hıristiyanlar olduğuna değinir. Hammer'se Torlak'ın Yahudi olduğunu söyler ve olayda Hıristiyan kökenlilerin varlığına değinir (II / 167 v.d.) İ. Z. Eyüboğlu da Lütfi Paşa'ya dayanarak Torlak Kemal'in Yahudi kökenliliğini belirtir. Eyleme çeşitli din ve mezheplerden kişilerin katılması "Bedreddin için bir başarıdır. İnançlarının etkisini, güçlülüğünü gösterir. Ona karşı kanıt olarak kullanılamaz. Demek ki düşünceleri başka dinden olanları bile etkileyip kendine çekmiştir", demektedir. Bkz: Eyüboğlu (1980 b), s: 183.

Hıristiyanlar'a Sünnilikten daha yakın geliyordu. Grek rahipleri arasında Hezikast akımı ve Latin nefreti onları İslam etkisine açık tutuyordu" (42) saptaması doğru olsa gerek. Olay, bu yanıyla Baba İshak eylemine benzemekteydi.

Bedreddin hareketi sınıfsal bir eylemdi. V. Timuroğlu'nun belirttiği gibi Bedreddin olayı "tarihimizin ilk sınıf savaşımıdır". Alevi niteliği bu yanımı örtülemez. Daha çok açığa çıkarır. Tarihlerin suçlayıp küfürler yağdırdığı yoksul Alevi Türkmen kesimi, Rumeli'de nüfus çokluğu sonucu doğan işsizler, bekâr takımı, Osmanlı yazarlarının "akılsız Türkler", "âvam-ı halk" dedikleri kesimler bu eylemin halk tabanını oluşturuyordu. Kısaca Bedreddin - Börklüce Mustafa-Torlak Kemal Ayaklanması'nın tabanı; dini, mezhebi, etniki ne olursa olsun yoksul halk ve köylülerdi. Eylem yönetici, sömürücü ve varlıklı kesime karşı veriliyordu. Devrimci bir olaydı. Feodalizme karşı yürütülen bir antifeodal köylü harekeiydi. "Adalet" kavramına dayanan bir "ideal düzen" anlayışıydı (43).

Çelebi Musa olayıyla yoksul halk ve köylü kesimi derlenmişti. Bir siyasal canlılık yaşıyordu. Çelebi Musa'nın yokedilmesi ve Bedreddin'in İznik'e yerleştirilmesi bu demeşime yeni boyutlar kazandırır. Olayın bu aşamasında M.Bayrak'ın da değindiği gibi, artık bir halk hareketini doğuracak doğal ve özgül koşullar yeterince vardır (44). Aleviler bu hareketin doğal üyeleridirler (45). Bedreddin kansız devrim düşünmektedir (46). "Yarın yanağının dışında herşey ortaktır" onda. Hareketi, yönetime yöneliktir. Açıkça yönetime gelmek istemektedir. Doğallıkla bu bir padişahlık değildir (47). Aşıkpaşaoğlu Bedreddin'in; "Şimdiden sonra padişahlık benimdir. Taht benim elimdedir. Sancak isteyen gelsin. Timar isteyen, subaşılık isteyen, dileği olan varsa gelsin" dediğini, "sancaklar ve subaşılıklar atadı"ğını yazar (48). Osmanlı anlayışının yarattığı örtüyü kaldırırsak

(42) Werner, II / 41.

(43) Bkz: Akdağ (1974), I / 342; Yetkin, I / 126 v.d.; Gürsel, s: 64; Timuroğlu, s: 102, 108, 114, 117 v.d.

(44) Bayrak (1984), s: 65.

(45) Araştırıcılar bu eylemde tabanı Alevilerin oluşturduğu kanısında birleşirler. Bkz: Yetkin, I / 139; Bozkurt, s: 38; Ahmet Refik (1932), s: 5; Eyüboğlu (1980 b), s: 157, 172, 178; Werner, II / 35 v.d., 37; Gürsel, s: 64; Yener, s: 24 :

(46) Yener, s: 25; Yetkin, I / 126.

(47) Bkz: Aksoy, s: 43.

(48) Aşıkpaşaoğlu Tarihi, s: 98; Ayrıca bkz: Ahmet Refik (1932), s: 6.

bu sözlerde Bedreddin'in hükümet kurduğu ve atamalar yaptığı anlaşılmaktadır. Aşıkpaşaoğlu'nun padişahlık dışında rejim tanımadığı için Bedreddin'in düzenini padişahlık olarak adlandırması doğal. Hammer'in "Bedreddin ve adamlarının gizli amaçları, Avrupa ve Asya'da hükümet kurmak olduğu" (49) biçimindeki yargısı da olguyu açıklamaktadır. Antifeodal bir köylü hareketi biçiminde başlayan bu hareket Müslüman ve Hıristiyanlar'dan oluşan eşitlikçi ve mülkiyet ortaklığına dayanan; çağına göre oldukça ilerici, laik, demokratik ve genel anlamda sosyalist bir devlet kurmak istiyordu.

Börklüce Mustafa'yla Torlak Kemal'in Bedreddin'le ilişkisinin niteliği de tartışmalı. N. Birdoğan'la V. Timuroğlu Börklüce'yle Torlak'ın Bedreddin'in öğrencileri olduğundan kuşkulanıyor ve Börklüce eyleminin Bedreddin eyleminden bağımsız geliştiği kanısındalar (50). Bu ölçüde örgütleyici oluşlarına bakılırsa Börklüce'yle Torlak'ın Osmanlı tarihlerinin eğitimsiz ve "basit birer köylü" nitelemesine katılmak pek olası değil (51). Yine Osmanlı tarihlerine bakılırsa Börklüce'yle Torlak Bedreddin'in yardımcıları, halkı örgütleyip eyleme hazırlamakla görevli elemanları (52). Ama şu varki Börklüce'nin erken çıkışı Bedreddin'i eyleme geçmeye zorunlu bırakmış olmalı (53). Birçok aktarmada-değindiğimiz gibi-Osmanlı dönemi yazarları Bedreddin'in sistemini Börklüce'nin ağzından verirler (54). Filipoviç, Werner gibi araştırıcılar Bedreddin'le Mustafa ve Kemal arasında pek bir "eşgüdüm ve ayrıntılı bir planlama" olmadığı kanısındadırlar (55). Fakat böyle olmasına kar-

(49) Hammer, II / 168.

(50) Bkz: Birdoğan, s: 123 v.d.; Timuroğlu,s: 118 v.d.

(51) Eyüboğlu (1980 b), s: 156, 179

(52) Aşıkpaşaoğlu'na göre Bedreddin Börklüce Musta a için "o benim hizmetkârımdır (yardımcım)" diyor. s: 98.

(53) Osmanlı tarihleri hep bu kanıdadırlar. Bkz: Oruç Beğ Tarihi, s: 74. Hoca Sadeddin "Börklüce Mustafa adındaki müridi başkaldırmakla Şeyh de töhmet altında kaldı" diyor. Tacü't-Tevarih, V / 34. Solak-zade "Börklüce'nin fesat ve tuğyani, haydutluğu ve başkaldırıcılığı sonunda şeyhin başına bu durumu getirdi" demektedir. II / 182, 185. Cevdet Paşa "Şeyh Bedreddin Börklüce'nin yaptıklarını işitince, sorumluluktan korkarak İznik'ten İsfendiyar Beyi'nin yanına kaçtı" diyor. Ahmet Cevdet 51985), VI / 398.

(54) Dukas, s: 67 v.d.

(55) Werner, II / 46.

şın hareket yine de Bedreddin'in denetiminde ve organizesinde gelişmiştir. Bedreddin, Börklüce ve Torlak'ın hareketleri ayrı ve birbirlerinden bağımsız değillerdir. Filipoviç'in de belirttiği gibi üç ayrı odaktan gelişen, fakat iplerin Bedreddin'in elinde olduğu tek harekettir. Kaldı ki böyle olması aralarında görüş ayrılığı olduğunu gözardı etmez. A. S. Tveritinova'ya kalırsa, "Mustafa'nın başkaldırısı halktan gelen *radikal kanat*, Bedreddin'in ayaklanması ise yine aynı hareketin bütünlüğü içinde *ılımlı feodal kanat*" olarak yorumlanabilir (56). Bilindiği gibi Bedreddin devlet kadrolarından gelmişti. Sonuçta egemen sınıftan sayılırdı. Daha Musa döneminde kazaskerliğinden yararlanarak timarlar ve görevler (mansıb) dağıtmış, hükümet kadrolarında yandaşlar edinmişti (57). Bu durum onun eylemini ötekilerden farklı kılıyordu. Belki "ılımlı feodal kanat"lığı buradan geliyor. Öyle görünüyorki onda Börklüce'nin amaçladığı "eşitlik ideali ve komünizm deneyi" yoktu. Yalnızca bir reformcuydu. Ütopik tasarımları pratikte bir yana bırakmıştı. Sınıfsal egemenliğin kalkmasını o aşamada beklemiyordu. İslam ve Hıristiyan toplumlarının bireşimiyle dinsel ve etnik sınırların hoşgörü ve hümanizm yoluyla zorlanacağını düşünüyordu (58). Böylece Bedreddin süreç içerisinde, "eski düzenin tümüyle yeni bir düzen için kalkmasını" bekliyordu (59). Oysa Börklüce "radikal devrim" yolunu seçmişti. Gerçi, bu düşüncenin bir Ortadoğu geleneği vardı. Din eşitçiliğini, toplumsal eşitlik istemine dönüştürmüştü. Sınıf savaşımıyla hoşgörüyü yanyana yürütüyordu. Börklüce'nin düşünceleri köylü ve göçer kesimlerin militan ideolojisi durumuna gelmişti (60). Bedreddin olayıyla çağdaşı olan Alman köylü eylemlerinin kuramcı ve ideologu Thomas Münzer arasında genelinde özdeşlik vardı. Münzer, "her türlü yetkenin varlığına son verilmeli, mallar ortak kullanılmalı, herkes emeğini ortaya koymalı ve toplumda tam bir eşitlik sağlanmalı" diyordu (61). Bu görüşlerin Bedreddin'inkine yakınlığı yadsınamaz. Ama bu benzerlikler yalnızca fenomolojik

(56) Werner, II / 50. Avcıoğlu da benzer biçimde düşünüyor. "Börklüce'nin eşitçi radikal tutumuna karşın, Şeyh Bedreddin daha ılımlıdır" demektedir. Bkz: Avcıoğlu (1978), I / 174.

(57) Prof. Akdağ dikkatleri bu noktaya çekiyor. Bkz: Akdağ (1974), I / 345.

(58) Werner, II / 50 v.d.

(59) Birdoğan, s: 124.

(60) Werner, II / 52.

(61) Bkz: Nedim Gürsel- "Thomas Münzer, Şeyh Bedreddin ve Nazım Hikmet", Toplum ve Bilim Dergisi, Sayı: 4, Kış 1978, s: 3-15.

açıdan. Tarih açısından pek uymuyor. Çünkü Münzer feodalizmden kapitalizme geçiş aşamasındaki bir burjuva öncesi devrimciydi. Kır ve kent yoksul halkı aynı potada eriterek silah yoluyla bu geçişi hızlandırmaya çalışıyordu. Tarihin bu olanakları Bedreddin'in ve Börklüce'nin önünde yoktu. Anadolu'da henüz feodalizmi geliştirmenin kavgası veriliyordu. Börklüce'nin yanında Münzer'in elindeki madenci ve köylü yığınları gibi devrimci güçler yoktu. Proleteryanın oluşmasıyla ilgili bir belirti de görülmüyordu. Oysa Börklüce, Münzer'in amacına koşut bir topluma önceden ulaşmayı göze alabiliyordu. Bedreddin'se bu düşüncelerden uzaktı. Gerçi sömürü ortamının kaldırılmasını, yoksul kesimin iyi koşullara ulaştırılmasını amaçlıyordu. Ama, bunların devlet aygıtını parçalayarak değil, reformlarla yapılmasını istiyordu. *Börklüce "devrimci (ihtilalci)", Bedreddin'se "reformcu" ve yenileştirmeciydi* (62).

d) Bedreddin'den Sonra Bedreddinilik:

Bedreddin'le adamları (Börklüce ile Torlak) öldürülmesine ve Bedreddiniler'in bir tırpan yemelerine karşın, bu hareket yok edilemedi. Gittikçe büyüyerek canlılığını korudu. Alevi-Bektaşi kesimle birleşti. Alevi-Bektaşiliğin bir türevi, bir yolağı biçiminde sürdü.

Rumeli'de oldukça yaygınlardı. Erdebil dervişleri de Anadolu'ya geldiklerinde Trakya'ya geçip Bedreddiniler'le bağ kurmuş ve kendi dergâhlarına bağlamışlardı. Alioğlu ile Dedemoğlu adlı ozan-dervişler 17. yüzyılda Bedreddin'in asıldığı Serez'de gizli toplantılar yapıyorlardı. Bu canlılık yakın zamana dek Trakya'da sürmüştü (63).

Bedreddin'e bağlı ılımlı kanada pek dokunulmadı. Ama Börklüce çizgisinde kabul edilen "aşırı" kanat sürekli ezildi, kıyıldı. II. Mehmet'in Anadolu'da baskı altında tuttuğu Alevi öğeler Börklüce izdaşı Ömer Dede'nin çevresinde toplanmışlardı. Padişah zorunlu sürgünü uyguladı. Saruhanlılar ve Deliormanlılar'ı Arnavutluk'a göçürdü. Ayaklanma bölgelerinde kalanlarsa Sünni ve Ortodoks Hıristiyanlıktan farklı dinsel özelliklerini 19. yüzyıla dek koruyabildiler. Bunlara "*Amuga*" deniyordu. Karadeniz dolaylarında ve Burgaz'ın güneyinde yaşıyorlardı. Bedreddin kanadında olanların

(62) Bkz:Werner, II / 53.

(63) Bkz: Öztelli, s: XLIV v.d.

asıl yerleşim bölgeleri Trakya'dı. Örf ve geleneklerinin çoğu Bektaşilerinkine benziyordu (64).

Bedreddiniler (çoğu kez Simaviler de denir) Kanuni ve sonrası dönemde haklarında "katl" ve "sürgün" fermanları ve fetvaları düzenlenen bir kesim oldular. Sofyalı Bali Efendi Kanuni'ye sunduğu raporunda Bedreddinileri her türlü sövgülerle niteleyerek yokedilmeleri için hedef gösteriyordu (65). Ünlü Mahmut Hüdai Efendi, Bedreddiniler'in (Simaviler) "Kızılbaşla bir" oldukları, "rafizi", "melahid", ve "zındık" olan bu toplumun "Şah"la birleşmek için olanak kolladıklarını ihbar ederek toplu kırımın ortamını yaratmaya çalışıyordu (66). Yine bu katı şeriatçı kişi saraydan "her köye bir Sünni imam atanması"nı isteyerek Alevi-Bektaşi ve Bedreddiniler'in Sünnileştirilmesini öneriyordu (67). Kanuni döneminin ünlü şeyhülislamı Ebussuud Efendi "Bedreddin ve yandaşlarının kâfir oldukları", bu nedenle "öldürülmelerinin gerektiği..." yolunda fetvalar veriyordu (68). 1613'lerde Anadolu Alevileri içerisine dağılmış Sivas bölgesi Bedreddinileri'nin kovuşturulması için Saray Sivas Sancağı kadısına buyruk gönderiyordu (69). Şeyh Bedreddin'in yapıtları ve düşüncelerine Osmanlı tarihi boyunca sansür konmuştu. Cevdet Paşa'nın kendi dönemi için verdiği "Varidat"ın toplatılmasıyla ilgili şu bilgi bu açıdan anlamlıdır (19. yüzyılın ilk yarısı):

"Varidat'ın (...) İstanbul'da nüshası bulunamamaktadır. Çünkü zamanımızda şeyhülislam olan Arif Hikmet Beyefendi bu kitabı nerede bulsa ucuz, pahalı demeyip alır ve yakıp yok ederdi. Ondan dolayı nüshası bulunmamaktadır" (70).

Aleviliğin bir türevi biçimini alan Bedreddinilik (Simavilik) tıpkı Alevilik gibi tarih boyu kovuşturulmaktan, ezilmekten, kırılmaktan, sünnileştirmeye çalışılmaktan kurtulamadı.

(64) Werner, II / 55.

(65) Belge için bkz: Ahmet Refik (1932), s: 4.

(66) Belge için bkz: Ahmet Refik (1932), s: 5.

(67) Belge için bkz: Ahmet Refik (1932), s: 12.

(68) Fetva metinleri için bkz: Zelyut (1990), s: 279.

(69) Metin için bkz: Öztelli, s: XLV v.d.

(70) Ahmet Cevdet (1985), VI / 399.

2- ŞAHKULU AYAKLANMASI

a) Ayaklanmanın Nedeni, Tabanı ve Niteliği:

Şahkulu, "Şeyhoğlu", "Karabıyıkoğlu", Sünni ve Osmanlı tarihçilerince "Şeytankulu" adlarıyla bilinir. Antalya'nın Korkudili kazasına bağlı Yalımlı (kimi kaynaklarda Kızılkaya) köyü halkındandır. Türkmen kökenlidir. Alevidir. Babası Hasan Halife, Şah İsmail'in babası Şah Haydar'ın halifelerindendir. İlk kez Şah Haydar'a giderek hizmetten bulunmuş, halifesi olduktan sonra Tekeli'ne (Antalya ve yöresi) atanarak, yöreyi Şah Haydar'a bağlamakla görevlendirilmiştir (71).

Baba ile oğul Şahkulu köylerinin yakınında bir mağarada yaşıyorlardı. Oldukça ünlenmiş olduklarından II Bayezid "dualarını almak için" yılda 6-7 bin akçe gönderiyordu (72). Bu aşamada Osmanlı yanlısı bir görünümde idiler. Gittikçe çevreleri genişliyordu. Şah İsmail adına çalışıyorlardi. Şah İsmail'in Anadolu'daki önemli temsilcilerindendiler. Batı Anadolu ve Rumeli'de Şah İsmail adına çalışmaları Şahkulu yürütüyordu. Serez, Selanik, Yenice-i Zagra, Filibe, Sofya ve öteki Rumeli il ve kazalarına örgütleyicilerini (halife) göndermiş, bu yöreleri Şah İsmail'e kazanmaya çalışıyordu. Sipahilerden Çakıroğlanları, Kızıloğlu, Mehmet Bey, Dede Ali ve Hızır onun görevlileriydi. Adamlarından (mürid) Safer'i Siroz'a, İmamoğlu'nu Selanik'e, Taceddin'i Zagra Yenicesi'ne, Pir Ahmet'i de Filibe'de propaganda çalışması için görevlendirmişti. Kapulukaya'da ve Döşeme Derbendi'nde sürekli gizli toplantılar yapıyorlardı (73).

Şahkulu ayaklanması örgütlü bir olaydı. Doğrudan siyasal iktidara yönelikti. Şah İsmail'den dayanak bulan bir Alevi eylemiydi. Sınıfsal bir karakteri vardı. Elinden timarı alınan, yoksulluğa itilen Anadolu insanının bir tepkisi, bir başkaldırısıdır. Şahkulu olayını hükümet adına incelemekle görevli adı bilinmeyen birinin Divan'a sunduğu rapor olayın kaynağını açıklar. Şöyle;

---

(71) Uzunçarşılı, II / 230; Yetkin, I / 199; Prof. Ş. Tekindağ- "Şah Kulu Baba Tekeli İsyanı", B.T.T. Dergisi, Sayı: 3, Aralık 1967, s: 36.

(72) Bkz: Tekindağ, BTTD, Sayı: 3, s: 36; Uzunçarşılı, II / 230.

(73) Devlet güçlerine yakalanan kişilerin verdikleri bilgilerde bu çalışmalar anlaşılıyor. Bkz: Tekindağ, BTTD, Sayı: 3, s: 36.

"Ülke harap'...) Reayanın durumu harab (...) (Şahkulu'nun) askerleri içinde sipahi kesiminden çok insan vardır. (...) Timarlarımızı ala ala tüm rızkımız tükendi. (...) Nerede mal sahibi Türk varsa, bezirgan oğulları varsa, kadı oğulları varsa, mütevelli oğulları varsa tümü timar edindiler. Padişahın ne kadar ahçısı, seyisi, mehteri v.s. hüddamı varsa tümü timar edindiler. Yoldaşa timar kalmadı.Görsünler, imdi timarı nâ-mahelle verüp sihapi kesimini zulmetmekten ne fitneler doğsa gerektir" (74).

Bir başka rapor da yoksul Türk çevrelerinin "birkaç beylerbeyi elinden ciğerlerinin hun" olduğundan söz eder (75). Bu nedenle olacak ki kısa zamanda Şahkulu 10 bin ayaklanmacı çıkaracak güce ulaşacaktır (76). Bu eylem gelişigüzel oluşmamıştı. Örgütlü bir tepki ve başkaldırıydı. Yerel bir derneşim ve direnme değildi bu olay. Şahkulu'nun amacı doğrudan Osmanlı siyasal iktidarının yıkılması ve yönetimin ele alınmasıydı (77). Şahkulu çevresinde toplananlara "devlet ve saltanat bizimdir" diyor (78), Osmanlı Devleti'ni yıkmaya çalışıyordu. Ele geçirdiği toprakların yönetimini adamlarına veriyordu. Böylece hükümet kurmuş ve yönetiyordu (79). Her ne kadar başında görevi Şah İsmail'den almışsa da, başarıları onu bağımsız davranmaya itmişti. Sonradan durumunun kötüye gitmesi yeniden İran'a yönelmesine neden olmuştu (80).

Prof. F. Bozkurt'un da belirttiği gibi olay "tam bir köylü başkaldırısı"ydı. Eyleme Baba İshak olayını anımsatırcasına kadın ve çocuklar da katılıyorlardı. Ayaklanmaya katılmayan köyler yakılıp-yıkıldı. Çocuk ve kadınları öldürüldü. Burada eylem birliği sağlanmaya çalışılıyordu. Prof. Sohrweide ise olaya değişik gözle bakıyor. Ayaklanmanın Şah İsmail'ce yönlendirilmediğini, anarşist bir nitelik taşıdığını, "yitirecek birşeyleri olmayan insanların acımasızca, köyleri körükörüne yıkıp, yağma ve ölüm saçtıklarını" belirtir (81).

(74) Belge için bkz: Çağatay Uluçay - "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?, İ. Ü. Ed. F. Tarih Dergisi, C: V, Sayı: 9, Mart 1954, s: 54 v.d.

(75) Uluçay, C: V, Sayı: 9, s: 73.

(76) Şah ulu'nun milis gücü için b z: Sümer (1972), s: 170; Uzunçarşılı, II / 230.

(77) Bkz: Yet in, I / 198; Bayra (1984), s: 76.

(78) Ahmet Refi (1932), s: 8; Solakzade Tarihi, I / 445.

(79) Uluçay, C: V, Sayı: 9, s: 65; Tekindağ, BTTD, Sayı: 4, s: 54; Bozkurt, s: 54.

(80) Birdoğan, s: 134.

(81) B z: Bozkurt, s: 54.

Bu duruma bir Alevi-Sünni mezhep çatışması düzleminde bakmak yanlış ve yüzeysel olur. Gerçi bu olayda da bir Alevilik ideolojisi sözkonusu. Yalnız hem Alevilik ideolojisinin, hem Şahkulu olayının dayandığı, kaynaklandığı toplumsal-ekonomik temel vardır. Ayaklanmaya katılan kitlenin Alevi olması yanıltıcı olabilir, belki. Ama, bu olay, bu ekonomik temelden kaynaklanmaktadır.

Ayaklanmaya katılan halk genellikle Ortaasya kökenli Oğuz-Türkmen kesimi. Teke, Menteşe yöresi ve Batı Anadolu bu kesimin en yoğun olduğu bölge. Bu insanlar Alevi. Olayın öncüleri de Alevi. Aynı zamanda bu insanlar göçer ve yerleşik köylüler. Çoğunun elinden timarı alınmış, "kul taifesine", başka bir deyişle saray çevresine dağıtılmıştı (82). Halk devletten soğuyor, yoksul kesimler daha çok eziliyordu. "Anadolu ve Karaman kesiminde hal yürekler acısı" durumdaydı (83). Padişah II. Bayezid yönetimden elinieteğini çekmiş; yönetim soyguncu, rüşvetçi bürokrasinin elinde kalmıştı (84). Ne kadar işsiz, güçsüz, yoksul kesim, Celal-zade'nin deyişiyle "ayaktakımı Kızılbaşlar"; "kentlerde, kasaba ve köylerde, dağlarda ve obalarda her çeşit kötüler ve Türkmenler ve ne kadar levent"ler varsa Şahkulu'nun çevresine toplanmışlardı (85). Kemalpaşazade Osmanlı sövgü edebiyatına uyarak Şahkulu'nun kitlesini; "ömründe ve yöresinde kendilerini kimsenin adam yerine koymadığı işsizler ve yoksullar ordusu", Hoca Sadeddin'se bunları "Anadolu Türkleri'nden birkaç ayağı çarıklı hırsız (sârikler)" (86), İshak Çelebi'yse "ömrü piyadelikle geçmiş ağaç ayaklı Kızılbaş Türkleri" (87) olarak niteliyor. Prof. F. Sümer Şahkulu yanlılarının büyük çoğunluğunun "Teke dağlarının yoksul köylüleri" olduğunu belirtiyor (88). M. Bayrak'ın deyişiyle Şahkulu güçlerinin "omurgasını yoksul köylüler ve timarları ellerinden alınmış sipahiler oluşturuyordu" (89). Bunların geneli Aleviydi. Toplumun ezilen, sömürülen alt tabaka kesimiydi, geniş köylü yığınlarıydı.

(82) Tekindağ, BTTD, C: I, Sayı: 3, s: 35.

(83) Bayrak (1984), s: 78.

(84) Tacü't-Tevarih, IV / 43; Müneccimbaşı Tarihi, II / 429.

(85) Selim-name, s: 297 v.d.

(86) Bkz: Sümer (1976),s: 27, 33.

(87) Tekindağ, BTTD, Sayı: 3, s: 55.

(88) Sümer (1976), s: 32.

(89) Bayrak (1984), s: 80.

b) Ayaklanmanın Aşamaları:

Baba Hasan Halife'yle oğul Şahkulu başında Şah İsmail'e çalışmaktaydılar. Safeviler'in Anadolu'da bir üssü durumundaydılar. Gerek Teke yöresinde, gerek Batı Anadolu'da, gerekse Trakya'da Safeviler adına propaganda yürütüyorlardı. Hasan Halife öldükten sonra Şahkulu örgütleme ve propaganda işini eline aldı. Bu yörelerde çalışmalar 1509'lardan başlayarak bir iki yıl sürdürüldü. Osmanlı yönetimi gelişmelerin farkındaydı. Filibe Sancakbeyi Şahkulu'nun elemanı (müridi) Pir Ahmet'i yakalatarak gerekli bilgiyi almış ve Divan'a bildirmişti (90). Antalya kadısı Şahkulu'nu yakın izlemeye almıştı. Döşeme Derbendi'nde Şahkulu ve yandaşlarının toplantı ve dinsel törenleri (cemleri) Antalya Subaşısı'nca basılmış, Şahkulu ise yakalanmayıp kaçmıştı. Bu yakalanmayış Şahkulu'na daha bir olağanüstülük kazandırmış, halkın gözünde yüceltmiştir (91). Antalya kadısının Şehzade Korkud'a gönderdiği 1510 tarihli mektuba bakılırsa müridleri Şahkulu'yu "peygamber" ve "mehdi" olarak nitelemekte, ona "inanmayanların imansız" gidebileceklerini söylemektedirler (92).

Şehzade Korkud Manisa dolaylarındayken, Şahkulu, çoğu sipahi olan 4-5 bin kişilik güçleriyle Korkud'a saldırdı. Korkud'un güçleri dağıldı. Çoğu öldürüldü. Antalya Subaşısı Hasan Bey'le Korkud'un defterdarı - özellikle Sünni halktan oluşturdukları - 3 bin kişilik bir güçle Korkud'un yardımına gelerek, Şahkulu'na saldırdılarsa da, yenilerek Antalya kalesine sığındılar (93). Şehzade Korkud'un hazinesine elkondu. Antalya, Kızılcakaya, İstanos, Elmalı, Burdur ve Keçiborlu basılarak kadıları öldürüldü. Kütahya önlerine dek gelindi. Amaç, Karaman yöresiydi (94).

---

(90) Filibe Sancakbeyi'nin Divan'a sunduğu raporun metni için bkz: Tekindağ, BTTD, C: I, Sayı: 3, s: 36 v.d.

(91) Görevliler onun yakalanmayışını Divan'a verdikleri bilgilerle olağanüstülüğüne (büyü) bağlıyorlar. Bkz: Uluçay, C: V, Sayı: 9, s: 64; Tekindağ, BTTD, Sayı: 3, s: 38; Bayrak (1984), s: 94.

(92) Belge için bkz: Uluçay, C: V, Sayı: 9, s: 64; Tekindağ, BTTD, Sayı: 3, s: 38.

(93) Olay üzerine Antalya kadısının gönderdiği mektup için bkz: Tekindağ, BTTD, Sayı: 3, s: 38 v.d.

(94) Bkz: Uzunçarşılı, II / 230; Yürükoğlu, s: 248.

Şahkulu bu ilerleyişi sırasında cami, mescit, medrese ve zaviyeleri yıkıyor, eksik ve saptırılmış Kuran ve öteki din kitaplarını yaktırıyordu. Atamalar yapıyor, bizzat ülke yönetimini ele almaya çalışıyordu (95).

Bu başarıları Şahkulu'na cesaret ve güç kazandırdı. Celalzade'ye göre ne kadar köylü, kentli, obalı Türkmen; ne kadar elinden timarı alınmış, devlete kızgın, timarlı, sipahi, levend Alevi varsa Şahkulu'nun çevresinde toplandılar (96). Hoca Sadeddin'e göre 19.4.1510'da "*Alevi töresine göre toplanarak*" Şahkulu'nu kendilerine bağbuğ seçtiler (97). Devlet Şahkulu olayını bastırmak için Anadolu Beylerbeyi Karagöz Ahmet Paşa'yı görevlendirdi. Ahmet Paşa Burdur dolaylarındaki Şahkulu üzerine Nokta adındaki beyini 1-2 bin kişilik bir güçle gönderdi. Nokta yenildi, adamları öldürüldü. Şahkulu 16.4.1511'de Burdur'u aldı. Bu aralar "Mehdi" olarak kabul edilen Şahkulu'nun çevresine 20 bin dolayında insan - çoluğu ve çocuğuyla- toplanmıştı (98).

Şahkulu Karagöz Ahmet Paşa güçlerini yenmek ve Kütahya'yı almak için Keçiborlu, Sandıklı, Kiçisıçanlu, Ulusıçanlu ve Altuntaş'ı alarak Kütahya önlerine geldi. Çarpışmada Şahkulu yenildi, dağlara çekildiler. Halk ve Karagöz Ahmet Paşa'nın askerleri yağmaya girişince, Şahkulu bu kargaşalıktan yararlanıp yeniden saldırıya geçti. Yenilgi başarıya dönüştü. Karagöz Ahmet Paşa öldürüldü. Kütahya alınamadı (22.4.1511) (99).

Bu başarıdan sonra Şahkulu, Alaşehir Ovası'ndaki Şehzade Korkud üzerine yöneldi. Alaşehir Ovası'nda Korkud'un Hasan Ağa komutasında gönderdiği güçleri yendi. Şehzade Korkud korkarak Manisa kalesine sığındı. Şahkulu Bursa üzerine yöneldi (100).

---

(95) Şehzade Osman'ın raporunda olay saraya bildiriliyor. Rapor metni için bkz: Tekindağ, BTTD, Sayı: , s: 39; Uluçay, C: V, Sayı: 9, s: 64. Ayrıca Bayrak (1984) s: 97; Yürükoğlu, s: 248.

(96) Selim-name, s: 298.

(97) Tacü't-Tevarih, IV / 43.

(98) Bkz: Tekindağ, BTTD, Sayı: 4, s: 54; Yetkin, I / 201; Bayrak (1984), s: 98.

(99) Tekindağ, BTTD, Sayı: 4, s: 54, v.d; Uzunçarşılı, II / 230; Uluçay, C: V, Sayı: 9, s: 68; Yetkin, I / 201.

(100) Tekindağ, BTTD, Sayı: 4, s: 55; Bayrak (1984), s: 99 v.d.; Yetkin, I / 201.

Şehzade Korkud bölgedeki gelişmeleri merkeze bildirince; Veziriazam Hadım Ali Paşa, Amasya Valisi Şehzade Ahmet, Beyşehri (veya Niğde) Sancakbeyi Şehzade Şehinşah'ın oğlu Şehzade Mehmet, Şehzade Mehmet'in oğlu Şehzade Osman Şahkulu olayını bastırmakla görevlendirildiler (101).

Bu ara bir takım siyasal gelişmeler de görüldü. II. Bayezid'in oğlu Konya Valisi Şehinşah ile Şehzade Ahmet'in oğlu Murat Şahkulu'yla birleşmişlerdi. Sünni Memlük Sultanlığı ile Adana ve yöresine egemen Ramazanoğulları Osmanlı Devleti'ni desteklemişlerdi. Dolayısiyle Osmanlı yanlısı olarak bilinen Halep Naibi (valisi) Hayır Bay ile Ramazanoğlu Mehmet Bey, Alevi Şahkulucular üzerine yürüyen Hadım Ali Paşa'ya yardım önerisinde bulunmuşlardı (102). İkinci bir olay da Şahkulu olayını bastırmak için Ali Paşa'yla birleşen Şehzade Ahmet'in "saltanat bana verilmiştir" diyerek Ali Paşa'nın kendisine bağlanmasını istemesi, bunu sağlayamayınca da ortak hareketten çekilmesidir (103).

Şehzadeler Hadım Ali Paşa'yla birleştiler. Sadrazamın yanında 4 bin yeniçeri 4 bin de sipahi vardı. Şehzade güçlerini ve gönüllü birliklerini de sayarsanız hükümet birliklerinin oldukça kalabalık olduğu görülür. Şahkulu Osmanlı güçleri karşısında önce Konya'ya çekildi. Kenti kuşattı. Fakat hükümet güçleri yaklaşınca kuşatmayı kaldırarak, dağlara çekildi ve Kızılkaya boğazını tuttu (15.6.1511). Şahkulu, burada 38 gün kuşatmada kaldı. Önce İncirli Derbendi'nde kuşatmayı yarmayı denediyse de başaramadı. Sonra Döşeme Derbendi'nde kayalar arasında bir çıkış yolu buldu. Kendisine engel olmak isteyen Karaman Beylerbeyi Haydar bey güçlerini yenerek, Haydar Beyi de öldürdü. Beyşehir'e vararak konakladılar. Bu sıralar Şehzade Ahmet Hisar Dağı'na sığınan 3 bin Aleviyi öldürmüştü. Şahkulu'nu izleyen Ali Paşa 14 gün sonra Sivas yakınlarında Çubukova'da yetişti. Hadım Ali Paşa yönetimindeki Osmanlı güçleriyle Şahkulu güçleri arasında Sivas yakınlarındaki *Gedikhanı*'nda (kimi tarihler *Gökçayı* derler) savaşa tutuştular. Karaman sipahileri savaşı bırakarak dağıldılar. Çankırı ve Ankara'dan da yardım gelmedi. Ali Paşa dağılmayı önlemek için çaba gösterdiyse de vurularak öldürüldü (2.7.1511). Ordusu bozuldu. Ne var ki burada ölenler arasında Şahkulu da vardı. Yandaşları onun ölüsünü bir süre

(101) Uzunçarşılı, II / 230 v.d.

(102) Tekindağ, BTTD, Sayı: 4, s: 55.

(103) Uzunçarşılı, II / 231.

birlikte taşıdılar ve bilinmeyen bir yere gömmüş olmalılar. Şahkulu'nun ölümü Osmanlı ordusunu kurtardı. Bozulan Şahkulucular İran'a doğru çekildiler. Devlet Teke ve Hamitili'ndeki Alevilerin bir bölümünü cezalandırmak için Modon ve Koron'a sürdü (104).

Şahkulu'nun önceden "sultan" ve "vezir" olarak adlandırdığı kişiler 15 bin dolayındaki Teke ve Hamidili Alevilerini çoluk-çocuklarıyla birlikte İran'a doğru götürdüler. Bunlar özellikle Suşehri ve Erzincan'da bir takım taşkınlıklar yaptılar. Buralarda ufaktefek çatışmalara da rastlanıyor. Dahası Şahkulu'nun adı da geçiyor. Fakat bunun Şahkulu değil de, onun kendisinden sonraki yöneticisi, kafileyi İran'a götüren lider olması akla uygun geliyor. Bilindiği gibi Şahkulucular Erzincan'da Şah İsmail'in 500 kişilik bir kervanını da soymuşlardı. İran'a varan Şahkulucular Şah İsmail'ce pek iyi karşılanmadılar. Kaynaklara göre önce sorgulandılar. Sonra önderleri öldürüldü. Halksa ilerde demeşip herhangi bir olay yaratmasınlar diye dağınık olarak ülkenin çeşitli yörelerine yerleştirildiler (105).

Şah İsmail bu dönem Osmanlı yönetimiyle iyi ilişkiler içerisinde olmayı yeğliyordu. II. Bayezid'in gevşek tutumu ona Anadolu'da rahat çalışma olanağı yaratabiliyordu. Bu tür ayaklanmalarsa Osmanlılar'ca Şah İsmail'e bağlı görülecek ve sıkı önlemler alınabilecekti. Bu nedenle Şah İsmail bu aşamada, siyasasına ters düşen ve kendi istemi dışındaki bu tür eylemlere izin vermek istemiyordu. Şahkulucuları cezalandırması, birçoğunu öldürtmesi bundandı. Ahmet Refik'in Şah İsmail'in sorgulamalarda Şahkulucuları "kendisine yandaş bir düşüncede" bulmayışını (106) yazması bu açıdan an-

(104) Geniş açıklamalar için bkz: Tacü't-Tevarih, IV / 50 v.d. Solakzade Tarihi, II / 450 v.d.; Müneccimbaşı Tarihi, II / 428 v.d.; Sümer (1972), s: 170 v.d; Sümer (1976), s: 33; Birdoğan, s: 135 v.d.; Öztürk, s: 193; Alunet Refik, Ş. Tekindağ, F. Sümer, Ç. Yetkin, F. Bozkurt, Y.N. Öztürk varolan verilere dayanarak Şahkulu'nun Gedikhanı Savaşı'nda öldüğünü yazarlar. N. Birdoğan'sa Şahkulu'nun bu olaydan sonra yandaşlarını alıp "Hafik üzerinden Erzincan'a doğru kaybolduğu"nu yazar. M. Bayrak, Ç. Uluçay'a dayanarak Şahkulu'nun Erzincan'a ulaştığını ve oradaki bir çatışmada öldüğünü söyler. Tahsin Yazıcı'ysa Şahkulu'nun "Şahriyar'da Şah İsmail'e ulaşmağını ve onun tarafından öldürüldüğüne değinir (İslam Ans. Şah İsmail mad.). Osmanlı kaynakları da bu çelişkidedirler. Hoca Sadeddin onun kaybolduğunu (IV / 63), Müneccimbaşı savaş sırasında kaybolduğunu, "ölü veya diri olduğuna dair" haber alınamadığını, Solakzade'yse Gedikhanı Savaşı'nda "öldürüldüğünü" yazarlar (II / 454).

(105) Bkz: Tacü't-Tevarih, IV / 64 v.d. ; Müneccimbaşı Tarihi, II / 431 v.d.; Solakzade Tarihi, I / 454 v.d.; Tekindağ, BTTD, Sayı: 4, s: 58 v.d.; Ahmet Refik (1932), s: 8.

(106) Ahmet Refik (1932), s: 9.

lamlı olması gerek. Şu bir gerçek ki devlet siyasası nerede olursa olsun, devletin çıkarını önplanda tutar. Bir noktada kendi amacı için kullandığı bu insanları, çıkarına ters düştükleri an dışlaması ve kılıçtan geçirmesi bu açıdan öğretici olmalı. Oysa, Şah İsmail Anadolu Türklüğüyle yola çıkmıştı. Anadolu Türklüğü içinse Şah İsmail bir umud kapısıydı. Ama devlet siyasası pek de insanların hayallerinden yaşattıkları gibi tozpembe değildir. Çoğu kez hoşgörüsüz ve katı. Burada gerçekleşen de siyasanın bu yanı. Gerçi Şah İsmail'in de durumunu gözönüne almak gerekir. O, Osmanlı'nın sert önlemler almasına yolaçacak ortam yaratmaktan çekiniyordu. Bu tür olaylar Osmanlı'yı önlem almaya yöneltecek ve bilindiği gibi az bir zaman sonra I. Selim Safeviler'in ve Alevilerin başına bir balyoz gibi inecektir. Safeviler olsun, Aleviler olsun ortak darbe yiyeceklerdir.

3- NUR ALİ HALİFE AYAKLANMASI

Nur Ali Halife olayı Osmanlı yönetimindeki bir iktidar boşluğu dönemine rastlar. II. Bayezid tahttan uzaklaştırılmış, Yavuz Selim kardeşlerine karşı yönetim için savaşım vermektedir. Şehzadeler arası savaşımla birlikte bürokrasi de şehzadeler içerisinde yan tutarak yönetimde kalmak veya yönetime gelmek savaşımı veriyordu. Yavuz her türlü karşıtlığın üzerine kanla gidiyor ve baskı altına alıyordu. Ötede bir köylü-Alevi-Türkmen ayaklanması olan Şahkulu olayı yeni kanla bastırılmıştı, ama olaya kaynaklık eden nedenler ortadan kaldırılmamıştı. Şahkulu olayından sonra yer yer Alevi-Türkmen-köylü kesim eylemler içerisindeydi. Nur Ali Halife 1512'lerde Tokat, Amasya, Çorum ve Yozgat yörelerindeki yoğun Alevi kitlelerinin başına geçti.

Nur Ali Halife Şah İsmail'in halifesiydi. Zaten bu ayaklanma *"Safevi Devleti ile yakın bağlantısı olan ve doğrudan Şah İsmail'ce yönlendirilen tek ayaklanma'dır"* (107). Nur Ali ayaklanmayı Koyulhisar'da başlattı. Çevresine 3-4 bin süvari toplamıştı. Niksar'ı alarak Tokat'a geçti. Üzerine gönderilen Faik Paşa güçlerini yenerek Tokat'ı aldı. Şah İsmail adına hutbe okuttu (108). Hoca Sadeddin'in

(107) Bozkurt, s: 52.

(108) Yetkin, I / 203; Bozkurt, s: 52; Birdoğan, s: 36.

de belirttiği gibi yöre Aleviydi ve Şah İsmail'e eğilimliydiler (109). Yöredeki Avşar, Varsak, Karamanlı, Turgutlu, Bozoklu, Tekeli ve Hamideli'li aşeritler Nur Ali'ye katıldılar. Kısa zamanda 20 binin üzerinde gücü oldu (110). Tokat'taki Şehzade Ahmet Yularkastı Sinan Paşa'yı ayaklanmayı bastırmakla görevlendirdi. Sinan Paşa 2 bin askeriyle birlikte öldürüldü. Ayaklanmacılar Sivas'ı kuşattılar. Bu aralar Şehzade Murat (Yavuz Selim'in kardeşi Şehzade Ahmet'in oğlu) "kızılbaş oldu". Başına törenle kızıltaç takıldı. Tokat kenti ayanı Şah İsmail adına hutbe okuttu. Şehzade Murat 10 bin kızılbaşla Kazova'da Nur Ali Halife'yle birleşti. Ne var ki Şehzade Murat sonradan askerleri üzerinde denetimini yitirdi. Nur Ali Halife'yse Sivas, Amasya ve Tokat yöresinde derneşen Alevilerin çoğunun İran'a geçmesini sağladı (111).

Osmanlı Devleti, Sinan Paşa'nın Nur Ali'ye yenilmesi üzerine Bayburt'ta bulunan Bıyıklı Mehmet Paşa'yı görevlendirdi. Nur Ali adamlarının bir kısmını Erzincan'a dek götürebilmiş ve Erzincan'da Mehmet Bik Aygutoğlu'yla bağlaşma kurmuştu. Nur Ali 20.7.1512'de *Göksu*'da yapılan çarpışmada yenildi. Ayaklanmacılar dağıldı (112).

Nur Ali, savaşta Kadızade Hoca Bey diye bir tarafından öldürülmüştü. Bıyıklı Mehmet Paşa, Nur Ali'nin başıyla birlikte İstanbul'a 600 kızılbaş burnu göndermişti (113). Şehzade Murat'sa Şah İsmail'in İran'da kendisine verdiği dirliğe giderken 1513'de öldü.

Nur Ali'nin güçleri arasında çok sayıda kadın ve çocuk vardı (114). Bu durum olayın Türkmenlik özelliğini gösterir. Daha önceki Alevi-Türkmen olaylarında da kadın ve çocuklar katılmışlardı. İkinci bir yan Türkmenler İran'a yerleşmeye gidiyorlardı. Şah İsmail Anadolu göçer Türkmenine yerleşme olanağı tanımıştı. Çoluk-çocuklarını bu nedenle de yanlarına almış olmalılar.

---

(109) "Ol yörenin Türk'ü Kızılbaş'a tutkun idiler" diyor. Bkz: Tacü't-Tevarih, IV/84.

(110) Tacü't-Tevarih, IV / 84; Solakzade "... yirmi bin adam ve savaşçı (...) soysuz Türkler toplandılar" diyor (I / 461); Ahmet Refik (1932), s: 9.

(111) Bkz: Doğan Avcıoğlu - Türkler'in Tarihi, Tekin yay. İst. 1982, V / 2247; Bozkurt, s: 52.

(112) Bkz: Yetkin, I / 203; Birdoğan, s: 136; Tekindağ, Tarih Dergisi, C: 17, Sayı: 22, 2:52.

(113) Tansel, s: 81.

(114) Tarihçi Şükri'den aktaran, Tansel, s: 81.

4- BOZOKLU CELÂL AYAKLANMASI

Bozoklu Celâl'le Şeyh (yahut Şah) Veli kaynaklarca karıştırılır. Araştırmalar bu karışıklığı yinelediğinden olay arapsaçına dönmüştür. İçinden çıkılası gibi değil (115).

Celâl'in yaşamı gizlerle örtülü. Tokat'ta ortaya çıkan bu kişiye Şeyh Cüneyd demişlerdir. Kabul etmeyip "Celâl" olduğunu söylemiştir. Kızan Cüneyd yanlıları burnunu kesmiş, öldü diye bırakmışlardır. Sonradan Celâl'in yandaşları kendisini kurtarmışlardır (116). Bozoklu Celâl'in kendisinin "Cüneyd" sanılmasını kabul etmediği gibi, Prof. S. Shaw'ın ileri sürdüğü gibi "Şah İsmail" adını kullandığını da sanmıyorum (117). Dönemle ilgili hiçbir kaynakta böyle bir sana ve ada rastlanmıyor.

Osmanlı kroniklerinde Şah Veli'den çok Şeyh Celâl'den söz edilir. Şeyh Celâl'in olayı anlatılır. Şah Veli olayına değinilirken "Celali" sözünü kullanırlar ki (118) bu da Şeyh Celâl'le Şah Veli'nin aynı kişi olmadığını doğrular. Olsa olsa Şah Veli, Şeyh Celâl'in müridi olabilir. Hele Alevi geleneklerindeki gizleme - gizlenme (takiyye) olayını gözönüne alırsak bu karışıklık kendiliğinden haklılık kazanır.

Şeyh Celâl Bozok Türkmenlerindendir. Tokat'a gelerek Turhal kalesinde içekapanışa (inziva) çekilir. Yörede büyük saygı ve ilgi görür. Osmanlı kroniklerinin "mülhid", "rafizi" dediği Alevilerdendir. Bölgenin Alevi halkı eğilim duyar ve çevresine toplanırlar (119). Kaynaklar bu Alevi-Türkmen derlenişinin I. Selim'in Mısır

---

(115) Osmanlı yazarlarından Lütfi Paşa'yla Keşfi Celâl'e Şah Veli demektedirler (Lütfi Paşa, s: 283). Bkz: Tansel, s: 95; Akdağ (1985), s: 118. Günümüz araştırmacıları da bu karışıklığa düşerler. Ç. Yetkin halkın Celâl'i Şeyh Veli diye tanıdığını yazar. Bkz: Yetkin, I / 204. S. Tansel'se Celâl'in Şah Veli sanıyla çalıştığına değinir. Bkz: Tansel, s: 95. Celâl'le Şah Veli'nin ayrı kişiler olduğu Prof. F. Sümer ve N. Birdoğan'ca belirlenir. Çalışmalarını bu iki ayrı kişi üzerine kurarlar. Bkz: Sümer (1976), s: 73 v.d.; Birdoğan, s: 150 v.d. İşin zor yanı adla birlikte bu iki kişinin olayları da tarih yazınında karıştırılarak anlatılmaktadır.

(116) Bkz: Aşıkpaşaoğlu-Tevârih-i Âli-i Osman, Haz: Atsız, İst. 1949, s: 251. Bu anlatım gözönüne alınırsa Prof. F. Bozkurt'un "Celâl,kendisine 'Şeyh Cüneyd' der" sözü yanlış olsa gerek. Bkz: Bozkurt, s: 61. Çünkü Celâl kendisine Cüneyd denmesini kabul etmemiştir.

(117) Shaw, I / 131.

(118) Lütfi Paşa (s: 283) ve Celalzade (s: 446) bu anlayışla yazmaktalar.

(119) Kroniklerdeki anlatım için bkz: Müneccimbaşı Tarihi, II / 498; Tacü't Tevarih, IV/347.

seferi sırasında çıktığı ve padişahın seferde oluşunun yarattığı çöküntüden yararlandıkları savı gözönüne alınırsa olayın 1517'lerin ortalarından itibaren başladığı söylenebilir. Şeyh Celâl'in kendisi de timarından olmuş bir timarlıydı. Hoca Sadeddin'e göre birçok "işsiz, güçsüz levend" çevresine toplandı (120). Alevi kültü gereği "Mehti" olarak görüldü (121). "Yoksul insanların, topraksız köylülerin, ağır vergiler altında ezilenlerin yaşamını düzeltmek, onlara mutluluk getirmek için" halkı çevresinde derneşmeye çağırdı (122). Bozoklu Celâl eyleminin tabanı yoksul halk, köylülük, yani alt tabakaydı. Amasya ve Tokat'ın Türkmen Alevisi başına toplanmıştı. Çevresinde 20 binin üzerinde insan vardı. Rumeli Beylerbeyi Ferhat Paşa bu olayı bastırmakla görevlendirildi. Celâl ve yandaşları düzenli Osmanlı ordusuna karşı koyamayacaklarını anlayarak Turhal-Zile-Artova-Sivas üzerinden İran'a göçe koyuldular. Dulkadir Beyi Şehsuvaroğlu Ali Bey, Osmanlı yönetimine yaranmak için Celâl ve yandaşlarını ortadan kaldırmak amacıyla Elbistan'dan hareket etti. Erzincan yakınlarındaki *Akşehir*'de yakaladı. Ferhat Paşa henüz Ankara'daydı. Beklenilmesi durumunda Celâl ve yandaşlarının kaçabilecekleri düşünülerek, saldırıya geçti. Ayaklanmacılar tümüyle öldürüldü. Kaçmaya çalışan Celâl yakalanarak parça parça edildi. Başı Yavuz Selim'e gönderildi. Çocuklar ve kadınlar tutsak alındı (1518). Ferhat Paşa, bu olayda kendisine övünç payı bırakmadığı için Ali Paşa'ya kin duyacak ve 1522'lerde tüm yakınlarıyla birlikte öldürtecektir (123).

Bu olay, bundan sonraki olaylar için bir sembol, bir ad olacak; bundan sonraki eylemciler "Celali" adıyla anılacaklardır.

5- ŞAH VELİ AYAKLANMASI

Şah Veli'nin Bozuklu Celâl olmadığını, yalnız Celâl'in bir müridi olduğunu belirtmiştik. Bu olay, Celâl olayından etkilenir, ama ondan sonra ve ondan bağımsız olarak gelişmiştir. Bu iki olayı karıştırmamak gerekir.

(120) Tacü't-Tevarih, IV / 347.

(121) Tacü't-Tevarih, IV / 347. Müneccimbaşı Tarihi, II / 498.

(122) F. Hüsrev Tökin-Türkiye'de Halk Hareketleri, İst. 1968, s: 46.

(123) Olayla ilgili geniş bilgi için bkz: Tacü't-Tevarih, IV / 347 v.d.; Müneccimbaşı Tarihi, II / 498 v.d. Akdağ (1975), s: 117 v.d.; Sümer (1972), s: 171; Yetkin, I / 203 v.d.; Uzunçarşılı, II / 297; Ahmet Refik (1932), s: 9.

Şah Veli ayaklanması Bozok (Yozgat) yöresinde çıktı. Bozok yöresinde yoğun bir Oğuz (Türkmen) kitlesi yaşamaktaydı. Alevilik yoğundu. Devlet kıyım ve kırımının arkası gelmiyordu. Bozoklu Celâlciler daha yeni Erzincan'da yok edilmişlerdi. Mısır seferinden dönen padişah Yavuz Sultan Selim henüz daha Halep'teyken, Bolu kadısı Hüsam, Şah İsmail'le ilişkide olduğu gerekçesiyle Merzifon'da halkın önünde asılmıştı (1518). Amasya'da oturan tarikat şeyhlerinden Gümüşlüoğlu Şehzade Murat'la ilişkisi var diye Ferhat Paşa'ca öldürülmüştü. Yine Şehzade Murat sorununu bahane ederek 5-6 yüz Aleviyi "haksız yere" öldürttü. Sivas'ta mal edinmek için halka sürekli baskı yapıyordu (124). Bunlar üzerine Celalzade'nin anlatımına göre "Türkmen kesimi içinde Celâli diye bilinen sapık işli ve bozuk düşünceli bir topluluk" başkaldırdı. Bunlar "ayaktakımı"ndan idiler (125). Bu kötüleme görüntüsünün altında şu çıkıyor. Bozok yöresinin Alevi-Türkmen kesimi, köylüler ve alt tabaka bu kıyımlar karşısında ayaklanmışlardı (1519).

4 bin dolayında adam toplanmıştı. İlkin Dulkadir Beyi Şehsuvaroğlu Ali Bey'in oğlu Bozok valisi Üveys Bey'in evini bastılar. Bu davranışlarıyla Bozoklu Celâl ve adamlarının öcünü alıyor olmalıydılar. Bu eylem aynı zamanda Bozoklu Celâl eyleminin, onun ölümünden sonra bir devamı olarak da görülebilir. Vakanamelerin ve tarihlerin bu iki olayı karıştırmaları da bundan olsa gerek. Fakat şu bir gerçekki iki olayda da taban, ideoloji ve mantık aynı.

Üveys Bey olayından sonra ayaklanmacılar Sivas (Rum) Beylerbeyi Şadi Paşa'ya toparlanma olanağı tanımadan üzerine saldırdılar. Şadi Paşa Zile'ye gitmiş, çevreye ulaklar göndererek asker toplamaktaydı. Kaçmayarak savaşı kabul etti (Zile'de). Savaş iki gün kadar sürdü. Şadi Paşa güçleri dağıldı. Kendisi yaralandı. Dulkadıroğullarından Zünnun, Tokat çeribaşısı ve kardeşleri, Sivas defterdarı ve birçok asker öldüler. Yaralı olarak kaçan Şadi Paşa Amasya'ya kaçarak asker toplamaya çalıştı.

Şah Veli'ye Zile, Turhal, Amasya ve Erbaa yörelerinde yaşayan arşiv belgelerinde adları geçen *Keçeci* ve *Çanağı*'lı "mülhidler"le yöredeki Kızılbaşlar destek oluyor, savaşçı vererek gücünü arttırıyorlardı (126). Şah Veli'nin Şadi Paşa'yı yenmesi ona ün kazandırdı. Dahası Osmanlı kaynaklarına göre "Şah İsmail'in bile adını unut-

(124) Bkz: Celalzade, s: 449 v.d.; Tansel, s: 99 v.d.; Sümer (1976), s: 74.

(125) Bkz: Celalzade, s: 446.

turdu" (127).

Yavuz Selim Osmanlı güçlerinin bir Alevi ayaklanmacısına yenilmesine çok kızdı. Rumeli Beylerbeyi Ferhat Paşa'yı olayı bastırmakla görevlendirdi. Dulkadıroğlu Ali Bey, Karamanbeylerbeyi Hüsrev Paşa ve Sivas (Rum) Beylerbeyi Şadi Paşa'lar da birlikte hareket edeceklerdir. Hüsrev Paşa, Şadi Paşa ve Ali Bey Ferhat Paşa'yı beklemeden saldırdılar. Savaş Kızılırmak üzerindeki *Şahruh Beğ* köprüsü dolaylarında oldu. Bir gün süren çarpışmalar sonrası Şah Veli ve yandaşları yenildiler (24.4.1519). Büyük bir katliam yapıldı. Şah Veli ve adamlarından kimileri kaçtılar. Şah Veli Zile yöresinde oturan Ulu Yörük topluluğuna bağlı *Cungar* oymağınca yakalanarak teslim edildi. Şehsuvaroğlu Ali Bey başını keserek Yavuz Selim'e gönderdi. Ayrıca önemli adamlarından Hamza Halife, Şeyhsuvaroğlu Ali Bey'in yakınlarından Hızır Beğ Oğlu, iki hanımı, gelini ve dört oğlu tutsak edildiler (128). Olay, böylece bastırılmış oldu.

6- SÜKLÜN KOCA-BABA ZÜNNUN AYAKLANMASI

Süklün Koca olayıyla Baba Zünnun olayı birlikte yürütüldüğü için aynı olay biçiminde verdik. Ayaklanma tek olay biçiminde değerlendirildi.

---

(126) Şah Veli'nin destekçileri olan Keçeci ve Çanağılılar'dan Topkapı Sarayı Arşivi 5293 nolu belgede sözediliyor. Bkz: Tansel, s: 96 (fotokopi: 21); Sümer (1976), s: 73. Yine bu belgelerde Keçeci ve Çanağılıları "hak mezhepten çıkmış, sapkın" ve "aşırı olanlar" anlamında "melahide taifesinden" sayıp "Kızılbaşlar"dan ayrı tutuyorlar.Safeviler de çoğu kez "mülhid" sözünü kullandıklarına göre bu adı geçen Alevi grubları Safevi (İran) yanlısı olmayanlardan olmaları gerekir. Turhal Lisesi'nde çalıştığım yıllar bu kesimleri araştırdım. Keçeci bugün Erbaa'ya bağlı bir köy. Alevi-Türkmen geleneğini sürdürüyor. Keçeci Baba'nın türbesi ve dergâhını halk hâlâ saygıyla ziyaret ediyor. Ocağın yörede kutsallık söyleminde bir saygınlığı var. Keçeci Baba'nın son temsilcisi durumunda olan Edebiyat Öğretmeni Muhsin Pehlivan'la aynı okulda beş yıl birlikte çalıştık. Bu Ocağa yakışır, içi sevgi dolu, bir gönül ve halk adamı olan Muhsin Pehlivan 1989'dan beri SHP'den Turhal Belediye Başkanı olarak görev yapmaktadır. Araştırma ve soruşturmalarımıza karşın Çanağı hakkında tahminlerden öteye gitmeyen bir bilgi edinemedik.

(127) Şükri'den aktaran, Tansel, s: 96.

(128) Bkz: Celal-zade,s: 446 v.d.; Sümer (1976) , s: 72 v.d.; Tansel, s: 84 v.d.; Birdoğan, s: 150 v.d.

Süklün Koca'yla Baba Zünnun ayaklanması bir köylü hareketidir. Devletin köy/ tarım siyasası sonucu doğmuştur. Osmanlı Devleti'nin köye, köylüye, Türkmen'e, Aleviye ters bakışının sonucudur bu olay. Kısaca Süklün Koca - Baba Zünnun Ayaklanması bir köylü-Türkmen-Alevi hareketidir.

Olay, Alevi Türkmen'in yoğun olduğu Bozok'ta çıkmış ve Alevi-Türkmen kesimleri olan Tokat, Sivas, Amasya, Maraş, Adana, Tarsus ve İçel yörelerine doğru yayılmıştır. Bu köylü-Alevi-Türkmen olayını başka aynı nitelikli ayaklanmalar izlemiştir.

Olaya, devletin köye, köylüye bakışı neden oldu. Toprak yazımındaki haksızlıklar hoşnutsuzluklara ve giderek geniş köylü eylemlerine yolaçtı.

Sancakbeyi Hersekzade Ahmet Paşaoğlu Mustafa Bey, İlyazıcısı Kadı Muslihüddin'le yazmanı Mehmet'i Bozok Sancağı'nın yeni vergi düzenlemesiyle görevlendirmişti. Hoşnutsuzluklar böylece başladı. Kimilerine aşırı vergiler yüklenmişti. Süklün Koca diye bir Alevi-Türk köylüsüne elinde tuttuğu topraklar için fazladan 200 akçe vergi yazılmıştı. Süklün Koca bu verginin çok olduğunu ileri sürerek 100 akçeye indirilmesini istemişti. Bu dilekler yerine getirilmediği gibi, halka baskı yapıldı, cezalandırma yoluna gidildi. Dahası Süklün Koca'nın yanında bulunan, bir Türkmen Alevi dedesinin - aşağılamak amacıyla - uzun sakalı kesildi (129).

Bu olay Türkmen Alevi kesimlerini çok üzdü. Alevi ve Türkmen geleneğinde sakal ve bıyığın önemli yeri vardır. Bir noktada simgedir. Hele bir din adamının, yani "Dede"nin böyle bir aşağılamaya uğraması, Aleviliğin hassas bir noktasından vurulması, tüm Türkmen ve Alevi çevreleri, tüm köylülüğü harekete geçirdi. Süklün Koca bu nedenle köylerden yardım istedi. Köylüler tümüyle eyleme geçtiler. Başlarına da halkın sevip-saydığı Baba Zünnun geçti.

---

(129) Bilgi için bkz: Peçevi Tarihi, I / 90 v.d.; Müneccimbaşı Tarihi, II / 525 v.d.; Solak-zade Tarihi, II / 151 v.d.; Akdağ (1975), s: 118 v.d.; Yetkin, I / 204 v.d.; Ahmet Refik (1932), s: 10; Sümer (1972) , s: 172; Uzunçarşılı, II / 346; Bozkurt, s: 63 v.d. Ç. Yetkin, F. Bozkurt Süklün Koca'nın F. Sümer, M. Akdağ ve I. H. Uzunçarşılı'ysa bir başkasının sakalının kesildiğini yazarlar. Bu konuda Müneccimbaşı ve Solakzade gibi Osmanlı kaynaklarında açık bilgi yoktur. Yalnız Tarihçi Mustafa Ali'nin "Künhül Ahbar"ına dayanan İbrahim Peçevi'de bilgi vardır. Şunu yazar: "Sülünoğlu'nun adamlarından birini yakalayıp uzun sakalını keserler ve işkence ederler. Rica ve yakarmaları kabul olunmadığından öte böyle bir ihanete de uğrarlar" (I/91).

Süklün Koca, Bozok'taki (Yozgat) Türkmen oymaklarından Süklün boyunun beyi Musa'dır (130). Prof. İ. H. Uzunçarşılı Süklün Koca'nın ünlü Kadri Hoca Baba olduğunu, bu olaya oğlu Şah Veli'nin de katıldığını yazar (131). Baba Zünnun'sa Dulkadırlı soyundandır (132). Kaynakların hepsi olaya "Türkmen taifesi"nin katıldığını yazarlar (133).

Solak-zade, Müneccimbaşı ve onlara dayanan Prof. Uzunçarşılı olayın tarihini 1527 (12. Zilkade. 933) olarak gösterirlerse de yanlıştır. 1527 ayaklanmanın bitiş yılıdır. Peçevi olayı 1525'de (932) başlatır. Olayın yoğun olduğu yıl 1526'dır. F. H. Tökin, Ç. Yetkin, M. Akdağ, F. Sümer ve F. Bozkurt'da bu tarihe dayanırlar. Bu nedenle Prof. Sümer "Mohaç Savaşı'nın yapıldığı gün Anadolu'da kan gövdeyi götürüyordu" der (134). Dolayısiyle Süklün Koca-Baba Zünnun olayı 1525'lerde Alevi Türkmen kökenli yoksul köylülere dayanılarak başladı.

Baba Zünnun ve köylü yığınları Bozok Sancakbeyi Mustafa Bey'in konağını bastılar. Kendisini, İlyazıcısı Kadı Muslihüddin'i ve yazıcısı Mehmet'i öldürdüler. Olay İstanbul'da her zamankinden çok yankı uyandırdı. Çünkü Mustafa Bey Kanuni'nin halasının oğluydu. Baba Zünnun ayaklanmacıları üzerine Karamanbeylerbeyi Hurrem Paşa görevlendirildi. Hurrem Paşa destek güçleri beklemeden Baba Zünnuncularla Kayseri yakınlarındaki *Kurşunlubeli*'nde savaşa tutuştu ve yenildi. Hurrem Paşa, İçel Sancakbeyi Bostancı Ali Bey, Kayseri Beyi Behram Bey ve daha birçok zeamet ve timar sahipleri öldüler (135).

Baba Zünnun'un bu başarıdan sonra yandaşları çoğaldı. Artova ve Kazova dolaylarına doğru ilerledi. Buralar Alevi Türkmen'in kaynağıydı. Osmanlılar bir kez daha olayı bastırma hazırlığı yaptı. Rumeli Beylerbeyi Hüseyin Paşa, Sivas Beylerbeyi Hasan Paşa, tüm Dulkadırlı askeriyle Maraş Beyi Mahmut Bey Baba Zünnuncular üzerine görevlendirildi. Osmanlı ordusu Sivasta toplandı.

---

(130) Bkz: Sümer (1972), s: 172; Yetkin, I / 204.

(131) Bkz: Uzunçarşılı, II / 346.

(132) Bkz: Sümer (1972), s: 172; Yetkin, I / 204.

(133) Bkz: Peçevi Tarihi, I / 90 v.d; Solakzade Tarihi, II / 151.

(134) Sümer (1972), s: 172.

(135) Bkz: Peçevi Tarihi, I / 91; Müneccimbaşı Tarihi, II / 525; Solakzade Tarihi, II / 151; Yetkin, I / 206.

Malatya Sancakbeyi Yular-Kıstıoğlu İskender Bey bin kişilik bir birlikle Baba Zünnuncuların durumunu belirlemek için ileriye gönderildi. İskender Bey, Baba Zünnun'u pusuya düşürmeye çalışırken kendisi yakalandı. Askerleri korkup kaçtıkları için yenildiler. Dörtyüzün üzerinde seçme adamı öldü (136).

Bu yenilgiler üzerine Hüseyin Paşa tüm eyalet askeriyle Baba Zünnuncular üzerine yürüdü. *Höyüklü* (Solakzade'de *Hun-beli*)'de kanlı çarpışmalar oldu. Bu savaşta Baba Zünnun öldü. Bin dolayında yandaşı öldürüldü. Ayaklanmacılar dağılarak dağlara sığındılar. Yeniden toparlanarak gece Osmanlı güçlerine saldırdılar. Osmanlı ordusu dağıldı. Hüseyin Paşa yaralanarak Sivas'a kaçtıysa da orada öldü. Osmanlı ordusu bu savaşta kesin bir yenilgiye uğramıştı. Baba Zünnun ölmüş, ama yandaşları eylemlerini sürdürüyorlardı. Bu yenilgiler üzerine Diyarbakır Beylerbeyi Hüsrev Paşa "Kürdistan askeriyle" gelerek Baba Zünnuncuları kılıçtan geçirdi. Baba Zünnuncular yenilmiş, olay son bulmuştu (137).

7- ATMACA AYAKLANMASI

Atmaca olayı, arazi yazımı sonucu doğan haksızlıklar üzerine çıkmıştı. Süklün Koca-Baba Zünnun olayında görülen bir Alevi-Türkmen dedesinin sakalının görevlilerce kesilmesi bardağı taşıran son damla olmuştu. Olay, bir köylü ve Türkmen hareketiydi. Toprak sorunlarından ve ona bağlı olan toplumsal türevlerden kaynaklanıyordu. Süklün Koca-Baba Zünnun olayı doğrultusunda doğmuş ve gelişmişti. Alevi dedesinin sakalının kesilmesi bu olayı da ateşlemişti.

Bir Alevi olan Atmaca'nın çevresine 1526'da Söklen, Hisar Beğlü ve Tatar (Moğol kalıntısı) oymakları toplanmıştı. Söklenler Yozgat ilinin Sarıkaya (Hamam) kasabasının kuzeydoğusunda, Yukarı Kanak yöresinde; Hisar Beğlüler Has Bek'in kuzeyindeki Alıkı yöresinde; Tatarlar'sa Sarıkaya'nın batısında (İli Su Çevresi) otu-

(136) Bkz: Peçevi Tarihi, I / 91; Müneccimbaşı Tarihi, II / 525; Solakzade Tarihi, II / 152; Yetkin, I / 206.

(137) Bkz: Peçevi Tarihi, I / 91 v.d.; Müneccimbaşı Tarihi, II / 526; Solakzade Tarihi, II / 152; Yetkin, I / 207. Kürtler bir kez daha Alevi-Türkmen köylülüğe karşı Osmanlı'nın yanında yeralmıştı. Peçevi, ayaklanmanın bastırılışını "Rüstem yaratılışlı Kürt yiğitleri"nin çarpışmalarına bağlar (I / 91). Alevi-Türkmen ayaklanmacıların yenilmelerini "Müslümanların kılıçlarına lokma oldular" biçiminde değerlendirir (I / 91). Ayrıca Solakzade Tarihi, II / 152.

ruyorlardı. Atmaca, Karaman Beylerbeyi Hürrem Paşa'yı Kanak'taki çarpışmada yendi. Hürrem Paşa'yla İçil ve Kayseri sancakbeyleri savaş alanında kaldılar. Atmaca çevreyi yağmalayarak, İran'a yöneldi. Sivas Beylerbeyi Hüseyin Paşa, kimi sancakbeyleriyle *Cemre* denilen yerde Atmaca'ya saldırdılarsa da yenildiler. Hüseyin Paşa Sivas'ta öldü. Ayaklanmacılar yaralıların tedavisiyle uğraşırken Diyarbakır Beylerbeyi Hüsrev Paşa'nın kalabalık ordusunun saldırısına uğradılar. Bozok'lu ayaklanmacılar bu sayıca üstün merkezi güçler karşısında dağıldılar. Atmaca yakalanamadı. Bir takım Alevi yandaşıyla birlikte İran'a gitme olasılığı büyük (138).

8- ZÜNNUNOĞLU AYAKLANMASI

Süklün Koca - Baba Zünnun-Atmaca olaylarının devamı biçiminde başladı ve sürdürüldü. Neden ve olay olarak 1526'da Bozok'taki olayların bir devamıydı. 1527'de Bozok'ta olaylar yeniden ayaklanmalara yolaçtı. Ayaklanmayı Zünnun Bey'in oğlu yürütüyordu. Zünnunoğlu Hisar Beğlü oymağının boybeyiydi. Ayaklanmaya Hisar Beğlü oymağıyla birlikte Çiçeklü, Ağca Koyunlu, Mesutlu ve daha birçok Alevi Türkmen oymağı katılmıştı. Ayaklanmacılar 5-6 bin kişi olmuşlardı. İran'a yönelmişlerdi. Geçtikleri yöreleri yağmalıyorlardı. Eyleme engel olmak isteyen Sivas Beylerbeyi Yakup Paşa'yı *Unavur*'da yenip eylemi sürdürmüşlerdi. Bu kez Diyarbakır Beylerbeyi Hüsrev Paşa eylemi bastırmakla görevlendirildi. Zünnunoğlu'nun önü Pasin Ovası'nda kesildi. Ayaklanmacıların çoğu öldürüldü. Zünnunoğlu kaçarak kurtuldu (139).

9- DOMUZOĞLAN VE YENİCE BEY AYAKLANMASI

Baba Zünnun ayaklanması Maraş-Adana-Tarsus-İçel çizgisi Alevi Türkmenlerini etkiledi. 1526'larda bu yörelerde köylü-Alevi-Türkmen nitelikli eylemler yoğun olarak yaşamaktaydı. Kaynakların yüzeysel değinmelerine ve üstünü sövgüyle örtülemesine karşın, olayların devletin yanlış köylü siyasasından kaynaklandığı anlaşılıyor. Köylü-Alevi-Türkmen üzerindeki devletin baskı ve sö-

(138) Bkz: Sümer (1976), s: 75 v.d; Birdoğan, s: 151.

(139) Bkz: Sümer (1976), s: 77; Birdoğan, s: 151.

mürü siyasası bu ayaklanmalara da neden olmuştu.

1526'larda Adana Sancağının Berendi Bucağında Domuzoğlan (Tonuz oğlan- Dokuz oğlan), Tarsus Sancağının Ulaş Bucağında Yenice Bey (Yekçe Bey-Beyce) 5-600 kişiyle ayaklandılar. Bu olaylar aynı yıl içerisinde Adana valisi Ramazanoğlu Piri Bey'ce kanlı biçimde bastırıldı (140).

10- VELİ HALİFE AYAKLANMASI

1526'da Adana Sancağı'nda Karaisalı Türkmen oymağından (Solakzade "Kayalı" kavminden diyor) Mustafa oğlu Veli Halife ayaklandı. Peçevi'ye göre "Rafizi"ydi ve "İran Şahı'nın halifesi sanını" taşıyordu. Kısaca Türkmen kökenli ve Aleviydi. Çevresine yöre köylüleri toplandılar ve Tarsus üzerine yürüdü. Tarsus Sancakbeyinin karşı koyması üzerine savaşıldı. Adana valisi Piri Bey Tarsus sancakbeyinin yardımına geldi. Veli Halife iki ateş arasında kaldı. Her iki yandan da çok insan kırıldı. Ayaklanmacıların tümü devlet güçlerince kılıçtan geçirildi (141).

11- SEYDİ BEY VE İNCİRYEMEZ AYAKLANMASI

Adana valisi Piri Paşa görev yeri olan Adana'yı bırakmış, İstanbul'da oturuyordu. Yönetim boşluğu, huzursuzlukların çıkmasına yolaçmıştı. Halk yine bunalımdaydı. Böylesi bir ortamda 1529'ların başlarında Adana Uzeyr Sancağı beyi Ahmet Bey'in kardeşinin oğlu Seydi (Müneccimbaşı "Seyyid" diyor) ayaklandı. Önce amcası Ahmet'i, sonrada zeamet sahiplerinden Yusuf'la Hüseyin'i öldürdü. "Başına kırmızı taç" giymişti. Çevresinde 5 binin üzerinde köylü kökenli Alevi-Türkmen birikmişti. Önce Berendi'yi, sonra da Ayas kasabalarını bastılar. Dulkadır ilinde Karz kasabası yağmalandı. İnciryemez de beşyüzün üzerinde bir levend topluluğuyla Seydi güçlerine katıldı. Birlikte Sis'i kuşattılar. Adana valisi Piri Bey beşyüz adamıyla gelerek yörede 4 bin asker topladı ve Sis'i kuşatan Seydi güçlerine saldırdı. Kanlı çarpışmalardan sonra Seydi ayaklanmacıları ikiye ayrılarak dağıldılar. Bir bölümü

(140) Bilgi için bkz: Peçevi Tarihi, I / 92; Müneccimbaşı Tarihi, II / 526; Solakzade Tarihi, II / 153; Yetkin, I / 207; Akdağ (1975), s: 119; Sümer (1972), s: 172; Ahmet Refik (1932), s:11.

(141) Bkz: Peçevi Tarihi, I / 92; Solakzade Tarihi, II / 153.

Azir bucağına, ötekilerse Sis dağlarına kaçtılar. Piri Bey'in güçleri tüm ayaklanmacıları yakalayarak kılıçtan geçirdiler. Seydi Bey yakalanarak İstanbul'a gönderildi. Bir süre sergilendikten sonra asıldı (142).

12- KALENDER ÇELEBİ AYAKLANMASI

a) Soyu, Kökeni:

Kalender Çelebi (1476-1528) Hacı Bektaş Veli soyundan. Çelebilerden. Celaleddin Ulusoy'a göre Balım Sultan'ın kardeşi. Onun ölümünden sonra yerine postnişin olmuştur (143). Osmanlı kaynakları olsun, günümüz araştırmaları olsun Kalender Çelebi'yi Hacı Bektaş soyundan ve Balım Sultan evlatlarından olarak gösterirler. Gelenek bilgisine göre Kalender Çelebi, Kadıncık Ana'nın oğlu Habib Efendi'nin torunlarındandır. Babası İskender Çelebi'dir. İskender Çelebi ise Balım Sultan'ın oğludur. Yani Kalender Çelebi Balim Sultan'ın torunudur. Balım Sultan'ın babası Resul Çelebi, Resul Çelebi'nin babasıysa Kadıncık Ana'nın oğlu Habib Efendi'dir (144). Günümüz tarihçileri bu soykütüğünün doğruluğundan kuşkulanırlar. Prof. İ. H. Uzunçarşılı dikkatleri "İskender Çelebi'yle Balım Sultan arasında kimi adların daha olması" gerektiğine çeker (145). Durum böyle olmakla birlikte tüm araştırıcılar Kalender Çelebi'nin Hacı Bektaş'ın soyundan, onun torunlarından ve Hacı Bektaş'ın postnişini olduğu konusunda birleşirler (146).

Ayaklanmanın oluşmasında Kalender Çelebi'nin kökeninin ve bulunduğu postnişinlik konumunun büyük payı vardır.

---

(142) Bkz: Peçevi Tarihi, I / 96 v.d.; Müneccimbaşı Tarihi, II / 528.

(143) Bkz: Ulusoy, s: 78.

(144) Osmanlı kaynakları için bkz: Peçevi Tarihi, I / 92; Müneccimbaşı Tarihi, II / 526; Solakzade Tarihi, II / 154.

(145) Bkz: Uzunçarşılı, II / 346 dn.

(146) Bkz: Ahmet Refik (1932), s: 11; Uzunçarşılı, II / 346; Yetkin, I / 208; Ulusoy, S: 78; Sümer (1972), s: 172; Bozkurt, s: 63; Bayrak (1985), s: 33; Yürükoğlu, s: 250; Öztürk, s: 193.

b) Ayaklanmanın Kitle Tabanı ve Toplumsal Niteliği:

Hacı Bektaş soyundan olan Kalender Çelebi ayaklanmasının kitle tabanı köylü-çiftçi kesimiydi. Yoksul halktı. Geniş Türkmen yığınlarıydı. Elinden dirliği alınmış, yoksulluğa itilmiş küçük dirlik sahipleriydi. Devletçe dışlanmış, baskıyla düzen içerisinde tutulmaya çalışılan kesimlerdi. Bunların geneli Alevi ve Türkmenlerdi. Doğallıkla içlerinde devletçe kıyıma uğramış, toprak yoksulu bırakılmış Sünni öğeler de vardı. Alevi nitelikli olan Kalender Çelebi ayaklanmasının bağlaşıkları bu tür Sünni öğelerle, elinden dirlikleri alınan küçük toprak sahipleriydi.

Ayaklanmanın sınıfsal yanını ve kitle tabanını Osmanlı kaynaklarının sövgülerle örerek oluşturdukları siyasal kabuğu kaldırmamız durumunda görmemiz olanaklı.

Tarihçi İbrahim Peçevi Efendi şunu yazıyor:

"Kalender Şah o kadar güç ve itibar kazandı, o kadar kalabalık bir topluluğun başı oldu ki, böylesi şimdiye dek hiçbir başkaldırıcıya nasip olmuş değildi. Işık ve Abdal diye anılan ne kadar inancı ve eylemi bozuk kimseler var idiyse yanına toplanıp yirmi, otuz bin kadar eşkıyadan oluşan büyük bir çete meydana geldi" (147).

İbrahim Peçevi Efendi Kalender Çelebi'nin bağlaşıklarını da şöyle belirliyor:

"Türkmenler arasında birçok küskünler vardı. Çünkü Türkmen ili Osmanlı padişahınca alındığı zaman çok kimselerin timarları ellerinden alınmış ve bunlar padişah haslarına eklenmişti. Çoğunun sapık inançlı Kalender'in eşkıyalarına katılmaları bu yüzden olmuştur" (148).

Tarihçi Müneccimbaşı Ahmet Dede de olayın toplumsal ve sınıfsal özünü benzer görüşle anlatır:

"Çevresine (Kalender Çelebi'nin -B.Ö.-) Kalenderilerden, Anadolu mülhidlerinden (dinden çıkmış, yani Aleviler - B.Ö.-) ve Türkmen arabozucularından (müfsitlerinden) büyük bir kalabalık topladı. (...) Kalender'in ünü her yana yayıldı. Dulkadıroğulları'ndan çoğu onun yanına geçtiler. (...) Timarları ellerinden alınan

(147) Peçevi Tarihi, I / 93.

(148) Peçevi Tarihi, I / 93 v.d.

Dulkadıroğulları öc almak için olanak kolluyorlardı. Kalender başkaldırınca ona katıldılar" (149).

Tarihçi Solak-zade Mehmet Hemdanî Çelebi'de de aynı yargılar var:

"Kalender adlı kötü yollu bir aşık (...) zamanın mehdisiyim diyerek... Yöresinden parasız pulsuz buruniler, abdal torlaklar ve dinsiz meşrebliler ile mezhepsizler, pekçok kötülükseverler ile birlikte onun havasına uyarak, yanına toplandılar. Bunların otuz binden çok olduğu anlaşılır. (...) Sonraları Dulkadır taifesinin şerirleri ve eşkıyası da bunlara karışmakla, askerlerin sayısı hesaba gelmez oldu" (150).

Görüldüğü gibi hareket ekonomik nedenli. Kıyıma uğrayan köylülerin, çiftçilerin, küçük dirlik sahiplerinin çıkardıkları bir ayaklanma. Kanuni'nin ilk dönemlerinde yapılan arazi yazımı Timarlı Sipahi ve köylülerin zararına olduğundan, ülke çapında tepkilere yolaçmıştı. Devletse tepki içindeki yörelerde döverek köylülerin sakallarını keserek, aşağılayarak cezalandırma yoluna gidiyor ve devlet düzenini baskıyla sağlamaya çalışıyordu (151).

Kalender Çelebi ayaklanması, o güne dek Osmanlı'ya karşı yürütülen en büyük eylemdi (152). Ayaklanma gerek genişliği, gerekse özelliği bakımından tam bir çiftçi-köylü eylemi niteliğindeydi. Çiftçi ve köylüleri harekete geçiren içinde bulundukları ekonomik ve toplumsal koşullardı. Hareket, başında bir Alevi hareketi olarak doğdu ve gelişti. Alevi nitelik hareketin geneline damgasını vurdu. Kaynakların "Işıklar", "Torlaklar", "Kalenderiler", "Abdallar" ve "mülhidler" dedikleri bu Alevi gruplardı. Ancak bunları harekete geçiren mezhep ve tarikat bağnazlığı değildi. Toprak sorunları, devlet baskısı, devlet ve yönetimle olan çelişkileri onları bu tür geniş bir kitle eylemine sürüklemişti. Bilindiği gibi bu olaya Dulkadırlı Türkmenler, Timarlı Sipahiler, Sünni çiftçiler, dahası kent ve kasabalılar da katılmışlardı (153).

(149) Müneccimbaşı Tarihi, II / 526 v.d.

(150) Solakzade Tarihi, II / 154 v.d.

(151) Ulusoy, s: 78.

(152) Yetkin, I / 208.

(153) Benzer yorum için bkz: Akdağ (1975), s: 119 v.d.; Bozkurt, s: 63; Ulusoy, s: 78.

Kalender Çelebi ayaklanması Kırşehir dolaylarında çıkmıştı ama, bu yöreyle sınırlı kalmamıştı. Köylülüğün, Türmen'in ve Aleviliğin yoğun olduğu bölgelere yayılmıştı. Kırşehir, Ankara, Bozok, Sivas, Maraş, Adana ve Tarsus ayaklanma alanı olmuştu. Ayaklanmaya Orta Anadolu'nun Çiçekli, Akçakoyunlu, Masatlı, Bozoklu Türkmenleriyle güneyin Dulkadır Türkmen boylarından özellikle Karacalu ve Bişanlu (Dokuz boy) lar katılmışlardı (154).

c) Ayaklanmanın Süreci:

Ayaklanma 1526'larda Kırşehir- Ankara yöresinde patladı. Kalender Çelebi kalabalık bir Türkmen Alevi-Bektaşi topluluğuyla ayaklanmıştı. Kanuni Sultan Süleyman bu ayaklanma dolayısiyle Macaristan seferinden erken döndü. Olay sarayca önemli ve tehlikeli niteleniyordu. Ayaklanmayı bastırmakla Sadrazam İbrahim Paşa görevlendirildi. İbrahim Paşa 3 bin yeniçeri ve 2 bin sipahiyle Anadolu'ya geçti. Anadolu ve Karaman Beylerbeyleri de eyalet askerleriyle İbrahim Paşa'ya katıldılar. Aksaray'a varıldığında Müneccimbaşı'nın anlatımıyla "eşkıya kızılbaş diyarına kaçar" kuşkusuyla (155). Anadolu Beylerbeyi Behram Paşa ile Karaman Beylerbeyi Mahmut Paşa askeri birlikleriyle Kalender'in üzerine gönderildi. Behram Paşa, Kalender'e yetişip Kazova'da savaşa tutuştuysa da bozguna uğradı. Mahmut Paşa'yla birleşen Osmanlı güçleri Tokat yakınlarında *Cincilfe* (156) denilen yerde 27.5.1527'de yapılan savaşta yeniden yenildi. Osmanlı ordusunun ileri gelir bir takım kimseleri öldüler. Bunlar arasında Karaman Beylerbeyi Mahmut Paşa, Alaiye Beyi Sinan Bey, Amasya Beyi Koçi Bey, Birecik Beyi Mustafa Bey, Anadolu Timar Defterdarı Nuh ve Karaman Defterdarı Kethudası Şeyh Mehmet bulunuyordu (157). Bu, Osmanlılar için acı bir yenilgi ve bozgun olmuştu. Osmanlı ordusunun tüm ağırlığı Kalender Çelebi'nin eline geçti. Solakzade'nin anlatımıyla; "bütün torlaklar ağırlıklı silah, hayme ve çadırlar edindiler. Çıplak ve perişan iken, giyinip kuşandılar. Övünülecek giysilerle donandılar" (158).

(154) Bkz: Öztürk, s: 193; Sümer (1976), s: 77.

(155) Müneccimbaşı Tarihi, II / 526.

(156) Peçevi Cincilfe (I/ 93), Müneccimbaşı Sımna (II / 526) ve Solakzade Sahife (II / 154) diyor.

(157) Olay ve ölenler için bkz: Peçevi Tarihi, I / 93; Müneccimbaşı Tarihi, II / 526 v.d; Solakzade Tarihi, II / 155; Yetkin, I / 208.

(158) Solakzade Tarihi, II / 155. Ayrıca Ahmet Refik (1932), s:11; Yetkin, I/209.

Bu olaydan sonra Dulkadırlı boylarının çoğu Kalender Çelebi'ye katıldı. Gücü 30-40 bin dolayına çıktı. Bu güç, Osmanlı'yı akıllı düşünmeye ve önlemler almaya götürdü. İbrahim Paşa bu kez Kalender güçlerini araştırttı. Bunların yalnızca Alevi olmadıklarını, olayın kökeninin de yalnız Alevilik'ten kaynaklanmadığını belirledi. Olay, ekonomikti. Toprak sorunundan kaynaklanıyordu. Ayaklanmacılar içerisinde önemli ölçüde ellerinden dirlikleri alınmış Dulkadırlı timar beyleri vardı. Bu durum İbrahim Paşa'nın yeni politika belirlemesine neden oldu. İbrahim Paşa Dulkadırlılar'a eski topraklarını vererek eylemden koparabileceğini düşündü ve uyguladı. Dulkadırlı oymaklarından Başatı, Karacalu ve Dokuzboy beylerine gizlice dirliklerinin verileceğini bildirdi (159). Ayrıca yolsuzlukların düzeltileceğini duyurdu. Vali Ferhat Paşa'yla kimi sancakbeyleri "halka yanlış davranıyorlar" gerekçesiyle, aslında ise "ayaklanmacıları ezemedikleri için" idam edildiler (160). Böylece isteklerine ulaşan dirlik sahibi Türkmen beyleri yoksul köylülere ve Alevilere ihanet ederek ayrıldılar. Devletçe doyurulan bu Dulkadırlı beyler başkalarını da Kalender Çelebi'den koparmayı üslendiler (161). Böylece Kalender Çelebi ayaklanmacılarında çözülme başladı. Özellikle geceleri birçok insan ayrılarak köylerine dönüyorlardı. Sonunda Kalender Çelebi'nin yanında "üç-dört bin kalenderi" kaldı (162).

---

(159) Sümer (1972), s: 172; Yetkin, I / 209/; Solakzade Tarihi, II / 156.

(160) Yürükoğlu, s: 250.

(161) Peçevi, "dediklerinden daha çok sayıda Dulkadırlı'nın Kalender'e hizmetten yüz çevirmelerini sağladılar" diyor (I/94). Solakzade "rüşvet" aldıklarını vurgulayarak, "İbrahim Paşa'nın lisanında ince in'âm ve bağışı işaret eden sözler ve umduklarından daha çok riâyetler olunmasını taahüt ve istimaletler ettiler" diyor (II / 156).

(162) Müneccimbaşı Tarihi, II / 527. Müneccimbaşı "kalenderiler" sözüyle Alevileri amaçlıyor. Demekki çeşitli neden ve amaçlarla Kalender Çelebi'nin çevresinde toplananlar kopunca yalnız Kalender Çelebi'ye bağlı ve inanan Alevi kökenli bir grup kalmıştı. Hareket içerisinde üst tabakayı oluşturan dirlik sahibi kişilerle Sünni Türkmenler amaçlarına ulaşınca dağılmışlardı. Olaya, biraz da inancı nedeniyle katılmış olanlar, yani Aleviler bağlı kalmışlardı. Zaten eylemin çekirdeğini Alevi, niteliğinin de Alevist olması bundan kaynaklanıyordu. Günümüz kaynakları Kalender'in yanında 300-500 kişinin kaldığını yazıyorlarsa da (Yetkin, I / 209, Sümer (1972), s: 172) 30-40 bin kişinin bu kadar erimesi olanaksız. Müneccimbaşı'nın 3-4 bin rakamı daha akla uygun.

İran yolunun Hüsrev Paşa'ca kesilmesi üzerine Kalender Çelebi Bağdat yönüne gitmek için Kayseri-Elbistan arasındaki Sarız'a gitmişti (163).

Kalender Çelebi'yi politik yolla yıpratan İbrahim Paşa dergâhı mualla çeşnigirlerinden Bilal (Solakzade "Belalı" diyor) Mehmet Ağa'yla Divane (Peçevi "Deli" diyor) Pervane adlı iki "eşkıya avcısını" Kalender Çelebi üzerine gönderdi (164). Savaş *Başsaz* (Solakzade "*Başsan*" diyor) denilen yerde yapıldı (Nurhak Dağı'ndadır). Tarih 22.6.1527'ydi. Kalender Çelebi ve sonuna dek kendisinden ayrılmayan Dulkadır beylerinden Veli Dündar öldürüldüler. Başları "atın terkisine asılarak" İstanbul'a götürüldüler. Adamlarından pek azı kırımdan kurtulabildiler (165).

Kanuni, devlet yetkesini Anadolu'da sağlayan görevlilerini ödüllendirdi. Bilal Mehmet Ağa'yı kapıcılar kethudalığına, Divane Pervane'yi de 100 akçeyle müteferrikalığa atadı. Sadrazam İbrahim Paşa'nın yıllık ödeneği, 1,200,000 akçeden 2 milyon akçeye çıkarıldı (166). Böylece Osmanlı bir kez daha amacına ulaşmıştı.

13- ŞAHGELDİ AYAKLANMASI

Antalya'nın İstanoz bucağının Aktaş köyünden olan Şahgeldi (belgelerde Şamdangeldi veya Şamlıgeldi olarak da geçer). 1580'lerde bir eylem ortaya koydu. Kendisi Aleviydi. Destekçileri de çoğunluk yörenin Alevi köylüleriydi. "Reayayı başına toplayarak" halktan 4-5 bin kişilik bir güç oluşturdu. İl yöneticilerine ve "Ehl-i örfe" karşı ayaklandı. Yandaşları gittikçe çoğalıyordu. Hükümet merkezden Muhafız Hasan Paşa'ya, Teke yöresinin muhafızı Ahmet Bey'e, Hamit, Menteşe ve Aydın beylerine, ortak bir "hükm-ü hümayun" göndererek eylemin bastırılmasını istemişti. Olay, hükümet güçlerince bastırıldı. Bu tür eylemler bu dönem oldukça yaygındı (167).

---

(163) Sümer (1976), s: 77.

(164) Peçevi "beşyüz kadar seçkin yiğitle" (I/94), Solakzade'yse "birkaç bin kan dökücü süvari"yle (II / 157),Müneccimbaşı'ysa "birkaç bin askerle" (II / 527) diyor. Demek ki geri kalan ayaklanmacılar üzerine birkaç bin kişilik bir, ama yine binlerle anlatılabilen bir vurucu tim gönderilmiştir.

(165) Bkz: Peçevi Tarihi, I / 94; Müneccimbaşı Tarihi, II / 527; Solakzade Tarihi, II /157.

(166) Bkz: Müneccimbaşı Tarihi, II / 527; Solakzade Tarihi, II / 157.

14- DÜZMECE ŞAH İSMAİL - PİR SULTAN ABDAL AYAKLANMASI

a) Pir Sultan'ın Yaşadığı Zaman Dilimi:

Pir Sultan Abdal yalnızca güzel, içli şiirler söyleyen bir halk ozanı değildir. Öyle olsaydı yalnızca edebiyat tarihinin sayfalarında kalır, eğitim-öğretim gören dar bir kesimce tanınırdı. Oysa Pir Sultan döneminin toplumsal sorunlarına eğilmiş, bunları kendisine konu edinmiş, çıkış yolları aramış; yer yer şiirini, sanatını da bu uğurda aracı yapmış bir ozandır. O nedenle halkla, halkın sorunlarıyla özdeşleşmiş, bütünleşmiştir. Beşyüz yıldır her toplumsal çıkışlarda, başkaldırılarda örnek görülmüş, simge olmuştur. Şiirleri siyaset yüklüdür, eleştiri yüklüdür. Anadolu toplumuna baskıcı düzen karşısında kurtuluş yolları arar. Yol gösterir. Savaşır. Eleştirir. Düzenin iyisini, uygununu arar. Toplumu ona yöneltir. Halk ozanlığı, halkının ozanlığı buradan gelmektedir. Anadolu halkının sorunlarının dilidir o. Halktan biridir. Halkla birlikte haksızlık ve yolsuzluklara şiiriyle, sanatıyla ve siyasal önderliğiyle başkaldırmıştır. Bu tutumu onu halkla bütünleşmeye götürmüştür. Halk ozanı Pir Sultan beşyüz yıldır toplumsal sorunların eleştirisinde çeşni, toplumsal sorunlara başkaldırmada simge olmuştur. Bugün de devrim türküleri onun deyişlerinden oluşmaktadır. Kısaca Pir Sultan bir lider-ozandır. Şiirini bir kavga sanatı olarak kullanmıştır. Direnen bir şiirin ustası ve bir dava adamıdır.

Pir Sultan Abdal'ın asıl adı Haydar'dır. Kökeni kimilerine göre Yemen'e, oysa doğrusu İran Azerbaycanı'ndaki Hoy'a dayanır. Soyu Hz. Ali'nin torunlarından İmam Zeynel Abidin'e bağlanır. "Evlad-ı Resul" olarak kabul edilir. O ise Sivas'ın Yıldızeli ilçesinin Banaz köyünde doğmuştur (168). Saz çalmasını öğrenerek işe başlamıştır. Tekke eğitimi gördüğü ileri sürülmektedir.

Pir Sultan Olayı tartışmalıdır. Halkın, sazı, sözü, gözü, kulağı, dili olan ve halka mal olan bu ozan; yine kendisini seven, sevgisini ve umudunu yüzyıllarca onunla yaşatan halkça söylencelere boğulmuş, destansal ve efsanevi bir kişilik kazandırılmıştır. Bu nedenle Pir Sultan'ın tarihsel kişiliğini bu söylencelerden oluşmuş kabuğun içinden çekip çıkarmak, onu bir zaman dilimine oturtmak oldukça zor. Dahası araştırmacıları oldukça yoran karşılarında bir Pir Sultan değil, Pir Sultanlar'ın olmasıdır. Banazlı Pir Sultan; bir Pir Sul-

(168) Yürükoğlu, s: 256; Bezirci, s: 26; Öztelli, s: XXX, XLIX.

tan geleneğinin, bir halk ozanlığı ekolünün de başlatıcısı olarak karşımıza çıkıyor (169). Üzerinde durduğumuz Pir Sultan, bu ekolün kurucusu olan Banaz'lı Pir Sultan'dır. Pir Sultanlar'ın olması bu ekolün gücünü, etkinliğini, halkçılığını, toplumculuğunu ve halka maloluşunu gösterir.

Pir Sultan'ın Osmanlı düzenine başkaldırıp-kaldırmadığı da tartışmalıdır. Cahit Öztelli ve Vecihi Timuroğlu Pir Sultan'ın bir halk hareketine karışmadığını, böyle bir olayı yönetmediğini, dahası böyle bir "ihtilal" ya da "ayaklanma" olmadığını savunurken; Prof. M. Fuat Köprülü, Şükran Kurdakul, Dr. İsmail Beşikçi, Naci Kasım, Atilla Özkırımlı, Asım Bezirci, İbrahim Aslanoğlu, Prof. İlhan Başgöz, Mehmet Bayrak, Rıza Zelyut, Nejat Birdoğan, R. Yürükoğlu, Prof. F. Bozkurt'sa Anadolu'daki halk hareketleriyle bütünleştiğini, eylemlere katıldığını, dahası halk hareketlerine önderlik ettiğini, daha halka yaraşır yeni bir düzen için Osmanlı düzeniyle savaştığını -şöyle ya da böyle- kabul ederler (170). Gerek şiirleri olsun, gerek halkın muahilesiyle bugüne aktardığı söylenceler olsun Pir Sultan Osmanlı baskıcı düzenine karşı çıkmış, eylem koymuş, halk eylemleriyle bütünleşmiş, önderlik etmiş ve bu uğurda baş vermiştir.

Pir Sultan'ın yaşadığı zaman dilimi ve ilişki kurduğu halk eylemlerinin hangisi olduğu da tartışmalıdır. Bir bakıma araştırmacı ve yazarlar bu alanda ikiye bölünmüşlerdir. Prof. Pertev Naili Boratav ve Abdulbaki Gölpınarlı'yla başlayan, Atilla Özkırımlı, Rıza Zelyut, İsmail Beşikçi'ler le süren anlayış Pir Sultan'ın II. Bayezit, Yavus Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde yaşamış olmasıdır. Yavuz ve Kanuni dönemindeki köylü, Alevi ve Türkmen kıyımlarını yaşamış; yine bu dönemindeki Şahkulu, Atmaca, Baba Zünnun, Kalender Çelebi türündeki ayaklanmalardan etkilenmiş, bunlarla ilişki içerisine girmiş, katılmış; Kanuni'nin İran seferi sırasında uyguladığı köylü-Alevi kırımı sonucunda idam edilmiştir. (Doğ: 1470 / 80 - Öl: 1547/50) (171).

İkinci grubuysa Prof. F. Köprülü, Sadeddin Nüzhet Ergun ve Cahit Öztelli oluştururlar. Bunlara göre Pir Sultan Aziz Mahmut Hüdai'nin I. Ahmet'e yazdığı mektupta adı geçen Hızır Paşa'ca asıl-

(169) Banazlı Pir Sultan'la başlayan Pir Sultanlar için bkz: Aslanoğlu, s: 67 v.d.; Özkırımlı (1990), s: 143 v.d; Bezirci, s: 11 v.d.; Öztelli, s: LVI v.d.

(170) Adı geçen araştırmacıların çalışmalarının ilgili bölümlerine bakılabilir. Ayrıca bkz: Burhan Kocadağ - "Pir Sultan Abdal Olayı", Ehlibeyt Dergisi, Sayı: 14, s: 11 Nisan 1989; Timuroğlu, s: 93.

mıştır. Böylece Pir Sultan'ın ölüm tarihi I. Ahmet dönemine (1603-1617) kaydırılır. Bu adı geçen Hızır Paşa'ysa 1608'de ölmüştür. Böylece bunların savına göre Pir Sultan 1603-1608 arası öldürülmüş olmalı (172).

Prof. İlhan Başgöz'ün dikkatleri Düzmece Şah İsmail-Pir Sultan Abdal bağlantısı üzerine çekmesi sonucu Pir Sultan'ın yaşadığı zaman dilimi daha farklı yıllarda aranmıştır. Prof. İ. Başgöz, A. Bezirci, İbrahim Aslanoğlu, Prof. Bekir S. Kütüoğlu ve Mehmet Bayrak'a göre Pir Sultan'ın yaşadığı zaman dilimi Osmanlı ve Safevi yönetimine göre şöyle;

Çocukluk dönemi: Yavuz Sultan Selim (1512-1520)/Şah İsmail Safevi (1502-1524)

Gençlik ve olgunluk dönemi: Kanuni Sultan Süleyman (1520 - 1566)//Şah Tahmasb (1524-1576)

Yaşlılık dönemi: II. Selim (1566-1574) - III.Murat (1574-1595)/ II. Şah İsmail (1576-1578) - Sultan Muhammed Mirza (1578 - 1587) - Şah Abbas (1587-1629) (173).

Birinci ve ikinci grubun araştırmalarında da yararlanan bu üçüncü grup Pir Sultan'ın 1577-78'lerde ortaya çıkan Düzmece Şah İsmail'le ilişkisini belirlemişlerdir. Pir Sultan Düzmece Şah İsmail eylemiyle bağ kurmuş, yandaşlarının "Düzmece"yle bütünleşmesini sağlamış ve 1590'lı yıllarda Sivas valisi Hızır Paşa'ca idam edilmiştir.

Pir Sultan'ın yaşadığı dönem ve eyleminin belirlenmesinde Sivas valisi Hızır Paşa'dan da yola çıkılarak belirlenmeye çalışılır. Ne var ki Hızır Paşa birden çoktur. Sivas'ta ve çevre illerde ayrı dönemlerde ve birden çok Hızır Paşalar görev yapmıştır. Durumun böyle olması çelişkileri birlikte getirmiş, net bilgiye ulaşılmada zorluklar yaratmıştır. Araştırıcıları çelişkilere iten, farklı sonuçlara varmalarına yol açan nedenlerden biri de bu durum olmuştur. Şimdi Hızır Paşalar'ın saptamasını yaparak Hızır Paşa'ca idam edilen Pir Sultan'ın dönemini belirlemeye çalışalım:

(172) Bkz: Özkırımlı (1990), s: 140.

(173) Bkz: Bayrak (1984), s: 33; Bayrak (1986), s: 133.

*Kanuni dönemi vezirlerinden olan Hızır Paşa. 1547'de Sivas'a atanıyor. 1550'lerde Sivas'tadır. 1553'lerde emekli olmuştur, İstanbul'dadır. Daha sonraları Halep, Şam ve Bağdat (1560) beylerbeyliklerinde bulunmuştur. Ilımlı, tutkusuz biridir. 1567'lerde ölmüştür (Bkz: Bşk. Arşivi Divân-ı Hümayun Rüus Defteri, genel sayı: 208, özel sayı: I, defter: 2, sayfa: 27; Mühimme Defteri, sıra: 1055, sayfa: 184. Mustafa Ali Efendi - Künh-ül Ahbar, C: II, yaprak: 58, 95; Sicilli Osmanî C: II, s: 278; Aslanoğlu, s: 44 v.d.; Bezirci, s: 60; Zelyut (1990), s: 283; Özkırımlı (1990), s: 148.

*1589'da Kiğı'da ortaya çıkan Alevi ayaklanmasını bastırmakla görevlendirilen, bu ayaklanmanın elebaşılarından Çirkin'le Turabi'yi yakalayarak Erzurum'da idam eden Erzurum Beylerbeyi Hızır Paşa. Bu paşa Köse Hüsrev Paşa'nın damadıdır. 1588'de Hasan Paşa'nın yerine Erzurum'a atanmıştı. Gence'nin fethinde bulundu. Aras boylarına akınlar düzenledi. 1592'de Van, 1596'da Karaman Beylerbeyi, 1603'de Tuna ve 1606'da Budin muhafızı oldu. 1608'de öldü. (Bkz: Selaniki Tarihi; S. Eyüboğlu - İ. Başgöz-A. Erhat - A. Bezirci - Pir Sultan Abdal, 1977,s: 52 v.d (İ. Başgöz'ün yazısı); Bayrak (1984), s: 127; Bayrak (1986), s: 128; Bezirci, s: 60; Kütükoğlu, s: 108).

Durum gösteriyor ki Pir Sultan'ın olayıyla bu iki Hızır Paşa'nın bir ilgisi yok. Pir Sultan'ın yaşamıyla ilgisi olan Deli (yada Divane) Hızır Paşa'dır. Hızır Paşa, Pir Sultan söylencesine göre, Hafik'in *Sofular* köyündendir. Bu köy önceleri Alevi'yken sonradan Sünnileşmiştir ("azmıştır"). Hızır köyünden ayrılarak Banaz'a gelmiş, Pir Sultan'ın "azabı", sonra da müridi olmuştur. Oysa araştırıcılar bu söylenceye katılmazlar. Asım Bezirci ve Vecihi Timuroğlu Hızır Paşa'nın Sofular'lı olmadığı gibi, Pir Sultan'ın da onun piri olmadığını ileri sürerler (174). Zaten bu söylencenin de kaynağı Banaz'dır. Söylencenin çıkmasına neden de Hızır Paşa'nın Sofular ve İnallı köylerindeki vakıflarıdır. Oysa bu vakıflar Sivas valisi Hızır Paşa'nın değil, çok önceleri yaşamış Amasya valis Yörgüç Paşa'nın kardeşi Hızır Paşa'nındır (Ölümü: 1484). İkisi arasında hiçbir bağ yoktur (175). Pir Sultan'ın yaşamına giren Hızır Paşa ve sonraki yıl-

(174) Bkz: Bezirci, s: 61 v.d.; Timuroğlu, s: 96.

(175) Sivas valisi Hızır Paşa'yla geniş vakıfların sahibi Yörgüç Paşa'nın kardeşi Hızır Paşa arasında bir ilişki olmadığına ve Yörgüç Paşa'nın kardeşi Hızır Paşa'nın vakıfları hakkında belgeler için bkz: Aslanoğlu, s: 43 v.d.; Bezirci, s: 61; Bayrak (1984), s: 130 v.d.

lardaki Hızır Paşalar'ın ayrıntılı dökümü şöyle:

*30. Temmuz. 1587. Karsa Beylerbeyi Divane Hızır Paşa, askeriyle birlikte İran seferine katılır (Bkz. İsmail Hami Danişmend - İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, C: III, s: 24; Bayrak (1984), s: 128; Bayrak (1986), s: 128; Aslanoğlu, s: 46).

*Aralık 1588. Mehmet Paşa'nın yerine Sivas valiliğine Hızır Paşa ilk kez atanır. (H. Hüsameddin-Amasya Tarihi, C: III/333; Selaniki'den aktaran, Öztelli, s: XXXVII; Aslanoğlu, s: 46; Bayrak (1984), s: 129; Bayrak (1986), s: 129).

* 1589. Hızır Paşa Revan (Erivan) Beylerbeyi olarak Nahçivan bölgesini ele geçirmekle görevlendirilir. (Bkz: Şeref Han-Şerefname, II / 290; Danişmend, (kronolojisi); Bayrak (1984), s: 129; Bayrak (1986), s: 129).

* 7. Mayıs. 1590. Hızır Paşa'nın yerine Arnavut Ayazpaşazade Mustafa Paşa Sivas valisi olur ve Hızır Paşa buradan ayrılır. (Bkz: Amasya Tarihi, III / 335; Bezirci, s: 61).

*Temmuz. 1590. Kaynaklarda Hızır Paşa'nın adı "Kızılbaş" üzerine yapılan baskınlar arasında yer alır. (Bkz: Selaniki Tarihi, s: 267; Aslanoğlu, s: 46).

* 1590. Hızır Paşa Avrupa'da (Silistre ve Tuna) ve Revan'da vali olarak görülür. Bu dönem iki Hızır Paşa olmadığına göre (Tarihçi Ali bu iki kişinin tek kişi olduğu doğrultusunda bilgiler veriyor) önce Avrupa'ya sonra da aynı yıl Revan'a atanmış olmalı. (Bkz: Mühimme Defterleri, 67/278,363, 427; 68/59, 71; Zelyut (1990), s: 283).

*1591. Hızır Paşa Revan'dadır. Bağdat'a vezir olarak atanmıştır. Oradan da Tebriz'e atanmıştır. (Bkz: Mühimme Defterleri, 67/448, 465, 466; 70/95, 96).

*17. Temmuz. 1591. Yemen'den gelen Deli Hızır Paşa Halep valiliğine atanır. (Bkz: Selaniki Tarihi, s: 294; Sicilli Osmani, II / 279; Mühimme Defterleri, 70/179, 270; Aslanoğlu, s: 46; Bezirci, s: 61; Bazgöz, P.S. Abdal, s: 45; Bayrak (1984), s: 129; Bayrak (1986), s: 129; Zelyut (1990), s: 284).

* Ocak. 1592. Halep valisi Hızır Paşa, görevini yerine ata-

nan Ferhat Paşazade Mehmet Bey'e bırakır. (Bkz: Saleniki Tarihi, s: 294; Aslanoğlu,s : 46; Bezirci, s: 61.

*1594. Hızır Paşa Tebriz Beylerbeyi'dir. (Bkz: Mühimme Defteri, 73/15; Zelyut (1990), s: 284).

* 1596. Deli Hızır Paşa Gürcistan kralı Simon'u yener. (Bkz: Selaniki Tarihi, s: 274; İ. Başgöz, P. S. Abdal, s: 45; Bayrak (1984), s: 129; Bayrak (1986), s: 129; Aslanoğlu, s: 46 v.d; Bezirci, s: 61).

*1596. Gürcistan seferindeki başarılarıyla ün kazanan Deli Hızır Paşa bu seferden beş ay sonra, İstanbul'a gelerek yeni bir sefer için hazırlanan padişahtan görev ister. (Bkz: Selaniki Tarihi, s: 297; Aslanoğlu,s: 47; Başgöz, s: 45).

*1597. Muharrem sonlarında Deli Hızır Paşa tüm mal varlığını "yiğit kişilere" dağıtarak yoksul duruma düşer ve taundan ölür. (Bkz: Selaniki Tarihi, s: 345; Sicilli Osmaniye'ye göre öldüğünde işten çıkarılmıştır. Ayrıca Aslanoğlu, s: 47; Bazgöz, s: 45; Bayrak (1984), s: 130; Bayrak (1986), s: 130; Bezirci, s: 61).

* Hızır Paşa 1602'de Tuna muhafızlığına, 1604'de Sofu Sinan Paşa'nın yerine sadaret kaymakamlığına, 1605'de Budin muhafızlığına, 1608'de eşkıya tenkilinde görevlendirilir. 1608'de ölür. (Bkz: Peçevi Tarihi, II / 270, 295, 332; Solakzade Tarihi, II / 452; Naima Tarihi, I / 109, 456; II / 555, 702; Öztelli, s: XXXVII).

Görüldüğü gibi Pir Sultan'ın önceki iki ve sonraki bir Hızır Paşa'yla ilgisi yok. O, III. Murat dönemindeki (1574-1595) Deli (yada Divane) Hızır Paşa'yla çağdaş. Bu Hızır Paşa 1582'de Van, 1587'de Kars, daha sonra Revan Beylerbeyi oldu. Minuçehr'e başeğdirmek için İran seferine katıldı. 1588 aralığında Mehmet Paşa'nın yerine Sivas Beylerbeyi (valisi) oldu. 1590 mayısına dek Sivas'ı yönetti. 1591'de Yemen valiliğine atandı. 1596'da Gürcistan kralını yendi. 1597'de malını dağıttı ve öldü. Deli Hızır Paşa bir kez Sivas valisi oldu ve 18 ay görev yaptı (176). Pir Sultan'ın ayaklanması, Düzmece Şah İsmail'le işbirliği ve tutuklanıp idam edilmesi, Hızır Paşa'nın bu görev dönemine, yani 1588-90 arasına rastlar. C. Öztelli, M. Bayrak ve Mehmet Fuat'ın Hızır Paşa'yı ikinci kez Sivas valiliğine atanmış göstermeleri doğru olmasa gerek (177).

(176) Bkz: Bezirci, s: 61.

(177) Bkz: Bayrak (1984), s: 126 v.d.; Bayrak (1986), s: 126 v.d.; Öztelli, s: XXXVIII; Mehmet Fuat - Pir Sultan Abdal, 1980, s: 9.

Bu karıştırma birden çok Hızır Paşa'nın varlığından kaynaklanıyor olmalı.

Prof. F. Köprülü, S. N. Ergun ve C. Öztelli, Pir Sultan'ı idam eden Hızır Paşa'nın I. Ahmet döneminde (1603-1617) etkin görevler yürüten Hızır Paşa olduğunu düşünmektedrler. Bu dönem padişah katında saygınlığı olan Şeyh Mahmut Hüdai Efendi devlete Alevi eylemlerini bastırma doğrultusunda raporlar sunmuş, önerilerde bulunmuştur. Hızır Paşa Anadolu halkının eğilimleri ve Aleviler üzerinde uzman ve deneyimli bir vezirdir. Alevi başkaldırılarını bastırma görevi bu nedenle Hızır Paşa'ya verilir. Öztelli'ye göre işte Hızır Paşa bu görevlendirilmesi nedeniyle Pir Sultan - Şah İsmail olayını bastıracak ve Pir Sultan'ı idam edecektir (178).

Öztelli'nin değindiği Hızır Paşa 1592'de Van, 1596'da Karaman Beylerbeyi, 1603'de Tuna ve 1606'da Budin Muhafızı oluyor ve 1608'de ölüyor (179). Bu Hızır Paşa genellikle Rumeli'de görev yapmıştır. Sivas'ta vali olarak bulunmamıştır. Katı şeriatçı Aziz Mahmut Hüdai'nin önerdiği Hızır Paşa Rumeli Alevileri, yani Bedreddiniler üzerinde uzman olmalı (180). Deli Hızır Paşa'ysa Selaniki'nin verdiği tarihe göre 1597'de ölmüştür. 1608'lerde ölen Hızır Paşa'yla Deli Hızır Paşa doğallıkla aynı kişiler değillerdir. I. Ahmet döneminin Hızır Paşa'sı Düzmece Şah İsmail olayıyla da denk düşmez ve ilişkisi yoktur.

Düzmece Şah İsmail olayı tarih olarak bellidir. 1577-78'ler. Pir Sultan'ın da Sivas valisi Hızır Paşa'ca idamı bu belirlemeler sonucunda ortaya çıkmıştır: 1590'lar. Pir Sultan, yaşının 70'in üzerinde olduğunu söyler. Demekki 1512-20 arası doğmuş olmalı.

Osmanlı Devleti'nin en çalkantılı dönemini yaşamıştır Pir Sultan. Yavuz'un kırımı çocukluk günlerinin anılarıdır. Bu anılar dilden dile anlatıldığından Pir Sultan gibi duygulu bir insanın belleğinde yer edinmiş olmalı. Savaş, bunalım, yokluk Kanuni ve sonrası dönemde dorukta. İnsanların açlıktan ot otladıkları bir dönem. Köylü, Türkmen ve Alevi kırımı tüm boyutlarıyla sürüyor. Devletin bu tutumuna karşı başkaldırılar güncel olarak yaşanılıyor.

(178) Bkz: Öztelli, s: XXXV v.d.

(179) Bezirci, s: 60; Bayrak (1984), s: 133; Bayrak (1986), s: 132; Öztelli, s: XXXVII.

(180) Aziz Mahmut Hüdai'nin I. Ahmet'e sunduğu rapor metinleri için bkz: Ahmet Refik (1932), s: 5-12. Ayrıca Öztelli, s: XXXVI.

Alevi başkaldırıları bir bakıma gelenekleşmiş. Selçuklu'yla başlayan geniş kitle eylemleri Baba Zünnunlar, Süklün Kocalar, Atmacalar'la sürdürülmüş. Tokat, Amasya, Sivas, Yozgat kaynıyor. Özellikle Alevi köylü kesimlerinde huzur yok. Bir Alevi - Türkmen yatağı olan Kazova hergün bir başka olaya sahne oluyor. Halk daha iyi bir düzenin arayışı içinde. Safevi yönetimi bu açıdan Alevi köylülüğe çekici geliyor. Osmanlı'yla çelişkiye düşen kesimler İran'a göçüyor, yurd edinebiliyor. Safevi yönetimi Anadolu Alevi Türklüğü'yle sürekli ilişki içerisinde. Safeviler, Osmanlı Alevi halkı için bir umud kapısı. Sık sık "mehdi" ve "düzmece" iddiaları çıkıyor. "Düzmece" ayaklanmaları Anadolu insanına yeni ve daha güzel bir düzen arayışında umud kaynağı oluyor. Anadolu Alevileri ve köylüler bu "düzmece" ayaklanmalarının kitlesini oluşturuyorlar.

b) "Düzmece" Eylemleri ve Düzmece Şah İsmail Ayaklanması:

Yavuz Selim kardeşi Ahmet'i öldürmüş, Ahmet'in oğlu Murat'sa İran'a sığınmıştı. Murat Yavuz'un son dönemlerinde Amasya'ya dönmüş ve halkı Yavuz'a karşı örgütlemiş, izlenince de kaybolmuştu. Kaynaklar bu olayı "Düzmece Murad" olarak verirler. II. Murat dönemindeyse Yıldırım Bayezid'in oğlu olduğu savıyla "Düzmece Mustafa" ortaya çıkmıştı. Trakya yöresindeyse Kanuni'nin öldürttüğü oğlu Mustafa olduğunu savunan "Düzmece Mustafa" ayaklanmıştı (181). Niğbolu ve Silistre dolaylarındaki Bedreddiniler de bu davanın doğruluğuna inanarak katılmışlardı. Halk bunlara bel bağlamış, umutlanmıştı. Bu ayaklanmalar destek bulmuş, halkın katılımını sağlayabilmişlerdi (182).

1577-1590 yılları arası Anadolu ve Safevi ülkesinde birçok Düzmece Şah İsmail olayları olur. Olaylar, İran'da II. Şah İsmail ve Sultan Muhammed Mirza'nın yönetimde olduğu dönemlere rastlar. Gerçi, II. Şah İsmail'in halk arasında büyük bir saygınlığı yoktur. Silik biridir. Mezhepsel bakımdan ılımlıdır. Anadolu Alevileri arasında I. Şah İsmail (Hatayi) etkindir. Bu nedenle Anadolu Alevileri I. Şah İsmail'in, İran'daki "düzmece"lerse Şiiler'le birçok açıdan çelişen ve Sünniler'in ilgisini çeken II. Şah İsmail adına ortaya çıkmış olmalıdırlar. Kısaca Anadolu'daki Düzmece Şah İsmailler I. Şah İsmail'in, İran'dakilerse II. Şah İsmail'in prestişini kullanmışlardır (183). Zaten olaylar da genellikle II. Şah İsmail'in ölümünden

(181) Geniş bilgi için bkz: Bayrak (1984), s: 110 v.d.; Bayrak (1986), s: 108 v.d.

(182) Bkz: Bayrak (1984), s: 110 v.d.

(183) Bkz: Bayrak (1986), s: 112.

(1578) sonra ortaya çıkarlar

Lala Mustafa Paşa 1578'de İran'a sefere çıkar. Sivas'tayken Maraş valisiyle Elbistan kadısı kendisine ihbarda bulunurlar. Şam Bayadı (Diyade) Türkmenlerinden biri "Ben Şah İsmail'im" diye ayaklanmıştır. Çevresine birçok insan toplanmıştır. *Sultan Korusu* ve *Arslantaş* (Maraş - Elbistan-Sivas-Gürün bölgeleri) yöresinde eylemler koymuştur. Eshab-ı Kehf'de (Elbistan yakınları) ve Bozok'ta "Kızılbaş halifesiyle" Hacı Bektaş Ocağı'nda kurbanlar kesmiştir. Ebu Rişoğlu'yla Adıyaman alaybeyinin atlarına elkoymuştur. Şah İsmail hakkındaki suçlamalar bunlardır. Bunun üzerine Lala Mustafa Paşa Türkmen sancağı beyi Şah Murat Bey'e, Bozok mirlivası Çerkes Beye ve Sivas Defter Kethudası Mahmut'a Düzmece Şah İsmail'in "mahkemeye çağrılması, gelmemeleri durumunda haklarından gelinmesi" doğrultusunda buyruklar verir (184).

Düzmece Şah İsmail'le görevlendirilen Osmanlı güçleri arasında çarpışmalar olur. Düzmece Şah İsmail yakalanamaz. Yalnız Halifelerinden Hüseyin ele geçer. Düzmece'nin yakalanması için ilgili görevlilere yeniden buyruklar gönderilir. Bu aralar *Boybeyi* yaylağında halkı başkaldırıya hazırlayan *Köse Yunus* Bozok Beyi'nin güçlerince yakalanır. Verdiği ifadesinde; Şah İsmail 1577 kışını Amik ovasında geçirmiş, sonra Yeniil'de (Sivas'ın Şarkışla, Kangal, Gürün kesimleriyle Malatya'nın Hekimhan, Arguvan ve Elbistan yöreleri) *Kemerli* ve *Pehlivanlı* topluluklarıyla yaylağa çıkmıştır. M. Bayrak'ın da belirttiği gibi Köse Yunus, Şah İsmail'den yaklaşık bir yıl önce Pir Sultan'ın yaşadığı bölgeye gelmiş ve görüşmeler yapmış olmalı. Büyük bir olasılıkla Pir Sultan da görüştüğü kişilerdendir. Köse Yunus'a göre, Malatya bölgesinde büyük bir yandaş topluluğu sağlayan Düzmece Şah İsmail'in çevresinde 50 bin kişi toplanmıştır (185). Osmanlı yetkililerinin "Malatya'da Şah İsmail adıyla ortaya çıkan kişiye maddi yardımda bulunanların öldürülmesine" ilişkin ferman düzenlemesi olayın gerçekliğini ve ciddi boyutlara ulaştığını gösterir. Fermana bakılırsa olaya İzlü (Malatya), Rişvan (Malatya-Hekimhan, Sivas-Kangal), Eşkanlu (Malatya-Fırat Nehri sınırı), Solaklu (Malatya), Şeyh Hüseyinlü, Şoydanlu, Eğribüklü, Adaklu, Kalacaklu, Bezkî (Malatya), Çakalu (Maraş-Türkoğlu), Mihriman, Karasaz ve Kömürlü (Maraş - Antep

(184) Mühimme Defteri kayıtları için bkz: Kütükoğlu, s: 12; Bayrak (1984), s: 114; Bayrak (1986), s: 112; Bezirci, s: 58; Sümer (1972), s: 186.

(185) Bayrak (1984), s: 115; Bayrak (1986), s: 113; Bezirci, s: 56; Bazgöz, P. S. Abdal, s: 54; Bozkurt, s: 64 v.d; Yürükoğlu, s: 256 v.d.

arası) oymakları katılmışlar ve destek olmuşlardır (186). Düzmece Şah İsmail'se her gittiği yerde Osmanlı yetkililerince izlenmektedir. Bu konuda Malatya, Bozok, Ayıntap (Antep) beylerine buyruklar gönderilmiştir (187).

Düzmece Şah İsmail *Elmalı Köyü* dolaylarında asker toplarken, Malatya kadısının yönetimindeki güçlerce basılır. Topladığı güçler dağılır. Kendisi Malatya köylerinde gizlenir ve daha sonra Siverek'e doğru çekilir. Bu baskında Şah İsmail'in veziri *Han Piri* yakalanmıştır. İfadesinde; Malatya, Arapkir, Maraş, Sivas ve Karaman dolaylarındaki obalarda hazırlıklarını tamamladıklarını, obalarda bulunanlara "Kızılbaş taçlarını" kendisinin dağıttığını anlatır. Elmali yenilgisi hazırlıkları engellemiş, dahası düzmece'nin yanındaki Rışvanlı Kürtleri'yle öteki Türk boyları da dağılmışlardır (188).

Lala Mustafa Paşa olayların bastırılması üzerine Sivas ve Hafik'ten (Pir Sultan'ın çevresi) saraya raporlar göndererek Düzmece Şah İsmail eyleminin bastırılmasıyla ilgili bilgiler veriyordu (189).

Bu gelişmelerden, eylem hazırlıkları ve eylemlerden Pir Sultan'ın şiirlerinde de söz edilir. Dolayısiyle gelişmelerle Pir Sultan'ın şiirleri çakışmaktadır.

Düzmece Şah İsmail olayının ilki gerçi Elmalı Köyünde bastırılır. Ama, Alevi-köylü olayları durmaz. Gerçi Prof. B. Kütükoğlu bu olaylara "dinsel-mezhepsel bir motif" kazandırıyorsa da (190), bu motifle birlikte olayların ağırlıklı etkeni ekonomiktir. Prof. F. Sümer İran savaşı sırasında "Anadolu köylüleri, Türkmen ve Yörükler'in hükümet görevlilerince baskıya uğradıkları", Düzmece Şah İsmail eyleminin de "kuşkusuz vergi almak için yapılan baskıların bir tepkisi" (191) olduğunu ileri sürer. Bu yargıya katılmamak elden değil. Olayların da arkasının kesilmemesi Osmanlı siyasal tutumuna uygun düşmektedir. 1580'lerde Antalya'da Şahgeldi ayaklanmıştır. Yine aynı yıllardan itibaren İran'da Düzmece Şah İsmail

(186) Ferman için bkz: Ahmet Refik (1932), s: 37 (Belge: 50).

(187) Mühimme defterlerindeki kayıtlar için bkz: Kütükoğlu, s: 13. Ayrıca Bayrak (1984),s: 116; Bayrak (1986), s: 114.

(188) Kütükoğlu, s: 13 (Dipnot: 47); Bayrak (1984), s: 117; Bayrak (1986),s: 115.

(189) Kütükoğlu, s: 46; Bayrak (1984), s: 117; Bayrak (1986), s: 115.

(190) Kütükoğlu, s: 202.

(191) Sümer (1972), s: 186.

olayları vardır. 1589'da Tunus'ta Yahya İbni Yahya "mehdilik" savıyla ayaklanmıştır. Aynı yıl Kiğı Sancağı'nda bir başka Alevi hareketi doğmuştur. Bu yeni bir Düzmece Şah İsmail olayıdır. Bu kez Düzmece Şah İsmail'in çevresinde çoğunluk Kürtler vardır. Tarihçi Selaniki'ye göre yörede "kargaşalık" çıkarılır. Bir beylerbeyi öldürülür. Olayın duyulması üzerine Ordu-yu Hümayun Komutanı Ferhat Paşa, Erzurum Beylerbeyi Hızır Paşa'yı eylemi bastırmakla görevlendirir. Başkaldırıcılar pusuya düşürülür. Elebaşılardan Çirkin'le Turabi yakalanarak, Erzurum'da asılırlar (192).

Son dönem araştırıcıların - önceki bilimsel verilerden de yararlanarak - vardıkları nokta Pir Sultan'ın hem 1577-78, hem de 1589-90 Düzmece Şah İsmail ayaklanmalarıyla bağı olduğudur. Gerçi birincide yakayı ele vermekten kurtulmuştur, ama ikincide kurtulamamış, olayla ilişkisi olduğu için Aleviler üzerine uzman Sivas valisi Deli Hızır Paşa'ca yakalanarak 1590'larda Sivas'ta asılmıştır (193).

İran da Düzmece Şah İsmail olaylarıyla kaynamaktadır. Anadolu'daki Düzmece Şah İsmail olayından sonra ikincisi 1580'de İran'da, Safevi ülkesinde çıktı. Küh Gilûye'deki Lûrlar ayaklanmışlardı. Başlarına bir Kalender dervişi geçmişti. Kendisinin II. Şah İsmail olduğunu savunuyordu. Anadolu'daki ayaklanmacı yandaşlarıyla birleşip, Anadolu'yu fethedeceklerini söylüyordu. Avşarları sarsan bu olay 1581'de Safevi güçlerince bastırıldı ve Düzmece Şah İsmail öldürüldü. Bu düzmece başkaldırıları Lur, Kürt, Tâliş ve Gur gibi siyasal ve ekonomik bakımdan doyurulmamış ögelere dayanıyordu. Bu çığırda ikincisi Luristan'da çıkmış, "Ekrâd ve Elvâr" dan 10 bin kişi toplanmıştı. İkinci Düzmece Şah İsmail Tekelü Solak Hüseyin Sultan'ca yakalanarak Kazvin'e gönderildi. Üçüncüsü Tâliş'te ortaya çıktı ve Erdebil'de öldürüldü. Dördüncüsü Gurlular arasında çıktı. Horasan Avşarını zor duruma soktu. "Düzmece" olduğunu anlayan yandaşlarınca öldürüldü. Prof. B. Kütüoğlu'nun verdiği Osmanlı resmi belgelerine bakılırsa 1582'de Bağdat'ta çı-

(192) Başgöz-P.S.Abdal, s: 54 v.d.; Bezirci, s: 60; Bayrak (1984), s: 127; Bayrak (1986), s: 126: Kemahlı Rahip Grigor 1588-90 Kiğı olayını Kürt hareketi olarak yansıtır. Bkz: Andreasyan, s: 30. Prof. I. H. Uzunçarşılı'nın 1577-78 Düzmece Şah İsmail olayıyla 1588-90 olayını aynı kişiye bağlaması yüzseysel ve genel bir araştırmanın sonucudur. Bu konuda yanlışa düşmüştür. Bkz: Uzunçarşılı, II / 2/ 243 v.d.

(193) Bkz: Bozkurt, s: 67; Yürükoğilu, s: 259 (1588 tarihini verir.); Bayrak (1986), s: 127.

kan Düzmece Şah İsmail hareketi; Osmanlı bağlaşıklığına dayalı bir misilleme olarak ortaya çıkmıştır (194).

Düzmece Şah İsmail olayıyla Pir Sultan arasındaki ilişkiye ve Pir Sultan'ın bu ayaklanmayla bağı nedeniyle asıldığı konusuna ilk kez dikkatleri Prof. İlhan Başgöz çekmiştir. Prof. Başgöz bu iki olay arasında bağ kurmuş, M. Bayrak ve Asım Bezirci gibi bir takım araştırmacılarsa bu savı geliştirmişlerdir.

Prof. Başgöz, Prof. M. Akdağ'ın şu saptamasından yola çıkar:

"İran savaşlarının açılacağı sırada olsun, savaş süresi yıllarında olsun, Anadolu Kızılbaşları arasında kimi kımıldamalar ve özellikle Şah adına güçlü bir propaganda çalışması vardı. Daha 1577 yıllarında Suriye yöresinde Şam Diyade adındaki Türkmen aşiretinden bir kişi Şah İsmail olduğunu savunarak Güneydoğu Türkmenleri arasında büyük bir yandaş topluluğuyla Malatya yöresinin aşiretlerini ayaklandırmış, başına 50 bin kişi toplanmıştı. Kırşehir'e gelerek Hacı Bektaş Türbesinde büyük bir kalabalık önünde kurban kesti. Bozok'a (Yozgat) yolladığı halifesi de, bütün o yörelerin Kızılbaşlarını yalancı Şah'ın çevresinde toplanmaya çağırmaktaydı" (195).

Düzmece Şah İsmail'in "Şam Bayadı (Diyade)" Türkmen boyundan oluşu araştırıcıları çelişik yargılara götürmüştür. Prof. İ. Başgöz 1577-78 olayının Şam'daki Bayatlar arasında çıktığı ve Anadolu'ya yayıldığını savunurken (196); A. Özkırımlı bu olayın Anadolu'da çıktığını, Düzmece Şah İsmail'inse Şam Bayadı Türkmen oymağından olması ötesinde, Suriye ve Şam'la bir ilgisinin olmadığını, belki de Düzmece Şah İsmail'in Maraş'ta bulunan "küçük" Şam Bayadı oymağından çıktığının söylenebileceğini ileri sürer (197).

"Şam Bayadı" adı Şam'daki Bayatlar için kullanılmamaktadır. Bu ad Kuzey Suriye'den gelip Anadolu'ya yerleşen Bayadlar için kullanılmıştır (198). Prof. F. Sümer Dulkadır ilindeki Bayatlar'ın

(194) Bkz: Sümer (1972), s: 286 v.d.; Sümer (1976), s: 109, 132 v.d.; Kütükoğlu, s: 114 v.d., 171 v.d., 177; Bayrak (1986), s: 116 v.d. (dipnot); Birdoğan, s: 149.

(195) Alıntı için bkz: Akdağ (1975),s: 295 (dipnot) (Mühimme Defterleri, 35/174, 188; 32/204).

(196) Bkz: Başgöz - P. S. Abdal, s: 53.

(197) Özkırımlı (1990), s: 155 v.d.

(198) Özkırımlı (1990), s: 156.

Mühimme Defterleri'nde Şam Bayadı adıyla anıldığını, 16. yüzyılda bu Bayad boyunun Maraş dolaylarında küçük bir oymağının bulunduğunu, kabilenin asıl büyük kollarının Dulkadırlı ilinin Bozok (Yozgat)'la Yeniil'e (Sivas) dağılıp *yurt edindiklerini* saptar (199). Yine Prof. F. Sümer bir başka çalışmasında değindiği gibi Timur'un Yozgat yöresindeki Kara Tatarları Türkistan'a götürmesi üzerine, Kuzey Suriye'deki Bayatlar'ın bir kısmı Dulkadırlı oymaklarıyla birlikte Bozok'a göçerek yurt edinmişlerdir. Bayatlar'ın bu kolu Şam Bayadı adıyla tanınmışlardır. 16. yüzyılda Safevi ülkesinde de Kuzey Suriye Bayatları'ndan olan önemli bir Bayat topluluğu yaşamaktadır. Bozok'ta yaşayan Şam Bayatları İran'dakiler gibi Alevi'dirler. Safeviler'le de ilişkilerini sürdürmektedirler. Bozok yöresinde çiftçilik yapan Bayatlar genellikle kışın Suriye'ye gitmekteydiler. 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kışları Suriye'ye gitmeyi bırakmışlardır (200). Türkiye'de "Şambayadı" adıyla üç yerleşim yerinin olması bilinenler arasındadır. Biri Nevşehir'in Avanos, ikincisi Adana'nın Karaisalı, üçüncüsü Adıyaman'ın Besni ilçesine bağlı *Şambayadı* köyleridir (201).

Düzmece Şah İsmail bilindiği gibi Anadolu'daki Bayat oymaklarının bulunduğu yörelerde eyleme geçmiş, kitle tabanı bulmuş, 50 binin üzerinde bir güç oluşturmuştur. Bu durum Düzmece Şah İsmail'in Şam Bayadı Türkmen boyundan olacağı savını güçlendirir, fakat aynı zamanda eylemin Suriye'de değil, Anadolu'da başladığını da kanıtlar kanısındayım.

c) Pir Sultan'ın Eyleme Katılışı ve Asılması:

1577- 78 Düzmece Şah İsmail olaylarını başka eylemler izledi. 1580'lerde Antalya'da Şahgeldi ayaklandı. 1587'de Rakka ve Urfa yörelerinde eski sancak beylerinden Abdurrahman ile Suhrap ayaklandılar. Toros dağlarının güney ve kuzeyindeki aşiretler bu başkaldırıcıların ardında birleştiler. Abdurrahman'la Suhrap Beydilli ve Avşar Türkmen boylarına dayanıyorlardı (202). Yönetim, bu boyların başkanlarına fermanlar göndererek, ayaklanmaya katılmama

(199) Bkz: F. Sümer - "Bayatlar", İ. Ü. Ed. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, C: IV, Sayı: 4, s: 378, 1952.

(200) Sümer (1972), s: 225, 230 v.d.

(201) Bayrak (1986), s: 117.

(202) Akdağ (1975), s: 322.

larını istiyorduysa da etkin olamıyordu. Bedreddinilik hâlâ canlılığını koruyordu (203). 1589'larda Kiğı'da Türk ve Kürt boyları yeniden ortaya çıkan ikinci bir düzmece Şah İsmail'in arkasında birleşmiş, eylemlerini devlet baskısı karşısında huzursuz olan Yozgat, Sivas, Tokat yörelerine doğru genişletmişlerdi. Özellikle bu ayaklanmalar Sivas yöresinde Pir Sultan'ın çevresinde düğümleniyordu. Pir Sultan gibi duyarlı, toplumcu, ozan ve sanatçı birinin bu gelişmelere ilgisiz kalması düşünülemez. Onun bu Alevi eylemlerine katılması, görev üstlenmesi Aleviler'e sürekli uygulanan kırımın da bir gereği olmalı. Durum onu gösteriyor ki Pir Sultan 1577 Düzmece Şah İsmail eyleminden beri bu olayların - şöyle ya da böyle - içindedir. Düzmece Şah İsmailler'le yada halifeleriyle sürekli ilişki içerisindedir. Gerçi ilkinde kıyımdan kurtulmuştur, ama 1589'lardakine katılması, bu aralar III. Murat döneminde yapılan İran seferi üzerine Anadolu Alevileri'ne uygulanan geleneksel kırımdan kurtulamamıştır. Bilindiği gibi her İran'a sefer yapılırken Anadolu'da İran yanlısı olarak düşünülen Aleviler'e bir kırım operasyonu uygulanıyordu. Bu kez de uygulanan böyle bir operasyon sonucu Aleviler arasında oldukça etken olan, dilinde "Şah" sözünü bırakmayan, bu tutumuyla da Safevi yanlılığı izlenimi veren Pir Sultan, büyük bir olasılıkla 1590'larda Sivas'ta asıldı.

Bu değerlendirişimiz biraz da yorum düzeyinde kalmaktadır. Bir takım soruların netce yanıtlanıdığını ben de sanmıyorum. Pir Sultan'ın Türkmen ayaklanmalarıyla ilişkisi nedir, ne ölçüdedir? İnancının bir sonucu olarak mı bu ayaklanmalarla bağ kurmuş; yoksa şiir ve eylemleriyle mi yaygınlık kazanmasını üstlenmiştir? Suçu nedir? Başarılamayan bir ayaklanmanın önderi olduğu için mi, yoksa Alevi inanışın etkin bir temsilcisi görüldüğü için mi asılmıştır?.. Görüldüğü gibi bu soruların yanıtları hâlâ net görülmüyor.

"Şaha gidiş"in Düzmec Şah İsmail'e gidiş, ona katılma olacağını da sanmıyorum. Sürekli baskı altında tutulan, yönetimden ve yönetime bağlılıktan uzaklaştırılan Anadolu köylü, Türkmen ve Alevi halk için Safevi yönetimi bir seçenekti, bir umud ülkesiydi. Hele arada "Ehlibeyt sevgisi" gibi bir duygusal bağın olması, bu yaklaşımı daha da arttırıyordu.

(203) Vecihi Timuroğlu'na göre, "Pir Sultan Bedreddinciler'le birlikte yeraltı örgütlerde çalışıyor olmalı". Yazara göre Pir Sultan ne "Hızır Paşa'yla takışmas ndan" ne de "İran'ın dostu olduğundan" asılmamıştır. Onun idamı Bedreddiniler'le ortak hareket etmesinden kaynaklanmıştır. Suçu budur. Bkz: Timuroğlu, s: 86, 98.

Yavuz, Kanuni ve daha sonraki dönemlerde Osmanlı yönetiminden uzaklaşan kimi şehzadeler, Türkmen boyları ve ayaklanmacılar İran'a gitmişlerdi. Böylece "Şaha gidiş" artık bir simge olmuştu. 16. yüzyıl boyunca süren bu "Şaha gitme" olayı Pir Sultan'ı da İran'a yöneltmiş olmalı. N.Birdoğan'ın vurguladığı gibi "Belli ki ulu ozan, bu modaya uymakla kalmamış yandaşlarını da özendirmiştir. Osmanlı'nın bu eyleme uyguladığı ağır yaptırımlar da Pir Sultan'ı darağacına götürmüştür" (204).

Pir Sultan'ın anlayışında "Şah" onun ülküsel dünyasıydı. Baskının, kıyımın, kırımın olmadığı bir dünya... İyi, tüzegen, haksızlıkların olmadığı bir düzen düşlüyordu. Kısaca yeni bir toplum düzeni arayışındaydı. Bunu da "Şah"la simgeleştirmişti. Bu düzenine ulaşırken onun kavgası Osmanlı yöneticileriyleydi. Yani baskıcı, haksız, rüşvetci, talancı asker-sivil bürokrasiyi ereklemişti. O, olanlarda Sünni halkı değil, Osmanlı siyasal gücünü sorumlu görüyordu. Onun ülküsel dünyasındaki "Şah" İran şahları değil, V. Timuroğlu'nun belirttiği gibi Ali ve Oniki İmam'dı (205). Ondaki "Şah" sevgisi tartışmasız Hz. Ali ve Tanrı sevgisidir. Bilindiği gibi "Şah", Alevi geleneğinde vardır. Cemlerde "İllallah" çekilirken "Ali mürşit güzel Şah" sözleri terennüm edilir. Böylece Ali ile Tanrı "Şah"ta bütünleştirilir. Alevi inanışına göre Hz. Ali "Kırklar Meclisi"ne başkanlık ettiği ve Tanrı'da "yok olduğu" için "Şahlık" sanını kazanmıştır. Ali'ye verilen yüz dolayındaki adların çoğu da "Şah"la başlar: Şahı Velayet, Şahı Merdan gibi. Dolayısıyla Pir Sultan'ın gönlündeki ve dilindeki "Şah" Hz. Ali'dir, dolayısıyla Tanrı'dır. Şah İsmail olduğunu ileri sürmek, Alevi inanışını bilmemek demektir (206).

15- SAKARYA ŞEYHİ AYAKLANMASI

Sakarya Şeyhi denen Şeyh Ahmet 1628'de henüz onaltı yaşlarındayken dergâha girmişti. Dergâh, bir Bektaşi dergâhıydı. Dergâh, Eskişehir ile Bilecik arasında Bozdağ'da Sakarya Nehri kıyısında bulunuyordu. Kapısında "girene kapımız açık, yiyene aşımız

(204) Birdoğan, s: 148, 164 (dipnot). Prof. S. Shaw da Pir Sultan'ı "büyük Kızılbaş ayaklanmacısı ve Safevi yanlısı" olarak niteler. Bkz: Shaw, I / 212.

(205) Timuroğlu, s: 84, 86.

(206) Açıklama ve yorum için bkz: Lütfi Kaleli - "Pir Sultan Abdal'ın 'Şah'ı Hz. Ali'dir", Cem Dergisi, Sayı: 7, Aralık 1991, s: 29-31.

hazır" yazılıydı. Bu Bektaşi dergâhi, Alaeddin Baba döneminde Sünniliğe kaydırılmaya çalışıldı. Bektaşi ilkeleri kaldırılarak; namaz, oruç gibi Sünni ilkeleri uygulanmaya çalışıldı. Alaeddin Baba'nın yerine Ahmet'in posta geçişiyle birlikte, dergâh yeniden Alevi-Bektaşi niteliğine ulaştı (207).

Şeyh Ahmet döneminde dergâhın çevresi genişledi. Çevre köyler Şeyh Ahmet'in müridi oldular. Naima'nın "akılsız Türkler" ve "fettan mülhidler" olarak nitelediği çevre köylüler ve Türkmenlerin katılımıyla (208) Ahmet'in ünü arttı, çevresi genişledi. Alevi-Bektaşilik çevrede yayılmaya ve tutulmaya başladı. Şeyh Ahmet, "Ahir zaman Mehdisi" olarak görüldü. İşte bu gelişmeler Sünni çevreleri ve yörenin devlet görevlilerini tedirgin etti. Padişah IV. Murat'a ihbar edildiğinde, bütün Sakarya köylerinin, Kocaeli ve Mudurnu yörelerinin onun etkisinde olduğu söyleniyordu (209). Eskişehir müftü ve kadısıyla da dinsel konularda tartışmış, kadı ve müftü tartışmalarda zor durumda bırakılmıştı. Şeyh Ahmet'in 70-80 müridinin Eskişehir'de dolaşmaları yetkilileri oldukça tedirgin etmişti. Eskişehir kadısının şikâyeti üzerine Silahtar Paşa kathudası Çiftelerli Osman Ağa'yı dört beylerbeyi ve 1500 askerle Sakarya Şeyhi denen Şeyh Ahmet'i ortadan kaldırmakla görevlendirdi (210). Osman Ağa, önceleri Sakarya Şeyhi'nin yandaşıydı. Osman Ağa hareketinin nasıl geliştiği ve nasıl sonuçlandığı hakkında tarihler suskun.

Sakarya Şeyhi, asıl IV. Murat'ın İran seferine çıkışı (1638) sırasında yokedilmeye çalışılacaktır. Şeyh, IV. Murat'a şikâyet edilir. Padişah, Anadolu Beylerbeyi Vardar Ali Paşa'yı şeyhi ve yandaşlarını yoketmekle görevlendirdi. Şeyh, devlet güçleri karşısında Sakarya, Kocaeli, Mudurnu yörelerindeki Alevi-Türkmen kökenli müridleri arasında 7-8 bin kişilik bir silahlı güç topladı. Bozdağ eteklerinde bir gün boyunca süren kanlı bir savaş oldu. Vardar Ali Paşa bozguna uğradı. Tırhala ve Karahisar Sancakbeyleri ile 1000 dolayında asker öldü. 2 bin kişi de yaralandı. IV. Murat bu yenilgiye çok kızdı (211).

(207) Bkz: Koçu, s: 102 v.d.

(208) Bkz: Naima Tarihi, III / 1381.

(209) Bkz: Naima Tarihi, III / 1382; Naima'dan yapılan özet ve Türkçeleştirmeler için bkz: Koçu, s: 104 v.d.; Zelyut (1986), s: 87 v.d.

(210) Naima Tarihi, III / 1381; Zelyut (1986), s: 88.

(211) Naima Tarihi, III/1382; Zelyut (1986), s: 88; Koçu, s: 105.

Bu kez şeyhi yoketme görevi Çiftelerli Osman Ağa'ya verildi. Osman Ağa, şeyhin eski müridiydi. Yöreyide çok iyi tanıyordu (212). Osman Ağa'nın 3 bin saruca ve sekbanı vardı. Ayrıca asker de verilerek güçlendirildi (213). 5 bin dolayında askeri olmuştu. Tümü de Rumeli kökenliydi (214). Balkanlılar Anadolulular'la (Türkmenler'le) karşı karşıya getiriliyordu. Osmanlı bu çelişkiden sürekli yararlanmıştı. Halk içerisindeki bu çelişkiyi bir kez daha kullanıyordu.

Osman Ağa, Şeyh Ahmet'le eski dostluğundan yararlanarak ilişki kurdu. Ondan yana bir tutum takındı. Yerini öğrenerek gece baskını yaptı. Tüm yandaşlarını kılıçtan geçirdi. Dervişlerin bulunduğu köy temelinden yıkıldı. Sakarya Şeyhi ise oniki adamıyla birlikte Konya ovasındaki padişah IV. Murat'a götürüldü. Oniki adamı şeyhin önünde padişahın fermanıyla işkence edilerek öldürüldü. Sakarya Şeyhi'nin ise tüm kemikleri kırıldı ve derisi yüzülerek öldürüldü. Şeyh Ahmet'in bu işkenceye direnç göstermesi ünlüdür. Kendisini yüzen cellat Kara Ali'ye; "Acele etme!... Zevkini alayım!.." diyerek boyun eğmeyeceğini ve işkenceyi önemsemediğini belirtmesi izleyenleri hayrete düşürmüştü. Büyük bir direnç ve inanç örneği ortaya koymuştu. Onun direnci padişahı bile şaşırtmıştı (215).

IV. Murat'ın buyruğuyla Bozdağ dergâhıyla o yörede bulunan 40 dolayında Alevi köyü temellerinden yıkılarak kaldırıldılar (216).

(212) R. Ekrem Koçu Osman Ağa'nın Ahmet'in değil, Şeyh Alaeddin'in yandaşı olduğunu belirtiyor. Bkz: Koçu, s: 105.

(213) Naima Tarihi, III / 1382; Zelyut (1986), s: 89.

(214) Koçu, s: 105.

(215) Naima Tarihi, III / 1383; Zelyut (1986), s: 89; Koçu, s: 106.

(216) Koçu, s: 106.

KAYNAKÇA

Ahmet Cevdet Paşa - Tarih-i Cevdet, Üçdal yay. İst. 6. cilt.

Ahmet Cevdet Paşa - Kısas-ı Enbiya, Kültür ve Turizm Bak. yay. İst. 1985. C: VI.

Ahmet Lütfi - Osmanlı Adalet Düzeni, Fatih yay. İst. 1979.

Akdağ, Prof. Mustafa - Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi C: I Cem yay. İst. 1974, c: II. T.T.K. yay. Ank. 1971.

Akdağ, Prof. Mustafa - Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası, Bilgi Yay. Ank. 1975.

Aksoy, Doç. Suat - Türkiye'de Toprak Meseleleri, Gerçek Yay. İst. 1969.

Akşin, Doç. Sina - " Osmanlı - Türk Toplumundaki Sınıf Yapısı Üzerine Bir Deneme", Toplum ve Bilim Dergisi, sayı:2Yaz - 1977.

Aktepe, Prof. Münir - Patrona İsyanı (1730), İ. Ü. E. Fak. Yay. İst. 1958.

Altan, Çetin - "İdam Edilen 44 Veziriazamın Dramı", Milliyet Gazetesi, 18. 11-2. 12.1990.

(Altınay), Ahmet Refik - Onaltıncı Asırda Rafizilik ve Bektaşilik, İst. 1932.

(Altınay), Ahmet Refik - Anadolu'da Türk Aşiretleri, Enderun yay. İst. 1988.

Andreasyan, Herand D. - "Bir Ermeni Kaynağına Göre Celali İsyanları", İ. Ü. Ed. Fak. Tarih Dergisi, C: 13, Sayı: 17-18, İst. 1963.

Anhegger, Dr. Robert - İnalcık, Dr. Halil - Kanunname-i Sultani Ber Müceb-i Örf-i Osmani, TTK yay. Ank. 1956.

Asena, Orhan - Atçalı Kel Mehmet, İst. 1971.

Aslanoğlu, İbrahim - Pir Sultan Abdallar, Erman yay. İst. 1984.

Aşıkpaşaoğlu - Tevârih-i Âli Osman (Haz: Atsız), İst. 1949.

Aşıkpaşaoğlu - Aşıkpaşaoğlu Tarihi (Haz: Atsız), Milli Eğ. Bas. İst. 1970.

Ateş, Prof. Toktamış - "Osmanlı Tarihi Nasıl Yazılmalı? Bir Öneriye Yanıt", Toplum ve Bilim Dergisi, Sayı: 4, Kış - 1978.

Ateş, Prof. Toktamış - Osmanlı Toplumunun Siyasal Yapısı, Say yay. İst - 1982.

Avcıoğlu, Doğan - Türkiye'nin Düzeni, Bilgi yay. C: I, II. Ank. 1969. 3. baskı.

Avcıoğlu, Doğan - Türkler'in Tarihi, Tekin yay. C: I (1978), C: V (1982), İst.

Bardakçı, Cemal - Anadolu İsyanları, İst. 1940.

Bardakçı, Cemal - Alevilik, Ahilik, Bektaşilik, Ank. 1950.

Barkan, Prof. Ö. Lütfi - "XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Toprak İşçiliğinin Organizasyon şekilleri", İktisat Fak. Mecmuası, 1939 - 40, C: I, Sayı: 1, 2, 3.

Barkan, Prof. Ö. Lütfi - "Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki Esasları", Kanunlar, C: I, İst. 1943.

Barkan, Prof. Ö. Lütfi - Türkiye'de Toprak Meselesi, Gözlem yay. İst. 1980.

Başgöz, Prof. İlhan - İzahlı Türk Halk Edebiyatı Antolojisi, Ararat yay. İst. 1969.

Baydar, Mustafa - Kabakçı Mustafa İsyanı, Milli Tesanüt Birliği yay. İst. 1954.

Bayrak, Mehmet - Halk Hareketleri ve Çağdaş Destanlar, Yorum yay. Ank. 1984.

Bayrak, Mehmet - Eşkıyalık ve Eşkıya Türküleri, Yorum yay. Ank. 1985.

Bayrak, Mehmet - Pir Sultan Abdal, Yorum yay. Ank. 1986.

Baysun, Prof. M. Cavit - "Murat IV", İslam Ansiklopedisi, Mil. Eğ. Bas. C: VIII.

Belin, M. - Türkiye İktisadi Tarihi Hakkında Tetkikler (M. Ziya), İst. 1931.

Berkes, Prof. Niyazi - Türkiye İktisat Tarihi, C:I, II. Gerçek yay. İst. 1969.

Berktay, Halil - Cumhuriyet İdeolojisi ve Fuat Köprülü, Kaynak yay. İst. 1983.

Berktay, Halil - "Tarih Çalışmaları Kaynakçası", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, İletişim yay. C: 9.

Berktay, Halil - "Tarih Çalışmaları", Cum. Dön. Türkiye Ans. İletişim yay. C: 9.

Beşikçi, İsmail - Doğu Anadolu'nun Düzeni, E. yay. Ank. 1969.

Bezirci, Asım - Pir Sultan, Say yay. İst. 1986.

Birdoğan, Nejat - Anadolu'nun Gizli Kültürü Alevilik, Hamburg Alevi Kültür Merkezi yay. Hamburg, 1990.

Bozkurt, Prof. Fuat - Aleviliğin Toplumsal Boyutları, Yön yay. İst. 1990.

Bursalı Mehmet Tahir Efendi - "Şeyh Bedredddin", Osmanlı Müellifleri (Türkçesi: A. F. Yavuz, İ. Özen), Meral yay. C: I.

Busbecg, Ogier Ghiselin De - Türkiye'yi Böyle Gördüm (Çev: A. Kurutluoğlu), Tercüman yay.

Cem, İsmail - Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, Cem yay. İst. 1971. 2. baskı.

Cin, Doç. Halil - Osmanlı Yaprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması, Kültür Bak. yay. Ank. 1978.

Çamuroğlu, Reha - Yeniçerilerin Bektaşiliği ve Vaka-i Şerriye, Ant yay. İst. 1991.

Cezar, Mustafa - Osmanlı Tarihinde Levendler, İst. 1965.

Celal-zade Mustafa - Selim-Name (Haz.: A. Uğur - M. Çuhadar), Kültür Bak. yay. Ank. 1990.

Defterdar Sarı Mehmet Paşa - Zübde-i Vekâiyat (Olayların Özü), Tercüman yay. İst. 1977.

Dierl, Anton Jozef - Anadolu Aleviliği (Çev.: F. Yiğit), Ant yay. İst. 1991.

Divitçioğlu, Sencer - Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu, Köz yay. İst. 1971. 2. baskı.

Dukas - Bizans Tarihi (Çev: Mırmıroğlu), İst. Fatih Ens. Yay. İst. 1965.

Erk, Hasan Basri - Tarih Boyunca Alevilik, İst. 1954.

Eröz, Doç. Mehmet - Türkiye'de Alevilik ve Bektaşilik, Kültür Bak. yay. Ank. 1990.

Esat Efendi - Osmanlılar'da Töre ve Törenler (Teşrifat-ı Kadime), Kervan Kitapçılık, İst. 1979.

Evliya Çelebi - Evliya Çelebi Seyahatnamesi (Haz: Atsız), Milli Eğ. Bas. İst. C: I (1971), C: II (1972).

Eyüboğlu, Sabahattin (İ. Başgöz - A. Erhat - A. Bezirci) - Pir Sultan Abdal, Cem yay. İst. 1977.

Eyüboğlu, Sabahattin (A. Erhat - A. Özkırımlı - A. Bezirci) - Pir Sultan Abdal, Cem yay. tarihsiz.

Eyüboğlu, İsmet Zeki- Alevilik - Sünnilik, Hürriyet yay. İst. 1978.

Eyüboğlu, İsmet Zeki - Bütün Yönleriyle Bektaşilik, Yeni Çığır yay. İst. 1980 (a).

Eyüboğlu, İsmet Zeki - Şeyh Bedreddin ve Varidat, Der yay. İst. 1980 (b).

Eyüboğlu, İsmet Zeki - Bütün Yönleriyle Hacı Bektaş Veli, Özgür yay. İst. 1989.

Fındıklı Mehmet Ağa - Nusretname, Mil. Eğ. Bak. yay. İst. 1966.

Fırat, Mehmet Şerif - Doğu İlleri ve Varto Tarihi, Ank. 1970. 3. baskı.

Fuat, Mehmet - Pir Sultan Abdal, İst. 1980.

Genç, Mehmet - "Osmanlı Maliyesinde Malikane Sistemi", Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Hacettepe Ün. yay. Ank. 1975.

Gölpınarlı, Abdulbaki - Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin, İst. 1966.

Gölpınarlı, Abdulbaki - Tarih Boyunca İslam Mezhepleri ve Şiilik, Der yay. İst. 1979.

Gökbilgin, Prof. M. Tayyib - "Köprülüler", İslam Ans. Milli Eğ. Bas. C: VI.

Grammond, Jean Louis Bacque - "Şah İsmail ve Canberdi Gazali İsyanı" (Çev: M. Şakiroğlu), Erdem Dergisi, C: V, Sayı: 13, Ocak 1989.

Gürsel, Nedim - Şeyh Bedreddin Destanı Üzerine, Cem yay. İst. 1978.

Gürsel, Nedim - "Thomas Münzer, Şeyh Bedreddin ve Nazım Hikmet", Toplum ve Bilim Dergisi, Sayı: 4 Kış 1978.

Halaçoğlu, Doç. Yusuf - XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskan Siyaseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, TTK yay. Ank. 1988.

Halil B. İsmail B. Şeyh Bedreddin Mahmut - Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddin Menakıbı (yay.: A. Gölpınarlı - İ. Sungurbay), Eti yay. İst. 1967.

Hammer, Joseph De - Osmanlı İmparatorluğu Tarihi (Haz: Z. Danışman), Zuhuri Danışman yay. C: I, II. İst. 1972.

Heper, Doç. Metin - "Osmanlı Siyasal Hayatında Merkez - Kenar İlişkileri", Toplum ve Bilim Dergisi, Sayı: 9- 10, Yaz. 1980.

Hobsbawm, Prof. Eric J. - Sosyal İsyancılar, Yöntem yay. İst. 1969.

Hoca Sadeddin Efendi - Tacü't- Tevarih (Haz. İ. Parmaksızoğlu), Kültür Bak. yay. C: I (1974), C: II (1975), C: III (1979), C: IV (1979), C: V (1979), Ank.

İlgürel, Müctehap - "Yeniçeriler", İslam Ans. Mil. Eğ. Bas. C: XIII.

Kaleli, Lütfi - "Pirsultan Abdal'ın 'Şah'ı, Hz.Ali'dir", Cem Dergisi, sayı: 7. Aralık 1991.

Karal, Prof. Enver Ziya - Osmanlı Tarihi, TTK yay. Ank. 1976, C: VI.

Kâtip Çelebi - Kâtip Çelebi'den Seçmeler (Haz: O. Ş. Gökyay), Milli Eğ. Bas. İst. 1968.

Kocadağ, Burhan - "Anadolu Aleviliği ile ilgili Padişah Fermanları", Ehlibeyt Dergisi, Sayı: 16-17, Ekim 1989.

Kocadağ, Burhan - "Pir Sultan Abdal Olayı", Ehlibeyt Dergisi, Sayı: 14, Nisan 1989.

Koçi Bey - Koçi Bey Risalesi (Haz: Z. Danışman), Mil. Eğ. Bas. İst. 1972.

Koçu, Reşat Ekrem - Dağ Padişahları, Nebioğlu yay. İst. Tarihsiz

Koçu, Reşat Ekrem - Osmanlı Padişahları, İst. 1981.

Kınros, Lord - Osmanlı Tarihi, Güneş yay. İst. 1987.

Köprülü, Prof. M. Fuat - Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu, Ank. 1972

Köprülü, Prof. M. Fuat - Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesselerine Tesiri, Ötüken yay. İst. 1981.

Köprülü, Prof. M. Fuat - Uzunçarşılı, Prof. İ. Hakkı - "Ayan", İslam Ans. Milli Eğ. Bas. C: 2.

Kurdakul, Necdet - Büttün Yönleriyle Bedreddin, İst. 1977.

Kurmuş, Orhan, Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi, Bilim yay. İst. 1977. 2. baskı.

Lewis, Bernard - İstanbul ve Osmanlı Uygarlığı (Çev: N. Önal), Varlık yay. İst. 1975.

Lütfi Paşa - Asafnâme (Haz. A. Uğur), Kültür ve Turizm Bak. yay. Ank. tarihsiz.

Mehmet Halife - Tarih-i Gılmani, Tercüman yay.

Mehmet Hemdemi Çelebi Solak - Zade - Solak-zade Tarihi (Haz: V. Çabuk), Kültür Bak. yay. C: I., II. İst. 1989.

Mehmet Neşri - Neşri Tarihi (Haz.: M. A. Köymen), Kültür ve Turizm Bak. Yay. C: I (1983), C: II (1984), Ank.

Mert, Özkan - Irgatoğlu Atçalı Kel Mehmet, Stokholm, 1980.

Montagu, Lady - Türkiye Mektupları (A. Kurutluoğlu), Tercüman yay. Tarihsiz.

Müneccimbaşı Ahmet Dede - Müneccimbaşı Tarihi (Haz.: İ. Erünsal), Tercüman yay. Tarihsiz. C: I, II.

Naima Mustafa Efendi - Naima Tarihi (Haz: Z. Danışman), Z. Danışman yay. c: I (1967), c: II (1968), c: III (1968), c: IV (1968), c: V (1969), c: VI (1969), İst.

Orhonlu, Prof. Cengiz - Osmanlı Tarihine Ait Belgeler, Telhisler (1597-1607), İ. Ü. Ed. Fak. yay. İst. 1970.

Orhonlu, Prof. Cengiz - Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskanı, Eren yay. İst. 1987.

Orhonlu, Prof. Cengiz - "Murat Paşa, Kuyucu", İslam Ans., Mil. Eğ. Bas. c: VIII.

Ortaylı, Prof. İlber - "Osmanlı Toprak Düzeninin Kaynakları", Toplum ve Bilim Dergisi, Sayı: 4, Kış 1978.

Ortaylı, Prof. İlber - İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, Hil yay. İst. 1983.

Oytan, M. Teyfik - Bektaşiliğin İçyüzü, İstanbul Maarif Kitapevi. Tarihsiz.

Öz, Baki - "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Aleviliğin Rolü", Alevilik Üstüne Ne Dediler, Ant yay. İst. 1990.

Öz, Baki - "Türk Tarihinde Alevi - Türkmen'in Konumu", Cem Dergisi, sayı: 4-5, Eylül - Ekim 1991.

Özkaya, Doç. Yücel - XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Kültür ve Turizm Bak. yay. Ank. 1985.

Özkırımlı, Atilla - Alevilik - Bektaşilik ve Edebiyat, Cem yay. İst. 1985.

Özkırımlı, Atilla - Toplumsal Bir Başkaldırının İdeolojisi, Alevilik - Bektaşilik, Cem yay. İst. 1990.

Öztürk, Doç. Yaşar Nuri - Tarihi Boyunca Bektaşilik, Yeni Boyut yay. İst. 1990.

Öztürk, Osman - "Tarihimizde Vakıf Müessesesi", Türk Kültür ve Medeniyeti, Atatürk Üniversitesi yay. Ank. 1976.

Peçevi İbrahim Efendi - Peçevi Tarihi (Haz.: B. S. Baykal), Kültür Bak. yay. c: I (1981), c: II (1982), Ank.

Schreiber, Georg - Edirne'den Viyana'ya Kadar Türklerden Kalan (Çev: İ. Nermil), Milliyet yay. 1982.

Sencer, Oya - Türk Toplumunun Tarihsel Evrimi, Habora yay. İst. 1969.

Sencer, Muammer - Toprak Ağalığının Kökeni, Tel yay. İst. 1974 (a), 2. baskı.

Sencer, Muammer - Osmanlılar'da Din ve Devlet, Erk. yay. İst. 1974 (b).

Sencer, Dr. Muzaffer - Dinin Türk Toplumuna Etkileri, May yay. İst.

Sencer, Dr. Muzaffer - Osmanlı Toplum Yapısı, Yöntem yay. İst. 1973.

Sertoğlu, Murat - Atçalı Kel Mehmet Efe, İst. 1969.

Sezer, Doç. Baykan - "Türk Toplum Tarihi Üzerine Tartışmalar", Toplum ve Bilim Dergisi, sayı: 4, Kış 1978.

Shaw, Prof. Stanford - Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, E yay. İst. 1982.

Sümer, Prof. Faruk - "Bayatlar", İ. Ü. Ed. Fak. Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, c: IV. Sayı: 4, 1952.

Sümer, Prof. Faruk - Oğuzlar (Türkmenler), Dil ve Tarih Coğ. Fak. yay. Ank. 1972, 2. baskı.

Sümer, Prof. Faruk - Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türkmenleri'nin Rolü, Ank. 1976.

Şener, Cemal -Alevilik Olayı, Yön yay. İst. 1989, 4. baskı.

Şener, Cemal - "Osmanlı'da Alevi-Bektaşi Kökenli Toplumsal Başkaldırılar",

Ehlibeyt Dergisi, Sayı: 19, Şubat 1990.

Şeref Han - Şerefname (Kürt Tarihi) (Çev: M. E. Bozarslan), Hasat yay. İst. 1990, 3. baskı.

Şeyh Bedreddin - Varidat (Haz.: Cemil Yener), Elif yay.

Tansel, Dr. Salahettin - Yavuz Sultan Selim, Milli Eğ. Bas. Ank. 1969.

Tekeli, İlhan - "Anadolu'daki Kentsel Yaşantının Örgütlenmesinde Değişik Aşamalar", Toplum ve Bilim Dergisi, Sayı: 9-10, Bahar - Yaz 1980.

Tekindağ, Prof. M. C. Şahabettin - "Şah Kulu Baba Tekeli İsyanı", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, sayı:3-4, Aralık 1967, Ocak 1968.

Tekindağ, Prof. M. C. Şehabettin - "Yeni Kaynak ve Vesikaların Işığı Altında Yavuz Sultan Selim'in İran Seferi", İ. Ü. Ed. Fak. Tarih Dergisi, c: 17, Sayı: 22, Mart 1967.

Tekindağ, Prof. M. C. Şehabettin - "Mehmet Paşa", İslam Ans. Mil. Eğ. Bas. yay. c: VII.

Thevenot, Jean - 1655-1656'da Türkiye (çev: N. Yıldız), Tercüman yay. İst. 1978.

Timur, Prof. Taner - Osmanlı Çalışmaları, V yay. Ank. 1989.

Timuroğlu, Vecihi - İnançları Uğruna Öldürülenler, Yurt yay. Ank. 1991.

Tovernier, J. B. - XVII. Asır Ortalarında Türkiye Üzerinden İran'a Seyahat, Tercüman yay. İst. 1980.

Toy, Erol - Türk Gerilla Tarihi, Giray yay. İst. Tarihsiz.

Tökin, F. Hüsrev - Türkiye'de Halk Hareketleri, İst. 1968.

Ubıcın, M. A. - Türkiye 1850 (çev.: C. Karaağaçlı), C,I,II, Tercüman yay. Tarihsiz.

Ulusoy, A. Celâlettin - Hacı Bektaş Veli ve Alevi-Bektaşi Yolu, Hacıbektaş, 1986, 2. baskı.

Uluçay, Çağatay - Atçalı Kel Mehmet, İst. 1968.

Uluçay, Çağatay - "Yavuz Sultan Selim Nasıl Padişah Oldu?" İ. Ü. Ed. Fak. Tarih Dergisi, c: VI, Sayı: 9, Mart 1954; c: VII, Sayı: 1, Eylül 1954; c: VIII, Sayı: 11-12, Eylül 1955.

Ural, Orhan - Pir Sultan Abdal, Ant yay. İst. 1990, 2. baskı.

Uzunçarşılı, Prof. İ. Hakkı - Osmanlı Tarihi, TTK yay. C: I (1972), c: II (1975), c: III / 1 (1973), c: III / 2 (1977), Ank.

Uzunçarşılı, Prof. İ. Hakkı - "Kabakçı Mustafa İsyanına Dair Yazılmış Bir Tarihçe", Belleten, c: VI, Sayı: 23-24.

Werner, Ernest - Büyük Bir Devletin Doğuşu (Çev.: O. Esen - Y. Öner), Alan yay. c: I (1966), c: II (1977), İst.

Yaltkaya, Prof. Şerafettin - "Bedreddin Simavi", İslam Ans. Mil. Eğ. Bas. yay. c: II.

Yazıcı, Prof. Tahsin - "Şah İsmail", İslam Ans. Mil. Eğ. Bas. c: XI.

Yediyıldız, Bahaddin - "Vakıf", İslam Ans. Mil. Eğ. Bas. c: XIII.

Yerasimos, Stefanos - Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye (Çev.: B. Kuzucu), Gözlem yay. İst.

Yetkin, Çetin - Etnik ve Toplumsal Yönleriyle Türk Halk Hareketleri ve Devrimler, May yay. c: I (1974), c: II (1974), İst.

Yurt Ansiklopedisi, Anadolu yay. c: II (Aydın - Antalya - Atçalı Kel Mehmet maddeleri).

Yürükoğlu, R. - Okunacak En Büyük Kitap İnsandır, Tarihte ve Günümüzde Alevilik, Alev yay. İst. 1990.

Zelyut, Rıza - Osmanlı'da Karşı Düşünce ve İdam Edilenler, Alan yay. İst. 1986.

Zelyut, Rıza - Öz Kaynaklarına Göre Alevilik, Anadolu Kültürü yay. İst. 1990, 2. baskı.

Ziya Şakir - Mezhepler Tarihi ve Şah İsmail, İstanbul Maarif Kitapevi, Tarihsiz.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

ÖNSÖZ 7

-I-

GİRİŞ

1- KAVRAMSAL OLARAK AYAKLANMALAR VE TOPLUMSAL TEMELLERİ 10

2- İSLAM-OSMANLI AYDININ AYAKLANMALARA, ÖZEL OLARAK ALEVİ AYAKLANMALARINA YAKLAŞIMI 12

-II-

OSMANLI'DA AYAKLANMALARIN GENEL NEDENLERİ 17

1- OSMANLI TOPLUMSAL YAPISI VE AYAKLANMALAR AÇISINDAN NEDENSELLİĞİ 18

a) Osmanlı Üretim Biçimi 18

b) Özel Mülkiyetin Varlığı 21

c) Toprak Ağalığı ve Ayanlık 26

d) Osmanlı'da Farklı Katmanlardan Oluşan Toplumsal Yapı 27

e) Reaya'nın Durumu, Ortakçılık ve Angarya 31

f) Osmanlılar'da Kölelik 33

g) Vakıfların Özel Mülkiyet ve Sömürü Aracı Olarak İşlemesi 36

h) Bozuk Vergi Düzeni 40

I) Bozuk Para Düzeni 42

İ) Kıtlık, Açlık, Yoksulluk 45

2) YÖNETİCİLERİN TUTUMU VE AYAKLANMALAR AÇISINDAN NEDENSELLİĞİ 50

a) 16.-17. Y.Yıllarda Yönetimin Genel Yapısı 50

b) Yöneticilerin Kökensel Yapısı ve Bunun Yönetimdeki Etkinliği 51

c) Yöneticilerin Mal Varlığı, Rüşvet ve Yönetimde Bozulmalar 53

d) Yöneticilerin Tutumlarıyla Ayaklanmalara Neden Olmaları 58

e) Adalet ve Kadı Sisteminin Düzenin Bozulmasına Katkısı 61
f) Dönme-Devşirme / Türk-Türkmen Çatışması 63
g) Toplumsal Konumunu Yitiren Türk-Türkmen'in Sürekli Aşağılanışı 68
h) Anadolu'da Halk Kırımı 70

3- GÜVENSİZ, HUZURSUZ ORTAM VE AYAKLANMALAR AÇISINDAN NEDENSELLİĞİ 78
a) Toplumsal Huzursuzluk, Çiftbozanlık ve Doğan Kargaşalıklar 78
b) Bunalım, Ahlaksal Çöküş, İçki ve Fuhuş 81
c) Suhte Ayaklanmaları ve Yarattığı Huzursuzluklar 83
d) Yeniçeri Ayaklanmaları ve Yarattığı Huzursuzluklar 84
e) Taht Çekişmeleri, Şehzade Öldürümleri ve Doğurduğu Tedirginlikler 87
f) Savaşlar ve Doğurduğu Bunalımlar 89
g) Bireysel ve Toplumsal Ayaklanmalar ve Toplumda Yarattıkları Huzursuzluklar 90

-III-
OSMANLI'DA ALEVİLERE DEVLET BASKISI VE KIRIMI 117
1- OSMANLILAR'IN SÜNNİ İDEOLOJİYİ SEÇİŞLERİ 118
2- ALEVİLİĞE SİSTEMLİ BASKI UYGULAMALARI 121
a) II. Bayezid Dönemi Baskılar 121
b) Yavuz Sultan Selim Dönemi Kıyım ve Kırımlar 123
c) Kanuni Sultan Süleyman Dönemi Kıyım ve Kırımlar 127
d) II. Selim ve III. Murat Dönemlerinde Kıyım ve Baskılar 129
e) IV. Murat ve Sonrası Baskı ve Kıyımlar 133
f) Yeniçeriliğin kaldırılışıyla Birlikte Bektaşiliğin Ezilmesi 134

-IV-
OSMANLI'DA AYAKLANMALARIN NİTELİKLERİ 137
1- OSMANLILAR'DA GENEL AYAKLANMALARIN NİTELİKLERİ 138
a) Ayaklanmaların Toplumsal - Ekonomik Temeli ve Sınıfsal niteliği 138
b) Ayaklanmacıların İktidar Olma Amacı 140
c) Ayaklanmaların Etniksel Yanı 141
d) Celali Ayaklanmaları Neden Devrimci Halk Hareketleri Olamadı? 143

e) Yeniçeri Ayaklanmaları Neden Devrimci Hareketler Olamadı?..... 144
2- ALEVİ AYAKLANMALARININ GENEL NİTELİKLERİ..... 145

-V-

OSMANLI'DA ALEVİ AYAKLANMALARI..... 151
1- ŞEYH BEDREDDİN AYAKLANMASI..... 152
a) Yaklaşımı, Eğitimi, Yapıtları..... 152
b) Siyasal Düşünce Sistemi..... 155
c) Bedreddin Hareketinin Genel Etkenleri..... 158
d) Bedreddin'den Sonra Bedreddinilik..... 164
2- ŞAHKULU AYAKLANMASI..... 166
a) Ayaklanmanın Nedeni, Tabanı ve Niteliği..... 166
b) Ayaklanmanın Aşamaları..... 169
3- NUR ALİ HALİFE AYAKLANMASI..... 173
4- BOZOKLU CELAL AYAKLANMASI..... 175
5- ŞAHVELİ AYAKLANMASI..... 176
6- SÜKLÜN KOCA - BABA ZÜNNUN AYAKLANMASI..... 178
7- ATMACA AYAKLANMASI..... 181
8- ZÜNNUNOĞLU AYAKLANMASI..... 182
9- DOMUZOĞLAN VE YENİCE BEY AYAKLANMASI..... 182
10- VELİ HALİFE AYAKLANMASI..... 183
11- SEYDİ BEY VE İNCİRYEMEZ AYAKLANMASI..... 183
12- KALENDER ÇELEBİ AYAKLANMASI..... 184
a) Soyu, Kökeni..... 184
b) Ayaklanmanın Kitle Tabanı ve Toplumsal Niteliği..... 185
c) Ayaklanmanın Süreci..... 187
13- ŞAHGELDİ AYAKLANMASI..... 189
14- DÜZMECE ŞAH İSMAİL - PİR SULTAN ABDAL AYAKLANMASI..... 190
a) Pir Sultan'ın Yaşadığı Zaman Dilimi..... 190
b) "Düzmece" Eylemleri ve Düzmece Şah İsmail Ayaklanması..... 197
c) Pir Sultan'ın Eyleme Katılışı ve Asılması..... 202
15- SAKARYA ŞEYHİ AYAKLANMASI..... 204
KAYNAKÇA..... 207
İÇİNDEKİLER..... 215

12. BASKI

CEMAL ŞENER

ALEVİLİK OLAYI

TOPLUMSAL BİR BAŞKALDIRININ KISA TARİHÇESİ

BÜTÜN KİTAPÇILARDA

ŞEYH BEDRETTİN AYAKLANMASI, ŞAHKULU AYAKLANMASI, NUR ALİ HALİFE AYAI
Lİ AYAKLANMASI, SÜKLÜN KOCA AYAKLANMASI, BABA ZÜNNÜN AYAKLANMA
LANMASI, DOMUZOĞLAN AYAKLANMASI, YENİCE BEY AYAKLANMASI, VELİ H
CİRYEMEZ AYAKLANMASI, KALENDER ÇELEBİ AYAKLANMASI, ŞAH GELDİ AYA
AYAKLANMASI, SAKARYA ŞEYHİ AYAKLANMASI, ŞEYH BEDRETTİN AYAKLANMA
LANMASI, BOZOKLU CELAL AYAKLANMASI, ŞAHVELİ AYAKLANMASI, SÜKLÜN K
SI, ATMACA AYAKLANMASI, ZÜNNÜNOĞLU AYAKLANMASI, DOMUZOĞLAN A
LİFE AYAKLANMASI, SEYDİ BEY AYAKLANMASI, İNCİRYEMEZ AYAKLANMASI, K
LANMASI, ŞAH İSMAİL AYAKLANMASI, PİR SULTAN AYAKLANMASI, SAKARYA ŞE
ŞAHKULU AYAKLANMASI, NUR ALİ HALİFE AYAKLANMASI, BOZOKLU CELAL AYA
AYAKLANMASI, BABA ZÜNNÜN AYAKLANMASI, ATMACA AYAKLANMASI, ZÜN
LANMASI, YENİCE BEY AYAKLANMASI, VELİ HALİFE AYAKLANMASI, SEYDİ BEY A
DER ÇELEBİ AYAKLANMASI, ŞAH GELDİ AYAKLANMASI, ŞAH İSMAİL AYAKLANMA
LANMASI, ŞEYH BEDRETTİN AYAKLANMASI, ŞAHKULU AYAKLANMASI, NUR ALİ
MASI, ŞAHVELİ AYAKLANMASI, SÜKLÜN KOCA AYAKLANMASI, BABA ZÜNNÜN
NOĞLU AYAKLANMASI, DOMUZOĞLAN AYAKLANMASI, YENİCE BEY AYAKLAN
LANMASI, İNCİRYEMEZ AYAKLANMASI, KALENDER ÇELEBİ AYAKLANMASI, ŞAH
PİR SULTAN AYAKLANMASI, SAKARYA ŞEYHİ AYAKLANMASI, ŞEYH BEDRETTİN AY
LİFE AYAKLANMASI, BOZOKLU CELAL AYAKLANMASI, ŞAHVELİ AYAKLANMASI, S
LANMASI, ATMACA AYAKLANMASI, ZÜNNÜNOĞLU AYAKLANMASI, DOMUZO
VELİ HALİFE AYAKLANMASI, SEYDİ BEY AYAKLANMASI, İNCİRYEMEZ AYAKLANI
AYAKLANMASI, ŞAH İSMAİL AYAKLANMASI, PİR SULTAN AYAKLANMASI, SAKAR
MASI, ŞAHKULU AYAKLANMASI, NUR ALİ HALİFE AYAKLANMASI, BOZOKLU CEL
KOCA AYAKLANMASI, BABA ZÜNNÜN AYAKLANMASI, ATMACA AYAKLANMA
AYAKLANMASI, YENİCE BEY AYAKLANMASI, VELİ HALİFE AYAKLANMASI, SEYD
KALENDER ÇELEBİ AYAKLANMASI, ŞAH GELDİ AYAKLANMASI, ŞAH İSMAİL AYAKL
AYAKLANMASI, ŞEYH BEDRETTİN AYAKLANMASI, ŞAHKULU AYAKLANMASI, NUR
LANMASI, ŞAHVELİ AYAKLANMASI, SÜKLÜN KOCA AYAKLANMASI, BABA ZÜNN
NÜNOĞLU AYAKLANMASI, DOMUZOĞLAN AYAKLANMASI, YENİCE BEY AYAKLA
LANMASI, İNCİRYEMEZ AYAKLANMASI, KALENDER ÇELEBİ AYAKLANMASI, ŞAH
PİR SULTAN AYAKLANMASI, SAKARYA ŞEYHİ AYAKLANMASI, ŞEYH BEDRETTİN AY
LİFE AYAKLANMASI, BOZOKLU CELAL AYAKLANMASI, ŞAHVELİ AYAKLANMASI, S
LANMASI, ATMACA AYAKLANMASI, ZÜNNÜNOĞLU AYAKLANMASI, DOMUZO
VELİ HALİFE AYAKLANMASI, SEYDİ BEY AYAKLANMASI, İNC[illegible]LANI

30000